

Z DZIEJÓW LASÓW PAŃSTWOWYCH
I LEŚNICTWA POLSKIEGO
1924–2004

Tom 3⁽¹⁾
Lata powojenne i współczesność

Tom 1 – Okres międzywojenny
Tom 2 – Lata wojny i okupacji
Tom 3 – Lata powojenne i współczesność

Rada Programowa

prof. dr hab. Andrzej Szujecki – przewodniczący, redaktor naczelny
dr inż. Janusz Dawidziuk – wiceprzewodniczący
mgr inż. Ryszard Działuk – sekretarz
prof. dr hab. Jerzy Wiśniewski – redaktor naukowy tomu 1
prof. dr hab. Tytus Karlikowski – redaktor naukowy tomu 2
prof. dr hab. Eugeniusz Bernadzki – redaktor naukowy tomu 3
prof. dr hab. Tomasz Borecki
mgr inż. Feliks Czajkowski
prof. dr hab. Andrzej Grzywacz
prof. dr hab. Andrzej Klocek
inż. Arkadiusz Krasa
dr inż. Andrzej Nowakowski
prof. dr hab. Piotr Paschalis
mgr inż. Piotr Proćko
mgr inż. Benedykt Roźmiarek
mgr inż. Janusz Zaleski
mgr inż. Stanisław Żelichowski

Przygotowanie do druku

ANTER s.c.
ul. Tamka 4, lok. 12, 00-349 Warszawa

Druk i oprawa

Druk-Intro SA
ul. Świętokrzyska 32
88-100 Inowrocław

Z DZIEJÓW
LASÓW
PAŃSTWOWYCH
I LEŚNICTWA
POLSKIEGO
1924–2004

Tom **3(1)** Lata powojenne
i współczesność

CENTRUM INFORMACYJNE
LASÓW PAŃSTWOWYCH

**Wydano na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych
Warszawa 2006**

© Centrum Informacyjne Lasów Państwowych
ul. Bitwy Warszawskiej 1920 r., nr 3
02-362 Warszawa
tel.: (022) 822 49 31, fax: (022) 823 96 79
e-mail: wydawnictwa@lasy.gov.pl

Redaktor naczelny

prof. dr hab. Andrzej Szujecki

Redaktor naukowy tomu 3

prof. dr hab. Eugeniusz Bernadzki

Autorzy tomu 3

prof. dr hab. Józef Broda – rozdz. 1
dr Stanisław Zajączkowski – rozdz. 2
prof. dr hab. Andrzej Gorzelak – rozdz. 3
prof. dr hab. Eugeniusz Bernadzki – rozdz. 4
mgr inż. Jacek Stanisław Stocki – rozdz. 5
dr inż. Jerzy Smykała – rozdz. 6
prof. dr hab. Ryszard Dzieciolowski – rozdz. 7
prof. dr hab. Piotr Paschalis-Jakubowicz – rozdz. 8
mgr inż. Zygmunt Rozwałka – rozdz. 9
mgr inż. Jerzy Przybylski – rozdz. 10, podrozdz. 10.1.
mgr inż. Ireneusz Wielemborek – rozdz. 10, podrozdz. 10.2.
mgr inż. Stanisław Wójcik – rozdz. 10, podrozdz. 10.3.
dr inż. Konrad Tomaszewski – rozdz. 11
prof. dr hab. Andrzej Grzywacz – rozdz. 12
mgr inż. Edwin Drobkiewicz – rozdz. 13
mgr Piotr Proćko – rozdz. 14
mgr inż. Benedykt Roźmiarek – rozdz. 15
mgr inż. Jerzy Adamczewski – rozdz. 16
mgr inż. Andrzej Nowakowski – rozdz. 17 i 18
dr inż. Ryszard Kapuściński – rozdz. 19
mgr inż. Tomasz Wójcik – rozdz. 20
dr inż. Janusz Dawidziuk – rozdz. 21 i aneks

Recenzenci

prof. dr hab. Konrad Magnuski
dr inż. Lech Płotkowski

Redakcja

Wawrzyniec Milewski

Projekt graficzny

Zenon Porada

Korekta

Maria Suda

ISBN 83-88478-40-0 (całość)

ISBN 83-88478-94-X (tom 3)

Zdjęcia na okładce – fot. G. i T. Kłosowscy, W. Lipiec

Spis treści

Od redaktora naukowego tomu 3	17
1. Rozwój organizacyjny i ustawodawstwo dotyczące lasów państwowych i przemysłu drzewnego • Józef Broda	21
1.1. Wprowadzenie	23
1.2. Okresy historyczne rozwoju Lasów Państwowych w latach 1944/1945–2004	25
1.2.1. Pierwsze lata powojenne (1944–1949)	25
1.2.2. Okres istnienia rejonów (1950–1958)	31
1.2.3. Lata względnej stabilizacji w Lasach Państwowych i rozbudowa przemysłu drzewnego (1958/1959–1968)	41
1.2.4. Okres wielkich przemian strukturalnych i organizacyjnych w Lasach Państwowych (1969–1991)	47
1.2.5. W warunkach gospodarki rynkowej (od 1991 r.)	56
1.2.6. Podsumowanie	60
2. Charakterystyka lasów polskich • Stanisław Zajączkowski	61
2.1. Powierzchnia lasów w Polsce i ich struktura własnościowa	63
2.2. Warunki przyrodnicze	64
2.2.1. Ważniejsze elementy rzeźby terenu, hydrologii i klimatu	65
2.2.2. Regionalizacja fizycznogeograficzna	67
2.2.3. Regionalizacja geobotaniczna	68
2.2.4. Zasięg ważniejszych gatunków drzew leśnych w Polsce	70
2.2.5. Regionalizacja przyrodniczo-leśna	72
2.2.5.1. Regionalizacja według L. Mroczkiewicza (1952)	72
2.2.5.2. Regionalizacja według T. Trampler (1990)	74
2.3. Ogólna charakterystyka warunków siedliskowych i środowiska przyrodniczego lasów Polski	87
2.4. Ogólna charakterystyka drzewostanów	93
Literatura	96
3. Zalesianie i zadrzewianie kraju • Andrzej Gorzelak	97
3.1. Zalesienia	99
3.1.1. Regulacje prawne zalesień w Polsce	100
3.1.2. Zalesianie gruntów porolnych i nieużytków	103
3.1.3. „Krajowy program zwiększania lesistości”	107
3.2. Zadrzewienia	116
3.3. Podsumowanie	120
Literatura	121
4. Postępy w zagospodarowaniu lasów • Eugeniusz Bernadzki	123
4.1. Wprowadzenie	125
4.2. Ekologiczne podstawy planowania hodowlanego	128

4.2.1. System klasyfikacji siedlisk leśnych	128
4.2.2. Określanie celów hodowlano-leśnych	131
4.3. Rębnie	136
4.4. Selekcja, nasiennictwo i szkółkarstwo leśne	141
4.4.1. Selekcja drzew leśnych	141
4.4.2. Nasiennictwo leśne	144
4.4.3. Szkółkarstwo leśne	146
4.5. Odnowienie lasu	150
4.5.1. Rodzaje odnowień	150
4.5.2. Technologie prac odnowieniowych	154
4.5.3. Więżba sadzenia	155
4.5.4. Przebudowa drzewostanów uszkodzonych przez przemysłowe zanieczyszczenia powietrza i górnictwo	157
4.6. Pielęgnowanie lasu	159
4.7. Zagospodarowanie lasów ochronnych	164
4.7.1. Rekreacyjne zagospodarowanie lasów	165
4.8. Plantacyjna uprawa topoli oraz szybko rosnących drzew leśnych	167
4.9. Podsumowanie	169
Literatura	170

5. Leśnictwo w obliczu katastrof i zagrożeń ekologicznych

• <i>Jacek Stanisław Stocki</i>	173
5.1. Wprowadzenie	175
5.2. Huraganowe wiatry i trąby powietrzne	177
5.2.1. Charakterystyka ogólna	177
5.2.2. Szkody od wiatru w lasach Polski	178
5.2.2.1. Lata 1955–1968	178
5.2.2.2. Okres 21 X 1999 – 6 IV 2000	179
5.2.2.3. Huragan i trąba powietrzna w dniu 4 VII 2002 r.	180
5.2.2.4. Dalsze klęski huraganowe	182
5.3. Pożary lasu	184
5.3.1. Charakterystyka ogólna i przebieg pożarów lasów	184
5.3.2. Katastrofalne pożary lasów w Polsce	188
5.4. Klęski powodzi w lasach	191
5.5. Szkody przemysłowe	193
5.6. Uszkodzenia lasów przez owady	199
5.6.1. Informacje wstępne	199
5.6.2. Lata 1945–2003	200
5.7. Szkody powodowane przez grzyby chorobotwórcze	210
5.7.1. Informacje wstępne	210
5.7.2. Lata 1945–2003	211
5.8. Choroby łańcuchowe i „bezprzyczynowe” zamieranie drzewostanów	215

5.9. Instytucje i organizacja ochrony lasów w Polsce	
w latach 1945–2004	220
5.9.1. Wprowadzenie historyczne	220
5.9.2. Instytut Badawczy Leśnictwa	220
5.9.3. Lasy Państwowe	222
5.9.3.1. Wydziały ochrony lasu i organizacja walki	
z zagrożeniami	222
5.9.3.2. Zespoły Ochrony Lasu	223
Literatura	228
6. Służby zarządzania lasu – organizacja i działalność	
• <i>Jerzy Smykała</i>	231
6.1. Cele i zadania zarządzania lasu	233
6.2. Organizacja i rozwój struktur organizacyjnych służby zarządza-	
nia lasu	234
6.3. Metodyczne i technologiczne podstawy opracowywania	
planów zarządzania lasu w poszczególnych cyklach zarządze-	
niowych	237
6.3.1. Prowizoryczne zarządzanie lasu w latach 1945–1955	237
6.3.2. Definitywne zarządzanie lasu w latach 1956–1967	240
6.3.3. I rewizja zarządzania lasu w latach 1967–1978	241
6.3.4. II rewizja zarządzania lasu w latach 1979–1991	242
6.3.5. III rewizja zarządzania lasu w latach 1992–2002	244
6.3.6. IV rewizja zarządzania lasu zapoczątkowana w 2003 r.	246
6.4. Inne prace wykonywane na rzecz Lasów Państwowych, lasów	
państwowych innych resortów oraz lasów nie stanowiących	
własności skarbu państwa przez państwową służbę zarządzania	
lasu	252
6.4.1. Prace glebowo-siedliskowe i diagnostyczno-nawożeniowe	252
6.4.2. Wielkopowierzchniowe inwentaryzacje stanu zdrowotne-	
go i sanitarnego lasu w Lasach Państwowych	253
6.4.3. Wielkopowierzchniowa inwentaryzacja stanu zdrowotne-	
go lasu w lasach prywatnych	256
6.4.4. Aktualizacja stanu lasu oraz organizacja banku danych	256
6.4.5. Prace z dziedziny rekreacyjnego zagospodarowania lasu	
oraz inżynierii leśnej	258
6.4.6. Prace fotogrametryczne	258
6.4.7. Ustalanie stref uszkodzeń w lasach znajdujących się pod	
wpływem zanieczyszczeń powietrza, szacowanie strat	
oraz opracowywanie projektów rekultywacji	260
6.4.8. Zarządzanie lasów nie stanowiących własności skarbu	
państwa oraz lasów państwowych pod zarządem innych	
resortów	260
6.5. Podsumowanie	262
Literatura	263

7. Gospodarka łowiecka w Lasach Państwowych	
• <i>Ryszard Dzieciolowski</i>	265
7.1. Pierwsze lata po wojnie	267
7.2. Ustawa o hodowli, ochronie zwierzyny i prawie łowieckim z 1959 r., jej nowelizacja w 1973 r. i okres obowiązywania . . .	273
7.3. Gospodarka łowiecka w lasach po transformacji ustrojowej . .	276
Literatura	281
8. Współpraca Lasów Państwowych z przemysłem drzewnym	
• <i>Piotr Paschalis-Jakubowicz</i>	283
8.1. Wprowadzenie	285
8.2. Lata 1944–1949. Odbudowa gospodarki leśnej, zintegrowana gospodarka leśno-drzewna, sterowanie centralne i bezpo- średnie	287
8.3. Lata 1950–1955. Podział na organizacje branżowe: leśnictwo i przemysł drzewny	293
8.4. Lata 1955–1958. Połączenie Ministerstwa Leśnictwa z Minister- stwem Przemysłu Drzewnego i Papierniczego	295
8.5. Lata 1959–1984. Zarządzanie obu branżami przez Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego za pośrednictwem Naczel- nego Zarządu Lasów Państwowych	298
8.6. Lata 1985–2004. Likwidacja Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego	301
8.7. Udział stowarzyszeń, towarzystw naukowych i organizacji naukowych integrujących leśnictwo i przemysł drzewny	304
8.8. Podsumowanie	309
Literatura	310
9. Rozwój zasobów Lasów Państwowych – fakty i liczby	
• <i>Zygmunt Rozwałka</i>	313
9.1. Zmiany w powierzchni leśnej i w zasobach drzewnych na pniu	315
9.1.1. Zmiany w powierzchni lasów	315
9.1.2. Zmiany w stanie zasobów drzewnych na pniu	327
9.2. Porównanie ogólnych (łączych) wielkości zasobów drzew- nych na pniu w Lasach Państwowych, wielkości uzyskanych różnymi metodami: szacunkowymi i pomiarowymi	338
9.3. Relacje pomiędzy stanem zasobów drzewnych na pniu a roz- miarem pozyskania drewna (grubizny) w Lasach Państwowych	341
9.4. Podsumowanie	347
Literatura	349
10. Związki zawodowe pracowników leśnictwa w latach 1944–2004	351
10.1. Związki Zawodowe w Lasach Państwowych	
• <i>Jerzy Przybylski</i>	353
10.1.1. Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Pol- skiej – okres lubelski, 1 VIII 1944 – 29 VII 1945	353

10.1.2.	Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa „Jedność Leśna”	354
10.1.3.	Federacja Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych (Federacja ZOZPLP)	355
10.1.4.	Związek Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej (ZLPwRP)	362
10.1.4.1.	Organizacja związku i podstawowa działalność	362
10.1.4.2.	Spotkania z władzami	376
10.1.4.3.	Stanowiska i memoranda ZLPwRP	378
10.1.4.4.	Działalność opiniodawcza przy tworzeniu prawa i poradnictwo prawne	379
10.1.4.5.	Działalność wydawnicza	380
10.1.4.6.	Działalność pomocowa	380
10.1.4.7.	Działalność turystyczna i sportowa	380
10.1.4.8.	Działalność kulturalna	382
10.1.4.9.	Współpraca międzynarodowa	383
10.1.4.10.	Uroczystości rocznicowe, nadania sztandarów	384
10.1.4.11.	Bilans 12 lat	389
10.1.5.	Ogólnopolski Niezależny Związek Zawodowy Straży Leśnej	390
10.1.6.	Fundacje	392
	Literatura	393
10.2.	Związki Zawodowe Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego	
	• <i>Ireneusz Wielemborek</i>	394
10.2.1.	Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego	394
10.2.2.	Komisja ds. Zarządu Majątkiem Związków Zawodowych	400
10.2.3.	Federacja Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego	400
10.2.4.	Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP	405
	Literatura	409
10.3.	Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”	
	• <i>Stanisław Wójcik</i>	410
10.3.1.	Powstanie i działalność NSZZ „Solidarność” w społeczności leśników w roku 1980	410
10.3.2.	Działalność Krajowej Sekcji Pracowników Leśnictwa w roku 1981	417
10.3.3.	Działalność KSPL NSZZ „Solidarność” po reaktywowaniu związku w roku 1989	420
10.3.4.	Udział w przygotowaniu aktów prawnych odnoszących się do lasów i leśnictwa oraz działalność lobbingowa	424
10.3.5.	Problematyka płacowa	429
	Literatura	432

Table of contents

From the Scientific Editor of Volume 3	17
1. Organisational development and legislation on state-owned forests and the timber industry • Józef Broda	21
1.1. Introduction	23
1.2. Historical periods to the development of the State Forests in the years 1944/1945–2004	25
1.2.1. The first post-War years (1944–1949)	25
1.2.2. The period of existence of districts (1950–1958)	31
1.2.3. Years of relative stabilisation in the State Forests and the rebuilding of the timber industry (1958/1959–1968)	41
1.2.4. The period of great structural and organisational transformation in the State Forests (1969–1991)	47
1.2.5. Under market-economy conditions (from 1991 on)	56
1.2.6. Summary	60
2. A characterisation of Poland's forests	
• <i>Stanisław Zajączkowski</i>	61
2.1. Forest areas in Poland and their ownership structure	63
2.2. Natural conditions	64
2.2.1. The more important elements of land relief, hydrology and climate	65
2.2.2. Division into physico-geographical regions	67
2.2.3. Division into geobotanical regions	68
2.2.4. Ranges of the more important species of forest trees in Poland	70
2.2.5. Division into natural-forest regions	72
2.2.5.1. Division after L. Mroczkiewicz (1952)	72
2.2.5.2. Division after T. Trampler (1990)	74
2.3. A general characterisation of habitat conditions and the natural environment in Poland's forests	87
2.4. A general characterisation of stands	93
References	96
3. Afforestation and treeplanting • Andrzej Gorzelak	97
3.1. Afforestation	99
3.1.1. Legal regulations on afforestation in Poland	100
3.1.2. The afforestation of former farmland and waste ground	103
3.1.3. The “National Programme for the Augmentation of Forest Cover”	107
3.2. Treeplanting	116
3.3. Summary	120
References	121

4. Progress in forest management • Eugeniusz Bernadzki	123
4.1. Introduction	125
4.2. The ecological bases underpinning silvicultural planning	128
4.2.1. The system for the classification of forest habitats	128
4.2.2. The determining of silvicultural and forestry objectives	131
4.3. Cutting systems	136
4.4. Selection, seed science and forest nurseries	141
4.4.1. The selection of forest trees	141
4.4.2. Seed science in forestry	144
4.4.3. Nursery production in forestry	146
4.5. Restocking	150
4.5.1. Types of restocking and regeneration	150
4.5.2. Technology in restocking work	154
4.5.3. Spacing	155
4.5.4. The conversion of stands damaged by air pollution and mining	157
4.6. Tending	159
4.7. The management of protective forests	164
4.7.1. Recreational forest management	165
4.8. Plantation growing of poplars and fast-growing forest trees	167
4.9. Summary	169
References	170
5. Forestry in the face of environmental threats and disasters	
• <i>Jacek Stanisław Stocki</i>	173
5.1. Introduction	175
5.2. Gales and whirlwinds	177
5.2.1. Overall characteristics	177
5.2.2. Wind damage in Poland's forests	178
5.2.2.1. The years 1955–1968	178
5.2.2.2. The period October 21st 1999 to April 6th 2000	179
5.2.2.3. The gale and whirlwind of July 4th 2002	180
5.2.2.4. Further gale-induced disasters	182
5.3. Forest fires	184
5.3.1. Forest fires: their general characterisation and course	184
5.3.2. Catastrophic forest fires in Poland	188
5.4. Flood disasters in forests	191
5.5. Industrial damage	193
5.6. Damage done to forests by insects	199
5.6.1. Introductory information	199
5.6.2. The years 1945–2003	200
5.7. Damage done by pathogenic fungi	210
5.7.1. Introductory information	210
5.7.2. The years 1945–2003	211
5.8. “Chain” diseases and the “causeless” dieback of stands	215

5.9. Institutions and the organisation of forest protection in Poland in the years 1945–2004	220
5.9.1. A historical introduction	220
5.9.2. The Forest Research Institute	220
5.9.3. The State Forests	222
5.9.3.1. Divisions of forest protection and the organisation of the fight against threats	222
5.9.3.2. Forest Protection Teams	223
References	228
6. The forest management service – organisation and activity	
• <i>Jerzy Smykala</i>	231
6.1. Objectives and tasks of forest management	233
6.2. The organisation and development of organisational structures of the forest management service	234
6.3. Methodological and technological bases to the devising of forest management plans over different management cycles	237
6.3.1. Provisional forest management in the years 1945–1955	237
6.3.2. Definitive forest management in the years 1956–1967	240
6.3.3. The first revision of forest management in the years 1967–1978	241
6.3.4. The second revision of forest management in the years 1979–1991	242
6.3.5. The third revision of forest management in the years 1992–2002	244
6.3.6. The fourth revision of forest management begun in 2003	246
6.4. Other work done for the State Forests, other state-owned forests and non-Treasury-owned forests by the state forest management service	252
6.4.1. Work on soil and habitat, and diagnostic work regarding nutrient status and fertiliser use	252
6.4.2. Large-scale inventorying of the state of health and sanitation of SF forests	253
6.4.3. Large-scale inventorying of the state of health of private forests	256
6.4.4. Updating of information on the condition of forests and the organising of databanks	256
6.4.5. Work on the recreational management of forests and forest engineering	258
6.4.6. Photogrametric work	258
6.4.7. The determination of damage zones in forests impacted upon by air pollution, loss assessment and the drawing up of reclamation plans	260
6.4.8. The management of non-Treasury-owned forests or state-owned forests under other government departments	260

6.5. Summary	262
References	263
7. Wildlife management in the State Forests	
• <i>Ryszard Dzieciotowski</i>	265
7.1. The first post-War years	267
7.2. The Game Breeding and Protection and Hunting Law Act 1959, its 1973 amendment and period in force	273
7.3. Wildlife management in forests following the systemic transformation	276
References	281
8. Cooperation between the State Forests and the wood industry • Piotr Paschalis-Jakubowicz	283
8.1. Introduction	285
8.2. 1944–1949. Rebuilding the forest economy, integrated forestry and timber management, central and direct planning	287
8.3. 1950–1955. The division into forestry and wood-industry branches	293
8.4. 1955–1958. The merger of the Ministries of Forestry and of the Timber and Papermaking Industry	295
8.5. 1959–1984. Governance of the two branches by the Ministry of Forestry and the Timber Industry via the Supreme Board of the State Forests	298
8.6. 1985–2004. The abolition of the Ministry of Forestry and the Timber Industry	301
8.7. The role of associations, scientific societies and organisations in the integration of forestry and the timber industry	304
8.8. Summary	309
References	310
9. The development of State Forests resources – facts and figures • Zygmunt Rozwałka	313
9.1. Changes in forest area and in standing timber resources	315
9.1.1. Changes in forest area	315
9.1.2. Changes in standing timber resources	327
9.2. Comparison of the overall (combined) standing timber resources in the State Forests and quantities obtained by various estimatory or measurement methods	338
9.3. Relationship between standing timber resources and harvests of merchantable timber in the State Forests	341
9.4. Summary	347
References	349
10. Trade unions for employees in forestry, 1944–2004	351
10.1. Trades union in the State Forests • <i>Jerzy Przybylski</i>	353

10.1.1.	The Professional Union of Foresters of the Republic of Poland (Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Polskiej) – Lublin period, August 1st 1944 – July 29th 1945	353
10.1.2.	The Jedność Leśna (“Forest Unity”) Independent Professional Union of Foresters	354
10.1.3.	The ZOZPLP Federation	355
10.1.4.	The Union of Polish Foresters in the Republic of Poland (ZLPwRP)	362
10.1.4.1.	The organisation and main activities of the Union	362
10.1.4.2.	Contacts with the authorities	376
10.1.4.3.	Positions and memoranda of the ZLPwRP	378
10.1.4.4.	Consultative activity over the making of law and legal advisory services	379
10.1.4.5.	Publishing activity	380
10.1.4.6.	Auxiliary activity	380
10.1.4.7.	Activity in tourism and sport	380
10.1.4.8.	Cultural activity	382
10.1.4.9.	International cooperation	383
10.1.4.10.	Anniversaries and presentation of standards	384
10.1.4.11.	A balance-sheet assessment of 12 years of work	389
10.1.5.	The All-Poland Independent Professional Union of the Forest Guard (Ogólnopolski Niezależny Związek Zawodowy Straży Leśnej)	390
10.1.6.	Foundations	392
	References	393
10.2.	Trade unions in forestry and the wood industry	
	• <i>Ireneusz Wielemborek</i>	394
10.2.1.	The Union of Forestry and Wood-Industry Employees	394
10.2.2.	The Committee on Asset Management	400
10.2.3.	The Federation of Forestry and Timber Industry Workers’ Unions	400
10.2.4.	The Union of Employees of Forestry, the Timber Industry and Nature Conservation in the Republic of Poland (Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP)	405
	References	409
10.3.	The “Solidarity” independent trade union • <i>Stanisław Wójcik</i>	410
10.3.1.	The emergence and activity of “Solidarity” among foresters in 1980	410
10.3.2.	The activity of the National Section of Forestry Workers in 1981	417

10.3.3. The activity of the National Section of Forestry Workers of “Solidarity” following the union’s reactivation in 1989	420
10.3.4. Participation in the preparation of legal acts on forests and forestry and lobbying activity	424
10.3.5. Salary issues	429
References	432

Od redaktora naukowego tomu 3

Sześćdziesiąt powojennych lat to w historii Lasów Państwowych okres najdłuższy, w którym nad kształtem polskich lasów pracowały trzy pokolenia leśników. W tym czasie pogłębiała się wiedza o lesie, o jego istocie i prawach naturalnych w nim rządzących, o funkcjach lasu. Zmieniały się kierunki i tendencje w gospodarce leśnej, w organizacji leśnictwa. Gospodarka leśna musiała dwukrotnie dostosowywać się do zmiany ustroju państwa i systemu gospodarczego: w pierwszych latach powojennych było to wymuszone, szybkie przechodzenie na system gospodarki nakazowo-rozdzielczej, a w ostatnim okresie, po transformacji ustrojowej – przechodzenie na system gospodarki rynkowej. Tak długi, a równocześnie skomplikowany okres w historii Lasów Państwowych postawił przed Radą Programową dzieła niezwykle trudne zadanie: dostosować tematykę rozdziałów do najważniejszych zdarzeń z historii Lasów Państwowych i dobrać autorów nie tylko kompetentnych, ale równocześnie będących świadkami tej historii, a niekiedy również jej twórcami. Autorzy poszczególnych rozdziałów otrzymali pełną swobodę w przedstawianiu swoich poglądów, niekiedy odbiegających od poglądów reprezentowanych przez redakcję tomu. Ograniczono ingerencję w treść do niezbędnego minimum, dopuszczając nawet w niewielkim zakresie powtórzenia pojawiające się w niektórych rozdziałach, ale niezbędne do lepszego śledzenia myśli autora.

Główny nurt tematyczny tomu jest ściśle związany z historią Lasów Państwowych: rozwojem organizacyjnym, zmianami stanu lasów, ich zagospodarowaniem i zagrożeniami, ochroną przyrody w lesie zagospodarowanym, urządzaniem lasów, wreszcie ze współpracą z przemysłem drzewnym. Dużo uwagi poświęcono ostatniemu okresowi – zmianom restrukturyzacyjnym, wypracowaniu Polityki Leśnej Państwa. Nie pominięto również problematyki związanej pośrednio, ale bardzo ściśle z historią Lasów Państwowych: kształcenia kadr, czasopiśmiennictwa leśnego, leśnej literatury książkowej, leśnictwa w rozwoju kultury narodowej.

Osobnego komentarza wymaga rozdział traktujący o powojennej historii związków zawodowych pracowników leśnictwa, związków, których wpływ na działalność Lasów Państwowych zaznaczył się szczególnie w ostatnich dekadach XX stulecia. Rozdział składa się z trzech części autorstwa przedstawicieli central związkowych. Różnią się one znacznie pod względem formy i treści, jak też oceny zdarzeń. Ponieważ przedstawione w tych opracowaniach zdarzenia, ich interpretacja, cytowane nazwiska i liczby pochodzą często z niepublikowanych źródeł, redakcja tomu w nie-

wielkim stopniu ingerowała w tekst, ograniczając się do wprowadzenia niewielkich skrótów, pozostawiając autorom odpowiedzialność za treść.

Przekazując do rąk Czytelnika zbiór faktów i komentarzy z trudnej i burzliwej, powojennej historii Lasów Państwowych, redakcja zdaje sobie sprawę, że dzieło będące owocem pracy ponad 20 autorów, głównie leśników lub też osób, które całe swoje życie zawodowe poświęciły leśnictwu, nie jest jednolite pod względem doboru tematów, formy i treści, zawiera często kontrowersyjne poglądy na zaistniałe zdarzenia i ich konsekwencje dla rozwoju Lasów Państwowych. Należy je zatem traktować jako źródło dokumentów z dwóch ważnych okresów historii Lasów Państwowych: okresu gospodarki nakazowo-rozdziałowej w PRL i okresu przemian ustrojowych w III Rzeczypospolitej i związanej z nimi restrukturyzacji gospodarki leśnej wynikającej z przechodzenia na gospodarkę rynkową.

W opracowaniu Czytelnik może znaleźć wiele informacji przydatnych nie tylko do oceny działań podejmowanych w ubiegłych dziesięcioleciach przez trzy pokolenia leśników, ale również do wytyczania zadań w nowych uwarunkowaniach politycznych, gospodarczych i społecznych, wynikających z naszego członkostwa w Unii Europejskiej, o czym traktuje przedostatni rozdział tomu 3 „Z dziejów Lasów Państwowych i polskiego leśnictwa 1924–2004”, w którym historia przygotowań do włączenia się w mechanizmy unijne przeplata się z działaniami bieżącymi, jak też przewidywanymi na najbliższe lata i ich konsekwencjami dla naszego leśnictwa.

Przekazując ten tom, redakcja wyraża nadzieję, że Czytelnik znajdzie w nim interesujące informacje nie tylko o rozwoju Lasów, gospodarki leśnej i leśnictwie, ale również o wkładzie leśników w rozwój kultury narodowej i edukacji ekologicznej społeczeństwa, pozwalające na obiektywną ocenę osiągnięć i porażek trzech pokoleń leśników, wykształconych w okresie międzywojennym i po wojnie w polskich szkołach i uczelniach.

Eugeniusz Bernadzki

Listopad 2005 r.

Introduction to volume 3 by the Scientific Editor

The 60 post-War years represent the longest distinct period in the history of Poland's State Forests: a period in which the country's forests have been shaped by three generations of foresters. It has been one characterised by a profound deepening of knowledge on the forest, its nature and the natural laws that govern its functioning. There have been changes, and new emerging trends, in forestry and the way it is organised. Forestry management has twice had to contend with adjustment to a new state and economic system: an enforced one in the first post-War years, involving a rapid shift to the command economy; and then recently another systemic transformation in which a fully-fledged version of the contemporary market economy had to be returned to.

Such a long and complicated period in the history of the State Forests left this work's Programme Council with a particularly difficult task to face: to align the subject matter of the chapters with the most important events in the history of the State Forests, and to choose authors for them that were not only competent, but also people who had borne witness to – and even in some cases shaped – the history they were to write about. For the authors of the different chapters were left entirely free to present their views – sometimes views that departed from those held in this book's editorial office. But interference with content was consistently confined to the necessary minimum, even to the point where a degree of repetition between certain chapters was tolerated, in recognition that the reader would probably wish to trace the train of thought of each individual author as fully and effectively as possible.

The main thrust to the book links up closely with the basic history of the State Forests, dealing with organisational development, changes in the status of forests, forest management and the threats thereto, nature conservation in the managed forest, forest management and cooperation with the wood industry. Considerable stress is placed on the last period in general, and on the associated restructuring, and devising of a National Policy on Forests, in particular. However, in all of this, the subjects linked indirectly – if still very closely – with the SF story have not been forgotten. There is thus room for aspects like the training of personnel, the forestry publications, forest-related literature as regards books, and forestry in the development of Poland's national culture.

In need of separate comment is a chapter dealing with the post-War history of the trades unions, bringing together foresters and exerting a particular influence on the activity of the State Forests in the last decade of the 20th

century. The chapter in question comes in three parts, each authored by a representative of a different trade union headquarters. The three parts differ markedly in terms of form and content, but also in the way that they assess events. Since those events, the associated interpretations presented, and the names and numbers given, are often derived from unpublished sources, the editors have sought to intervene slightly in these texts, but only to the extent that a few minor abbreviations have been introduced, while the authors have otherwise been left with overall responsibility for content.

In passing on to the reader this collection of facts and remarks concerning the difficult and often stormy post-War history of the State Forests, the editorial staff are very well aware that such a work, which is the fruits of the labour of more than 20 authors (in the main foresters or others who have devoted the whole of their professional lives to forestry), is and can not be uniform in terms of the choice of theme, form or content; and contains what are often controversial views of events that took place, and of their consequences for the development of the State Forests. In consequence, the work needs to be treated as a source of documents from two important periods of that history, i.e. the period of the command economy within the People's Republic of Poland, and the period of systemic change associated with the Third Republic – with all its attendant consequences as regards the restructuring of forestry to meet the needs of a transition to a market economy.

In this study, the reader may find a great deal of information relevant to any assessment of what three generations of foresters in the past decades have achieved, but also to an outlining of the tasks faced in the new political, economic and social conditions that Poland's membership of the EU presents - a matter dealt with in the twentieth chapter of volume III of "From the History of the State Forests and Polish Forestry, 1924–2004". Here, the story of the preparations for inclusion within EU mechanisms is interwoven with ongoing activity (plus that foreseen for the next few years), as well as the consequences of that activity where Polish forestry is concerned.

Eugeniusz Bernadzki

November 2005

1

ROZWÓJ
ORGANIZACYJNY
I USTAWODAWSTWO
DOTYCZĄCE LASÓW
PAŃSTWOWYCH
I PRZEMYSŁU
DRZEWNEGO

JÓZEF BRODA

1.1. Wprowadzenie

Las Państwowe w okresie powojennym przeszły pod względem organizacyjnym ogromne przeobrażenia: od zburzenia przywróconego na samym początku loretońskiego modelu organizacji sprzed wojny, poprzez okres tzw. gospodarki planowej, który cechował się najpierw próbą wprowadzenia wzorów radzieckich, następnie przystosowywaniem struktury do potrzeb przemysłu, przede wszystkim drzewnego, wreszcie przekształceniem w organizację gospodarczą, co równoznaczne było z rozciągnięciem na nią wielkoprzemysłowych form organizacyjnych. Po 1991 r. powrócono w jakimś stopniu do organizacji Lasów Państwowych i państwowego gospodarstwa leśnego z okresu loretońskiego, jednak z całym bagażem pozostałości organizacyjnych i strukturalnych z czasów gospodarki centralnie sterowanej.

Podobne przemiany zachodziły również w ustawodawstwie leśnym. Aby przedstawić jego rozwój w okresie powojennym w odniesieniu do Lasów Państwowych, trzeba uwzględnić również ustawodawstwo dotyczące przemysłu drzewnego, gdyż w ramach gospodarki planowej oba piony gospodarcze były ze sobą ściśle powiązane, a od 1956 r. znajdowały się w ramach jednego resortu (do 1985 r.)

Zasadniczą cechą ustawodawstwa okresu powojennego w odniesieniu do Lasów Państwowych i przemysłu drzewnego była przede wszystkim jego dwutorowość, odpowiadająca każdemu z wymienionych pionów gospodarczych. Ta dwutorowość w pierwszych latach po wojnie miała nawet swe uzasadnienie, gdyż działalność Lasów Państwowych i związanego z nimi przemysłu pierwsiastkowego przerobu drewna (głównie tartaków) regulowało przedwojenne ustawodawstwo leśne, zwłaszcza dekret wrześniowy z 1936 r. Z kolei przemysł drzewny sensu stricto, działający poza lasami,

rozwijał się na podstawie ustawodawstwa powojennego, tworzonego dla całego przemysłu państwowego lub określonych jego gałęzi. Z tych względów ustawodawstwo odnoszące się do każdego z tych pionów należy omawiać oddzielnie.

Dwutorowość utrzymywała się i później, gdy resort leśnictwa oraz resort przemysłu drzewnego i papierniczego połączyły się w jeden (1956). Należy zaznaczyć, że nawet w pionie leśnym powyższy podział dotąd nie był ścisły, gdyż ustawa o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. uwzględniała w ramach Ministerstwa Leśnictwa również niektóre sprawy dotyczące przemysłu drzewnego (tzw. leśnego), na przykład powołania dla niego określonych jednostek organizacyjno-administracyjnych (Centralnego Zarządu Przemysłu Leśnego i rejonów przemysłu leśnego). Od połowy lat pięćdziesiątych podział na dwa piony zaczął się szybko zacierać, a w końcu lat sześćdziesiątych ustawodawstwo dotyczące przemysłu zostało rozciągnięte także na Lasy Państwowe. Dowodzi tego chociażby fakt, że powołana w 1968 r. organizacja gospodarcza Lasy Państwowe została utworzona nie na podstawie ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r., ale uchwały Rady Ministrów z 1966 r. w sprawie zasad funkcjonowania zjednoczeń przemysłowych.

1.2. Okresy historyczne rozwoju Lasów Państwowych w latach 1944/1945–2004

Aby przedstawić rozwój Lasów Państwowych po wojnie i dotyczące ich ustawodawstwa, trzeba wprowadzić odpowiednią periodyzację dziejów LP, czyli podział na okresy historyczne. Takich wyodrębnień należy przyjąć pięć, w następujących przedziałach czasowych:

- 1944/45–1949 (kontynuacja przedwojennego modelu organizacyjnego państwowego gospodarstwa leśnego),
- 1950–1958 (okres istnienia rejonów Lasów Państwowych),
- 1958/59–1968 (rozbudowa przemysłu drzewnego i zasadnicze zmiany w jego organizacji),
- 1969–1991 (gruntowna przebudowa struktury organizacyjnej ALP),
- od 1991 r. (dalszy rozwój państwowego gospodarstwa leśnego w warunkach gospodarki rynkowej).

1.2.1. Pierwsze lata powojenne (1944–1949)

Zasadnicze znaczenie dla rozwoju leśnictwa i przemysłu drzewnego w całym okresie powojennym miały akty prawne z lat 1944–1946 w sprawie upaństwowienia dużej i średniej własności prywatnej. Za najważniejsze z nich należy uznać:

- dekret PKWN z 6 IX 1944 r. o reformie rolnej, na podstawie którego zostały upaństwowione wchodzące w skład nieruchomości ziemskich lasy o powierzchni ponad 50 ha w województwach centralnych i wschodnich oraz powyżej 100 ha w województwach zachodnich;
- dekret PKWN z 12 XII tego samego roku o upaństwowieniu lasów o powierzchni powyżej 25 ha na jednego właściciela, nie przejętych na podstawie poprzedniego dekretu;

- ustawę z 3 I 1946 r. o upaństwowieniu podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, w tym zakładów przemysłu drzewnego, których wówczas zdolność zatrudnienia przekraczała 50 pracowników na jedną zmianę.

Podstawą prawną do przejęcia przez Ministra Leśnictwa zakładów przemysłu drzewnego, znajdujących się na terenie lasów świeżo przejętych na rzecz skarbu państwa, był dekret z 12 XII 1944 r. Z kolei spośród zakładów drzewnych położonych poza lasem przejęte zostały – na podstawie uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów (KERM) z 12 V 1945 r. – tylko zakłady pierwiastkowego przerobu drewna (głównie tartaki). Uzupełnieniem wymienionych aktów prawnych były ponadto inne późniejsze akty normatywne, o mniejszym znaczeniu, które stały się podstawą upaństwowienia większości lasów samorządowych, lasów w majątkach zajętych w czasie wojny na cele użyteczności publicznej oraz lasów kościelnych. Tą drogą w rękach państwa znalazło się około 85% ogólnego obszaru lasów w Polsce oraz prawie cały tzw. przemysł leśny (drzewny).

Uchwała KERM z 12 V 1945 r. zawierała ponadto ważny postulat, mówiący, że „gospodarka leśna i drzewna powinny być jak najściślej połączone w rękach jednego resortu”. Uchwałę podjęto na wspólny wniosek Ministerstwa Przemysłu i reaktywowanej Dyrekcji Naczelnej LP.

Zręby pod administrację leśną w skali krajowej powstały już w 1944 r. w Lublinie, kiedy to 1 sierpnia rozpoczęła działalność lubelska dyrekcja Lasów Państwowych. Była ona zarazem ośrodkiem organizującej się Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych (DNLP) oraz czasowo spełniała także funkcję bazy macierzystej dla następnych dyrekcji, tworzonych na innych terenach (ryc. 1). W działaniach tych wzorowano się na modelu organizacyjnym administracji lasów państwowych okresu przedwojennego, z lat trzydziestych.

W ślad za dyrekcją lubelską powstały następane: siedlecka, rzeszowska (jej siedziba po ofensywie styczniowej została przeniesiona z Rzeszowa do Tarnowa) oraz dyrekcja białostocka; ponadto utworzono inspekcję sandomierską – dla wyzwolonej części Kielecczyny na przyczółku baranowskim.

W odróżnieniu od prawobrzeżnej części kraju (na wschód od Wisły), gdzie przeważnie miejscowi leśnicy tworzyli zręby administracji leśnej, na terenach nowo wyzwolonych była ona organizowana przez przyszłych dyrektorów okręgów. W taki sposób powstały po ofensywie styczniowej dyrekcje na ziemiach po lewobrzeżnej stronie: radomska, łódzka, poznańska, toruńska i krakowsko-śląska. Na ziemiach odzyskanych utworzono siedem dyrekcji¹.

¹ Były to dyrekcje: mazurska (z siedzibą w Olsztynie), gdańska, bałtycka (Pomorze Środkowe i Zachodnie), lubuska (gorzowska), legnicka (z siedzibą w Złotoryi), wrocławska i śląska (Śląsk Górny i Opolski).

Ryc. 1. Pierwsza siedziba Dyrekcji Lasów Państwowych w Lublinie przy ul. Okopowej 7, ośrodek organizującej się już w roku 1944 Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych (fot. archiwum RDLP Lublin)

W listopadzie 1944 r. rozpoczęła działalność w Lublinie reaktywowana Dyrekcja Naczelna Lasów Państwowych – na podstawie dekretu wrześnieowego z 1936 r. Formalnie została powołana 1 sierpnia, ale pracę podjęła dopiero w listopadzie. Jej organizatorem był Kazimierz Iwanowski, późniejszy wiceminister leśnictwa (ryc. 2).

Dyrekcja Naczelna LP była podporządkowana – jak przed wojną – resortowi rolnictwa. Podlegały jej dyrekcje okręgowe, w tym nadleśnictwa jako podstawowe jednostki gospodarcze powołane do prowadzenia gospodarstwa leśnego, oraz równorzędne z nimi jednostki organizacyjne szczególne (zajmujące się gospodarką łąkową, rybacką, pierwiastkowym przerobem drewna itp.). W połowie lutego 1945 r. DNLP została przeniesiona do Łodzi,

Ryc. 2. Kazimierz Iwanowski – organizator Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych w roku 1944, późniejszy wiceminister leśnictwa (fot. archiwum CILP)

gdzie już działała Dyrekcja Okręgowa Lasów Państwowych. Tam funkcjonowała do chwili powołania Ministerstwa Leśnictwa (28 VI 1945 r.).

Działalność DNLP w okresie lubelskim i łódzkim polegała na organizowaniu administracji leśnej, przejmowaniu i zabezpieczaniu obiektów leśnych i związanych z nimi zakładów przemysłu drzewnego, podejmowaniu starań zmierzających do ukrócenia samowoli w pobieraniu z lasu drewna zarówno przez ludność, jak i wojsko.

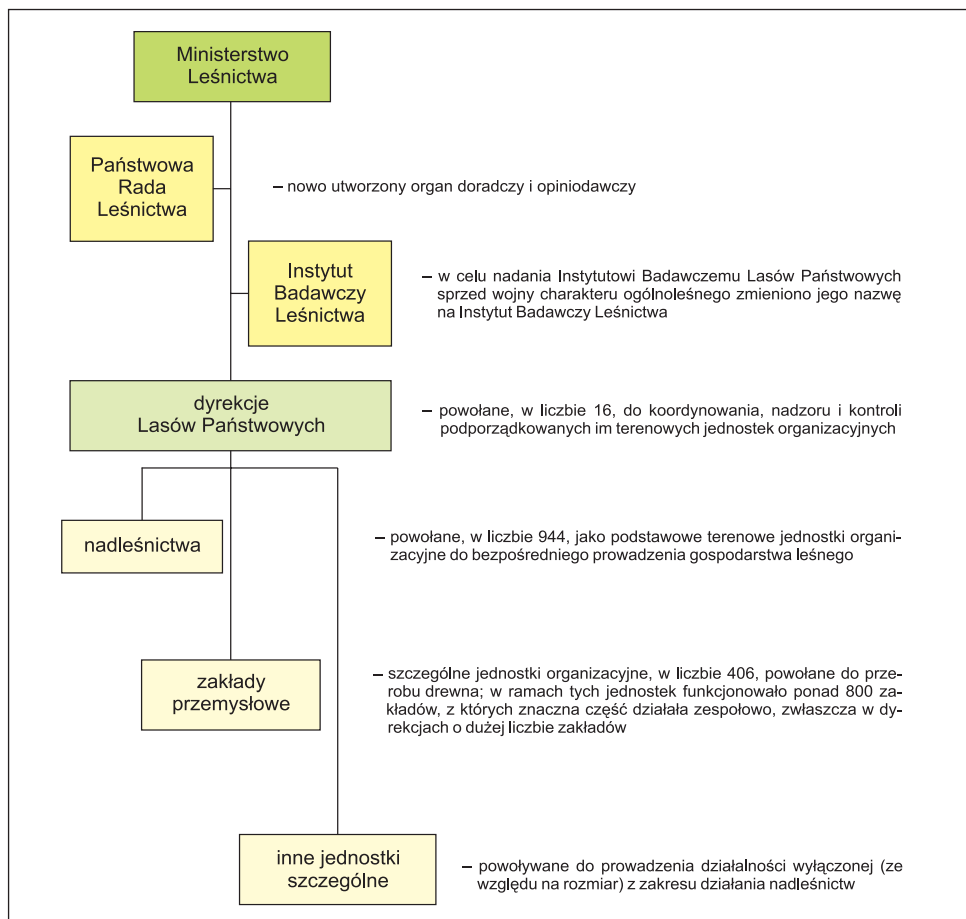
Duże znaczenie miały podjęte w Dyrekcji Naczelnej LP prace nad przygotowaniem dekretu w sprawie upaństwowienia lasów drobnej własności – powyżej 25 ha na jednego właściciela. Również w DNLP zrodziła się idea powołania Ministerstwa Leśnictwa. Etapem poprzedzającym jego utworzenie – na bazie Dyrekcji Naczelnej LP – było wyłączenie DNLP z ram Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych PKWN i podporządkowanie bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów. Podjęta w tej kwestii uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 12 V 1945 r. postanawiała, że wszystkie sprawy z zakresu gospodarki leśnej, rybackiej i łowieckiej w lasach państwowych i niepaństwowych oraz sprawy przemysłu drzewnego i ochrony lasu należą do kompetencji DNLP.

Ministerstwo Leśnictwa zostało powołane 28 VI 1945 r. w ramach utworzonego wówczas Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej². Powstało na fundamencie Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych, która formalnie dopiero w 1947 r. została zniesiona. Strukturę organizacyjną i zakres działania resortu określał najpierw tymczasowy statut organizacyjny z marca 1946 r., a następnie dekret o zakresie działania urzędu Ministra Leśnictwa z 6 IX 1947 r.

W pierwszych latach powojennych (do 1950 r.) podstawowym aktem normatywnym dla Lasów Państwowych był dekret wrześniowy z 1936 r. Wymieniony już statut organizacyjny podkreślał, że struktura organizacyjna dyrekcji okręgowych Lasów Państwowych powinna się zasadniczo opierać na analogicznych, przedwojennych przepisach z 1934 r.

Dowodem na istnienie ciągłości struktury organizacyjnej Lasów Państwowych jest również i to, że w październiku 1946 r. dekret wrześniowy został ponownie opublikowany w „Dzienniku Urzędowym” (przedruk z przedwojennego „Dziennika Urzędowego” lub z „Monitora Polskiego”). Jedynie na końcu dodano do tekstu następującą uwagę: „W związku z utworzeniem Ministerstwa Leśnictwa kompetencje zastrzeżone w powyż-

² W piśmiennictwie leśnym dotyczącym tego okresu często wyraża się ubolewanie z powodu braku dekretu powołującego Ministerstwo Leśnictwa. Otóż dekret taki nie był potrzebny, gdyż resort leśnictwa został utworzony w ramach Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, powołanego w Moskwie na konferencji zorganizowanej na życzenie rządów państw sojusznicznych (z okresu II wojny światowej) z udziałem przedstawicieli partii i Rządu Tymczasowego z kraju oraz przedstawicieli rządu londyńskiego.

Ryc. 3. Struktura organizacyjna Lasów Państwowych w pierwszych latach powojennych – do 1950 r. (opr. J. Broda)

szym dekretem ministrowi rolnictwa i reform rolnych przeszły na rzecz ministra leśnictwa”³ (ryc. 3).

Jak już powiedziano, w uchwale KERM w sprawie wyodrębnienia leśnictwa i drzewnictwa w osobny resort (12 V 1945 r.) znajdował się postulat, aby administracji Lasów Państwowych podlegał również przemysł drzewny. W pierwotnym zamierzeniu Lasy Państwowe miały przejąć pod swój zarząd cały przemysł drzewny. Faktycznie jednak ALP poprzestała na przejściu jedynie zakładów pierwiastkowego przerobu drewna, przede wszystkim tar-

³ Należy dodać, że w tym samym roku (1946) ukazał się dekret w sprawie przekształcenia utworzonego po wyzwoleniu Samodzielnego Batalionu Ochrony Lasów w Straż Leśną, jednostkę również zmilitaryzowaną. Także w 1946 r. została powołana Państwowa Rada Leśnictwa jako organ doradczy i opiniodawczy resortu.

taków, natomiast inne branże drzewne, działające poza lasem, takie jak meblarstwo, przemysł celulozowo-papierniczy czy przemysł zapalczany, przeszły pod zarząd głównie Ministerstwa Przemysłu, a częściowo także innych resortów: Ministerstwa Komunikacji (koleje), Obrony Narodowej, Górnictwa i Hutnictwa itd.

Jak już zaznaczono, przemysł drzewny, nie związany z Lasami Państwowymi, był organizowany na innych zasadach – według wzorów sowieckich. Dowodzi tego na przykład utworzenie w ramach Ministerstwa Przemysłu już w czerwcu 1945 r. Centralnego Zarządu Przemysłu Drzewnego do zarządzania przejmowanymi zakładami przemysłowo-drzewnymi – bądź to w wyniku ich opuszczenia przez właścicieli (zwłaszcza na ziemiach odzyskanych), bądź upaństwowienia. Powołanie dla przemysłu drzewnego takiej centralnej jednostki, do tego przedsiębiorstwa państwowego, było wówczas zupełną nowością. Dopiero później centralne zarządy stały się podstawowymi ogniwami organizacji zarządzania w ramach systemu centralnego sterowania.

Centralny Zarząd Przemysłu Drzewnego zarządzał (prawdopodobnie) wszystkimi branżami przemysłu drzewnego, również bowiem Ministerstwo Przemysłu (późniejsze Ministerstwo Przemysłu i Handlu), któremu on podlegał, obejmowało całość przemysłu państwowego (do 1949 r.).

Fundamentalne znaczenie miała tu ustawa z 3 I 1946 r. o przejęciu na własność państwa głównych gałęzi gospodarki narodowej. Na jej podstawie zostały przejęte przedsiębiorstwa górnicze i hutnicze, zaliczone do grupy A, oraz pozostałe przedsiębiorstwa przemysłowe, zaliczone do grupy B, jeśli zatrudniały ponad 50 pracowników na jedną zmianę. Zdarzało się jednak, że przejmowano też mniejsze, lepiej prosperujące zakłady. Przejmowanie przedsiębiorstw odbywało się na podstawie orzeczeń poszczególnych ministrów. Dotyczyło to także zakładów przemysłu drzewnego. Każde orzeczenie kończyło się klauzulą, że jest ono „ostateczne i nie podlega zaskarżeniu do Najwyższego Trybunału Administracyjnego”. Pierwsze orzeczenia Ministra Leśnictwa w sprawie przejmowania zakładów drzewnych ukazały się w listopadzie i grudniu 1947 r. Przeszło wówczas pod zarząd ALP ponad 80 zakładów przemysłu drzewnego, prawie wyłącznie tartaków.

Zasadnicze zmiany w organizacji przemysłu w ogóle, w tym także przemysłu drzewnego, zapoczątkował rok 1947, kiedy to 3 stycznia został wydany dekret o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych. Podkreślał on, że „właściwi ministrowie (...) mogą w drodze zarządzeń tworzyć lub wydziełać z administracji państwowej – państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, górnicze oraz świadczenia usług”.

W dziedzinie przetwórstwa drzewnego pierwsze przedsiębiorstwa zostały wyodrębnione w 1948 r.: Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego oraz

Centrala Handlowa Przemysłu Drzewnego. Były to wydzielone z administracji państwowej jednostki centralne, działające według zasad rozrachunku gospodarczego, powołane do koordynowania, nadzorowania i kierowania działalnością podporządkowanych im, również wydzielonych przedsiębiorstw danej branży.

Powołanie wymienionych wyżej centralnych zarządów, a wraz z nimi wyodrębnienie przedsiębiorstw przemysłowych o określonym profilu produkcyjnym lub zakresie działania, zapoczątkowało proces wydzielania poszczególnych branż przemysłu drzewnego w wyniku wydania wspomnianego dekretu o przedsiębiorstwach.

Znaczne przyspieszenie tego procesu nastąpiło w kolejnych dwóch latach. W lutym 1949 r. Ministerstwo Przemysłu i Handlu zostało zniesione, a w jego miejsce utworzono sześć ministerstw specjalistycznych (m.in. górnictwa i energetyki, przemysłu ciężkiego, przemysłu lekkiego, handlu wewnętrznego). W końcu 1950 r. powstały trzy dalsze resorty.

Przemysł drzewny i inne przemysły oparte na surowcu drzewnym, na przykład celulozowo-papierniczy, zostały rozdzielone między Ministerstwo Przemysłu Lekkiego i Ministerstwo Przemysłu Chemicznego, przemysł materiałów budowlanych oddano zaś resortom budowlanym: Ministerstwu Budownictwa Miast i Osiedli oraz Ministerstwu Budownictwa Przemysłowego.

1.2.2. Okres istnienia rejonów (1950–1958)

Lata 1950–1958 obfitowały w liczne i bardzo zasadnicze zmiany w organizacji i charakterze państwowego gospodarstwa leśnego. Wiązało się to z wprowadzaniem zmian strukturalnych w całej gospodarce narodowej, w połowie 1947 r. nastąpił bowiem zasadniczy zwrot w polityce gospodarczej rządu przez odejście od modelu gospodarki wielosektorowej na rzecz jej podporządkowania centralnemu planowaniu. Takim centralnym organem planowania był początkowo Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów, a od lutego 1949 r. stała się nim Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego.

Dekret o tworzeniu przedsiębiorstw z 3 I 1947 r. został w 1950 r. znowelizowany i ukazał się z datą 26 X jako „dekret o przedsiębiorstwach państwowych”. W warunkach prowadzonej już gospodarki centralnie sterowanej oraz będącego w trakcie realizacji 6-letniego planu industrializacji kraju, określał on zadania przedsiębiorstw i wytyczał kierunki rozwoju przemysłu. Przedsiębiorstwa miały być prowadzone według zasad rozrachunku gospodarczego. Dekret dopuszczał, by przedsiębiorstwa budżetowe mogły być przekształcane w przedsiębiorstwa o rozrachunku gospodarczym – i na odwrót.

Najważniejsze postanowienia dekretu zawierał artykuł 19, który mówił, że przedsiębiorstwa mogą być łączone na podstawie zarządzenia ministra, któremu podlegają, oraz w porozumieniu z Ministrem Finansów i za zgodą przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (PKPG).

Z kolei punkt 4 tego artykułu informował, że przewodniczący PKPG w porozumieniu z Ministrem Finansów wyda w drodze zarządzenia szczegółowe przepisy o łączeniu przedsiębiorstw. A więc nie była tu nawet potrzebna zgoda odnośnego ministra resortowego!⁴

Przepisy dekretu o łączeniu przedsiębiorstw odegrały ogromną rolę w późniejszym czasie, od końca bowiem lat pięćdziesiątych na ich podstawie rozpoczęła się na dużą skalę komasacja przedsiębiorstw i tworzenie wielkich zjednoczeń przemysłowych. Należy zaznaczyć, że przepisy tego dekretu nie dotyczyły bezpośrednio przedsiębiorstw Lasów Państwowych, natomiast obowiązywały w przedsiębiorstwach przemysłu leśnego, znajdujących się w obrębie tego resortu.

Następnym, również bardzo ważnym aktem prawnym dotyczącym przemysłu drzewnego, był dekret o utworzeniu Ministerstwa Przemysłu Drzewnego i Papierniczego z 17 XI 1952 r. W ramach tego ministerstwa został skoncentrowany prawie cały przemysł drzewny, znajdujący się dotąd w różnych resortach. Powołanie tego ministerstwa i skupienie w nim przemysłu drzewnego było dostosowaniem do przepisów wymienionego wyżej dekretu z 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych.

Nowo powstałe Ministerstwo Przemysłu Drzewnego i Papierniczego przejęło od Ministerstwa Przemysłu Lekkiego przemysły: drzewny, meblarski, zapalczany oraz przetworów papierowych i materiałów biurowych, od Ministerstwa Przemysłu Chemicznego – przemysł papierniczy i płyt pilśniowych, a nieco później od Ministerstwa Leśnictwa – przemysł sklejkowy. Wszystkie te branże przemysłu były zorganizowane w pięciu centralnych zarządach: 1) przemysłu wyrobów drzewnych, 2) przemysłu meblarskiego, 3) przemysłu płyt i sklejek, 4) przemysłu papierniczego oraz 5) przemysłu przetworów papierowych i materiałów biurowych.

Wymienione centralne zarządy (chyba z wyjątkiem trzeciego) istniały zapewne już wcześniej w poprzednich resortach i przeszły razem z przejmowanymi w 1952 r. gałęziami przemysłu do nowo utworzonego Ministerstwa Przemysłu Drzewnego i Papierniczego. Przy tej okazji przeprowadzono korekty w rozdziale przedsiębiorstw według branż i przynależności do określonych centralnych zarządów. W największym stopniu nastąpiło to w prze-

⁴ Szczegółowe wytyczne zawierał następny artykuł: „Przewodniczący Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, w porozumieniu z ministrem finansów, określa w drodze zarządzenia zasady i tryb przekazywania przez przedsiębiorstwo państwowe zakładów lub części przedsiębiorstwa państwowego, stanowiących zorganizowany zespół gospodarczy, innemu przedsiębiorstwu państwowemu lub jednostce gospodarki uspołecznionej”.

myśle leśnym, w Centralnym Zarządzie Przemysłu Leśnego pozostawiono bowiem jedynie pierwiastkowy przerób drewna (tartaki), fabryki zaś sklejek, kalafonii i terpentyny, destylarnie żywicy oraz fabryki suchej destylacji drewna podporządkowano łącznie z zakładami przemysłu płytowego nowo utworzonemu Centralnemu Zarządowi Przemysłu Płyt i Sklejek. W 1954 r. został przekazany pod ten zarząd również przemysł zapalczany, w związku z czym odpowiednio zmieniła się jego nazwa na Centralny Zarząd Przemysłu Płyt, Sklejek i Zapalek.

Dekret z 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych zapoczątkował proces gruntownych przemian w gospodarce narodowej, jednak w odniesieniu do Lasów Państwowych i państwowego gospodarstwa leśnego założenia te musiały być odpowiednio zmodyfikowane i dostosowane do specyfiki tej gałęzi gospodarki. Spełniały to następujące akty prawne z 1949 r.: uchwała KERM z 15 marca w sprawie reorganizacji administracji Lasów Państwowych oraz uchwalona 20 grudnia przez Sejm ustawa o państwowym gospodarstwie leśnym. Oba akty prawne ściśle się ze sobą wiązały, z tym że uchwała KERM była ważniejsza, gdyż dokładnie określała – i to w szczególności – jakie zmiany miały być wprowadzone oraz w jakim zakresie i terminach. Na podstawie tych ustaleń (a nie ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym) zostały przygotowane przez resort wszystkie zarządzenia wykonawcze, a nawet opracowane wewnętrzne regulaminy dla poszczególnych pionów ALP. Ustawa sejmowa była w zasadzie już tylko formalnym usankcjonowaniem zarządzonych wcześniej przez KERM zmian organizacyjnych oraz odpowiednio do tego dostosowywała dotychczasowe przepisy gospodarcze. Dotyczyła również przemysłu drzewnego znajdującego się w obrębie resortu leśnictwa (przemysł ten ustawa określała jako „leśny”, dla odróżnienia od innych branż przemysłu drzewnego).

Ustawa weszła w życie z dniem 1 I 1950 r., otwierając w powojennej historii Lasów Państwowych i przemysłu drzewnego nowy etap – okres istnienia rejonów. Wprowadzała bardzo zasadnicze zmiany w strukturze organizacyjnej Lasów Państwowych. Podobnie jak w przemyśle i innych działach gospodarki narodowej, również w Lasach Państwowych miały być tworzone przedsiębiorstwa państwowe: jedne do „bezpośredniego prowadzenia gospodarstwa leśnego”, inne – do „kierowania, koordynacji, nadzoru i kontroli tych przedsiębiorstw”. Powołanie przedsiębiorstw miało nastąpić w drodze zarządzeń Ministra Leśnictwa.

Już w tydzień po uchwaleniu ustawy ukazało się do niej pierwsze rozporządzenie wykonawcze Ministra Leśnictwa – ogólne, w sprawie organizacji i zakresu działania przedsiębiorstw Lasów Państwowych, a w trzy dni później (30 grudnia) pakiet pięciu zarządzeń szczegółowych o powołaniu następujących przedsiębiorstw państwowych:

- Centralnego Zarządu LP,
- rejonowych przedsiębiorstw LP,
- Centralnego Zarządu Przemysłu Leśnego i rejonowych przedsiębiorstw tego przemysłu,
- Państwowej Centrali Drzewnej „Paged”,
- Państwowej Centrali Leśnych Produktów Niedrzewnych „Las”.

W 1950 r. zostały wyodrębnione na ziemiach zachodnich nowe województwa: koszalińskie, szczecińskie (to ostatnie obejmowało dotąd Pomorze Zachodnie i Środkowe), zielonogórskie (do tego czasu województwo poznańskie sięgało aż do Odry), opolskie i katowickie (oba z podzielenia pierwotnego województwa śląsko-dąbrowskiego).

W związku z pojawieniem się nowych województw nastąpiły zmiany również w podziale administracyjnym Lasów Państwowych oraz zwiększyła się liczba okręgów z 16 do 17, gdyż o tyle samo wzrosła liczba województw.

Na początku 1950 r. zaczęto – stosownie do uchwały Komitetu Ekonomicznego RM – tworzyć rejonowe przedsiębiorstwa Lasów Państwowych, obejmujące po kilka nadleśnictw, które tym samym traciły swą samodzielność, stając się terenowymi komórkami wykonawczymi wymienionych przedsiębiorstw.

Wpierw jednak, 1 I 1950 r., zostało powołanych 16 rejonów „wielkich”, czyli przedsiębiorstw obejmujących powierzchniowo całe województwa, na fundamencie dotychczasowych okręgowych dyrekcji Lasów Państwowych. Według wspomnianej uchwały KERM, miały być one już po upływie jednego roku przekształcone w okręgowe zarządy Lasów Państwowych, co istotnie nastąpiło.

Przekształcenie dyrekcji okręgowych w rejony „wielkie” nie polegało tylko na zmianie szyldu. Dyrekcje były jednostkami budżetowymi (zarządami), natomiast rejony miały stanowić wyodrębnione przedsiębiorstwa i działać według zasad rozrachunku gospodarczego.

Obok nich powstawały normalne rejony Lasów Państwowych („małe”), których – według wspomnianej uchwały KERM – miało być 142; w rzeczywistości utworzono ich 137. Reorganizacja, zwłaszcza w początkowym okresie, napotykała olbrzymie trudności. Z powodu braku lokali i wykwalifikowanych kadr nie wszędzie i nie od razu udało się zorganizować rejony. Dlatego też przejściowo utworzono pewną liczbę biur zespołów nadleśnictw. Z czasem zespoły przekształcano w rejony; ostatnie dwa powstały w 1954 r.

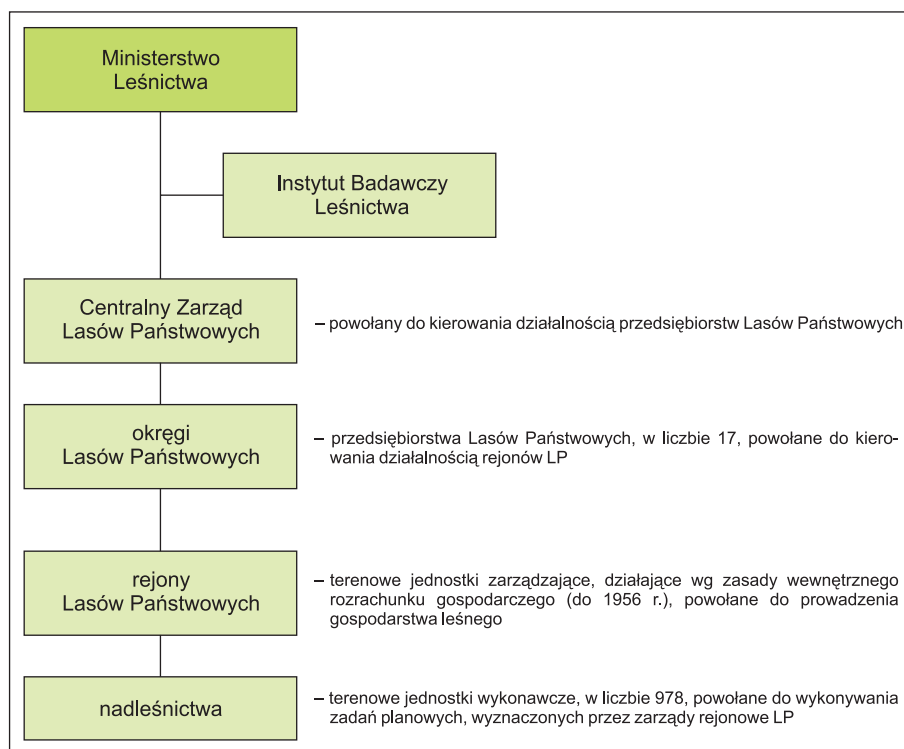
Rejony („małe”) obejmowały najczęściej od 7 do 9 nadleśnictw. Ich naczelnym zadaniem było – jak podkreśla ustawa – „bezpośrednie prowadzenie gospodarstwa leśnego” i to we wszystkich zakresach, obejmowały one

bowiem całość działań, które dotąd spoczywały na nadleśnictwach, a więc w zakresie hodowli i ochrony lasów, ścinki drewna, wyróbki sortymentów, zrywki i wywozu drewna z lasu, pozyskiwania nasion drzew leśnych itd.

W dniu 1 I 1951 r. – zgodnie z uchwałą KERM – 16 rejonowych („wielkich”) przedsiębiorstw Lasów Państwowych zostało przekształconych w okręgowe przedsiębiorstwa Lasów Państwowych (ryc. 4), odpowiadające terytorialnie województwom, podobnie jak dotąd rejonu wielkie. Z tą samą datą powstał siedemnasty okręg Lasów Państwowych – katowicki, z podzielenia istniejącego dotychczas wielkiego rejonu śląskiego na dwa okręgi (rejonu): katowicki i opolski (w następstwie wyodrębnienia również wtedy województwa katowickiego w wyniku podziału dotychczasowego województwa śląsko-dąbrowskiego na katowickie i opolskie).

W skład okręgów miały wchodzić rejonu Lasów Państwowych w liczbie niezbędnej do racjonalnego prowadzenia gospodarstwa leśnego, działające według wewnętrznego, ograniczonego rozrachunku gospodarczego w tym sensie, że rozliczały się z okręgami, a te dopiero ze skarbem państwa. Z chwilą powołania okręgów Lasów Państwowych, Centralny Zarząd Lasów

Ryc. 4. Struktura organizacyjna Lasów Państwowych w latach 1951–1955 (opr. J. Broda)

Państwowych przestał być przedsiębiorstwem (okręgi powstały jako przedsiębiorstwa) i został włączony do Ministerstwa Leśnictwa jako jednostka budżetowa.

Jak już wcześniej podano, jednocześnie z Centralnym Zarządem Lasów Państwowych został powołany Centralny Zarząd Przemysłu Leśnego (od 1 I 1950 r.) oraz utworzono pierwsze rejonowe przedsiębiorstwa przemysłu leśnego. Zakres jego działalności był taki sam jak innych centralnych zarządów. Z kolei rejonowy przemysł leśny miały nadzorować i kierować produkcją podległych im zakładów drzewnych.

W 1950 r. powstały ponadto, podlegające bezpośrednio ministrowi, wyodrębnione przedsiębiorstwa: „Paged” – Państwowa Centrala Drzewna, „Las” – Państwowa Centrala Leśnych Produktów Niedrzewnych oraz Biuro Projektów Leśnictwa (od 1956 r. Biuro Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa). W 1951 r. na zlecenie władz centralnych został utworzony Zarząd Przemysłu Maszynowego i Mechanizacji Leśnictwa⁵.

Przeprowadzona reorganizacja ALP od samego początku spotykała się z krytyką, zwłaszcza ze strony leśników terenowych. Bardzo niepochlebnie wyrażał się o niej nawet późniejszy minister resortowy (Jan Dąb-Kocioł), utworzenie bowiem w miejsce 16 dyrekcji okręgowych Lasów Państwowych dwóch szczebli pośredniego zarządzania: 17 zarządów okręgowych i 137 zarządów rejonowych (razem 154 jednostek) spowodowało ściągnięcie do nich z terenu bardziej kwalifikowanych sił inżynieryjno-technicznych i biurowych. Zwiększenie liczby jednostek zarządzających oraz biurokratyczne metody planowania, finansowania, księgowości i sprawozdawczości – przenoszone bezkrytycznie i bez potrzeby z administracji przemysłowej do gospodarstwa leśnego – doprowadziły do ponaddwukrotnego wzrostu zatrudnienia w jednostkach zarządzających.

Reforma przyczyniła się także do wzrostu zatrudnienia w administracji terenowej. Następowало to m.in. w wyniku powiększenia liczby leśnictw. Po wojnie w Lasach Państwowych istniały dwa typy leśnictw: duże, o powierzchni 1200–1500 ha, z leśniczym i gajowymi, oraz leśnictwa małe, o powierzchni 600–800 ha, z leśniczym i brygadzistami powołanymi spośród bardziej doświadczonych robotników leśnych. Władze uważały, że w ówczesnych warunkach małe leśnictwa bardziej odpowiadają potrzebom praktyki.

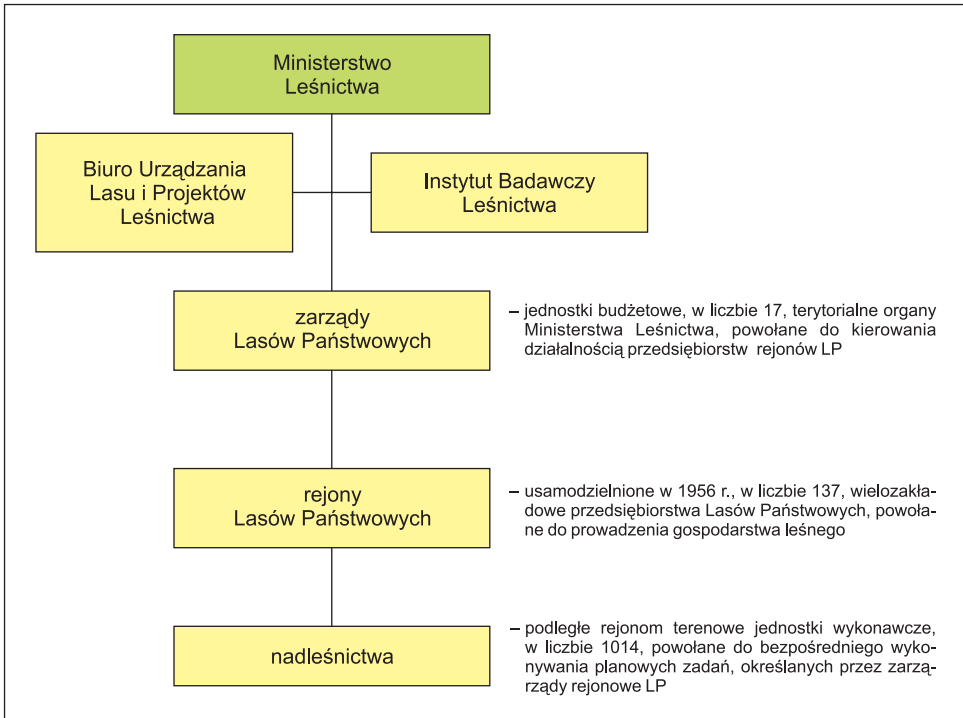
⁵ W 1952 r., kiedy powyższy etap reorganizacji został już w zasadzie zakończony, organami wykonawczymi Ministra Leśnictwa były: w zakresie zarządzania państwowym gospodarstwem leśnym – 17 okręgowych przedsiębiorstw Lasów Państwowych, łącznie z wchodzącymi w ich skład 131 rejonami Lasów Państwowych, którym podlegały nadleśnictwa i leśnictwa (w następnych latach powstało jeszcze sześć rejonów), 36 rejonów przemysłu leśnego oraz 14 samodzielnych fabryk przemysłu leśnego, 10 samodzielnych zakładów przemysłu maszynowego i mechanizacji leśnictwa, 17 ekspozytur Państwowej Centrali Drzewnej „Paged”, 17 ekspozytur Państwowej Centrali Leśnych Produktów Niedrzewnych „Las”; w zakresie szkolnictwa zawodowego – 13 techników leśnych, dwa technika przemysłu leśnego i sześć ośrodków szkoleniowych; w zakresie nadzoru nad lasami niepaństwowymi – samodzielne oddziały leśnictwa w prezydiach powiatowych rad narodowych.

Mimo blisko dwukrotnego zwiększenia liczby leśniczych w skali krajowej, zasadniczy cel, czyli podwyższenie poziomu fachowego personelu terenowego i nasycenie terenu stałą, kwalifikowaną siłą roboczą, nie został osiągnięty. Najważniejszym powodem było to, jak podkreśla źródłowa informacja na ten temat, że „błędna polityka kadrowa, polegająca na bezkrytycznym stosowaniu awansu społecznego i obsadzaniu stanowisk ludźmi o niewystarczających kwalifikacjach zawodowych, faktycznie zamiast poprawy spowodowała obniżenie poziomu fachowego służby terenowej”. Również stali robotnicy leśni, jeśli nie w przeważającej, to w znacznej części, byli nimi tylko z nazwy, gdyż niskie stawki zarobkowe i brak mieszkań nie sprzyjały ściślejszemu związaniu ich z gospodarstwem leśnym.

Błędem jednak byłoby przypisywanie wszystkich niewłaściwości, braków i niedomagań w ALP strukturze organizacyjnej i zbiurokratyzowanym metodom zarządzania. Bez wątplenia głównymi przyczynami niewłaściwego funkcjonowania aparatu zarządzania gospodarstwem leśnym były słabe kadry. W połowie lat pięćdziesiątych wśród ogółu pracowników technicznych w rejonach było około 15% pracowników bez odpowiedniego przygotowania teoretycznego i około 25% pracowników ze stażem pracy poniżej pięciu lat.

Słabość kadr wynikała przede wszystkim z błędnej i wysoce szkodliwej polityki w tym zakresie, polegającej na usuwaniu doświadczonych pracowników z wieloletnim stażem zawodowym, ale niepewnych pod względem ideologicznym lub nie dość gorliwych, i obsadzaniu stanowisk zarówno w jednostkach zarządzających, jak i wykonawczych osobami z tzw. awansu społecznego, o niewystarczających kwalifikacjach, a często i bez kwalifikacji, ale za to „zasłużonych” lub społecznie aktywnych.

Lata 1955–1956 przyniosły następny etap bardzo zasadniczych zmian w ALP (ryc. 5). Z dniem 1 IV 1955 r. zniesiono jednostki pionu centralnego: Centralny Zarząd Lasów Państwowych i Państwową Centralę Drzewną „Paged”, z kolei Państwowa Centrala Leśnych Produktów Nieдрzewnych „Las” została przekształcona w Centralny Zarząd. W 1956 r. nastąpiło na mocy dekretu z 11 lipca połączenie resortu leśnictwa z istniejącym od 1952 r. resortem przemysłu drzewnego i papierniczego w jeden resort – Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Z tą samą datą (11 VII) Prezydium Rządu podjęło uchwałę, że rejon Lasów Państwowych mają być od 1 października przekształcone w samodzielne przedsiębiorstwa na pełnym rozrachunku gospodarczym. W zasadzie było to wykonanie postanowienia ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym, gdyż według art. 21 rejon miały być samodzielnymi przedsiębiorstwami. W związku z tym okręgi Lasów Państwowych utraciły status przedsiębiorstw i stały się zarządami Lasów Państwowych (jednostkami budżetowymi).

Ryc. 5. Struktura organizacyjna Lasów Państwowych w latach 1955–1956 (opr. J. Broda)

Zniesienie CZLP i centrali „Paged” oraz przekształcenie centrali „Las” nastąpiło na odgórne polecenie, w dostosowaniu do wytycznych uchwały Prezydium Rządu z 18 V 1954 r. w sprawie zasad organizacji ministerstw i centralnych zarządów. Uchwała zakładała m.in. likwidację przerostów administracyjnych, wzmocnienie jednoosobowego kierownictwa oraz zbliżenie jednostek administracji państwowej do przedsiębiorstw państwowych.

Powyższe zasady organizacyjne zostały jeszcze ściślej określone w podjętej miesiąc później uchwale Rady Ministrów (9 czerwca) w sprawie rozgraniczeń kompetencyjnych w centralnych pionach administracji państwowej. Uchwała ustalała, że podejmowanie najważniejszych decyzji należy do Prezydium Rządu, natomiast zadaniem ministrów resortowych jest jedynie ustalanie wewnętrznych regulaminów dla departamentów i zarządów, przy czym miało to następować również w uzgodnieniu z odpowiednią władzą centralną. To ostatecznie rozwiewa złudzenia, co do rangi urzędu ministra resortowego (każdego) i zakresu jego uprawnień.

W miejsce CZLP utworzono w ministerstwie trzy zarządy: zagospodarowania lasu, użytkowania lasu oraz zbytu i transportu. Dział transportu stał się po różnych przekształceniach załączkiem późniejszych ośrodków trans-

portu leśnego (OTL), sprawy zbytu zaś zostały wyłączone w osobną jednostkę – Centralny Zarząd Zbytu. Z kolei zarządy zagospodarowania lasu i użytkowania zostały w 1957 r. przemianowane na departamenty o tych samych nazwach, w dostosowaniu do wprowadzonej w MLIpD w 1955 r. struktury departamentowej.

Jak już wspomniano, od 1 X 1956 r. rejonu Lasów Państwowych uzyskały status samodzielnych przedsiębiorstw państwowych na pełnym rozrachunku gospodarczym. Wówczas to w poszczególnych zarządach Lasów Państwowych liczba rejonów wahała się od 8 do 10, dotychczasowa jednak ich działalność była w dalszym ciągu bardzo krytykowana, nawet ze strony najwyższych instancji opiniodawczych (np. Komisji Leśnej przy KC PZPR).

Skutki, które wynikły z połączenia Ministerstwa Leśnictwa z Ministerstwem Przemysłu Drzewnego i Papierniczego, należy uważać za przełomowe, z tym że dla Lasów Państwowych – w zasadzie niekorzystne, połączenie bowiem spowodowało zachwianie względnej równowagi, która dotąd istniała w resorcie leśnictwa między pionem leśnym a pionem przemysłowo-drzewnym, nawet jeszcze po zniesieniu Centralnego Zarządu Lasów Państwowych. Wejście w skład połączonego resortu aż pięciu potężnych centralnych zarządów przemysłu drzewnego, doliczając do nich trzy takie same jednostki z resortu leśnictwa (Centralny Zarząd Przemysłu Leśnego, Centralny Zarząd Leśnej Produkcji Niedrzewnej oraz Zakład Przemysłu Maszynowego Leśnictwa) w sytuacji, gdy Lasy Państwowe nie miały już odpowiedniej reprezentacji na takim szczeblu, spowodowało zdecydowane przesunięcie punktu ciężkości w stronę przemysłu drzewnego – z niekorzyścią dla gospodarstwa leśnego. Układ ten dodatkowo pogorszyło obniżenie rangi zarządów okręgowych Lasów Państwowych (jednostki budżetowe), przy jednoczesnym przekształceniu rejonów Lasów Państwowych w samodzielne przedsiębiorstwa państwowe. W rezultacie spowodowało to szybkie zdezaktualizowanie się ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. Ogólnie zaś połączenie wymienionych resortów zapoczątkowało proces zasadniczych przetasowań organizacyjnych w obrębie MLIpD (podobnie było również w innych resortach), co wiązało się z podejmowanym przez rząd kolejnym programem industrializacji kraju.

Już w miesiąc po powstaniu MLIpD ukazało się zarządzenie w sprawie rozszerzenia uprawnień przedsiębiorstw przemysłowych podlegających Ministrowi Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Zasługuje na podkreślenie fakt, że zarządzenie to wydał nie minister, choć należało to do jego kompetencji, ale prezes Rady Ministrów. Z kolei w listopadzie 1956 r. ukazała się uchwała Rady Ministrów w sprawie rozszerzenia uprawnień państwowych przedsiębiorstw przemysłowych, co pośrednio dotyczyło również przemysłu drzewnego. Dopiero w następstwie tych postanowień zostały wydane

dwa zarządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w tej sprawie: pierwsze z 18 I 1957 r. o rozszerzeniu uprawnień przedsiębiorstw przemysłowych podległych zarządom Lasów Państwowych oraz drugie, z 21 I 1957 r., w sprawie rozszerzenia uprawnień dyrektorów centralnych zarządów przemysłu drzewnego.

W następstwie tych przekształceń, na szczeblu resortu musiały również zajść zmiany w organizacji zarządzania Lasami Państwowymi. Decyzja w tej sprawie zapadła znacznie wyżej. Komisja Leśna przy KC PZPR przedstawiła 8 VII 1957 r. swoją opinię i stanowisko na temat rejonów, co zarazem było wyrazem dezaprobaty dla realizowanego modelu organizacyjnego: „Usprawnienie obecnej organizacji z wielu względów jest niemożliwe, co wykazały próby poczynione w latach ubiegłych i dlatego Komisja stawia wniosek likwidacji rejonów l.p. i uznania nadleśnictw za podstawowe jednostki gospodarcze w leśnictwie”.

Powyższy wniosek Komisji Leśnej, rozwinięty w formie wytycznych (również przez nią), został przekazany władzom resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego w celu przygotowania konkretnego projektu zmian w organizacji ALP i państwowego gospodarstwa leśnego. Istotnie, z datą 1 X 1958 r. wyszło zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w sprawie przeprowadzenia tych zmian.

W świetle powyższego należy przyjąć, że 1 X 1958 r. nastąpiło ostateczne zdezaktualizowanie się ustawy z 1949 r. o państwowym gospodarstwie leśnym. Jak wiadomo, według tej ustawy podstawowymi jednostkami wykonawczymi do prowadzenia gospodarstw leśnych miały być (i były) rejonowe przedsiębiorstwa Lasów Państwowych. Teraz zadania te przejmowały nadleśnictwa, ale nie były one przedsiębiorstwami, rejony zaś zostały przeznaczone do likwidacji. Po drugie, do kierowania przedsiębiorstwami Lasów Państwowych powołany był pierwotnie Centralny Zarząd LP, ale ten już od trzech lat nie istniał, a funkcje kierownicze przejęły odpowiednie komórki ministerstwa. A po trzecie, to w ogóle cała struktura organizacyjna ALP uległa w ciągu tych kilku lat tak licznym i zasadniczym przekształceniom, że zupełnie nie pasowała do swego pierwotnego wzoru według ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym.

Za trwały element wprowadzony przez tę ustawę należy uznać przedsiębiorstwa Lasów Państwowych i przedsiębiorstwa przemysłu leśnego, ale taki schemat organizacyjny istniał wówczas w całej gospodarce społecznej. Jeśli zaś chodzi o działanie przedsiębiorstw pod względem organizacji wewnętrznej i finansowej, to tę kwestię regulowały doraźne zarządzenia lub instrukcje centralnych władz planowania i resortowe.

Prawdziwa jednak rewolucja w organizacji MLiPD nastąpiła dwa miesiące po zmianach spowodowanych zarządzeniem ministra z 1 X 1958 r., mia-

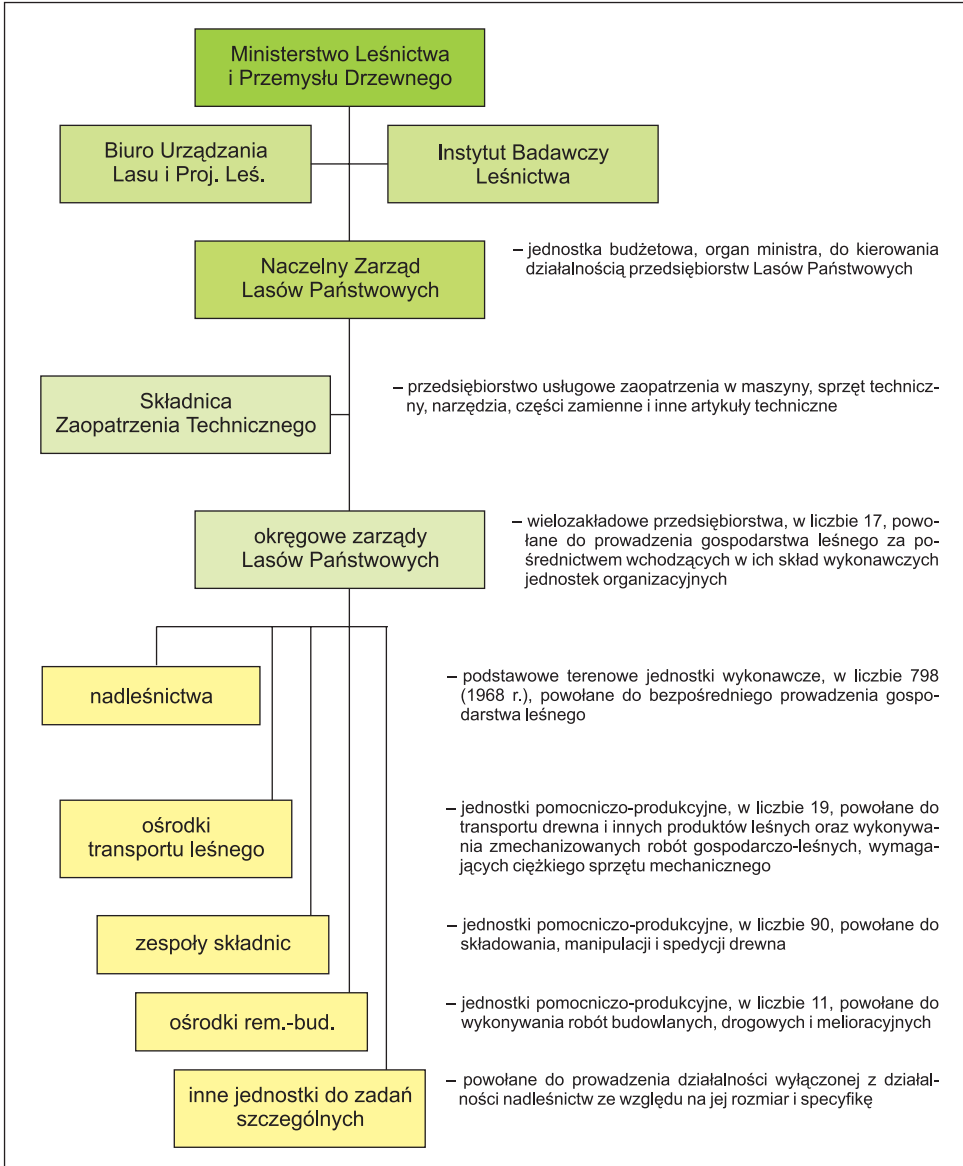
nowicie Rada Ministrów wprowadziła uchwałą z 17 XI 1958 r. bardzo istotne zmiany w strukturze organizacyjnej MLiPD. Najważniejsze z nich to reaktywowanie Naczelnego Zarządu LP (poprzednio Centralnego), jednostki budżetowej do kierowania działalnością przedsiębiorstw Lasów Państwowych, przekształcenie zarządów Lasów Państwowych w przedsiębiorstwa (od 1 I 1960 r. okręgowe zarządy Lasów Państwowych) oraz utworzenie siedmiu zjednoczeń przemysłu drzewnego, jako przedsiębiorstw państwowych podległych bezpośrednio ministrowi, w miejsce dotychczasowych ośmiu centralnych zarządów tego przemysłu i dawniejszego „leśnego”, będących jednostkami budżetowymi wchodzącymi w skład ministerstwa.

Należy podkreślić, że w uchwale Rady Ministrów z 17 XI 1958 r. nie wspomniano ani słowem na temat ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. i o innych ważnych aktach normatywnych z następnych lat, dotyczących leśnictwa i przemysłu drzewnego. Uchwała stanowiła tym samym bardzo istotne rozgraniczenie w rozwoju powojennego ustawodawstwa leśnego i organizacji Lasów Państwowych, zamykała bowiem ostatecznie dotychczasowy schemat organizacji resortu, utworzony na podstawie ustawy z 1949 r., a ściślej mówiąc – uchwały KERM z 15 marca tego roku – i jednocześnie otwierała nowy etap rozwoju leśnictwa, zwłaszcza rozwoju drzewnictwa, kierowanych w jeszcze większym stopniu odgórnie za pomocą wydawanych doraźnie postanowień (przeważnie uchwał Rady Ministrów) i różnych zarządzeń ponadresortowych władz centralnych.

1.2.3. Lata względnej stabilizacji w Lasach Państwowych i rozbudowa przemysłu drzewnego (1958/1959–1968)

Dziesięciolecie to było dla Lasów Państwowych i państwowego gospodarstwa leśnego najbardziej spokojne ze wszystkich wydzielonych tu etapów w okresie tzw. gospodarki planowej. W zasadzie od czasu przekształceń strukturalnych w organizacji ALP w końcu lat pięćdziesiątych aż do powołania organizacji gospodarczej Lasy Państwowe na przełomie 1968/69 nie ukazał się ani jeden akt prawny, który by naruszał strukturę organizacyjną Lasów Państwowych (ryc. 6).

Zgodnie z zarządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 10 IX 1958 r. oraz uchwałą Rady Ministrów z 17 XI w sprawie zmian w strukturze organizacyjnej Lasów Państwowych, rozpoczął się proces likwidacji rejonów z jednoczesnym rozszerzeniem uprawnień i zakresu działania zarządów LP (od 1 I 1960 r. okręgowych zarządów LP) oraz usamodzielnieniem nadleśnictw. Likwidację rejonów rozpoczęto 1 X 1958 r. Do

Ryc. 6. Struktura organizacyjna Lasów Państwowych w latach 1959–1968 (opr. J. Broda)

końca następnego roku przestało istnieć 119 rejonów oraz uzyskało samodzielność 871 nadleśnictw.

Poza nadleśnictwami, w ramach OZLP działało 26 jednostek produkcji niedrzewnej (szkółki zadrzewieniowe, wyluszcarnie nasion, gospodarstwa łąkowe) i 120 jednostek pomocniczo-produkcyjnych (np. ośrodki transpor-

tu leśnego, zespoły składnic). Według stanu na 1 X 1959 r., siedemnastu okręgowym zarządom Lasów Państwowych podlegało w sumie 1126 jednostek organizacyjnych oraz 12 zespołów nadleśnictw.

W miarę powstawania odpowiednich warunków lokalowych i kadrowych, niezbędnych do samodzielnego funkcjonowania nadleśnictw, zespoły nadleśnictw stopniowo ulegały likwidacji. Ostatni zespół (w Wąlczu) został zniesiony zarządzeniem ministra z 15 XII 1963 r.

Jak już zaznaczono, równolegle z podjętą decyzją o likwidacji rejonów został reaktywowany Naczelny Zarząd Lasów Państwowych jako organ wykonawczy ministra, utrzymywany z budżetu centralnego i powołany do kierowania działalnością przedsiębiorstw Lasów Państwowych i związanych z nimi przedsiębiorstw usługowych. Już dwa lata później był on jednak bliski bądź poważnej reorganizacji, bądź nawet likwidacji, mianowicie powstał w ministerstwie projekt przekształcenia Naczelnego Zarządu w organizację gospodarczą – zgodnie z ówczesnymi tendencjami w kierunku tworzenia dużych zrzeszeń gospodarczych – ale jednocześnie wysunięty został (również w ministerstwie) kontrprojekt postulujący... zlikwidowanie NZLP.

Pierwszy projekt uzasadniano tym, że Naczelny Zarząd natrafia, jako jednostka budżetowa, na trudności związane z kierowaniem działalnością przedsiębiorstw o charakterze zjednoczeń (okręgowe zarządy LP). Dlatego też MLiPD zaprojektowało przekształcenie go „w organizację gospodarczą z uprawnieniami i zakresem działania podobnymi do tych, jakie posiadają zjednoczenia przedsiębiorstw”.

Według powyższego projektu, NZLP, jako organizacja gospodarcza grupująca podległe mu przedsiębiorstwa (okręgowe zarządy Lasów Państwowych oraz przedsiębiorstwa do zadań szczególnych), miał być wpisany do rejestru przedsiębiorstw państwowych, przez co nabywałby osobowość prawną. Projekt odpowiedniej uchwały Rady Ministrów w sprawie przekształcenia NZLP oraz projekt nowego statutu dla niego zostały opracowane w ciągu pierwszej połowy 1961 r., jednak mimo uwzględnienia uwag Zespołu ds. Organizacji Zarządzania URM, nie nadano tej sprawie dalszego biegu. Jak się wydaje, spowodował to wysunięty projekt przeciwny – zlikwidowania NZLP. Jego autorzy twierdzili, że przekształcenie Naczelnego Zarządu w organizację gospodarczą spowodowałoby zwiększenie w nim stanu zatrudnienia (liczby etatów) kosztem podległych przedsiębiorstw.

Jeśli w odniesieniu do państwowego gospodarstwa leśnego nie nastąpiły w tym dziesięcioleciu żadne istotne zmiany, to w organizacji przemysłu drzewnego były one bardzo duże i o zasadniczym znaczeniu. To samo dotyczyło ustawodawstwa przemysłu drzewnego. Należy je jednak rozpatrywać na tle ustawodawstwa dotyczącego całego przemysłu w Polsce. Były

to zwykle akty prawne o charakterze dekretów (uchwały i rozporządzenia Rady Ministrów – z mocą obowiązującą), co w systemie gospodarki centralnie sterowanej należało do normalności. Zarządzenia resortowe stanowiły pochodną w stosunku do tych wcześniejszych aktów normatywnych. Od nich właśnie należy rozpocząć przegląd ustawodawstwa omawianego podokresu. Ograniczenie przeglądu tylko do zarządzeń resortowych dawałoby obraz zawężony, niepełny i w rezultacie błędny.

Koniec lat pięćdziesiątych to czas poszukiwań i wprowadzania nowych metod zarządzania gospodarką narodową, cechujących się rozszerzaniem jednolitego systemu planowania i organizacji produkcji. W tym okresie ukazało się kilka zasadniczych aktów prawnych odnoszących się do całego przemysłu, na podstawie których były wydawane odpowiednie zarządzenia i wytyczne resortowe. Cały ten podstawowy materiał normatywny można chronologicznie podzielić na dwie grupy problemowe, mianowicie na akty: a) dotyczące zarządzania działalnością przedsiębiorstw i b) dotyczące organizacji przemysłu.

Z grupy pierwszej na wymienienie zasługują wydane wcześniej, następujące akty prawne dotyczące całego przemysłu: uchwała KC PZPR i Rady Ministrów z 9 VI 1956 r. o rozszerzeniu uprawnień dyrektorów przedsiębiorstw przemysłowych, a następnie uchwały Rady Ministrów z 17 VIII i 10 XI 1956 r. „w sprawie rozszerzenia uprawnień dyrektorów centralnych zarządów przemysłu” oraz „w sprawie rozszerzenia uprawnień państwowych przedsiębiorstw przemysłowych”.

W poszczególnych resortach „przemysłowych” przepisy wykonawcze do tych uchwał wydawali ministrowie resortowi. Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego miał jednak co do tego ograniczone możliwości, gdyż ustawa o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. nie obejmowała pięciu centralnych zarządów przemysłu drzewnego, które przedtem należały do Ministerstwa Przemysłu Drzewnego i Papierniczego (ustawa z 1949 r. uwzględniała z przemysłów jedynie przemysł „leśny” oraz leśną produkcję niedrzewną).

Tę lukę prawną w odniesieniu do przemysłu drzewnego wypełniło zarządzenie prezesa Rady Ministrów z 11 VIII 1956 r. „w sprawie rozszerzenia uprawnień przedsiębiorstw przemysłowych, podległych Ministrowi Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego”. Dopiero na podstawie tego dokumentu minister tego resortu wydał dwa zarządzenia (z 18 I i 21 I 1957 r.) w sprawie rozszerzenia uprawnień przedsiębiorstw podległych zarządowi Lasów Państwowych (okręgom LP) oraz uprawnień dyrektorów centralnych zarządów przemysłu.

Wymieniona tutaj druga grupa aktów prawnych – w sprawach organizacji przemysłu – miała dużo większe znaczenie, gdyż dotyczyła przekształ-

ceń strukturalnych w całym przemyśle. Przekształcenia zapoczątkowała uchwała Rady Ministrów z 18 IV 1958 r. „w sprawie zmian struktury organizacyjnej przemysłu kluczowego”. Na jej podstawie rozpoczął się w całym przemyśle państwowym proces komasacji przedsiębiorstw przemysłowych – jednorodnych lub o zbliżonym profilu produkcyjnym – i tworzenia tą drogą dużych przedsiębiorstw branżowych. Postanowienia te uściślało rozporządzenie Rady Ministrów z 4 X 1958 r., ustalające zasady i tryb przekazywania przedsiębiorstw, nieruchomości i innych obiektów majątkowych innemu przedsiębiorstwu państwowemu lub organowi zarządzania.

Podstawowym w tej grupie aktem prawnym o charakterze ogólnym była ustawa z 16 II 1960 r. o zmianie dekretu z 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Spośród ważniejszych przepisów tej ustawy należy zacytować artykuł 23, który mówił, że „Rada Ministrów może tworzyć gospodarcze organizacje, grupujące przedsiębiorstwa kluczowe”, zwane zjednoczeniami. Ustawę tę uzupełniały dwie uchwały Rady Ministrów z tego samego roku: pierwsza (9 VI) o współpracy i koordynacji branżowej w przemyśle, druga (17 XI) o tzw. przedsiębiorstwach prowadzących. Postanowienia pierwszej uchwały wskazywały na konieczność „bezpośredniej koordynacji i współpracy gospodarczej pomiędzy przedsiębiorstwami tych samych branż, należących do różnych sektorów, ministerstw, zjednoczeń i prezydów rad narodowych”. Druga uchwała mówiła, że jeśli ze względów organizacyjnych lub gospodarczych nie jest celowe tworzenie dla określonej liczby przedsiębiorstw odrębnego zjednoczenia, funkcję przewodnią może pełnić w całości lub w części wyznaczone do tego odpowiednie przedsiębiorstwo jako „przedsiębiorstwo prowadzące”.

Wymienione w tej grupie akty normatywne w sprawach organizacji przemysłu stwarzały podstawy prawne do rozpoczętej komasacji przedsiębiorstw, koncentracji produkcji i specjalizacji branżowej w poszczególnych gałęziach przemysłu, w tym także w przemyśle drzewnym. Umożliwiło to przejście pod koniec lat sześćdziesiątych do następnego etapu rozwoju, czyli tworzenia tzw. kombinatów przemysłowych i wielkich organizacji gospodarczych (tzw. WOG-ów).

W ślad za przeobrażeniami w całym przemyśle, następowały zmiany również w przemyśle drzewnym. Przełomowe znaczenie miała wymieniona tu już uchwała Rady Ministrów z 17 XI 1958 r., przekształcająca centralne zarządy przemysłu drzewnego w zjednoczenia, czyli w przedsiębiorstwa. Podlegały one bezpośrednio ministrowi, a zatem miały wyższą rangę niż na przykład reaktywowany Naczelny Zarząd Lasów Państwowych, gdyż ten podlegał ministerstwu i był jednostką budżetową. Stosując się do uchwały Rady Ministrów z 1960 r. o „przedsiębiorstwach prowadzących”, Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego wyznaczył w 1961 r. spośród

podlegających mu zjednoczeń trzy zjednoczenia „prowadzące”: Zjednoczenie Przemysłu Meblarskiego, Zjednoczenie Przemysłu Płyt, Sklejek i Zapalek oraz Zjednoczenie Przemysłu Leśnego; w 1968 r. dołączyło do nich Zjednoczenie Przemysłu Maszynowego Leśnictwa.

Na przełomie lat 1966/67 przemysł w Polsce wszedł w nowy etap rozwoju – tworzenia dużych zjednoczeń przemysłowych. Zasady ich organizacji i działania określała uchwała Rady Ministrów z 7 XII 1966 r. Nawiązywała do wcześniejszej uchwały, z 18 IV 1958 r., i była rozwinięciem podanych tam zasad organizacji państwowego przemysłu kluczowego – obecnie w postaci zjednoczeń ogólnobranżowych.

Uchwała podkreślała, że „podstawową formą zgrupowania przedsiębiorstw przemysłowych w organizacje gospodarcze jest zjednoczenie (...), obejmujące przedsiębiorstwa jednej lub pokrewnych branż”. W skład zjednoczenia miała wchodzić również „centrala zjednoczenia”, „jako organ wykonawczy naczelnego dyrektora zjednoczenia”. Na szczególne podkreślenie zasługuje także stwierdzenie, że zjednoczenia miały działać „z reguły w skali ogólnokrajowej”. W celu lepszego wykorzystania środków produkcji – podkreślała uchwała – zwłaszcza przez koncentrację, specjalizację i efektywną kooperację produkcji, należało dążyć do zorganizowania większych, wielozakładowych przedsiębiorstw branżowych lub mających formę kombinatu.

W razie utworzenia – czytamy dalej – większej liczby zjednoczeń terytorialno-branżowych, może być w wyjątkowych, uzasadnionych wypadkach „utworzona organizacja gospodarcza, zrzeszająca zjednoczenia w trybie i na zasadach określonych w uchwale dla zjednoczeń wielobranżowych”.

I jeszcze jedno ważne postanowienie uchwały, mianowicie że „decyzje i polecenia mogą być wydawane przedsiębiorstwu wyłącznie przez dyrektora naczelnego zjednoczenia lub w jego imieniu przez osoby przez niego upoważnione”. Dalej uchwała mówi o zakresie działania naczelnego dyrektora centrali (czyli na przykład Lasów Państwowych, Naczelnego Zarządu LP), kolegium zjednoczenia itd.

Uchwała Rady Ministrów stanowiła zasadniczą podstawę prawną dla powołanej dwa lata później „organizacji gospodarczej Lasy Państwowe”.

Od połowy 1968 r. rozpoczęło się w przemyśle, w tym także w drzewnym, łączenie przedsiębiorstw w większe zespoły przemysłowe. Ukoronowaniem tych przekształceń strukturalnych było wspomniane tworzenie kombinatów przemysłowych. Sprawy te regulowała kolejna uchwała Rady Ministrów z 23 X 1969 r. „o organizowaniu kombinatów przemysłowych i budowlanych”. W skład kombinatów, określanych również jako „wielkie organizacje gospodarcze”, wchodziły duże zespoły przedsiębiorstw przemysłowych, przy czym jeden z nich pełnił funkcję przedsiębiorstwa prze-

wodniego, podobnie jak dotychczas w danym zjednoczeniu, z tym że obecnie na skalę bez porównania większą⁶.

W zamierzeniach władz centralnych przemysł drzewny, dzięki odpowiedniej polityce inwestycyjnej, miał się rozwinąć w dużą, nowoczesną gałąź przemysłu, przede wszystkim z nastawieniem na produkcję proeksportową. Wstępem do tego było przekształcenie 1 I 1959 r. centralnych zarządów w zjednoczenia (przedsiębiorstwa).

Bardzo istotne znaczenie dla przeobrażeń w przemyśle drzewnym miały akty prawne w sprawie przekazywania przedsiębiorstw, komasacji zakładów i koncentracji produkcji przemysłowej oraz wyznaczania przedsiębiorstw prowadzących – o tym była już mowa wyżej.

Od połowy lat sześćdziesiątych dość dużo mówiło się i pisało o potrzebie większej integracji leśnictwa z przemysłem drzewnym. Zdaniem leśników, umożliwiłoby to uzgadnianie z konkretnymi zakładami rzeczywistych potrzeb surowcowych, co z kolei prowadziłoby do bardziej racjonalnego wykorzystania drewna, a w konsekwencji do zmniejszenia rozmiarów użytkowania lasu. Do ściślejszej jednak integracji nie doszło. Po pierwsze, kierownictwa branżowe przemysłu drzewnego, zgarniające na jego rozbudowę znaczną część puli inwestycyjnej resortu, nie widziały potrzeby, by dzielić się nią z Lasami Państwowymi, podobnie jak zyskami z produkcji sprzedanej, skoro i bez tego miały zapewnione dostawy drewna według własnych wymagań. Po drugie, również władze szczebla centralnego – a bez ich zgody zmiana nie mogła nastąpić – nie były zainteresowane taką integracją, gdyż jak wiadomo w planach rozwoju gospodarczego kraju stawiano przede wszystkim na przemysł jako podstawowe źródło dochodów skarbu państwa.

1.2.4. Okres wielkich przemian strukturalnych i organizacyjnych w Lasach Państwowych (1969–1991)

Przedstawiona wyżej – ukształtowana w ciągu lat sześćdziesiątych – nowa struktura organizacyjna przemysłu drzewnego wymagała z kolei wprowadzenia odpowiednich zmian również w organizacji Lasów Państwowych, mimo bowiem zajmowania przez nie w łańcuchu powiązań z poszczególnymi branżami przemysłu drzewnego ważnego, końcowego ogniwa (przemysł meblarski – przemysł płytowy i przemysł tartaczny – państwowe go-

⁶ W przemyśle drzewnym znany jest autorowi tylko jeden przypadek połączenia dwóch zjednoczeń. Uchwałą Rady Ministrów z 11 VIII 1972 r. nastąpiło połączenie Zjednoczenia Przemysłu Celulozowo-Papierniczego i Zjednoczenia Przemysłu Przetworów Papierowych i Materiałów Biurowych w Zjednoczenie Przemysłu Papierniczego.

spodarstwo leśne), nie ulegały od czasu likwidacji rejonów żadnym zmianom organizacyjnym. Wprawdzie w 1961 r. była podejmowana próba przekształcenia Naczelnego Zarządu LP w przedsiębiorstwo, w ślad za tego rodzaju przeobrażeniami strukturalnymi w przemyśle drzewnym, jednak do realizacji tego projektu nie doszło.

Powrócono do niego w 1967 r. Z datą 9 V 1967 r. Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego powołał zespół roboczy do opracowania dla Rady Ministrów projektu uchwały w sprawie przekształcenia NZLP w organizację gospodarczą, czyli zespolone przedsiębiorstwo. Zadaniem zespołu było:

- opracowanie zasad organizacji Naczelnego Zarządu LP jako jednostki gospodarczej;
- przygotowanie dla Rady Ministrów uchwały w sprawie przekształcenia NZLP „w organizację gospodarczą, grupującą przedsiębiorstwa Lasów Państwowych i jednostki usługowe”;
- opracowanie projektu statutu organizacyjnego.

Ten projekt reorganizacji w zasadzie nie różnił się od poprzedniego z 1961 r., przy czym podstawę prawną obu projektów stanowiły: ustawa o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. oraz uchwała Rady Ministrów z 1958 r. w sprawie zmian w strukturze organizacyjnej ALP i przemysłu drzewnego (m.in. powołanie Naczelnego Zarządu LP oraz przekształcenie okręgowych zarządów LP w przedsiębiorstwa).

Według nowego projektu reorganizacji, Naczelny Zarząd LP miał mieć osobowość prawną oraz podlegać wpisowi do rejestru przedsiębiorstw państwowych. Jego działalność miała się opierać, podobnie jak dotychczas, na zasadach ustalonych przez ministra, któremu podlegał. Koszty utrzymania NZLP byłyby pokrywane ze środków pochodzących z wpłat podległych przedsiębiorstw (dotąd z budżetu centralnego). Naczelnemu Zarządowi miałyby podlegać: okręgowe zarządy Lasów Państwowych, parki narodowe, Biuro Urządzenia Lasów i Projektów Leśnictwa oraz Składnica Zaopatrzenia Leśnictwa.

Na czele Naczelnego Zarządu miał stać dyrektor naczelny i kierować nim „na zasadzie jednoosobowego kierownictwa”. Organem opiniodawczym i doradczym dyrektora naczelnego miało być Kolegium przy NZLP. Mógł on także powołać Radę Naukowo-Techniczną jako organ doradczy w sprawach istotnych dla działalności NZLP.

Przedstawionemu projektowi reorganizacji Naczelnego Zarządu LP poświęcono w tym miejscu sporo uwagi, gdyż w niecałe trzy lata później stał się on – tylko nieznacznie zmieniony – podstawą powołania organizacji gospodarczej Lasy Państwowe. W zasadzie dotyczyło to nawet projektu z 1961 r., gdyż – jak już zaznaczono – projekt z 1967 r. był z niewielkimi zmianami powtórzeniem poprzedniego. O uwagi do opracowanych „tezo-

wych zasad” reorganizacji NZLP resort zwrócił się do działających w strukturze Urzędu Rady Ministrów: Biura Prawnego oraz do Zespołu do Spraw Organizacji Zarządzania, a ponadto do przewodniczącego Komisji Planowania przy RM, do NIK oraz do Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego.

Najbardziej konkretne stanowisko w tej sprawie zajął Zespół do Spraw Organizacji Zarządzania URM, podkreślając w swych uwagach, że uzasadnione jest:

- „nadanie Lasom Państwowym charakteru branżowej organizacji gospodarczej typu zjednoczenia, grupującej okręgowe przedsiębiorstwa (okręgowe zarządy) Lasów Państwowych, prowadzącej ogólną politykę gospodarczą, podejmującej wspólne przedsięwzięcia i posiadającej wspólny organ w formie Kolegium”;
- „przekształcenie NZLP z jednostki administracyjnej w jednostkę gospodarczą, odpowiadającą charakterem centrali zjednoczenia gospodarczego”⁷.

I wreszcie najbardziej istotny punkt uwag, aby „przy opracowaniu projektu rozporządzenia i statutu oprzeć się na postanowieniach uchwały Rady Ministrów z 7 XII 1966 r. w sprawie organizacji i funkcjonowania zjednoczeń przemysłowych (...) z dostosowaniem do warunków i potrzeb leśnictwa”.

Powyższe zalecenia zespołu URM zasługują na szczególną uwagę, gdyż wysunięte przez niego postulaty co do zakresu i celu projektowanych zmian miały przełomowe znaczenie: po pierwsze, oznaczały ostateczne odejście od przepisów ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r. (oczywiście w sprawach zasadniczych, dotyczących struktury organizacyjnej Lasów Państwowych), a po drugie – co bardziej istotne – organizacja Lasów Państwowych miała być przystosowana do struktury organizacyjnej przemysłu drzewnego (a nawet przemysłu w ogóle) i w ten sposób jeszcze ściślej z nim powiązana, a co za tym idzie – jeszcze bardziej od niego uzależniona.

Zgodnie z tymi uwagami i zaleceniami została opracowana ostateczna wersja projektu rozporządzenia Rady Ministrów (nie uchwały). Jego wydanie było już zwykłą formalnością. Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie powołania organizacji gospodarczej Lasów Państwowych ukazało się 18 XII 1968 r. Organizacja posiadała osobowość prawną, działała według

⁷ Ponieważ projektowane przekształcenie Naczelnego Zarządu LP zwiększało w zasadniczym zakresie jego rolę i znaczenie, zespół proponował, aby odpowiednio do tego nadać projektowi aktu normatywnego w tej sprawie formę rozporządzenia Rady Ministrów (akt wyższej rangi), a nie uchwały Rady Ministrów. Zdaniem zespołu, wymagało też podkreślenia, że projektowana organizacja gospodarcza „grupuje jednostki organizacyjne, tj. że w skład nowej organizacji gospodarczej, czyli zjednoczenia, wchodzi: Naczelny Zarząd jako jej centrala oraz zgrupowane przedsiębiorstwa” (jak okręgowe zarządy LP).

zasad rozrachunku gospodarczego, podlegała wpisowi do rejestru przedsiębiorstw państwowych oraz była uprawniona do działania w charakterze organu administracji państwowej.

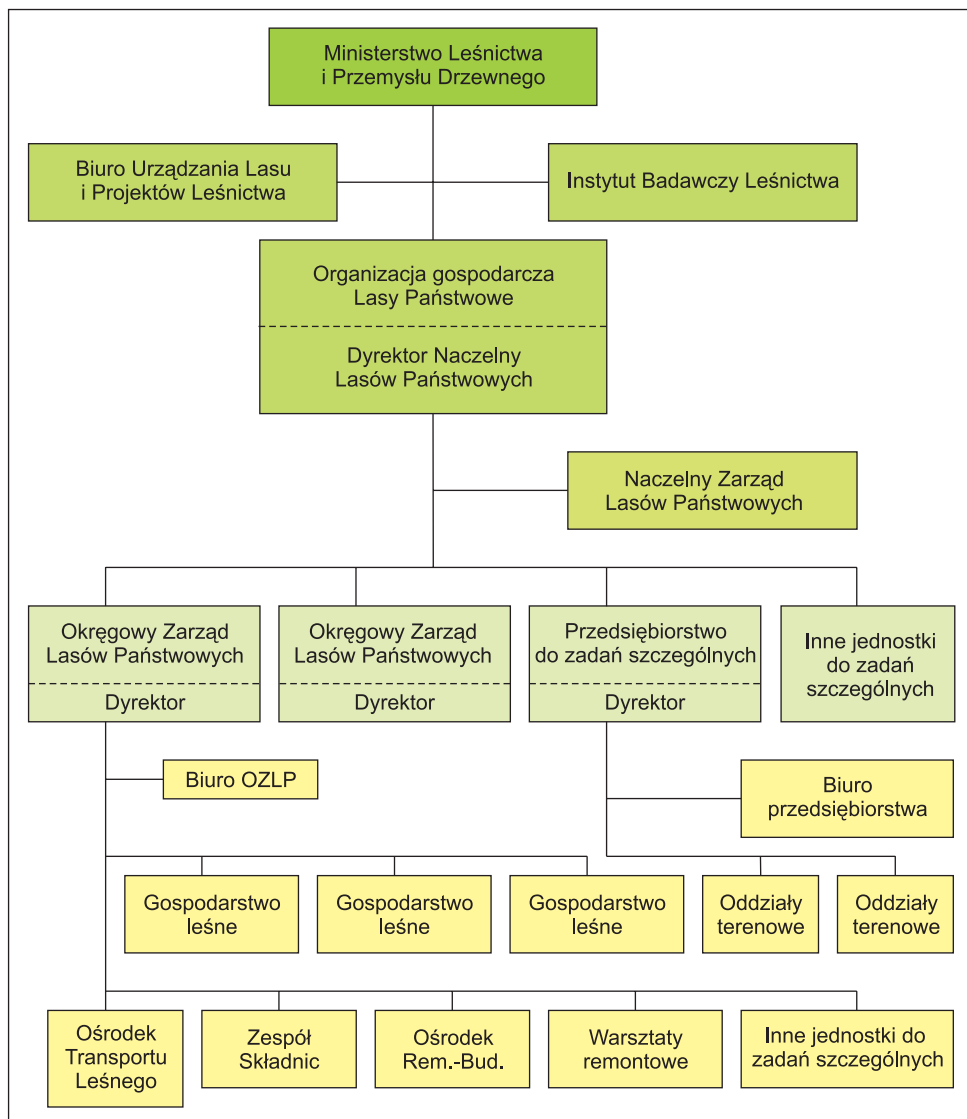
Odpowiednio do tych przekształceń zmieniła się także pozycja dyrektora NZLP, który z funkcji kierownika awansował na stanowisko dyrektora naczelnego Lasów Państwowych, mającego nimi kierować „na zasadach jednoosobowego kierownictwa”. Z tej racji został mu podporządkowany Naczelny Zarząd, przekształcony w przedsiębiorstwo, jako jego organ wykonawczy⁸ (dotychczas organ ministra – ryc. 7).

Wprowadzone zmiany w strukturze organizacyjnej Naczelnego Zarządu Lasów Państwowych były początkiem gruntownych przeobrażeń w całej ALP. Ponieważ dotychczasowa organizacja Lasów Państwowych pozostawała daleko w tyle za przemysłem drzewnym, z którym były one silnie powiązane, postanowiono pospiesznie przystosować organizację LP do wzorów w przemyśle. Przekształcenie NZLP w „centralę” tworzonej organizacji gospodarczej było właśnie pierwszym etapem zapoczątkowanej reorganizacji.

Do tego modelu organizacyjnego Lasów Państwowych nie pasowało jednak dotychczasowe olbrzymie rozdrobnienie, zwłaszcza na szczeblu podstawowym. Wystarczy przytoczyć, że wówczas (koniec 1968 r.) w skład okręgowych zarządów wchodziło aż 1128 jednostek organizacyjnych, w tym 978 nadleśnictw. Uważano więc za konieczne wydatne zmniejszenie ich liczby.

Drugi etap reformy struktury organizacyjnej ALP (pierwszy dotyczył NZLP) – na szczeblu najniższym, przez komasowanie nadleśnictw i zespołów składnic – został zapoczątkowany w połowie 1970 r. Rozpoczął się taki sam proces, jak przed trzema laty w przemyśle drzewnym w ramach zjednoczeń podległych MLiPD, a przed dziesięciu laty – w najważniejszych branżach przemysłu państwowego. Do końca 1979 r. liczba jednostek terenowych Lasów Państwowych zmniejszyła się do 464, w tym nadleśnictw do 373, a więc o przeszło 60% stanu sprzed reformy. Przeciętna powierzchnia nadleśnictwa wzrosła prawie trzykrotnie: z około 7 tys. do niemal 20 tys. ha, powierzchnia leśnictwa – z około 1000 do 1843 ha, powierzchnia zaś lasu przypadająca na jednego pracownika technicznego w leśnictwie zwiększyła się z 300 ha w 1971 r. do 719 ha w 1982 r.

⁸ Dyrektorowi naczelnemu podlegało także Kolegium Lasów Państwowych jako organ doradczy i opiniodawczy (dotąd było to Kolegium MLiPD). W skład Kolegium wchodził: dyrektor naczelny jako przewodniczący, jego zastępcy, główny księgowy, główny inspektor Lasów Państwowych oraz dyrektorzy okręgowych zarządów Lasów Państwowych. Chociaż dyrektor naczelny kierował Lasami Państwowymi na zasadzie jednoosobowego kierownictwa, to jednak część spraw została zastrzeżona do kompetencji Kolegium Lasów Państwowych, przy czym podjęte przez to Kolegium uchwały były dla dyrektora wiążące. Ponadto przy dyrektorze naczelnym istniała Rada Naukowo-Techniczna jako organ doradczy, a w jej skład wchodziłi powołani przez niego specjaliści z Lasów Państwowych oraz zaproszeni przedstawiciele innych jednostek gospodarczych i naukowych.

Ryc. 7. Struktura organizacyjna organizacji gospodarczej Lasy Państwowe (1969–1991) (opr. J. Broda)

Zasięgi działania przedsiębiorstw Lasów Państwowych pokrywały się z granicami województw i zasięgami działania przedsiębiorstw przemysłu tartaczanego. Zmieniło to się po wprowadzeniu nowego podziału kraju na województwa w 1975 r. (zwiększenie ich liczby z 17 do 49).

Powyższe zmiany na szczeblu podstawowym wprowadzono jednak bez uprzedniego przygotowania odpowiedniej bazy mieszkaniowej, transporto-

wej i zaplecza technicznego, wskutek czego od razu wystąpiły trudności z terminowym uruchomieniem nowych jednostek organizacyjnych. Do tego nie zawsze prowadzono właściwą politykę kadrową, co bywało przyczyną rozgoryczenia, a nawet dramatów wśród leśników terenowych. Dość często np. nadleśniczymi dużych nadleśnictw mianowano ludzi młodych, bez odpowiedniego doświadczenia zawodowego – z pominięciem dotychczasowych kierowników gospodarstw, o długim stażu pracy i wysokich kwalifikacjach fachowych. Spowodowało to odejście znacznej części wysoko kwalifikowanej kadry leśników z pracy w leśnictwie, szczególnie gdy wiązało się to z koniecznością zmiany miejsca zamieszkania.

Komasacja nadleśnictw i innych podstawowych jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych została przeprowadzona zbyt szablono, bez uwzględnienia różnych lokalnych uwarunkowań, już bowiem w 1980 r. i następnych latach zaznaczył się ponowny wzrost ich liczby. Tab. 1 pokazuje stan liczbowy poszczególnych grup w najbardziej charakterystycznych latach, również z uwzględnieniem okresu po 1991 r.

Reorganizację na szczeblu podstawowym resort uzasadniał potrzebą lepszego wykorzystania parku maszynowego w nadleśnictwach i jednostkach pomocniczo-produkcyjnych oraz usprawnienia techniki i organizacji prac leśnych, co przy dotychczasowym rozdrobnieniu było utrudnione. Podkreślano, że celem stworzenia warunków sprzyjających intensyfikacji gospodarki leśnej należy organizować stałą, wykwalifikowaną siłę roboczą, wdra-

Tabela 1. Zmiany ilościowe jednostek najniższego szczebla organizacji gospodarczej Lasu Państwowego (od 1991 r. PGL LP)

Rok	Ogółem	Nadleśnictwa	Zespoły składnic	Ośrodki transportu leśnego	Ośrodki remontowo-budowlane	Pozostałe jednostki
1968	1128	978	78	23	21	28
1970	1123	975	76	23	22	27
1972	917	789	66	22	21	20
1975	507	410	42	23	21	11
1979	466	373	34	23	23	11
1980	469	376	34	24	24	11
1985	489	397	33	24	25	10
1990	477	403	20	22	20	12
1995	483	434	9	6	5	29
2000	475	439	8	2	–	16
2003	454	430	8	2	–	13

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa i gospodarki drewnem 1981”; „Rocznik statystyczny GUS” 1973 i 1986; „Leśnictwo w 1991 r.”; „Leśnictwo w 1995 r.” GUS.

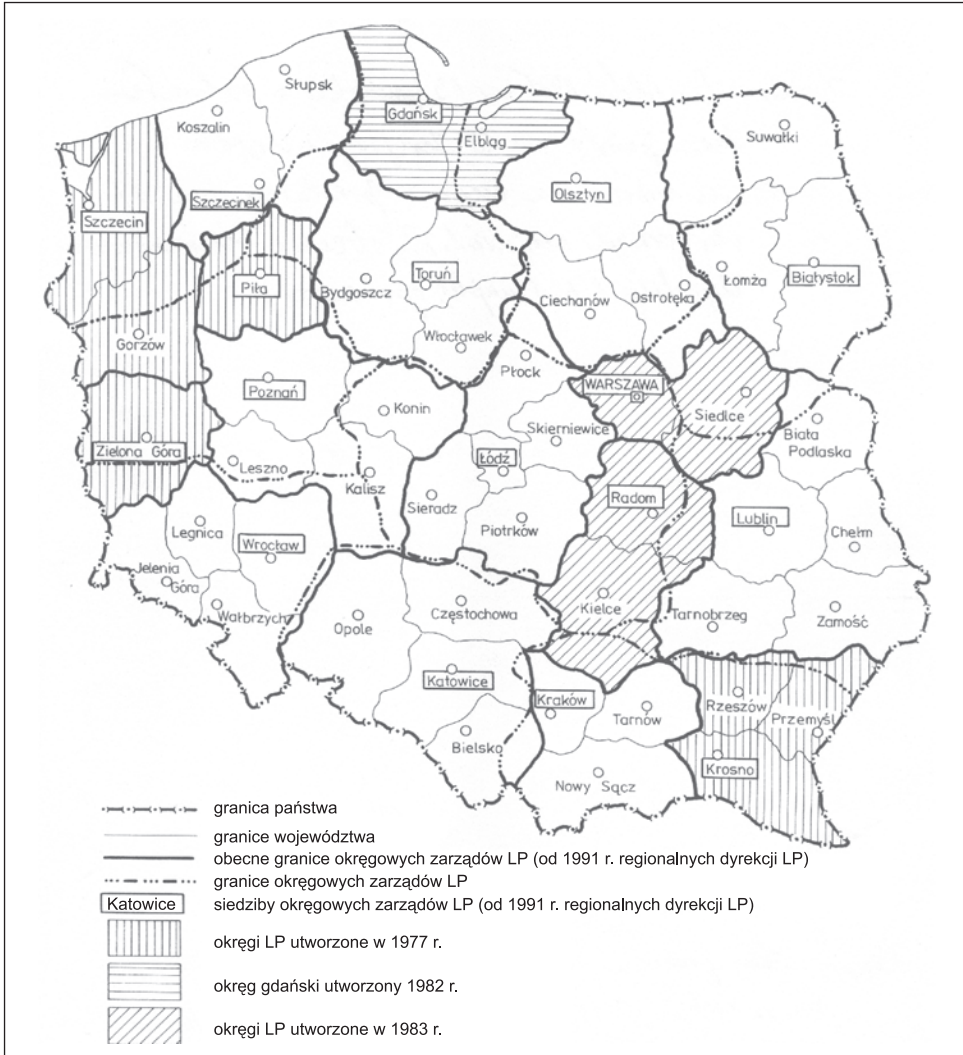
zać nowe procesy produkcyjne, budować skupione osiedla dla zapewnienia robotnikom odpowiednich warunków socjalno-bytowych i trwałego związania ich z gospodarstwem leśnym itd.

Wszystko to oczywiście prawda, ale najważniejsze przemilczano, mianowicie, że w zamierzeniu władz centralnych głównym celem tej operacji było przystosowanie struktury organizacyjnej Lasów Państwowych do struktury przemysłu. Jeszcze bardziej było to widoczne w połowie dziesięciolecia na przykładzie reorganizacji ALP na pośrednim szczeblu zarządzania Lasami Państwowymi.

Ów trzeci etap reorganizacji ALP – na szczeblu okręgowych zarządów Lasów Państwowych – rozpoczął się w roku 1975. Wówczas liczbę OZLP zmniejszono z 17 do 10. Dnia 1 VII 1975 r. zostały połączone okręgowe zarządy (w nawiasach siedziby połączonych OZLP): 1) białostocki i siedlecki (Białystok), 2) katowicki i opolski (Katowice), 3) krakowski i przemyski (Kraków), 4) łódzki i radomski (Łódź), 5) poznański i zielonogórski (Poznań), 6) szczeciński i szczeciński (Szczecinek), 7) toruński i gdański (Toruń). Pozostałe trzy okręgi (Olsztyn, Wrocław i Lublin) zachowały w większości swój dotychczasowy obszar, przy odpowiednich korektach granic.

Nowy podział Lasów Państwowych na okręgowe zarządy trudno było przystosować do dopiero co wprowadzonego podziału kraju na 49 województw, nawet łącząc ze sobą odpowiednie grupy województw. Postanowiono więc się oprzeć na podziale Polski na krainy przyrodniczo-leśne. Mówi o tym wyraźnie mapa w „Lesie Polskim” z 1975 r., przedstawiająca nowy podział Lasów Państwowych (ryc. 8). Podział na krainy nie w pełni jednak mógł być wykorzystany, pasował bowiem tylko do północno-zachodniej i częściowo środkowej części kraju, natomiast był zupełnie nieprzydatny dla pozostałej części, gdzie przebieg granic krain jest zbliżony do równoleżnikowego, przy czym odległości między nimi są miejscami zbyt wielkie lub zbyt małe.

Nowy podział nie przetrwał nawet dwóch lat. Już w 1977 r. powołano cztery nowe okręgi: pilski, szczeciński, zielonogórski i krośnieński. Okręg pilski powstał głównie dla celów łowieckich, pozostałe zaś dwa poniekąd „dla towarzystwa”, aby nie wywoływało to niepożądanych komentarzy. Wszystkie wymienione okręgi pokrywały się z granicami województw (okręg szczeciński obejmował w całości dwa województwa, okręg krośnieński – trzy województwa). Powołanie powyższych okręgów oraz dostosowanie ich granic do granic województw zwichnęło w zasadzie słuszną ideę oparcia podziału Lasów Państwowych na podstawach przyrodniczych. Najbardziej widać to na przykładzie okręgu pilskiego, który swoim zasięgiem wchodził w pograniczne obszary aż trzech krain przyrodniczo-leśnych (ryc. 8).

Ryc. 8. Zmiany podziału administracyjnego Lasów Państwowych na szczeblu okręgowych zarządów LP w latach 1975–1983 (opr. J. Broda)

Źródło: „Las Polski” 1975, nr 13 (mapka z podziałem Lasów Państwowych na 10 okręgowych zarządów LP) oraz współczesna mapa z podziałem na 17 okręgowych zarządów LP, obecnie regionalnych dyrekcji LP (opr. J. Broda)

Wraz z powołaniem nowych okręgów nastąpiło coś jeszcze gorszego, mianowicie wyszło zarządzenie (przypuszczalnie premiera – nie opublikowane), aby granice wszystkich pozostałych okręgów dostosować do granic województw. Zmusiło to administrację Lasów Państwowych do przeprowadzenia sztucznych podziałów kompleksów leśnych w nadgranicznych czę-

ściach poszczególnych OZLP. Jak wynika z ryc. 8, która uwzględnia granice okręgów z 1975 r., korekty te dotyczyły niekiedy poważnych przesunięć powierzchniowych i zmian w stanie posiadania, jak na przykład między okręgami poznańskim i łódzkim lub między białostockim i olsztyńskim.

W 1982 r. został wyodrębniony – co już nie miało większego znaczenia – trzynasty okręg: gdański, w następnym zaś roku dalsze dwa okręgi: warszawski i radomski. Tak więc po kilku latach powrócono do 17 okręgów Lasów Państwowych, ale był to podział zupełnie sztuczny, który utrzymuje się do chwili obecnej.

Pomijając już fakt powołania nowych okręgów Lasów Państwowych, może zastanawiać fakt, że tak pospiesznie przywrócono granice okręgów dostosowane do granic województw. Jest na to tylko jedna odpowiedź, mianowicie, że dla organów planowania oraz w systemie gospodarki nakazowo-rozdzielczej ujednoczenie podziału administracyjnego było podstawowym warunkiem sprawnego działania.

Jak olbrzymie zmiany nastąpiły w zasięgu poszczególnych okręgowych zarządów i ich powierzchni w 1977 r. oraz później, w stosunku do podziału z 1975 r., pokazuje ryc. 8.

We wszystkich wymienionych przypadkach podstawą prawną wprowadzanych zmian organizacyjnych były zarządzenia dyrektora naczelnego, z tym jednak, że wydawał je bądź na polecenie władz ponadresortowych, kiedy chodziło o zmniejszenie liczby okręgowych zarządów, bądź za ich przyzwoleniem, gdy kierownictwo Lasów Państwowych występowało o przywrócenie danego okręgu lub utworzenie nowego. Zarządzeń tych nie zamieszczano nawet w resortowym organie urzędowym (Dzienniku Urzędowym MLiPD), a więc traktowano je jako akty normatywne niższej rangi.

W omawianym okresie przemysł drzewny nie miał już ściślejszych powiązań z Lasami Państwowymi. Wprawdzie formalnie podlegał w dalszym ciągu Ministrowi Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, ale stanowił zupełnie odrębny pion gospodarczy.

Końcowe lata niniejszego okresu należy określić jako przejściowe – od gospodarki centralnie sterowanej do rynkowej. Momentem przełomowym, zapoczątkowującym te zmiany, była likwidacja resortu. Po wyborach do Sejmu w 1985 r., na wniosek nowego prezesa Rady Ministrów (Zbigniewa Messnera) liczba resortów miała zostać zmniejszona, wśród nich do likwidacji przeznaczono Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Sejm zatwierdził ten wniosek uchwałą z 12 listopada.

W zasadzie losy tego resortu zostały przesądzone już na przełomie 1968/69 r., kiedy to na mocy rozporządzenia Rady Ministrów o powołaniu organizacji gospodarczej Lasy Państwowe (18 XII 1968 r.) cały zakres uprawnień w sprawach zarządzania i kierowania państwowym gospodar-

stwem leśnym przeszedł na dyrektora naczelnego LP, pod bezpośrednim zarządkiem ministra pozostały bowiem tylko lasy państwowe należące do innych resortów, parki narodowe oraz nadzór nad lasami niepaństwowymi. Ponadto formalnie w dalszym ciągu podlegał mu przemysł drzewny.

Dnia 1 I 1986 r. pion leśny ze zlikwidowanego resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego został rozdzielony między dwa ministerstwa: lasy państwowe przeszły pod zarządek Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, a rezerwy i parki narodowe – do nowo utworzonego Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych, z tym że w sprawach gospodarczych bezpośredni nadzór nad nimi należał w dalszym ciągu do ALP w ramach resortu rolnictwa i gospodarki żywnościowej (dualizm administracyjny).

W 1989 r. w celu usprawnienia zarządzania Lasami Państwowymi utworzono w resorcie rolnictwa osobny departament – Departament Leśnictwa (dotąd podlegały one Departamentowi Programowania i Rozwoju Produkcji Rolniczej i Leśnictwa).

Jeśli chodzi o przemysł drzewny podległy MLiPD, to równoległe z Lasami Państwowymi został on przekazany pod zarządek Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Jednak nie na długo. W 1987 r. zostało utworzone Ministerstwo Przemysłu, przy jednoczesnej likwidacji resortów „przemysłowych” (branżowych). Przemysł drzewny dawnego MLiPD został przejęty przez ten resort, ale jak zaznacza ustawa: „z wyjątkiem przemysłu tartaczno, płyt i sklejek”. Branże te w późniejszym czasie dostały się pod administrację wojewodów lub zostały sprywatyzowane.

Dnia 1 I 1990 r. Lasy Państwowe przeszły z resortu rolnictwa i gospodarki żywnościowej pod zarządek istniejącego od 1985 r. Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych – na podstawie uchwalonej przez Sejm ustawy z 20 XII 1989 r. Ogólnie sprawy leśne podlegały nadal Departamentowi Leśnictwa, również struktura organizacyjna ALP pozostała bez zmian, czyli że nadal Lasami Państwowymi kierował dyrektor naczelny (jednoosobowe kierownictwo) przy pomocy Naczelnego Zarządu LP (jego organ wykonawczy). W grudniu 1990 r. ukazało się zarządzenie dyrektora naczelnego w sprawie regulaminu organizacyjnego NZLP, jednak w lipcu następnego roku wprowadzono już w tym regulaminie odpowiednie zmiany w związku z przewidywaną wkrótce reorganizacją ALP na szczeblu centralnym i okręgowych zarządów Lasów Państwowych.

1.2.5. W warunkach gospodarki rynkowej (od 1991 r.)

Z datą 28 IX 1991 r. została uchwalona przez Sejm nowa ustawa o lasach. Miała ona dostosować organizację Lasów Państwowych oraz ich gospodarkę do warunków i wymogów gospodarki rynkowej. Kierownictwo Lasów

Państwowych zbyt jednak pośpiesznie przygotowało projekt ustawy i bez szerszej konsultacji, wskutek czego zawierała ona wiele braków i niewłaściwych zapisów. Do ważniejszych niedomogów należy zaliczyć: nadmierne scentralizowanie systemu zarządzania, odgórne sporządzanie planów gospodarczych – z pominięciem nadleśnictw, nadmiernie rozbudowany system sprawozdawczości, zwolnienie lasów chłopskich z nadzoru ALP itd. O niedoskonałości tej ustawy najlepiej świadczy fakt, że już w chwili wprowadzania jej w życie (od 1 I 1992 r.) mówiło się o konieczności znowelizowania.

Istotnie, po upływie dwóch lat kierownictwo resortu i Lasów Państwowych zdecydowało się zrealizować ten postulat. Decyzją Ministra Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z 6 I 1994 r. zostały powołane cztery zespoły robocze: do spraw ustawy, gospodarki finansowej, statutu Lasów Państwowych oraz Służby Leśnej. Ustawa została znowelizowana w 1997 r.

Ustawa z 1991 r. wprowadzała w strukturze organizacyjnej ALP dość istotne zmiany, mianowicie z tą datą Lasy Państwowe traciły osobowość prawną, okręgowe zaś zarządy LP status przedsiębiorstw, z kolei Naczelny Zarząd LP został przekształcony w Dyрекcję Generalną LP. Ponadto poza państwowym gospodarstwem leśnym znalazły się przedsiębiorstwa i jednostki do zadań szczególnych: Biuro Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej, przedsiębiorstwa naprawy taboru leśnego, Przedsiębiorstwo Zaopatrzenia Technicznego Leśnictwa, Biuro Studiów i Projektów LP oraz Instytut Badawczy Leśnictwa.

Artykuł 32 ustawy mówił, że Lasy Państwowe są „jednostką organizacyjną nie posiadającą osobowości prawnej” oraz że w jej skład wchodzi:

- Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych,
- regionalne dyrekcje Lasów Państwowych (w miejsce dotychczasowych OZLP),
- nadleśnictwa.

W pewnym stopniu było to naśladownictwo przedwojennej struktury organizacyjnej z lat trzydziestych. Następny artykuł ustawy mówił, że „Lasami Państwowymi kieruje dyrektor generalny przy pomocy dyrektorów regionalnych dyrekcji LP” oraz że „powołuje go i odwołuje Minister Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa”. Dyrektorowi generalnemu podlega dwóch zastępców, jeden do spraw zagospodarowania lasu, drugi do spraw ekonomicznych.

Strukturę i zasady działania ALP i państwowego gospodarstwa leśnego określał statut nadany w 1992 r. przez Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Dwa lata później został nadany następny statut, zmieniający lub uściślający niektóre przepisy.

Oba statuty – podobnie jak i ustawa o lasach – podkreślają, że PGL Lasy Państwowe nie posiadają osobowości prawnej, kieruje nimi dyrektor ge-

neralny przy pomocy Dyrekcji Generalnej LP. W pierwszym statucie dyrekcja ta jest określona jako jego aparat pomocniczy, w drugim zaś – jako aparat wykonawczy. Wskazywałoby to na wzmocnienie pozycji dyrektora generalnego w stosunku do podległego mu personelu administracyjnego. W drugim statucie nastąpiło też zwiększenie uprawnień kierowników poszczególnych jednostek do samodzielnego regulowania niektórych spraw organizacyjnych, stosownie do potrzeb i możliwości.

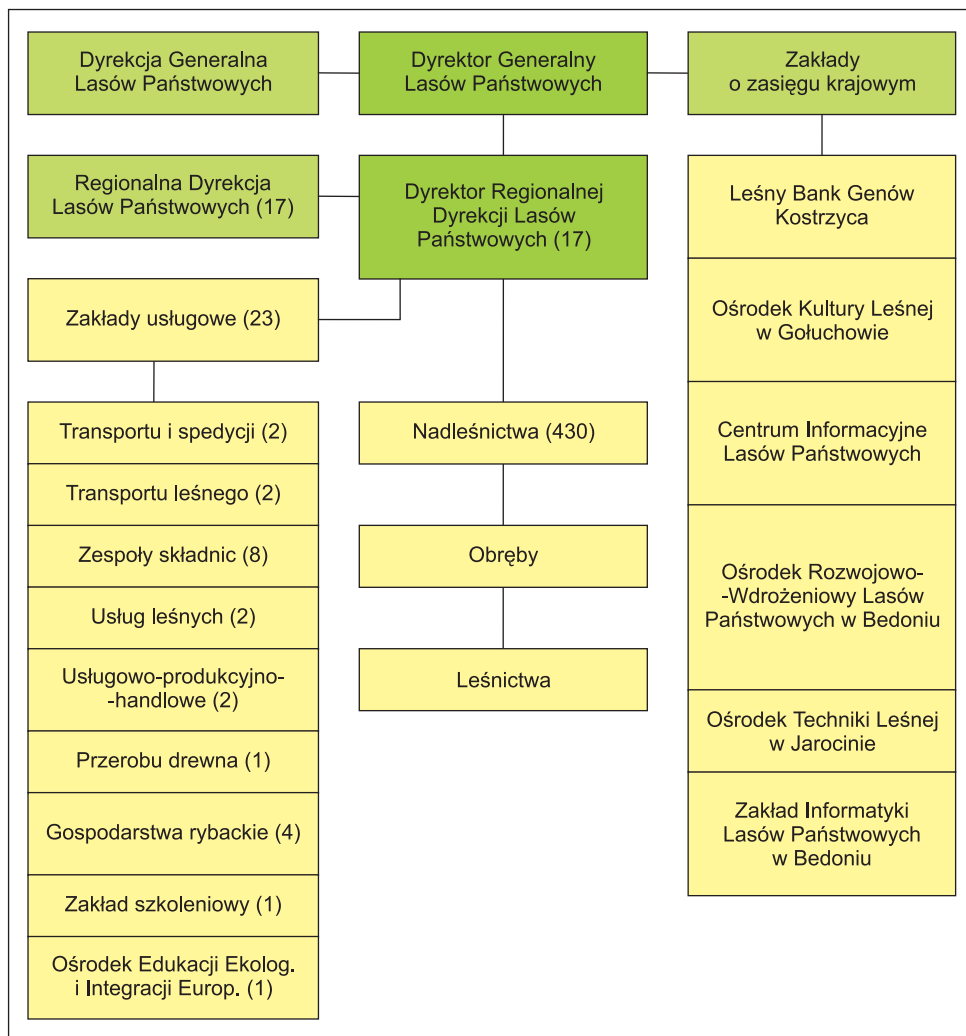
Bardziej istotne różnice dotyczyły składu osobowego Kolegium Lasów Państwowych. Dopiero jednak regulamin Kolegium z 1998 r. dokładnie określa, jaki ma być w nim udział liczbowy poszczególnych grup zawodowych, przedstawicieli nauki oraz organizacji społecznych.

Do statutu z 1992 r. zostały dołączone dwa aneksy: pierwszy zawiera wykaz dyrekcji regionalnych, czyli przemianowanych dotychczasowych okręgowych zarządów LP, drugi zaś – wykaz istniejących wówczas 65 zakładów Lasów Państwowych, w tym: 10 zespołów składnic, 13 ośrodków transportu leśnego, 15 ośrodków remontowo-budowlanych, 15 zakładów transportu i spedycji oraz kilkunastu dalszych zakładów o bardziej zróżnicowanych specjalnościach.

Statut z 1994 r. nie ma takiego wykazu zakładów, wówczas bowiem był już mocno zaawansowany proces likwidacji własnych zakładów usługowych Lasów Państwowych na rzecz korzystania z usług odpowiednich firm prywatnych. „Biuletyn Informacyjny LP” z tamtych lat zawiera wiele zarządzeń dyrektora generalnego (1993, 1996, 1997) w sprawie prywatyzacji usług i sprzętu w Lasach Państwowych. Również w statucie Lasów Państwowych z 1992 r. znajdował się w tej sprawie przepis mówiący, że „przy zlecaniu do wykonania usług jednostkom spoza Lasów Państwowych obowiązuje (...) zasada ogłaszania przetargu lub wyboru ofert”. Ryc. 9 przedstawia schemat organizacyjny ALP w obecnej postaci (2003).

Ważnym aktem prawnym, uzupełniającym ustawę, było rozporządzenie Rady Ministrów z 17 XII 1991 r. w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej w Lasach Państwowych. Weszło ono w życie jednocześnie z ustawą o lasach (1 I 1992). Rozporządzenie podkreślało, że działalność gospodarcza Lasów Państwowych ma być prowadzona na podstawie rachunku ekonomicznego wynikającego z planu finansowego na dany rok. W 1994 r. rozporządzenie to zostało znowelizowane.

Ustawę o lasach uzupełniały: zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie zasad opracowywania planów urzędzenia lasu w III i IV cyklu rewizyjnego urzędzenia (1992 i 2002) oraz zarządzenia dyrektora generalnego w sprawie uzupełnienia i uaktualnienia istniejących planów urzędzeniowych.

Ryc. 9. Obecna struktura organizacyjna ALP (2003 r.) – opr. J. Broda

Źródło: „Biuletyn Informacyjny Lasów Państwowych” 2004, nr 3, s. 4–5; „Leśnictwo” 2004, GUS, s. 292.

W nowej strukturze organizacyjnej Lasów Państwowych duże znaczenie miały także dalsze zarządzenia dyrektora generalnego. Spośród ważniejszych: w 1995 r. – w sprawie prowadzenia gospodarki leśnej na zasadach ekologicznych oraz powołania Leśnego Banku Genów Kostrzyca, w 1994 i 2001 r. – w sprawie leśnych kompleksów promocyjnych, w 1999 r. – w sprawie utworzenia Centrum Informacyjnego LP, w 2000 r. – w sprawie powołania Forum Leśnego i zmiany nazwy Ośrodka Transportu Leśnego w Jarocinie na Ośrodek Techniki Leśnej, w 2003 r. – w sprawie przebudowania

wy osiedla EKO Sękocin na siedzibę DGLP, w 2004 r. – w sprawie utworzenia Zakładu Informatyki Lasów Państwowych w Bedoniu.

W „Biuletynie Informacyjnym LP” znajduje się ponadto dużo zarządzeń doraźnych dyrektora generalnego Lasów Państwowych, np. w sprawach dotyczących aktualizacji powierzchni leśnej i zasobów drzewnych, urządzania lasu, zagrożeń lasów od foliofagów, zastosowań informatycznych, zmian powierzchni i podziału administracyjnego jednostek Lasów Państwowych, organizacji przetargów na usługi, sprzedaży drewna itd.

Do ustawodawstwa dotyczącego Lasów Państwowych należy doliczyć również ustawy o ochronie przyrody i środowiska z lat 1991 i 1994 oraz o ochronie i zagospodarowaniu gruntów rolnych i leśnych z lat 1982 i 1995, ponieważ udział Lasów Państwowych w obszarach objętych ochroną prawną wynosi bez mała 5,5% ogólnej powierzchni tych lasów. Szczególne znaczenie polityczne miała ustawa z 2001 r. o zachowaniu narodowego charakteru zasobów naturalnych (w tym lasów).

1.2.6. Podsumowanie

Jeśli spojrzymy wstecz na cały okres tzw. gospodarki planowej, to uderza nas w polityce państwa w odniesieniu do lasów, leśnictwa i drzewnictwa brak jakiejś długofalowej linii przewodniej i konsekwencji działania. Zastosowany w przeglądzie podział na podokresy nie jest przypadkowy – jest odbiciem odrębności poszczególnych etapów w rozwoju organizacyjnym Lasów Państwowych i tyającego się ich ustawodawstwa, przy czym – jak wykazano – każdy następny etap nie był kontynuowaniem i rozwijaniem struktury z poprzedniego okresu, jak to miało miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym, ale burzeniem tejże struktury. Tak było na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, w końcu lat pięćdziesiątych, następnie na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, wreszcie w połowie lat osiemdziesiątych (zniesienie resortu). Uderza w tym pewna prawidłowość w odstępach czasu między jedną reorganizacją a drugą. Tego rodzaju zmiany następowały wówczas, gdy dana struktura organizacyjna i system zarządzania zdołały się już przyjąć (choć nie bezkrytycznie) i ugruntować powszechnie w praktyce. Przełom – miejmy nadzieję, że trwały, gdyż inne działają dziś prawa ekonomiczne oraz inne są uwarunkowania dla gospodarki Lasów Państwowych – nastąpił dopiero po 1991 r.

2 | CHARAKTERYSTYKA LASÓW POLSKICH

STANISŁAW ZAJĄCZKOWSKI

2.1. Powierzchnia lasów w Polsce i ich struktura własnościowa

W przeszłości lasy występowały prawie na całym obszarze naszego kraju. Jeszcze pod koniec XVIII wieku lesistość Polski (w ówczesnych granicach) wynosiła około 40%. Zmaląła do 20,8% w 1945 r. Znaczne wylesienia spowodowały zmniejszenie różnorodności biologicznej w lasach oraz zubożenie krajobrazu, erozję gleb i zakłócenie bilansu wodnego kraju. Zmiana tej sytuacji nastąpiła dopiero w okresie powojennym (w latach 1945–1970), kiedy to – w wyniku zalesienia prawie miliona hektarów – lesistość wzrosła do 27,0% („Raport...” 2003).

Powierzchnia lasów w Polsce (bez gruntów związanych z gospodarką leśną), według stanu na 31 XII 2002 r., wynosiła 8914 tys. ha, co odpowiada lesistości 28,5%. Struktura własnościowa lasów przedstawiała się następująco („Leśnictwo...” 2003):

Tabela 1.

Kategoria własności	Powierzchnia	
	tys. ha	%
Lasy ogółem	8918	100,00
Publiczne – razem	7363	82,56
Własność skarbu państwa	7283	81,66
w tym: w zarządzie Lasów Państwowych	6987	78,34
parki narodowe	181	2,03
w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa	51	0,57
pozostałe własności skarbu państwa	80	0,90
Własność gmin	64	0,72
Prywatne	1555	17,44
w tym: osób fizycznych	1458	16,35
wspólnot gruntowych	68	0,76
spółdzielni	8	0,09
pozostałe prywatne	21	0,24

2.2. Warunki przyrodnicze

Przy charakteryzowaniu warunków przyrodniczych w Polsce przedstawiono – poza położeniem – najważniejsze elementy klimatyczne, hydrologiczne oraz geologiczne w Polsce, a także stosowane w leśnictwie przestrzenne jednostki odniesienia, mianowicie:

- fizycznogeograficzne – kompleksowo charakteryzujące zróżnicowanie środowiska przyrodniczego;
- geobotaniczne – oparte na fitosocjologicznym zróżnicowaniu szaty roślinnej;
- przyrodniczoleśne – przedstawiające geograficzne zróżnicowanie warunków wzrostu, a także ich funkcje fizjotaktyczne oraz naturalne możliwości bioprodukcji.

Położenie oraz podstawowe elementy klimatyczne, hydrologiczne i geologiczne, a także jednostki fizycznogeograficzne w Polsce przedstawiono na podstawie prac Jerzego Kondrackiego: „Geografia fizyczna Polski” (1981) oraz „Geografia regionalna Polski” (2000).

Położenie Polski w miejscu, gdzie półwyspowa część Europy łączy się z jej kontynentalną częścią, wiąże się ze zróżnicowaniem budowy geologicznej tych dwóch obszarów. Europę Wschodnią tworzy platforma prekambryjska z pokrywą skał osadowych od kambru po kredę, o zróżnicowanej miąższości od kilkuset do kilku tysięcy metrów, otoczona od południa i wschodu strukturami fałdowymi. W przeciwieństwie do Europy Wschodniej, ukształtowanie powierzchni Europy Zachodniej jest bardziej zróżnicowane; procesy neotektoniczne utworzyły tutaj strukturę mozaikową, przy czym z uwagi na stosunkowo małą szerokość lądu nie wytworzyła się tu równoleżnikowa strefowość geograficzna; w krajobrazach górskich

występuje natomiast piętrowy układ klimatyczno-roślinny. Przebieg przez terytorium Polski granicy pomiędzy obszarami Europy Zachodniej i Wschodniej wynika także z przesłanek klimatycznych i biogeograficznych, wyrażających się m.in. w różnicach między oceanicznym i kontynentalnym typem klimatu, a więc oparty jest na zespole cech fizycznogeograficznych (Kondracki 1981, 2000).

2.2.1. Ważniejsze elementy rzeźby terenu, hydrologii i klimatu

Polska jest krajem wybitnie nizinnym; średnia wysokość wynosi 173 m n.p.m. (średnia wysokość Europy to 290 m n.p.m.). Obszary górskie (powyżej 500 m n.p.m.) zajmują 2,9% całej powierzchni kraju. W przeciwieństwie do tego, obszary leżące poniżej 300 m n.p.m. zajmują aż 91,3%. Z kolei na tereny wyżynne (od 300 do 500 m n.p.m.) przypada tylko 5,7% powierzchni kraju (Kondracki 1981).

Rozpatrując typy rzeźby, można w Polsce wyróżnić następujące pasy geomorfologiczne: nadmorski, młodoglacjalny, równin peryglacjalnych, starych gór i wyżyn, podkarpacki, Karpat Zewnętrznych i Karpat Wewnętrznych (Kondracki 1981).

Pod względem hydrograficznym terytorium Polski współczesnej pokrywa się z obszarem dorzeczy dwóch dużych rzek bałtyckich – Wisły i Odry. Uwzględniając ponadto małe rzeki pobraża, wpadające wprost do Bałtyku, okazuje się, że ponad 99% powierzchni kraju leży w jego zlewisku, a tylko niewielkie fragmenty należą do innych zlewisk, mianowicie Morza Północnego przez górne dopływy Łaby (w Sudetach) i Morza Czarnego za pośrednictwem górnej Orawy (na Podhalu) oraz górnego Strwiąża – dopływu Dniestru (w okolicy Ustrzyk Dolnych). Dla stosunków hydrograficznych Polski charakterystyczne jest występowanie polodowcowych jezior w zachodniej i północnej części kraju, stanowiących ważny składnik środowiska przyrodniczego (Kondracki 1981, 2000).

Klimat tej części Europy, w której znajduje się Polska, należy do umiarkowanych chłodnych. Położenie fizycznogeograficzne naszego kraju sprawia, że nad jego obszarem ścierają się różnorodne masy powietrza, wpływające na kształtowanie się typów pogody, a w rezultacie na całokształt zjawisk atmosferycznych. W Polsce, podobnie jak w zachodniej i północnej Europie, przeważają wiatry południowo-zachodnie, zachodnie i północno-zachodnie. Udział wiatrów wschodnich zwiększa się w miarę posuwania się na wschód, ale w żadnej części nie stanowi połowy ogólnej liczby dni z wiatrem. Oprócz wiatrów, związanych z ogólną cyrkulacją atmosferyczną,

występują wiatry lokalne typu bryzy, związane z różnicami w nagrzaniu i stygnięciu lądu i morza. Występują one w cieplej porze roku, sięgając w głąb lądu na 20–30 km. Lokalne ruchy powietrza występują również w górach (Kondracki 1981).

Widocznym efektem ruchu powietrza i ścierania się ze sobą mas o różnej wilgotności i temperaturze jest zjawisko zachmurzenia, wpływające na zmniejszenie się osłonecznienia. W przebiegu rocznym minimum zachmurzenia przypada przeważnie na wrzesień, a maksimum na listopad i grudzień (Kondracki 1981).

Średnie temperatury roczne w Polsce wahają się (poza górami) w granicach od 6°C do 8,5°C, przy czym najcieplejszymi obszarami są: Nizina Śląska, zachodnia część Kotliny Sandomierskiej oraz Nizina Południowopolska. Wzniesienie nad poziom morza warunkuje występowanie temperatur poniżej 7°C, a nawet 6,5°C na Wyżynie Kielecko-Sandomierskiej, na Rostoczu oraz na pojezierzach pomorskich.

Najzimniejsza jest północno-wschodnia część terytorium Polski (poniżej 6°C), gdzie oprócz położenia geograficznego odgrywa rolę również wzniesienie nad poziom morza, najcieplejsza natomiast – południowo-zachodnia część kraju. Naturalnie, obydwie prowincje górskie mają piętrowy układ temperatur związany z rzeźbą terenu. Zimą zarysowuje się wyraźny spadek temperatury w kierunku z zachodu na wschód, a izotermy przybierają układ zbliżony do południkowego.

Rozkład średnich temperatur najcieplejszego miesiąca, lipca, zbliżony jest do rozkładu średnich temperatur roku z tą różnicą, że poza górami najchłodniej jest nie na północnym wschodzie, ale nad morzem (16,5°C) (Kondracki 1981). Izotermy roku przedstawiono na ryc. 1 (według „Atlasu klimatycznego Polski”, za Tramplerm i in. 1990).

Następnym bardzo ważnym czynnikiem klimatycznym są opady atmosferyczne. Polska leży w strefie o umiarkowanie wilgotnych warunkach klimatycznych. Średni opad, jeśli chodzi o powierzchnię całego kraju, wynosi około 600 mm, co w istniejących warunkach termicznych daje dodatni bilans wodny. Ponieważ wilgotne masy powietrza napływają nad Polskę z Atlantyku, zwiększone sumy opadów występują na wzniesieniach eksponowanych na wiatry północno-zachodnie, zachodnie i południowo-zachodnie, mniejsze zaś opady rejestruje się w tzw. deszczowym cieniu tych wzniesień. Występują również zależności między wysokością wzniesień a sumami opadów, które w górach zwiększają się stopniowo do wysokości 1500–2000 m n.p.m. Najmniejsze opady, poniżej 500 mm rocznie, występują w cieniu Pojezierza Zachodniopomorskiego oraz Lubuskiego, nad dolną Wisłą, środkową Wartą i Notecią (Kondracki 1981).

Ryc. 1. Izotermy roku („Atlas klimatyczny Polski”, za Tramplerm i in. 1990)

2.2.2. Regionalizacja fizycznogeograficzna

Regionalizacja fizycznogeograficzna Polski (ryc. 2) dopasowana jest do hierarchicznego układu regionalizacji Europy (Kondracki 2000). Zgodnie z tym podziałem, Polska należy do trzech dużych megaregionów: Pozaalpejskiej Europy Środkowej (oznaczenie 3 na ryc. 2), Karpat, Podkarpacia i Niziny Panońskiej (5) oraz Niżu Wschodnioeuropejskiego (8). Na terytorium Polski wyróżnia się następujące prowincje i podprowincje fizycznogeograficzne: prowincję Niżu Środkowoeuropejskiego (31) z podprowincjami: Pobrzeży Południowobałtyckich (313), Pojezierzy Południowobałtyckich (314/315), Nizin Sasko-Łużyckich (317) i Nizin Środkowopolskich (318); prowincję Masywu Czeskiego (33) z podprowincją Sudetów i Przedgórz Sudeckiego (332); prowincję Wyżyn Polskich (34) z podprowincjami: Wyżyny Śląsko-Krakowskiej (341), Wyżyny Małopolskiej (342), Wyżyny Lubelsko-Lwowskiej (343); prowincję Karpat Zachodnich z Podkarpaciem (51), z podprowincjami: Północnego Podkarpacia (512), Zewnętrznych Karpat Zachodnich (513) i Centralnych Karpat Zachodnich (514); prowincję Karpat

Ryc. 2. Podział regionalny Polski na prowincje i podprowincje fizycznogeograficzne w układzie dziesiętnym (Kondracki 2000); objaśnienia w tekście

Wschodnich (52) z podprowincjami: Podkarpacia Wschodniego (521) i Beskidów Wschodnich (522); prowincję Nizin Wschodniobałtycko-Białoruskich (84) z podprowincjami: Pobrzeży Wschodniobałtyckich (841), Pojezierzy Wschodniobałtyckich (842), Nizin Podlasko-Białoruskich (843) i Polesia (845) oraz prowincję Wyżyn Ukraińskich (85) z podprowincją Wyżyny Wołyńsko-Podolskiej (851) (Kondracki 2000).

Wydzielone prowincje są przede wszystkim jednostkami geologiczno-geomorfologicznymi, ale różnice budowy i rzeźby terenu znajdują swoje odbicie również w stosunkach wodnych, klimatycznych, biogeograficznych i glebowych (Kondracki 2000).

2.2.3. Regionalizacja geobotaniczna

Polska leży w Obszarze Europejskich Lasów Liściastych i Mieszanych, jednym z sześciu tej klasy regionów w Europie (ryc. 3). Należy do trzech pro-

Ryc. 3. Podział regionalny Polski na prowincje i działy geobotaniczne (Matuszkiewicz 2001)

wincji geobotanicznych: Subatlantyckiej Górskiej (Dział Sudecki), Karpackiej (dwa działy: Zachodniokarpacki i Wschodniokarpacki) oraz Środkowo-europejskiej (pozostałe sześć działów: Pomorski, Brandenbursko-Wielkopolski, Wyżyn Południowopolskich, Wołyński, Mazowiecko-Poleski i Północny Mazursko-Białoruski). Wyżej wymienione dziewięć działów geobotanicznych dobrze odzwierciedla zasadnicze zróżnicowanie szaty roślinnej Polski. Różnią się one charakterem fitogeograficznym głównych zbiorowisk naturalnych tworzących zestawy krajobrazowe. Działy te odpowiadają w ogólnym zarysie, chociaż ze znaczącymi odstępstwami, krainom podziału przyrodniczo-leśnego (Matuszkiewicz 2001).

Obecnie stosowany podział geobotaniczny Matuszkiewicza, nawiązujący do wcześniejszych propozycji Szafera, opiera się w zakresie najniższych jednostek regionalnych (podokręgi, okręgi) na typologii struktury naturalnych krajobrazów roślinnych, w zakresie zaś jednostek drugiego rzędu (krainy, podkrainy) – na występowaniu zespołów roślinnych i jednostek niższych, ze szczególnym uwzględnieniem naturalnych zespołów leśnych, natomiast przy wyróżnianiu jednostek w skali naszego kraju największych

(działy) uwzględnia główne typy zbiorowisk klimaksowych, a zatem wyższe niż zespół jednostki syntaksonomiczne naturalnej roślinności lasów. Poszczególne działy geobotaniczne włączone są w system jednostek wyższego rzędu (obszarów, prowincji i podprowincji geobotanicznych) wyróżnionych w obrębie kontynentu europejskiego (Matuszkiewicz 2001).

Naturalne (potencjalne) zespoły przyrodnicze Polski wykazują zmienność regionalną odpowiadającą wielkim gradientom klimatycznym („Zasady hodowli lasu” 2003):

- z zachodu na wschód, wraz ze wzrostem kontynentalizmu klimatu i ustępowaniem w lasach głównie buka, jaworu, jodły i dębu bezszypułkowego;
- z południowego zachodu na północny wschód, wraz ze zwiększaniem się liczby elementów borealnych, w tym w lasach zespołów świerkowych i sosnowych, oraz pojawieniem się świerka z jego północnego obszaru występowania.

Zmienność tę różnicują i wzbogacają pasma wyżyn i gór południowej Polski, gdzie ukształtowały się zespoły leśne z dominującym udziałem świerka, jodły, buka i jaworu. Potencjalną roślinność naturalną Polski obrazuje mapa według Matuszkiewicza i in. (1995), która wyraża stan potencjalny roślinności zgodny z obecnymi warunkami środowiska fizycznogeograficznego i pośrednio informuje o jego potencjale ekologicznym.

Porównywanie udziału i rozmieszczenia typów siedliskowych lasu i dzisiejszych zespołów leśnych z roślinnością potencjalną jest jednak uzasadnione tylko w miejscach występowania dużych kompleksów leśnych o charakterze puszczańskim, ponieważ lasy dzisiejsze zachowały się głównie na słabszych glebach i terenach trudniej dostępnych („Zasady hodowli lasu” 2003).

2.2.4. Zasięg ważniejszych gatunków drzew leśnych w Polsce

Przejściowy charakter klimatu naszego kraju uwidacznia się m.in. w przebiegu wschodniej i północnej granicy występowania niektórych gatunków lasotwórczych (Szymański 1997). Większość, bo około 60% gatunków, występuje jednak w całym kraju, a granica ich zasięgów przebiega zarówno poza wschodnimi, jak i zachodnimi granicami Polski. Należą do nich gatunki o bardzo szerokiej amplitudzie ekologicznej, takie jak: sosna zwyczajna, dąb szypułkowy, olsza czarna, wiąz pospolity, wiąz szypułkowy, wiąz górski, wierzba biała, lipa drobnolistna, brzoza omszona, brzoza brodawkowata. Gatunki te zalicza się do grupy tzw. przechodnich, stąd ich du-

Ryc. 4. Zasięgi drzew leśnych (Szafer, za Szymańskim 1997). 1 – buk zwyczajny (granica wschodnia), 2 – sosna zwyczajna (granica południowo-wschodnia), 3 – jawor (granica północna), 4 – jodła (granica północna), 5 – dąb bezszypułkowy (granica północno-wschodnia), 6 – modrzew polski (granica północna), 7 – modrzew europejski (granica północna), 8 – świerk (granica południowa rasy północnej i granica północna rasy górskiej), 9 – jarząb szwedzki (granica południowa), 10 – olsza szara (granica północna)

za zmienność geograficzną i wykształcenie się licznych ras (ekotypów) o zróżnicowanej wartości hodowlanej i użytkowej (Szymański 1997).

Północną granicę swego zasięgu w Polsce ma około 17% gatunków drzew leśnych, takich jak: jodła pospolita, lipa szerokolistna, modrzew europejski, topola czarna, klon jawor.

Gatunki ze wschodnią oraz północno-wschodnią granicą zasięgu w Polsce stanowią 9%; należą do tej grupy drzewa atlantyckie i subatlantyckie, których przedstawicielami u nas są buk zwyczajny i dąb bezszypułkowy.

Południową granicę zasięgu w Polsce – spośród gatunków uwzględnionych na ryc. 4 – ma tylko jarząb szwedzki.

Świerk pospolity i olsza szara, zdaniem Szafera, wykazują dysjunkcję swych zasięgów, przez co mają w Polsce zarówno granicę północną zasię-

gu górskiego, jak i granicę południową swego arealu północnego. W odniesieniu do świerka dysjunkcję tę kwestionują m.in. Środoń i Giertych (Szymański 1997).

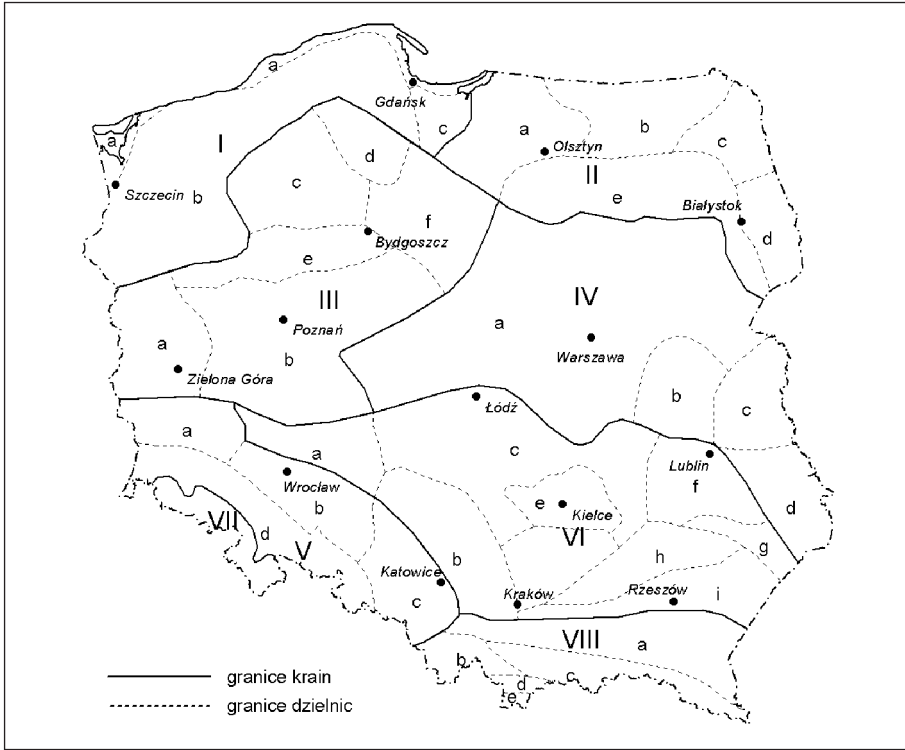
2.2.5. Regionalizacja przyrodniczo-leśna

Regionalizacja przyrodniczo-leśna łączy przyrodnicze podstawy leśnictwa z gospodarczym kształtowaniem przyrody. Obowiązująca dziś regionalizacja oparta jest na podstawach ekologiczno-fizjograficznych (w pisowni jest często ujmowana jako „przyrodniczo-leśna”), w odróżnieniu od stosowanej do 1990 r. regionalizacji przyrodniczo-leśnej opracowanej na podstawach geograficzno-klimatycznych (ujmowanej w pisowni jako przyrodniczo-leśna) („Zasady hodowli lasu” 2003).

2.2.5.1. Regionalizacja według L. Mroczkiewicza (1952)

Po II wojnie światowej podjęto w Polsce prace nad regionalizacją przyrodniczo-leśną. W ogłoszonym wówczas przez Lasy Państwowe konkursie wyróżniono prace Z. Czubińskiego, K. Steckiego i T. Włoczewskiego. Ponieważ jednak żadna z zaproponowanych regionalizacji nie odpowiadała w pełni potrzebom leśnictwa, opracowanie nowego projektu regionalizacji zlecono Zakładowi Urządzania Lasu Instytutu Badawczego Leśnictwa (IBL). W ten sposób pod kierownictwem L. Mroczkiewicza opracowany został nowy podział Polski na krainy i dzielnice przyrodniczo-leśne. W podziale tym – uwzględniającym geologiczne, glebowe, klimatyczne i florystyczne zróżnicowanie – wyodrębniono osiem krain oraz 36 dzielnic (Szymański 1997) (ryc. 5):

- I Kraina Bałtycka (lasów bukowych i bukowo-mieszanych) z dzielnicami: a – Pasa Nadmorskiego, b – Pojezierza Pomorskiego i c – Żuławy;
- II Kraina Mazursko-Podlaska (borów świerkowych i świerkowo-mieszanych) z dzielnicami: a – Elbląsko-Warmińską, b – Pojezierza Mazurskiego, c – Pojezierza Suwalskiego, d – Puszczy Podlaskich i e – Północno-mazowiecką;
- III Kraina Wielkopolsko-Pomorska (lasoborów świeżych z domieszką dębu i buka) z dzielnicami: a – Lubuską, b – Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej, c – Krajeńsko-Pomorską, d – Borów Tucholskich, e – Puszczy Noteckiej, f – Pojezierza Dobrzyńsko-Chełmińskiego;
- IV Kraina Mazowiecko-Podlaska (borów sosnowych i sosnowo-mieszanych z dębem i innymi gatunkami) z dzielnicami: a – Niziny Mazowiecko-Podlaskiej, b – Płaskowyżu Łukowsko-Siedleckiego, c – Wschodnio-podlaską, d – Chełmską;

Ryc. 5. Podział Polski na krainy i dzielnice przyrodniczo-leśne (Mroczkiewicz, za Tramplem i in. 1990); objaśnienia w tekście

- V Kraina Śląska (lasoborów świeżych i wilgotnych z udziałem świerka, buka i jodły) z dzielnicami: a – Dolnośląską, b – Kotliny Wrocławskiej, c – Wyżyny Górnośląskiej i d – Przedgórze Sudeckiego;
- VI Kraina Wyżyn Środkowopolskich (lasoborów i lasów świeżych oraz wilgotnych) z dzielnicami: a – Trzebnicką, b – Jury Krakowsko-Wieluńskiej, c – Wzniesień Łódzko-Radomskich, d – Niecki Nidziańskiej, e – Gór Świętokrzyskich, f – Wyżyny Lubelskiej, g – Roztocza, h – Niziny Sandomierskiej oraz i – Wyżyny Sandomierskiej;
- VII Kraina Sudecka (lasów mieszanych regla dolnego i borów świerkowych regla górnego) bez wyróżniania dzielnic;
- VIII Kraina Karpacka (lasów górskich regla dolnego i borów wysokogórskich) z dzielnicami: a – Pogórze Karpackiego, b – Beskidu Śląskiego i Pasma Babiogórskiego, c – Beskidu Wyspowego i Niskiego, d – Podhala oraz e – Tatr.

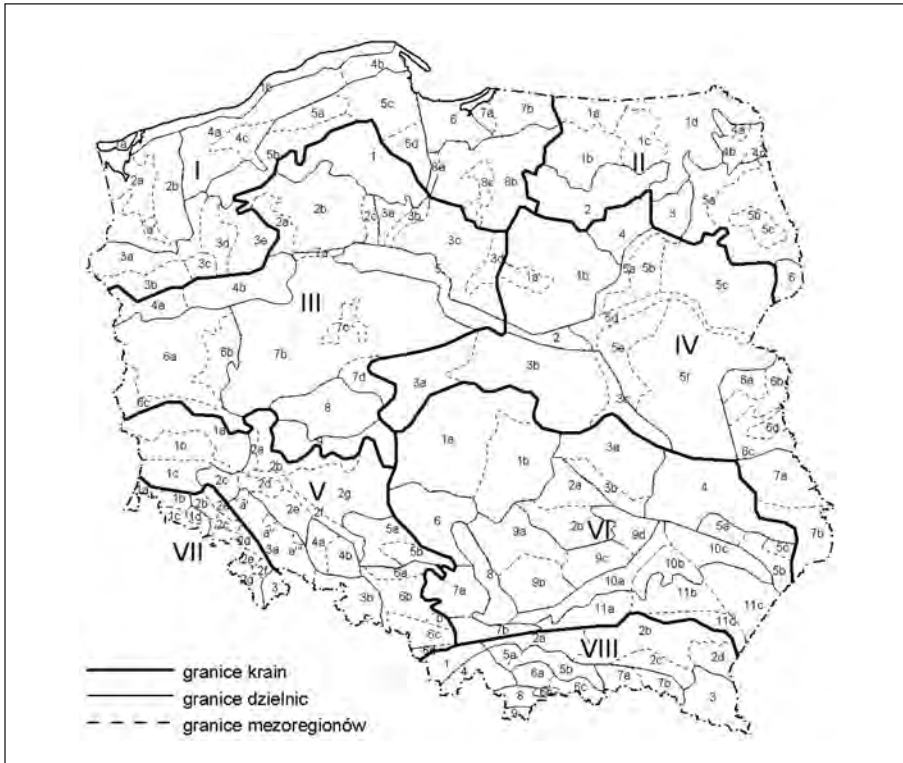
Regionalizacja przyrodniczo-leśna L. Mroczkiewicza została przyjęta w 1969 r. jako podstawa planowania hodowlanego w leśnictwie. Jednocze-

śnie zwiększono liczbę dzielnic z 35 do 59. Regionalizację tę ponownie zwerifikowano w 1979 r. Zrezygnowano wtedy z prowadzenia granic krain i dzielnic po granicach jednostek administracyjnych Lasów Państwowych, ponieważ nie odzwierciedlały one faktycznej sytuacji przyrodniczej. Wyróżniono wówczas osiem krain i 60 dzielnic przyrodniczo-leśnych (Szymański 1997).

2.2.5.2. Regionalizacja według T. Tramplera (1990)

Obecnie obowiązuje w Polsce regionalizacja przyrodniczo-leśna opracowana w Instytucie Badawczym Leśnictwa przez zespół pod kierunkiem Tramplera (1990). Opiera się ona na podstawach ekologiczno-fizjograficznych. Jednostki występujące w tej regionalizacji, tj. krainy, dzielnice oraz mezoregiony, różnią się właściwościami ekologiczno-fizjograficznymi, warunkującymi potencjalne możliwości rozwoju lasów i pełnienia przez nie wielorakich funkcji w zagospodarowaniu przestrzennym kraju (ryc. 6).

Ryc. 6. Regionalizacja przyrodniczo-leśna Polski na podstawach ekologiczno-fizjograficznych („Mała encyklopedia leśna” 1992). I, II, III... – oznaczenie krain; 1, 2, 3... – oznaczenie dzielnic; a, b, c... – oznaczenie mezoregionów przyrodniczo-leśnych

Podstawową jednostką stosowanej obecnie regionalizacji jest mezoregion przyrodniczo-leśny, którego charakter ekologiczno-fizjograficzny wynika z dominującego na jego obszarze podłoża geologicznego i typu krajobrazu naturalnego, czego wyrazem jest przewaga określonych typów siedliskowych lasu, które kształtują potencjalną produktywność lasów i odróżniają go od sąsiednich mezoregionów. Z kolei charakter ekologiczno-fizjograficzny dzielnic przyrodniczo-leśnej wiąże się z charakterem włączonych w jej skład mezoregionów, tzn. ma określoną (zróżnicowaną przestrzennie) strukturę siedlisk i lesistość. Także wielkość kompleksów leśnych i ich rozmieszczenie są specyficzne dla danej dzielnicy (Trampler i in. 1990).

Największym regionem ekologiczno-fizjograficznym, którego charakter jest kształtowany przez specyficzne cechy klimatu, co wyraża się w różnej roli lasotwórczej świerka, jodły i buka, jest kraina przyrodniczo-leśna. Charakteryzuje się ona również dominującym występowaniem określonych typów potencjalnej roślinności naturalnej, w tym naturalnych zespołów leśnych (Trampler i in. 1990).

Poniżej – na podstawie zespołowych opracowań pt. „Siedliskowe podstawy hodowli lasu” (2002) oraz „Regionalizacja przyrodniczo-leśna na podstawach ekologiczno-fizjograficznych” (Trampler i in. 1990) – przedstawiono zgeneralizowaną charakterystykę wyróżnionych ośmiu krain przyrodniczo-leśnych; podział ten zobrazowano także na ryc. 6.

● **I Kraina Bałtycka** – obejmuje północno-zachodnią część Polski. Składa się z ośmiu dzielnic oraz 24 mezoregionów przyrodniczo-leśnych. Ekosystemy leśne tej krainy charakteryzuje gromadne występowanie buka (ryc. 7). Kraina Bałtycka – ciągnąca się na przestrzeni około 450 km wzdłuż wybrzeża Bałtyku – znajduje się w strefie przejściowej od klimatu atlantyckiego na zachodzie do klimatu kontynentalnego we wschodniej jej części.

Klimat Krainy Bałtyckiej kształtuje się głównie pod wpływem morza. Charakteryzują go najłagodniejsze w kraju zimy, chłodne okresy letnie oraz stosunkowo wysokie opady atmosferyczne. Średnia temperatura powietrza w Krainie I wynosi od 8,5°C do 9,2°C. Roczna suma opadów – od 555 mm do 734 mm.

Kraina Bałtycka charakteryzuje się krótkim termicznym okresem wegetacyjnym. Tylko w północno-zachodniej części trwa on powyżej 220 dni. Jego długość ulega wyraźnemu skróceniu ku północnemu wschodowi, do 210–190 dni, a w okolicy Gdańska jest on jeszcze krótszy i waha się od 180 do 190 dni.

Kraina I odznacza się stosunkowo dużym zróżnicowaniem terenu, który wznosi się od stanu depresji (Żuławy) do 329 m n.p.m. na najwyższych wzniesieniach Pojezierzy (Wieżyca).

Ryc. 7. Puszcza Bukowa pod Szczecinem (fot. G. i T. Kłosowscy)

Na obszarze Krainy I dominują gliny zwałowe piaszczyste, sąsiadujące często z piaskami i żwirami lodowcowymi.

W omawianej krainie przyrodniczolesnej lesistość wynosi 30,5%. Na terenie Krainy I znajduje się około 19,1% wszystkich lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych. Główne gatunki drzew tworzących drzewostany to: sosna zwyczajna, buk zwyczajny, dąb szypułkowy i bezszypułkowy, olsza czarna i jesion wyniosły. Gleby Krainy I są dość żyzne, nie znajduje to jednak odpowiedniego odzwierciedlenia w strukturze typów siedliskowych lasu, ponieważ lasy – w wyniku ekspansji rolnictwa – występują tutaj głównie na glebach słabszych, przeważnie bielcowych i rdzawych. Przeważają siedliska borów mieszanych i borów, zajmujące w Lasach Państwowych położonych w Krainie I łącznie ponad 55%.

● **II Kraina Mazursko-Podlaska** – zajmuje północno-wschodnią część Polski. Jej obszar pokrywa się z zasięgiem gromadnego występowania świerka pospolitego na północnych terenach Polski. Wyróżniono w niej sześć dzielnic oraz 13 mezoregionów.

Kraina Mazursko-Podlaska charakteryzuje się dość surowym klimatem – najchłodniejszym w nizinnej części Polski (w okolicach Wizajn znajduje się polski biegun zimna). Średnia roczna temperatura powietrza waha się od 6,8°C do 7,8°C. Krainę II charakteryzują stosunkowo ostre zimy – średnia temperatura stycznia waha się od -1,6°C do -0,5°C – oraz chłodne okresy letnie: od 18,0°C do 18,3°C.

Roczna suma opadów na obszarze Krainy II waha się od 587 mm do 631 mm. Obszar ten charakteryzuje się także dużą zmiennością pogody.

Ryc. 8. Puszcza Białowieża (fot. G. i T. Kłosowscy)

W Krainie II termiczny okres wegetacyjny jest najkrótszy w Polsce (z wyjątkiem gór). Na Garbie Szeskim trwa poniżej 190 dni. W całej Krainie II jest na ogół dłuższy i zmienia się od około 190 do około 210 dni.

Ukształtowanie terenu Krainy Mazursko-Podlaskiej jest dość urozmaicone. W północno-wschodniej części, w zasięgu strefy nizin nadmorskich, wysokości kształtują się w granicach 40–100 m n.p.m. Wyżej położone (100–150 m n.p.m.) są tereny znajdujące się w strefie garbu pojeziernego, gdzie miejscami przekraczają wysokość 300 m n.p.m.

Na obszarze Krainy II dominują gliny i piaski zwałowe moreny dennej z fragmentami piasków, mułków, piasków i żwirów, a także piasków i mułów zastoiskowych.

Lesistość Krainy II jest trochę wyższa od średniej krajowej i wynosi 31,6%. Występuje tutaj kilka większych kompleksów leśnych: puszcze Piska i Nidzicka, Puszcza Augustowska, Puszcza Knyszyńska oraz Puszcza Białowieska (ryc. 8), a także dużo niewielkich kompleksów leśnych. W Krainie II znajduje się około 10,5% lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych. Podstawowym gatunkiem lasotwórczym jest sosna zwyczajna (około 65% powierzchni), a następnie świerk pospolity, dąb szypułkowy oraz olsza czarna i brzoza.

Lasy zajmują zwykle gleby mniej żyzne oraz tereny trudno dostępne, w związku z czym przeważają siedliska ubogie i średnio żyzne (łączny udział siedlisk Bśw i BMśw wynosi tutaj ponad 55%).

● **III Kraina Wielkopolsko-Pomorska** – zajmuje część środkowej i zachodniej Polski. W jej skład wchodzi dziewięć dzielnic oraz 20 mezoregionów przyrodniczo-leśnych.

Pod względem klimatycznym Kraina Wielkopolsko-Pomorska należy do ciepłych i suchych. Kraina III – na skutek oddzielenia od wpływu morza garbem pojeziernym – charakteryzuje się cieplejszymi okresami letnimi niż Kraina Bałtycka oraz mniejszymi opadami atmosferycznymi. Średnia roczna temperatura wynosi od 8°C do 9°C. Zima i lato należą do najcieplejszych w kraju. Świadczą o tym średnie temperatury stycznia – od 0,2°C do 1,1°C oraz lipca – od 19,6°C do 20,2°C. Średnia ilość opadów wynosi od 495 mm do 594 mm.

Kraina Wielkopolsko-Pomorska charakteryzuje się stosunkowo długim okresem wegetacyjnym. Na przeważającej jej części termiczny okres wegetacyjny trwa ponad 200 dni, a na zachodnich krańcach i na terenach położonych na południowy wschód od Poznania – nawet do 230 dni. Tylko we wschodniej części jest krótszy i waha się od 190 do 210 dni.

Przypowierzchniową pokrywę tworzą osady fazy poznańskiej ostatniego na terenach Polski zlodowacenia północnopolskiego. W środkowej czę-

Ryc. 9. Puszcza Notecka (fot. G. i T. Kłosowscy)

ści Krainy III dominują gliny zwałowe, natomiast w północnej, zachodniej i południowej znajdują się obszary piasków i żwirów wodnolodowcowych oraz piaski rzeczne tarasów plejstocenijskich z fragmentami piasków eolicznych.

Lesistość Krainy Wielkopolsko-Pomorskiej wynosi 30,9%. W Krainie III znajduje się około 25,7% lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych. Główne gatunki drzew tworzących drzewostany to sosna zwyczajna (ryc. 9), dąb szypułkowy, olsza czarna. Lasy występują tutaj głównie na glebach bielcowych i rdzawych wytworzonych z piasków wydmych, sandrów i piasków rzecznych tarasów plejstocenijskich. Stąd duży udział siedlisk ubogich – Bśw zajmuje w Krainie III 48,3%.

● **IV Kraina Mazowiecko-Podlaska** – zajmuje część środkowej i wschodniej Polski. Została podzielona na siedem dzielnic oraz 19 mezoregionów.

Istotną cechą klimatu Krainy IV jest nasilający się ku wschodowi i południowemu wschodowi kontynentalizm, o czym świadczy rosnąca w tych kierunkach amplituda temperatur. Średnia roczna temperatura powietrza w ostatnim okresie waha się od 7,9°C do 8,4°C. Temperatura stycznia wy-

nosi od $-0,8^{\circ}\text{C}$ do $-0,2^{\circ}\text{C}$, a lipca od $18,9^{\circ}\text{C}$ do $19,6^{\circ}\text{C}$. Na obszarze Krainy IV obserwuje się duże zróżnicowanie opadów, których średnia suma roczna wynosi od 505 do 653 mm.

W Krainie Mazowiecko-Podlaskiej długość okresu wegetacyjnego jest zróżnicowana; ulega skróceniu w kierunku wschodnim. Termiczny okres wegetacyjny trwa przeciętnie od 200 do 210 dni na południowym wschodzie i wschodzie krainy. Najkrótszy jest na małym obszarze wysuniętym najbardziej na północ, gdzie nie osiąga nawet 200 dni.

Na obszarze Krainy IV przeważają utwory zlodowacenia środkowopolskiego – gliny i piaski zwałowe, tworzące mozaikę z piaskami i żwirami wodnolodowcowymi.

W Krainie IV przeważają siedliska Bśw, co związane jest z występowaniem większości lasów na glebach uboższych – bielicowych i rdzawych, wytworzonych z piasków rzecznych tarasów akumulacyjnych. Najuboższe siedliska występują w dzielnicy Puszczy Kurpiowskiej (ryc. 10), gdzie 75,2% lasów stanowią siedliska Bśw.

Lesistość w Krainie IV jest bardzo mała – wynosi zaledwie 19,6%. W Krainie IV znajduje się około 9,7% lasów będących w zarządzie Lasów Pań-

Ryc. 10. Puszcza Kurpiowska (fot. G. i T. Klosowscy)

stwowych. Kraina ta jest najuboższa pod względem liczby gatunków tworzących drzewostany. Jej obszar znajduje się w zasadzie poza granicami zasięgu świerka, buka i jodły, a rolę gatunków głównych pełnią: sosna zwyczajna, dąb szypułkowy i bezszypułkowy oraz olsza czarna.

● **V Kraina Śląska** – znajduje się w południowo-zachodniej części Polski. Podzielona została na sześć dzielnic oraz 20 mezoregionów przyrodniczo-leśnych.

Kraina V należy do obszarów ciepłych, o długim okresie wegetacyjnym. Charakteryzuje się łagodną zimą (średnia temperatura stycznia wynosi około 1,1°C) i ciepłym latem (20°C). Średnia roczna temperatura powietrza na terenie Krainy V wynosi od 8,4°C do 9,2°C. Występuje znaczne zróżnicowanie opadów; waha się ono od 508 mm do 843 mm rocznie. Obszar Przedgórze Sudeckiego charakteryzuje się wyższą roczną sumą opadów i znacznie niższymi temperaturami lipca niż pozostała część Krainy Śląskiej.

Obszar Krainy V znajdował się w zasięgu zlodowacenia środkowopolskiego, na całym więc niemal terenie występują gliny zwałowe oraz piaski i żwiry lodowcowe z tego okresu.

Ryc. 11. Drzewostan mieszany Przedgórze Sudeckiego (fot. G. i T. Klosowscy)

Największą powierzchnię w Krainie V zajmują siedliska nizinne. Dominują siedliska Bśw i BMśw (łącznie ich udział wynosi około 45%) związane z uboższymi glebami bielcowymi i rdzawymi, wytworzonymi z piasków sandrowych lub piasków rzecznych tarasów plejstoceńskich.

Na terenie Krainy V występują również siedliska wyżynne – głównie LMwyż i Lwyż – na glebach wytworzonych z lessów (w dzielnicy Przedgórze Sudeckiego i Płaskowyżu Głubczyckiego) oraz utworów triasowych.

Lesistość Krainy V wynosi tylko 26,3%. Znajduje się tu około 10,8% wszystkich lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych. Obszar ten jest w zasięgu występowania wszystkich ważniejszych, lasotwórczych gatunków drzew: sosny, świerka, jodły, dębów, buka, olszy i jesionu (ryc. 11).

● **VI Kraina Małopolska** – zajmuje obszar gromadnego występowania jodły, świerka i buka w południowo-wschodniej części Polski. Składa się z 11 dzielnic oraz 25 mezoregionów.

Klimat Krainy VI, pod względem nasilającego się ku wschodowi kontynentalizmu, podobny jest do klimatu Krainy Mazowiecko-Podlaskiej. Różnice występują przede wszystkim w większej wilgotności powietrza oraz sil-

Ryc. 12. Puszcza Świętokrzyska (fot. G. i T. Klosowscy)

niejszym zróżnicowaniu rozkładu powierzchniowego opadów atmosferycznych. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi na obszarze Krainy VI od 7,7°C do 8,6°C. Średnia temperatura stycznia waha się od -1,2°C do 0,0°C, lipca zaś – od 18,6°C do 19,7°C. Roczna suma opadów osiąga średnio wartości od 503 do 648 mm. W Krainie VI obserwuje się znaczne zróżnicowanie elementów klimatycznych. Obszary wyżyn odznaczają się najczęściej niższymi temperaturami powietrza i zwiększonymi opadami atmosferycznymi.

Lesistość Krainy VI wynosi 24,2%, przy czym lasy rozmieszczone są nierównomiernie. Można tutaj wyróżnić regiony typowo rolnicze, np. dzielnice Łódzko-Opoczyńską i Wyżyny Zachodniolubelskiej, a także regiony o dość dużej lesistości z większymi kompleksami leśnymi, takimi jak: Puszcza Świętokrzyska (ryc. 12), Puszcza Solska, lasy Roztocza. W krainie tej znajduje się około 15,1% lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych.

W lasach dominują siedliska Bśw i BMśw, które zajmują łącznie około 43% powierzchni lasów. Występują głównie na glebach bielicowych i rdzawych wytworzonych z piasków i żwirów sandrowych lub piasków rzecznych tarasów plejstocenijskich oraz piasków wydmych na dużych obszarach z cechami przekształceń peryglacialnych.

W dzielnicach Gór Świętokrzyskich spotykane są także siedliska górskie – LMGśw i LGśw, wyróżniające się głównie glebami słabo wykształconymi – rankerami oraz rdzawymi i rdzawymi bielicowymi, wytworzonymi ze zwierzelin skał niewęglanowych różnego pochodzenia geologicznego oraz pyłów eolicznych.

Kraina VI znajduje się w zasięgu występowania buka, świerka i jodły – gatunków, które obok sosny i dębu pełnią w niej rolę lasotwórczą.

● **VII Kraina Sudecka** – zajmuje stosunkowo niewielki obszar w południowo-zachodniej części Polski, granicząc od północnego wschodu z Krainą Śląską. Na jej obszarze wyróżniono trzy dzielnice oraz 12 mezoregionów przyrodniczo-leśnych.

Chłodny i wilgotny klimat Sudetów jest typowym klimatem górskim. Średnia temperatura powietrza w Krainie VII wynosi od 1,0°C na Śnieżce do 7,8°C w Jeleniej Górze. W wysokich partiach górskich średnia temperatura stycznia to około -5,5°C, lipca zaś – tylko 10,4°C. Duże zróżnicowanie obserwuje się także w ilości opadów atmosferycznych, od 642 mm w dolinach (Jelenia Góra) do 1071 mm w partiach szczytowych Sudetów (Śnieżka). Występuje tutaj wiatr południowo-zachodni typu fenu, powodujący intensywne parowanie, spadek wilgotności powietrza i zachmurzenia oraz wpływający na duże różnice klimatyczne między stokami o wystawie południowej i północnej.

Ryc. 13. Drzewostany Gór Złotych
(fot. W. Łapiński)

Kraina VII obejmuje obszar o krajobrazie gór średnich, gór wysokich oraz – fragmentami – o krajobrazie podgórskim. Występowanie siedlisk leśnych jest dość ściśle związane z piętrami wysokościowymi. W piętrze pogórza występują wyżynne typy siedlisk – najliczniej jest reprezentowany LMśw (26,1%). Najżyźniejsze siedliska regla dolnego (LG) nie mają dużego udziału. Częściej spotykany jest LMG (38,5%), występujący w niskim reglu dolnym oraz BMG – w niskim i wysokim reglu dolnym. W górnej strefie regla dolnego spotykany jest także BG. Ponadto w Górach Stołowych występują dość znaczne powierzchnie górskich siedlisk bagiennych z glebami wytworzonymi z torfów wysokich. BWG jest jedynym typem siedliska spotykanym w reglu górnym – większe powierzchnie tych siedlisk występują w Karkonoszach i na Śnieżniku.

Średnia lesistość Krainy VII wynosi 38,0%. Najwięcej lasów występuje w terenach górskich, gdzie lesistość przekracza 50%, najmniej na Pogórzu

Zachodnioizerskim i w kotlinach – Jeleniogórskiej i Kłodzkiej, gdzie lesistość nie osiąga nawet 20%. W Krainie VII znajduje się około 2,4% lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych.

Największą rolę lasotwórczą pełni świerk pospolity (ryc. 13). Jego udział w lasach jest bardzo wysoki w dzielnicach obejmujących pasma górskie, natomiast niższy na pogórzu.

● **VIII Kraina Karpacka** – zajmuje południowo-wschodnią część Polski. Kraina ta została podzielona na dziewięć dzielnic oraz 16 mezoregionów.

Klimat górzystej części Krainy VIII jest dość chłodny, wilgotny i surowy, odznaczający się spadkiem temperatury, wzrostem opadów i skracaniem okresu wegetacyjnego wraz ze wzrostem wysokości bezwzględnej terenu. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi od 5,7°C w Zakopanem do 8,5°C w Nowym Sączu. Średnie temperatury stycznia (−2,0°C) i lipca (15,8°C) należą do stosunkowo niskich. Suma opadów wynosi średnio od 654 do 989 mm. Kierunek wiatru w Karpatach jest najczęściej zachodni lub

Ryc. 14. Drzewostany Beskidu Niskiego (fot. G. i T. Klosowscy)

północno-zachodni, lecz często występują tutaj wiatry o charakterze fenów, zwane halnymi, oraz wiatry wstępujące i zstępujące, powodujące cyrkulację powietrza pomiędzy górami i dolinami. Pogórze Karpackie jest stosunkowo ciepłe i obfitujące w opady.

W Krainie VIII występowanie siedlisk leśnych jest dość ściśle związane z wysokością terenu. Siedliska nizinne spotyka się tylko sporadycznie w dzielnicy Pogórza Środkowobeskidzkiego. W dzielnicy tej siedliska wyżynne zajmują 25,9% powierzchni lasów. Wśród siedlisk wyżynnych przeważają siedliska Lwyż – związane najczęściej z glebami brunatnymi i płowymi. W górach najliczniej występują siedliska LG i LMG, odznaczające się glebami szkieletowymi.

Lesistość Krainy VIII jest wysoka (ponad 40%), przy czym najmniejsza w dzielnicy Podhala – poniżej 20%, a największa w dzielnicy Tatr – ponad 70%. W krainie tej znajduje się około 6,7% wszystkich lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych.

Głównymi gatunkami lasotwórczymi gór są jodła, buk i świerk, a w strefie pogórza także sosna i dąb (ryc. 14).

2.3. Ogólna charakterystyka warunków siedliskowych i środowiska przyrodniczego lasów Polski

Bardziej szczegółowe informacje na temat struktury typów siedliskowych lasu w PGL Lasy Państwowe według krain przyrodniczo-leśnych przedstawiono w tab. 2 – z wyróżnieniem siedlisk na terenach nizinnych, wyżynnych oraz górskich. Z kolei dane o strukturze gatunków panujących i powierzchni drzewostanów według krain przyrodniczo-leśnych zamieszczono w tab. 3.

Lasy w Polsce zachowały się głównie na najslabszych glebach. W strukturze siedliskowej Lasów Państwowych przeważają siedliska borów i borów mieszanych występujące łącznie na 58,1% powierzchni lasów. Natomiast siedliska bogatsze (lasów mieszanych oraz lasów razem z łęgami) zajmują 41,9%. Zdecydowanie przeważają siedliska niżowe – około 88,8%; siedliska wyżowe zajmują tylko około 4,2% powierzchni lasów, a siedliska górskie – 7,0%.

Zmiany w strukturze siedlisk, które zaszły w latach 1968–2003, ilustruje tab. 4. Z uwagi na brak danych dotyczących struktury siedlisk przed zakończeniem definitywnego urządzania lasu, w tabeli tej zostały uwzględnione dane począwszy od 1968 r. („Las w liczbach” 1997).

Przedstawione dane ilustrują dość znaczne zmiany, które zaszły w analizowanym okresie w powierzchniowej strukturze typów siedliskowych lasu. W okresie tym (przy ogólnym wzroście powierzchni leśnej o około 490 tys. ha) udział siedlisk borowych zmniejszył się z 43,5% do 27,6%, wzrósł natomiast udział siedlisk żyzniejszych: borów mieszanych – z 25,7% w 1968 r. do 30,5% w 2003 r. oraz lasów mieszanych – odpowiednio z 13,2% do 21,9%, a także lasów i lasów łęgowych – z 17,6% do 20,0%. Wielkości te nie w pełni jednak odzwierciedlają rzeczywiste zmiany w strukturze siedlisk. Dane źródłowe do ich obliczenia, tj. informacje za-

Tabela 2. Procentowa struktura powierzchni leśnej w Lasach Państwowych według typów siedliskowych lasu oraz krain przyrodniczo-leśnych (stan na 1 I 2000 r.)

Typ siedliskowy lasu	Krainy przyrodniczo-leśne								Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Siedliska na terenach nizinnych									
Bs	0,3	0,2	1,9	1,1	0,4	0,6	–	–	0,7
Bśw	18,9	25,1	48,4	29,4	20,1	20,7	0,1	0,0	25,9
Bw	0,3	0,8	0,5	1,4	4,4	3,5	0,0		1,3
Bb	0,2	0,5	0,1	0,1	0,0	0,4	–	0,0	0,2
BMśw	34,0	30,4	26,5	23,9	25,4	22,6	1,1	0,1	24,8
BMw	2,3	2,9	2,3	3,9	13,3	9,5	0,1	0,1	4,6
BMb	0,9	0,7	0,2	0,2	0,2	0,2	–	0,0	0,4
LMśw	23,4	16,6	10,2	19,6	11,2	16,7	0,9	0,1	15,0
LMw	1,4	1,5	1,6	2,7	7,3	4,6	0,4	0,3	2,8
LMb	0,5	1,2	0,1	0,4	0,0	0,1	–	0,0	0,4
Lśw	13,4	12,1	4,7	11,4	4,7	8,4	0,2	0,4	8,2
Lw	0,7	2,0	1,2	1,8	2,6	1,5	0,2	0,0	1,4
OI (Lb)	3,0	4,4	1,4	3,2	0,8	1,7	0,0	0,0	2,0
Lłw	0,1	–	0,3	0,0	1,9	0,2	0,0	0,1	0,7
OIJ (Lłb)	0,6	1,6	0,6	0,9	0,4	0,6	0,1	0,2	0,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	92,7	91,3	3,1	1,3	88,8
Siedliska na terenach wyżynnych									
BMwyż	–	–	–	–	0,2	0,9	1,2	0,0	0,2
LMwyż	–	–	–	–	2,5	3,9	14,1	1,3	1,4
Lwyż	–	–	–	–	2,7	3,6	3,2	24,6	2,7
Razem	–	–	–	–	5,4	8,4	18,5	25,9	4,3
Siedliska na terenach górskich regla dolnego									
BG	–	–	–	–	0,0	–	5,0	0,0	0,1
BbG	–	–	–	–	–	–	0,1	0,0	–
BMG	–	–	–	–	0,2	–	21,2	2,3	0,6
LMG	–	–	–	–	0,7	0,1	38,4	10,8	1,8
LG	–	–	–	–	1,0	0,2	12,6	59,3	4,4
OIG (LbG)	–	–	–	–	–	–	0,0	0,0	–
LłG	–	–	–	–	0,0	–	0,1	0,2	–
Razem	–	–	–	–	1,9	0,3	77,4	72,6	6,9
Siedliska na terenach górskich regla górnego									
BWG	–	–	–	–	–	–	1,0	0,2	0,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: „Siedliskowe podstawy hodowli lasu” 2002, „Wyniki aktualizacji...” 2000.

Tabela 3. Procentowa struktura powierzchni drzewostanów w Lasach Państwowych według gatunków panujących oraz krain przyrodniczo-leśnych (stan na 1 I 2000 r.)

Gatunek panujący	Krainy przyrodniczo-leśne								Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
So	68,7	65,2	87,0	74,9	73,1	77,8	7,7	17,5	70,1
Św	4,6	10,5	0,7	0,8	4,8	0,6	70,0	17,5	5,6
Jd	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	3,2	0,2	21,6	2,0
Razem iglaste	73,4	75,7	87,7	75,7	78,0	81,6	77,9	56,6	77,7
Bk	8,7	0,2	0,9	0,0	1,1	2,5	6,6	31,5	4,8
Db	5,7	6,4	4,8	9,9	10,1	6,5	7,1	3,8	6,8
Gb	0,2	0,4	0,1	0,4	0,2	0,4	0,1	1,2	0,3
Brz	7,1	9,6	3,4	7,0	6,7	4,7	6,5	1,3	5,7
Ol	4,5	7,1	2,8	6,0	3,2	3,9	1,1	5,3	4,3
Tp	0,2	0,0	0,2	0,5	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2
Os	0,2	0,4	0,1	0,5	0,4	0,2	0,6	0,2	0,2
Razem liściaste	26,6	24,3	12,3	24,3	22,0	18,4	22,1	43,4	22,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: „Siedliskowe podstawy hodowli lasu” 2002, „Wyniki aktualizacji...” 2000.

warte w planach urządzenia lasu, są bowiem danymi ustalonymi w części szacunkowo, a tylko w części popartymi pracami glebowosiedliskowymi. Udział danych pochodzących z prac glebowosiedliskowych wynosi obecnie około 60%, podczas gdy w 1968 r. prac takich w zasadzie jeszcze nie wykonywano. Praktyka wskazuje, że rozbieżności między pełną diagnozą siedliska a przybliżoną diagnozą przeprowadzaną w toku taksacji są niekiedy dość znaczne (zwykle wyniki prac glebowosiedliskowych wskazują na poprawę warunków siedliskowych). Niemożliwe jest jednak oszacowanie, jaka część zarejestrowanych zmian jest wynikiem faktycznych zmian w żyzności siedlisk, a jaka wynika z wcześniejszych ocen szacunkowych.

Dla ogólnej charakterystyki zróżnicowania warunków środowiska przyrodniczego istotne znaczenie mają także informacje dotyczące stanu czystości powietrza atmosferycznego, gleby i wody, kształtowanego przez człowieka w bliższym i dalszym otoczeniu lasu („Zasady hodowli lasu” 2003). Dotychczas bliższymi informacjami na temat gazowych zanieczyszczeń powietrza (koncentracji dwutlenku siarki oraz dwutlenku azotu), odnoszonymi się do lasów PGL Lasy Państwowe, dysponujemy dzięki badaniom monitoringowym. Z przedstawionych danych (tab. 5) wynika, że obecnie najwyższą koncentrację SO₂ zarejestrowano w krainach: Śląskiej, Małopolskiej i Wielkopolsko-Pomorskiej, natomiast NO₂ – w krainach Śląskiej i Małopol-

Tabela 4. Kształtowanie się struktury siedlisk w Lasach Państwowych w latach 1968–2003

Typ siedliskowy lasu	Stan na 1 stycznia							
	1968		1978		1990		2003	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Tereny nizinne								
Bór suchy	260,0	4,0	235,5	3,5	136,0	2,0	37,9	0,5
Bór świeży	2325,7	36,0	2228,6	33,5	2080,6	30,6	1777,9	25,5
Bór wilgotny	180,0	2,8	179,4	2,7	142,8	2,1	87,3	1,3
Bór bagienny	22,0	0,3	20,1	0,3	13,6	0,2	13,2	0,2
Razem bory	2787,7	43,1	2663,6	40,0	2373,0	34,9	1916,3	27,5
Bór mieszany świeży	1320,0	20,4	1463,1	22,0	1570,6	23,1	1733,5	24,8
Bór mieszany wilgotny	270,0	4,2	272,9	4,1	312,8	4,6	316,8	4,5
Bór mieszany bagienny	–	–	–	–	13,6	0,2	30,4	0,4
Razem bory mieszane	1590,0	24,6	1736,0	26,1	1897,0	27,9	2080,7	29,7
Las mieszany świeży	710,0	11,0	781,4	11,8	856,7	12,6	1077,3	15,4
Las mieszany wilgotny	–	–	40,0	0,6	136,0	2,0	206,5	3,0
Las mieszany bagienny	–	–	–	–	13,6	0,2	26,1	0,4
Razem lasy mieszane	710,0	11,0	821,4	12,4	1006,3	14,8	1309,9	18,8
Las świeży	420,0	6,5	438,2	6,6	482,7	7,1	580,9	8,3
Las wilgotny	85,0	1,3	85,2	1,3	88,4	1,3	99,1	1,4
Ols	155,0	2,4	152,7	2,3	149,6	2,2	136,7	2,0
Ols jesionowy	42,0	0,6	42,0	0,6	49,8	0,6	50,7	0,7
Las łęgowy	16,0	0,2	16,3	0,2	20,4	0,3	27,7	0,4
Razem lasy	718,0	11,0	734,4	11,0	790,9	11,5	895,1	12,8
Ogółem tereny nizinne	5805,7	89,7	5955,4	89,5	6067,2	89,1	6202,0	88,8
Tereny wyżynne								
Bór mieszany wyżynny	4,5	0,1	4,7	0,1	6,8	0,1	10,6	0,2
Las mieszany wyżynny	52,5	0,8	53,1	0,8	68,0	1,0	94,6	1,4
Las wyżynny	123,0	1,9	133,4	2,0	156,4	2,3	190,5	2,7
Ogółem tereny wyżynne	180,0	2,8	191,2	2,9	231,2	3,4	295,7	4,3
Tereny górskie								
Bór wysokogórski	12,0	0,2	12,3	0,2	6,8	0,1	2,3	0,0
Bór górski	11,0	0,2	11,0	0,2	13,6	0,2	8,3	0,1
Bór bagienny górski	–	–	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0
Razem bory górskie	23,0	0,4	23,4	0,4	20,5	0,3	10,8	0,1
Bór mieszany górski	70,0	1,1	72,4	1,1	61,2	0,9	41,7	0,6
Bór mieszany wilgotny górski	–	–	0,6	0,0	–	–	–	–
Razem bory mieszane górskie	70,0	1,1	73,0	1,1	61,2	0,9	41,7	0,6
Las mieszany górski	90,0	1,4	94,0	1,4	102,0	1,5	126,3	1,8
Las górski	297,0	4,6	315,9	4,7	326,4	4,8	309,0	4,4
Las łęgowy górski	–	–	–	–	0,8	0,0	1,2	0,0
Ols górski	–	–	0,7	0,0	–	–	0,2	0,0
Razem lasy górskie	297,0	4,6	316,6	4,7	327,2	4,8	310,4	4,4
Ogółem tereny górskie	480,0	7,5	507,0	7,6	510,9	7,5	489,2	6,9
Ogółem PGL Lasy Państwowe	6465,7	100,0	6653,6	100,0	6809,3	100,0	6986,9	100,0

Źródło: „Las w liczbach 1997”; „Wyniki aktualizacji...” 1980, 1990, 2003.

Tabela 5. Koncentracja gazowych zanieczyszczeń powietrza w lasach według krain przyrodniczo-leśnych w latach 1998–2002

Krainy przyrodniczo-leśne	Dwutlenek siarki – SO ₂					Dwutlenek azotu – NO ₂				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
	w µg/m ³ /rok									
Bałtycka	16,48	6,15	3,97	3,46	3,34	5,97	4,70	6,16	5,56	5,14
Mazursko-Podlaska	17,09	5,13	2,66	1,88	2,29	3,99	4,07	3,88	3,17	3,91
Wielkopolsko-Pomorska	20,22	7,43	4,53	4,87	4,64	7,15	6,03	7,65	7,49	7,25
Mazowiecko-Podlaska	19,21	7,01	4,68	4,11	3,48	6,13	7,18	6,18	5,47	6,89
Śląska	19,02	7,22	5,18	6,04	5,42	7,86	8,00	7,97	9,18	11,32
Małopolska	19,33	9,71	8,11	7,51	4,90	8,00	10,37	8,39	8,18	13,76
Sudecka	16,20	8,47	3,90	4,45	2,48	4,59	5,24	4,42	4,69	5,77
Karpacka	18,00	8,86	7,63	4,96	2,61	4,54	10,38	3,95	4,36	8,50

Źródło: „Leśnictwo 2003”.

skiej. Prezentowane dane wskazują ponadto, że w latach 1998–2002 nastąpił w lasach PGL Lasy Państwowe wyraźny spadek koncentracji CO₂, natomiast w wypadku koncentracji NO₂ w okresie tym zaobserwowano tylko stosunkowo niewielkie wahania.

Nawiązując do powyższych danych na temat kształtowania się w ostatnich latach koncentracji szkodliwych gazów, celowe jest zwrócenie uwagi na niektóre działania leśników w powojennej Polsce, wynikające z gwałtownego wzrostu zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, w tym również środowiska leśnego.

Do końca lat sześćdziesiątych działalność leśników skierowana była przede wszystkim na minimalizowanie ujemnego oddziaływania na las szkodliwych emisji przemysłowych, głównie poprzez przebudowę drzewostanów, a także przez hamowanie degradacji siedlisk, m.in. za pomocą wielkoobszarowego nawożenia mineralnego oraz zabiegów fitomelioracyjnych, np. przez wprowadzanie podszytów (Nowak 1995). W następnym okresie rozpoczęto inwentaryzację omawianych szkód zgodnie z prawnie obowiązującą metodyką („Zarządzenie nr 143...” 1970), która w latach praktycznego jej stosowania (do 1991 r.) ulegała tylko niewielkim zmianom.

Z chwilą wejścia w życie ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach, w związku ze zmianą zasad windykacji strat szacowanie to wykonywano coraz rzadziej. Nadal w toku prac urzędniowych wyznaczano jednak strefy uszkodzenia.

Wykonywanie tych prac pozwoliło na szacunkowe określenie stref uszkodzenia w skali lasów w zarządzie Lasów Państwowych. Według stanu na 1 I 1978 r., w Lasach Państwowych zarejestrowano około 304,4 tys. ha

lasów znajdujących się w strefach uszkodzenia, z czego na poszczególne strefy przypadało: I strefa – 64,7%, II strefa – 30,3%, III strefa uszkodzenia – 5,0%.

W miarę obejmowania inwentaryzacją stref uszkodzenia przemysłowego lasów poszczególnych nadleśnictw, rejestrowana powierzchnia stref uszkodzenia szybko rosła, osiągając 1000,3 tys. ha w 1990 r. oraz 2770,1 tys. ha w 1997 r. Według stanu na 1 I 2003 r., powierzchnia zarejestrowanych stref uszkodzenia wynosiła 4098,9 tys. ha, przy czym powierzchnie poszczególnych stref uszkodzenia stanowiły: I strefa – 83,0%, II strefa – 16,6% oraz III strefa – 0,4%. Szybki wzrost powierzchni lasów w strefach uszkodzenia w PGL Lasy Państwowe wynikał przede wszystkim z braku całościowych danych na początku tego okresu.

Obecnie, do czasu opracowania znowelizowanych zasad inwentaryzacji szkód przemysłowych w lasach, zaprzestaje się aktualizacji dotychczas wyznaczonych stref uszkodzenia w toku prac urzędniowych („Zasady hodowli lasu” 2003).

Zgeneralizowanych informacji na temat ogólnej kondycji lasów PGL Lasy Państwowe dostarczają także wyniki badań monitoringowych prowadzonych przez Instytut Badawczy Leśnictwa. Dane z 2002 r. dotyczące wskaźników defoliacji drzew w wieku powyżej 40 lat według krain przyrodniczo-leśnych (tab. 6) wskazują na stosunkowo małe zróżnicowanie tej cechy między poszczególnymi krainami, przy czym stosunkowo największą defoliację zarejestrowano w krainach Karpackiej i Małopolskiej.

Tabela 6. Wskaźniki defoliacji drzew¹ według krain przyrodniczo-leśnych w 2002 r.

Krainy przyrodniczo-leśne (uszeregowane od największego do najmniejszego wskaźnika defoliacji według wielkości „ogółem”)	Ogółem	Iglaste				Liściaste			
		razem	sosna	świerk	jodła	razem	dąb	buk	brzoza
Ogółem	2,79	2,81	2,75	2,96	3,40	2,72	3,02	2,43	2,69
Karpacka	3,26	3,50	3,41	3,54	3,48	2,91	3,93	2,86	–
Małopolska	2,96	2,96	2,95	3,45	3,09	2,94	3,17	2,15	3,09
Mazowiecko-Podlaska	2,92	2,88	2,89	2,55	–	3,04	3,19	–	2,81
Śląska	2,90	2,90	2,92	2,77	–	2,90	3,02	2,28	2,83
Wielkopolsko-Pomorska	2,73	2,70	2,70	2,35	–	2,89	3,09	2,25	2,85
Sudecka	2,70	2,83	–	2,83	–	2,31	2,42	1,97	2,98
Mazursko-Podlaska	2,59	2,60	2,54	2,85	–	2,55	3,17	–	2,35
Bałtycka	2,42	2,48	2,47	2,58	–	2,29	2,58	2,03	2,45

¹ W drzewostanach w wieku powyżej 40 lat.

Źródło: „Leśnictwo 2003”.

2.4. Ogólna charakterystyka drzewostanów

W okresie powojennym stan lasów PGL Lasy Państwowe ulegał stałej poprawie – następował ciągły wzrost powierzchni lasów i zasobów drzewnych. Z uwagi na brak wystarczająco dokładnych, wcześniejszych danych liczbowych, kształtowanie się ogólnego stanu lasu przedstawiono dopiero za okres 1956–2003 (tab. 7), ilustrując danymi dla następujących lat: 1956 (dane wynikające z agregacji planów prowizorycznego urzędzenia lasu), 1967 (wyniki pierwszej aktualizacji stanu lasu wykonanej za pomocą elektronicznej techniki obliczeniowej), 1978 (wyniki tzw. doraźnej aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych) oraz 2003 (wyniki ostatniej aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych).

W analizowanym okresie ogólna powierzchnia leśna w PGL Lasy Państwowe wzrosła o około 1 mln ha. Zdecydowanie dominują gatunki iglaste, zajmujące obecnie 77,8% powierzchni leśnej. Na nizinach przeważają drzewostany z sosną jako gatunkiem panującym (razem z modrzewiem 69,3%), w górach zaś najliczniej występuje świerk (5,5%). Gatunki liściaste zajmują łącznie 22,2%; spośród nich największy udział wykazują: dąb – 7,2%, brzoza – 5,9% i buk – 4,9%.

Struktura gatunkowa lasów pozostających w zarządzie PGL Lasy Państwowe ulegała w analizowanym okresie dość znacznym zmianom (tab. 7). W latach 1956–2003 powierzchniowy udział gatunków liściastych wzrósł z 16,3% w 1956 r. do 22,2% w 2003 r. Tym samym udział gatunków iglastych zmniejszył się odpowiednio z 83,7% w 1956 r. do 77,8% w 2003 r.

Podobne tendencje obserwuje się również w odniesieniu do miąższościowego udziału gatunków iglastych i liściastych. Udział gatunków liściastych w wymiarze miąższościowym wzrósł z 16,4% w 1956 r. do 21,3% w 2003 r.

Tabela 7. Kształtowanie się struktury powierzchni i miąższości w Lasach Państwowych w latach 1956–2003 według gatunków (grup rodzajowych) panujących

Gatunki (grupy rodzajowe)	Stan na 1 stycznia				
	1956	1967 ¹	1978	1990	2003
	Procentowy udział powierzchni i miąższości				
So, Md	73,1; 64,2	72,6; 64,2	71,6; 64,6	70,9; 67,4	69,3; 69,5
Św	8,5; 15,2	7,2; 12,7	7,1; 11,3	6,3; 8,4	5,5; 6,8
Jd, Dg	2,1; 4,2	2,5; 4,6	2,4; 3,9	2,1; 2,7	2,0; 2,4
Razem iglaste	83,7; 83,6	82,3; 81,5	81,1; 79,8	79,3; 78,5	77,8; 78,7
Bk	4,0; 6,5	3,9; 6,1	4,0; 6,0	4,6; 6,2	4,9; 5,7
Db, Js, Kl, Jw	5,3; 5,0	5,2; 5,5	5,5; 6,0	6,2; 6,2	7,2; 6,6
Gb	0,4; 0,6	0,5; 0,4	0,4; 0,4	0,3; 0,3	0,3; 0,3
Brz, Ak	3,1; 1,8	4,1; 3,0	4,6; 4,0	5,1; 4,4	5,9; 4,3
Ol	3,2; 2,2	3,4; 3,0	3,8; 3,5	4,1; 3,9	4,4; 3,9
Os	0,3 ² ; 0,3 ²	0,6 ² ; 0,5 ²	0,3; 0,2	0,2; 0,2	0,2; 0,2
Tp	–	–	0,3; 0,1	0,2; 0,3	0,3; 0,3
Razem liściaste	16,3; 16,4	17,7; 18,5	18,9; 20,2	20,7; 21,5	22,2; 21,3
Ogółem	100,0; 100,0	100,0; 100,0	100,0; 100,0	100,0; 100,0	100,0; 100,0

¹ Na 30 września 1967 r. ² Razem z topolą.

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa 1945–1967” 1968; „Tabulogram...” 1969; „Wyniki aktualizacji...” 1980, 1990, 2003.

W rozpatrywanym okresie zwiększały się również ogólne zasoby drzewne. Wzrosły one w Lasach Państwowych z około 683 mln m³ w 1956 r. do około 1523 mln m³ w 2003 r., a przeciętna zasobność drzewostanów (na powierzchni leśnej zalesionej) zwiększyła się ze 119 m³/ha w 1956 r. do 220 m³/ha w 2003 r.

Wzrósł również przeciętny wiek drzewostanów w Lasach Państwowych – z 43 lat w 1956 r. do 59 w 2003 r. Bardziej szczegółowe dane na temat kształtowania się przeciętnej zasobności oraz przeciętnego wieku drzewostanów według gatunków panujących w analizowanym okresie przedstawiono w tab. 8.

W lasach pozostających w zarządzie Lasów Państwowych przeważają drzewostany w wieku od 41 do 80 lat, tj. III i IV klasy wieku. Zajmują one odpowiednio 18,8% i 23,4% powierzchni. Analogiczne udziały w 1956 r. wynosiły odpowiednio 17,3% oraz 13,2%. Drzewostany powyżej 100 lat zajmują w PGL Lasy Państwowe 17,5% powierzchni (razem z drzewostanami w KO i KDO). W powojennym okresie ciągle wzrasta udział drzewostanów ponadstuletnich. W latach 1956–2003 ich powierzchnia zwiększyła się blisko 2,5-krotnie – z około 6,1% (prawie 366 tys. ha) w 1956 r. do około 17,5% (prawie 896 tys. ha) w 2003 r. Bardziej szczegółowe dane o kształto-

waniu się udziału klas wieku w powierzchni drzewostanów w analizowanym okresie przedstawiono w tab. 9.

Tabela 8. Kształtowanie się przeciętnej zasobności oraz przeciętnego wieku drzewostanów w Lasach Państwowych w latach 1956–2003 według gatunków (grup rodzajowych) panujących

Gatunki (grupy rodzajowe)	Stan na 1 stycznia									
	1956		1967 ^a		1978		1990		2003	
	m ³ /ha	lat ^c	m ³ /ha	lat	m ³ /ha	lat	m ³ /ha	lat	m ³ /ha	lat
So, Md	104	40 ^c	129	45	140	46	178	51	221	57
Św	208	49 ^c	254	56	247	56	250	56	270	62
Jd, Dg	232	54 ^c	268	71	251	79	243	78	269	85
Razem iglaste	118	41^c	144	47	152	48	186	52	225	58
Bk	193	60 ^c	233	80	233	81	258	81	252	79
Db, Js, Kl, Jw	112	48 ^c	153	58	169	59	192	62	203	65
Gb	178	43 ^c	127	49	152	56	205	61	221	68
Brz, Ak	69	31 ^c	104	35	133	40	160	45	162	46
Ol	82	37 ^c	132	39	144	42	176	45	200	49
Os	119 ^b	30 ^{bc}	111 ^b	34 ^b	164	45	204	52	222	56
Tp	–	–	–	–	46	14	127	24	98	26
Razem liściaste	119	45	153	53	166	55	195	58	201	60
Ogółem (na pow. zalesionej)	119	43	146	48	155	49	188	53	220	59
Ogółem (na pow. leśnej)	114	41	141	46	153	49	186	53	218	59

^a Na 30 września. ^b Razem z topolą. ^c Dane według stanu na 30.09.1960 r.

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa 1945–1967” 1968; „Tabulogram...” 1969; „Wyniki aktualizacji...” 1980, 1990, 2003.

Tabela 9. Kształtowanie się struktury powierzchni w Lasach Państwowych w latach 1956–2003 według klas wieku

Klasy wieku	Stan na 1 stycznia				
	1956	1967 ^a	1978	1990	2003
Pow. leśna niezalesiona	4,0	3,2	1,5	1,3	0,9
I (1–20 lat)	30,2	24,4	21,6	14,4	11,5
II (21–40 lat)	21,3	21,6	21,2	24,9	18,8
III (41–60 lat)	17,3	19,1	21,5	20,4	23,4
IV (61–80 lat)	13,2	14,6	16,0	17,8	19,4
V (81–100 lat)	7,9	8,7	10,0	11,9	13,1
VI i starsze – powyżej 100 lat (w tym KO, KDO i BP)	6,1 ^b	8,4 (3,0)	8,2 (3,0)	9,3 (3,3)	12,9 (4,6)
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Stan na 30 września. ^b KO, KDO i BP nie wyodrębniane w tabeli klas wieku.

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa 1945–1967” 1968; „Tabulogram...” 1969; „Wyniki aktualizacji...” 1980, 1990, 2003.

Literatura

- Kondracki J.:** *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa, PWN 1981.
- Kondracki J.:** *Geografia regionalna Polski*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.
- Las w liczbach** 1997. Warszawa, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk.
- Leśnictwo** 2003. *Informacje i opracowania statystyczne*. Warszawa, GUS 2003.
- Mała encyklopedia leśna. Warszawa, PWN 1991.**
- Matuszkiewicz J.M.:** *Mapa roślinności naturalnej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.
- Matuszkiewicz J.M.:** *Zespoły leśne Polski*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.
- Matuszkiewicz W. i in.:** *Potencjalna roślinność naturalna Polski*. Warszawa, PAN, IGiPZ 1995.
- Nowak M.:** *Podsumowanie dotychczasowych doświadczeń z szacowania i egzekwowania odszkodowań za szkody wyrządzone w lasach*. Maszynopis w Zakładzie Ekonomiki IBL. Katowice 1995.
- Raport** o stanie lasów w Polsce. Warszawa, CILP 2003.
- Rocznik** statystyczny leśnictwa 1945–1967. Warszawa, GUS 1968.
- Siedliskowe** podstawy hodowli lasu (projekt). Warszawa, PTG 2003.
- Szymański S.:** Przyrodnicza i gospodarcza charakterystyka lasów w powojennej Polsce. **W:** *Lasy Państwowe w Polsce w latach 1944–1990*. Warszawa–Poznań, PWN 1997.
- Tabulogram** z aktualizacji stanu lasu na 1967 r. Warszawa, Biuro Obliczeń Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, 1969.
- Tramplera T. i in.:** *Regionalizacja przyrodniczo-leśna na podstawach ekologiczno-fizjograficznych*. Warszawa, PWRiL 1990.
- Wyniki** aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych w Lasach Państwowych – na dzień 1 stycznia 1978. Warszawa, BULiGL 1978.
- Wyniki** aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych w Lasach Państwowych – na dzień 1 stycznia 1990. Warszawa, BULiGL 1990.
- Wyniki** aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych w Lasach Państwowych – na dzień 1 stycznia 2003. Warszawa, BULiGL 2003.
- Zarządzenie** nr 143 Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 19 IX 1970 r. w sprawie wprowadzenia stref zagrożenia lasów, gospodarki w tych strefach, a także szacowania rozmiaru szkód i kosztów przebudowy drzewostanów w lasach znajdujących się pod ujemnym wpływem szkodliwych pyłów i gazów wydzielanych przez zakłady przemysłowe. *Dz. Urz. MLiPD*. 1970, nr 16–20, poz. 111.
- Zasady** hodowli lasu. Bedoń, ORWLP 2003.

3

ZALESIANIE I ZADRZEWIANIE KRAJU

ANDRZEJ GORZELAK

3.1. Zalesienia

Zalesianie jest jednym z ważniejszych przedsięwzięć przyrodniczo-gospodarczych, mających na celu inicjowanie procesu lasotwórczego i odtwarzanie ekosystemu leśnego w miejscu, w którym z różnych przyczyn i w różnym czasie został zmieniony na inne formy użytkowania ziemi.

Polska należy do czołówki krajów europejskich, które zwiększyły powierzchnię leśną w wyniku prowadzonych na olbrzymią skalę zalesień powojennych. Wzrost lesistości o ponad 7%, zanotowany w latach 1945–2002, to wynik zalesienia ponad 1,3 mln ha gruntów nieleśnych, głównie porzucanych użytków rolniczych. Do powstania tak dużego obszaru nieużytków w naszym kraju przyczyniła się przede wszystkim sytuacja polityczna: migracje ludności związane z zasiedlaniem ziem północnych i zachodnich, przesiedlenia z południowo-wschodnich obszarów Polski oraz inne procesy.

Warto przy tym przypomnieć, że potwierdzeniem doniosłości zwiększenia powierzchni leśnej są dokumenty najwyższej rangi, kształtujące politykę leśną zarówno na szczeblu globalnym, regionalnym (europejskim), jak i krajowym.

W rozdziale 11 Agendy 21 Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, która odbyła się w Rio de Janeiro w 1992 roku (nazywanej Szczytem Ziemi), zobowiązano rządy do „powiększania obszarów leśnych i zadrzewiania w państwach rozwiniętych i rozwijających się przez zachowanie obszarów naturalnych, ich ochronę, rekultywację leśną, odnowienie, zalesienia, reintrodukcję lasu i sadzenie drzew w celu przywrócenia i utrzymania równowagi ekologicznej oraz zwiększenia roli lasu w zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa i poprawie jego bytu”.

Unia Europejska przywiązuje dużą wagę do zwiększania lesistości krajów członkowskich, wiążąc problematykę zalesień z rolnictwem. Przyjęto regulacje prawne (rozporządzenie Rady EWG nr 2080/92), które stwarzają podstawy do udzielenia pomocy finansowej krajom członkowskim podejmującym prace zalesieniowe – koszty sadzenia i pielęgnacji upraw rekompensowane są tak długo, jak długo prace te przynoszą zmniejszenie przychodów właściciela.

3.1.1. Regulacje prawne zalesień w Polsce

Ostatnim przed II wojną światową uregulowaniem dotyczącym zalesień był dekret Prezydenta RP z 30 IX 1936 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (DzU nr 75, poz. 533 z późniejszymi zmianami).

Artykuł 4, ustęp 1 tego dekretu mówi, że ogólna powierzchnia lasów i gruntów leśnych państwowego gospodarstwa leśnego nie może ulec zmniejszeniu, z kolei ustęp 2, że Lasy Państwowe będą nabywać prywatne lasy i grunty leśne, a także grunty nieleśne, których zalesienia wymagać będzie gospodarczy lub polityczny interes państwa, zwłaszcza jego obronność.

Z dniem 1 I 1950 r. powyższy dekret został uchylony przez ustawę z 20 XII 1949 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (DzU nr 63, poz. 494 z późniejszymi zmianami), a zalesienia gruntów nieleśnych uregulowano nowymi przepisami. Znamienny jest art. 1, pkt 2 i 3, w którym zalecano zalesianie w miarę gospodarczej potrzeby enklaw i półenklaw państwowych gruntów nieleśnych (ornych, pastwisk, łąk, torfowisk i wód), a także stanowiących własność skarbu państwa nieużytków, słabych gruntów rolnych oraz innych gruntów, które ze względu na swe położenie nie nadają się na cele specjalne (np. budownictwo) (ryc. 1.).

Zagadnienie gruntów rolnych regulował art. 3 ustawy: „Zalesienie gruntów nieleśnych, włączonych do państwowego gospodarstwa leśnego, może nastąpić na obszarach nie objętych prawomocnym planem zagospodarowania przestrzennego – po uprzednim wyrażeniu zgody przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych i Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Zgoda ta nie jest jednak wymagana do zalesień gruntów nieleśnych, których zwarta powierzchnia nie przekracza 5 ha. Wszystkie koszty związane z prowadzonymi zalesieniami ponosi państwowe gospodarstwo leśne”. Zapisy tego artykułu były uzupełniane przepisami ministerialnymi, a ostatni raz rozporządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego oraz Rolnictwa z 16 I 1974 r. w sprawie gruntów i zalesień (DzU nr 5).

Ryc. 1. Nieużytek opanowany przez samosiew brzozowy (fot. W. Gil)

Powyższy stan prawny dotyczący zalesień gruntów nieleśnych wchodzących w skład państwowego gospodarstwa leśnego obowiązywał do 1 I 1992 r., czyli do czasu wejścia w życie ustawy o lasach z 28 września 1991 r. (DzU nr 101, poz. 444 z późniejszymi zmianami).

Problematykę zalesień nieużytków w lasach nie stanowiących własności skarbu państwa regulował do 1 X 1960 r. wcześniej wymieniony dekret Prezydenta RP z 30 IX 1936 r., który został uchylony przez art. 44, pkt 1 ustawy z 14 VI 1960 r. o zagospodarowaniu lasów i nieużytków nie stanowiących własności skarbu państwa oraz niektórych nieużytków lasów państwowych. Równocześnie ustawa ta dawała duże uprawnienia do korzystania z pomocy państwa przy zalesianiu gruntów, między innymi:

- Lasy Państwowe zobowiązano do bezpłatnego wypożyczenia sprzętu, udzielania pomocy fachowej, dostarczania sadzonek po cenach ulgowych lub bezpłatnie;
- w uzasadnionych przypadkach grunty mogły być zalesiane na koszt państwa.

Powyższe przepisy obowiązywały do 1 I 1974 r. i zostały uchylone przez art. 29, ust. 1 ustawy z 22 XI 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa (DzU nr 48, poz. 283). Ustawa poszerzała wykaz gruntów przeznaczonych do zalesienia, np. o grunty klasy VI oraz in-

ne grunty nie nadające się do produkcji rolnej. Decyzje administracyjne o zalesianiu wydawał naczelnik gminy, a decyzje ustalające sposób i termin zalesienia – nadleśniczy. W uzasadnionych przypadkach na wniosek naczelnika gminy zalesienia i inne czynności z zakresu zagospodarowania lasu mogły być wykonane na koszt państwa. Sadzonki do zalesień wydawane były bezpłatnie (ryc. 2).

Zakres pomocy finansowej państwa określało rozporządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 23 II 1974 r. w sprawie pomocy w zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności skarbu państwa (DzU nr 10, poz. 63). Ustawa ta została uchylona ustawą o lasach z dniem 1 I 1992 r.

Ryc. 2. Przez cały okres powojenny z pomocy państwa przy zalesianiu gruntów korzystali głównie rolnicy, otrzymując bezpłatnie m.in. sadzonki (fot. P. Fabijański)

Ustawa o lasach z 28 IX 1991 r. (DzU nr 101, poz. 444 z późniejszymi zmianami) weszła w życie z dniem 1 I 1992 r. Przepisy tej ustawy dotyczą wszystkich właścicieli gruntów. Dokonano podziału lasów na dwie kategorie:

- lasy stanowiące własność skarbu państwa,
- lasy nie stanowiące własności skarbu państwa.

Lasami skarbu państwa, z wyłączeniem lasów wchodzących w skład Agencji Nieruchomości Rolnych (do roku 1992 Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa), zarządza Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe, podlegające Ministrowi Środowiska.

Nadzór nad gospodarką leśną w lasach Agencji Nieruchomości Rolnych oraz nie stanowiących własności skarbu państwa sprawuje, w zakresie ustalonym ustawą, wojewoda lub kierownik urzędu rejonowego. Po zmianach podziału administracyjnego i ustroju państwa, obowiązki nadzoru przejął starosta. Zagadnienia zalesiania gruntów nieleśnych niezależnie od stanu własności reguluje art. 14 cytowanej ustawy, z którego wynika, że:

- powiększenie zasobów leśnych następuje między innymi w wyniku zalesień gruntów;
- do zalesienia mogą być przeznaczane nieużytki, grunty rolne nieprzydatne do produkcji rolniczej, grunty położone przy źródłiskach rzek i potoków, wododziałach, wzdłuż brzegów rzek oraz na obrzeżach jezior i zbiorników wodnych, lotne piaski i wydmy, strome stoki i zbocza, urwiska i zapadliny, hałdy i tereny po wyeksploatowanym piasku, żwirze, torfie i glinie;
- wielkość zalesień, ich rozmieszczenie oraz sposób realizacji określa „Krajowy program zwiększania lesistości”;
- grunty przeznaczone do zalesień określa miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja starosty;
- obowiązek zalesienia gruntów skarbu państwa ciąży na nadleśniczym, a pozostałych gruntów – na właścicielach i wieczystych użytkownikach;
- właściciele lub użytkownicy wieczysti mogą otrzymać dotacje z budżetu państwa na całkowite lub częściowe pokrycie kosztów zalesień.

3.1.2. Zalesianie gruntów porolnych i nieużytków

Zasadniczym celem zalesień jest zmiana sposobu użytkowania ziemi ukierunkowana na restytucję ekosystemu leśnego. Na ogół w pierwszej kolejności rolnictwo rezygnuje z uprawy gruntów ubogich. Grunty porolne poddaje się celowej rekultywacji leśnej, niekiedy tworząc na takich terenach parki narodowe i krajobrazowe czy rezerваты przyrody (Lüneburger Heide

Ryc. 3. Zalesienia sosną zwyczajną w Nadleśnictwie Czarna Białostocka (fot. A. Gorzelak)

w Niemczech, Veluwe w Holandii czy Shenandoah w Stanach Zjednoczonych).

W Polsce, w początkowym okresie (1950–1970), stosowano najprostszy model zalesieniowy polegający na uprawie na gruntach porolnych drzewek sadzonych w wyorane bruzdy. Ze względu na słabe rozpoznanie warunków siedliskowych, łatwość oraz niskie koszty produkcji sadzonek sosny, efektem prowadzonych w tym czasie zalesień były głównie monokultury sosnowe (ryc. 3). W latach siedemdziesiątych zaczęto stawiać zalesieniom wyższe wymagania związane z kształtowaniem i ochroną krajobrazu, produkcją rolniczą, ochroną przyrody (zwłaszcza fauny), polepszaniem możliwości i warunków do rekreacji, wzmacnianiem funkcji ochronnych lasu w stosunku do gleby i wody, ochroną obiektów przyrody nieożywionej, kultury materialnej i pomników historycznych.

Podjęmowane działania były oparte na systematycznie poszerzanej wiedzy o sposobach odtwarzania ekosystemów leśnych gruntów porolnych. Rozmiar prac zalesieniowych w okresie powojennym ilustruje tab. 1.

Najwięcej gruntów zalesiono na terenach Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Olsztynie – 210 tys. ha, następnie w RDLP Białystok, Toruń, Poznań – po około 110 tys. ha oraz w RDLP Szczecinek, Szczecin i Łódź – po około 80 tys. ha (Puchniarski 2000). Powojenne zalesienia można podzielić na dwa okresy.

Do 1991 r. zalesienia prowadzono bez powiązania z planami zagospodarowania przestrzennego. O ich rozmiarze decydowała podaż nieużytkowanych gruntów i innych powierzchni. Największą dynamikę zanotowano w pierwszych 20 latach po wojnie (tab. 1).

Grunty do zalesień pochodziły ze źródeł rolniczych. I tak, na ziemiach odzyskanych zalesiano obszary niezagospodarowane przez osadnictwo i państwowe gospodarstwa rolne, w innych zaś regionach kraju – części parcelowanych majątków. Później utworzono Państwowy Fundusz Ziemi – przede wszystkim z zasobów gruntów przekazywanych przez rolników za renty lub w wyniku masowego opuszczania przez nich wsi. Grunty różnych klas jakości z tych źródeł były zalesiane przez Lasy Państwowe. Znaczny areal gruntów zalesionych przez rolników to następstwo szczególnej „polityki rolnej państwa” z obowiązkowymi dostawami i wysokimi podatkami.

Tabela 1. Zalesienia gruntów¹ w latach 1945–2002

Lata	Ogółem	Grunty		Grunty zalesione	
		skarbu państwa	nie stanowiące własności skarbu państwa	przeciętnie w roku	maksymalnie w roku
	w tysiącach hektarów				
1945–1949	67,0	58,4	8,6	13,4	–
1950–1955	185,7	93,1	92,6	30,9	46,1
1956–1960	226,5	114,5	112,0	45,3	62,1 ³
1961–1965	277,6	152,1	125,5	55,5	56,4
1966–1970	176,7	106,0	70,7	35,3	48,6
1971–1975	94,1	55,5	38,6	18,8	21,8
1976–1980	78,5	47,5	31,0	15,7	17,7
1981–1985	31,7	21,2	10,5	6,3	7,2
1986–1990	35,9	21,6	14,3	7,2	8,6
1991–1995	53,4	35,2	18,2	10,7	15,6
1996–2000	95,7	58,2	37,5	19,1	23,4
2001–2002	43,3	21,2	22,1	X	X
2002	20,3	9,7	10,6	X	X
1995–2002 ²	154,6	91,3	63,3	19,3	23,4
1945–2002	1366,1	784,5	581,6	23,6	62,1 ³

¹ Użytków rolnych nieprzydatnych do produkcji rolnej oraz nieużytków.

² Realizacja „Krajowego programu zwiększania lesistości”.

³ Zalesienia wykonane w 1960 r.

Źródło: opracowanie Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa „Krajowy program zwiększania lesistości”, lipiec 1995 r.; dane GUS dla lat 1991–2002.

Często zalesianie gruntów orných było ucieczką rolników przed rozkułaczaniem.

W październiku 1991 r. została przyjęta przez rząd, a w listopadzie przez Sejm RP, „Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju”. Jest to pierwszy tego rodzaju dokument na temat rozwoju Polski, obejmujący wszystkie elementy gospodarki przestrzennej, określający uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju. Znalazła się w nim również problematyka zwiększania lesistości.

Drugi okres zalesień zapoczątkowała ustawa o lasach, która weszła w życie 1 I 1992 r. Prawie jednocześnie powstał „Program rozwoju wybranych dziedzin leśnictwa na lata 1993–1997”, w związku z którym Polska otrzymała pożyczkę z Banku Światowego na zalesienia. Powstał też w tym czasie „Krajowy program zwiększania lesistości” przyjęty przez Radę Ministrów w 1995 r.

W tym samym roku Prezydium Polskiej Akademii Nauk, zobligowane uchwałą Zgromadzenia Ogólnego PAN, zwróciło się do Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z apelem o takie przyśpieszenie prac zalesieniowych, aby w roku 2010 osiągnąć, zgodnie z polityką ekologiczną państwa, 30% lesistości kraju. W tym celu z budżetu państwa powinny być zagwarantowane środki finansowe na realizację zalesień na powierzchni 30 tysięcy

Ryc. 4. Sukcesja naturalna na gruncie porolnym w Nadleśnictwie Bielsk Podlaski (fot. A. Gorzelak)

cy hektarów rocznie. Z kolei Sejm RP uchwałą z dnia 1 III 1996 r. w sprawie kompleksowej ochrony lasów i racjonalnej gospodarki leśnej (MP nr 18, poz. 220) „wezwał rząd do wdrożenia długofalowego programu ochrony polskich lasów oraz racjonalnej gospodarki leśnej, czego niezbędnym elementem powinno być osiągnięcie przez Polskę 30% wskaźnika lesistości do 2010 roku”, co oznacza przyśpieszenie o 10 lat realizacji celów „Krajowego programu zwiększania lesistości kraju”. KPZL nie został jednakże skorygowany po przyjęciu uchwały.

Sztucznym zalesieniom ujmowanym w statystykach towarzyszyła sukcesja naturalna (samosiew głównie brzozy i sosny); tego rodzaju powierzchnie nie figurują w ewidencjach zalesień, stanowią jednakże znaczny obszar oceniany na około 900 tys. ha (ryc. 4) (Puchniarski 2000).

W wykazie zalesień brak jest też plantacji stroiszowo-choinkowych, które także zajmują znaczne powierzchnie i mogą być pomostami w restytucji gleb rolnych do leśnych („Zalesianie gruntów porolnych” 1999, Gorzelak 2003).

3.1.3. „Krajowy program zwiększania lesistości”

Projekt „Krajowego programu zwiększania lesistości” opracowano w Instytucie Badawczym Leśnictwa (B. Łonkiewicz) na zlecenie i przy współudziale Departamentu Leśnictwa Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.

Na przesłanki zwiększenia lesistości złożyło się szereg czynników, przede wszystkim:

- mniejsza od średniej europejskiej (32%) lesistość Polski, wyraźnie za niska dla gospodarczo-klimatycznej strefy położenia kraju; właściwą lesistość szacowano na podstawie badań i prac studialnych wybitnych naukowców na 33–34% dla obecnego etapu rozwoju cywilizacyjnego;
- duże przestrzenne zróżnicowanie lesistości oraz znaczne rozdrobnienie i rozproszenie kompleksów leśnych;
- negatywne skutki cywilizacji przemysłowej;
- zapotrzebowanie społeczeństwa na korzyści materialne, ekologiczne i społeczne wynikające z poszczególnych funkcji lasu.

Warto przy tym dodać, że zmniejszaniu się powierzchni leśnej towarzyszyło stałe pogarszanie się bilansu wodnego, stopowienie krajobrazu oraz wzrost natężenia niekorzystnych procesów geodynamicznych i geochemicznych. Procesy te, szczególnie w środkowej części kraju, stały się poważną barierą rozwoju; obszar taki jest szczególnie predysponowany do zwiększenia lesistości.

Rozproszenie kompleksów i uproszczenie ich struktury spowodowało przerwanie ciągłości ekologicznej ekosystemów naturalnych, zmniejszenie różnorodności szaty roślinnej, ograniczenie nisz ekologicznych dziko żyjących ssaków, ptaków i innych przedstawicieli rodzimej fauny.

Do zwiększenia lesistości można wykorzystać 4,6 mln ha gruntów (25% gruntów rolniczych) o najniższej przydatności dla rolnictwa, w tym 3,3 mln ha gruntów marginalnych (17,5% ogólnej powierzchni użytków rolnych), na których prowadzenie produkcji rolniczej jest nieopłacalne lub też nie można uzyskać produktów nadających się do spożycia lub przetworzenia. Są to:

- grunty VI i VIz (2,2 mln ha) oraz V kl. bonitacji, wchodzące w skład 6 żytniego słabego kompleksu przydatności rolniczej gleb i 7 żytniego bardzo słabego, wytworzone przeważnie z piasków luźnych i piasków słabo gliniastych – łącznie 3 mln ha;
- użytki rolne o trudnej dostępności (duża odległość od zagród, brak dróg) – 0,2 mln ha;
- grunty zanieczyszczone substancjami toksycznymi (kadm, cynk, ołów) – 0,1 mln ha.

Oceniono przy tym, że konieczność utrzymania do produkcji żywności gleb niższej klasy jakości oraz potrzeby budownictwa i infrastruktury redukują możliwość przeznaczenia do zalesień gruntów do powierzchni 1,5 mln ha jako górnego pułapu możliwości transferu gruntów z rolnictwa do leśnictwa w nieokreślonej perspektywie czasu.

Leśne zagospodarowanie blisko połowy gruntów marginalnych pozwoliłoby w dalszej perspektywie osiągnąć lesistość kraju na poziomie 33%.

Projekt przywiązuje także dużą wagę do zadrzewień, które na obszarach użytkowanych rolniczo, głównie w rejonach o niskiej lesistości i znacznym zagrożeniu erozją gleb i stepowaniem krajobrazu, mogłyby przejąć funkcje ochronne lasu. Zwiększenie lesistości jest trwałym elementem polityki ekologicznej i gospodarczej kraju. Celem rządowego programu zwiększania lesistości kraju do 30%, a także optymalnego rozmieszczania zalesień jest ustalenie priorytetów ekologicznych i gospodarczych oraz instrumentów realizacyjnych na lata 1995–2020 (przy wyróżnieniu okresu przygotowawczego w latach 1995–2000) i do 33% w perspektywie do 2050 r.

Integralną częścią programu są:

- przestrzenny model zwiększania lesistości i rozmiar zalesień w układzie kraju i województw,
- założenia programów regionalnych i lokalnych,
- zadania dla władz resortowych i lokalnych oraz gospodarki leśnej.

Model przestrzenny przedstawia waloryzację gmin ze względu na rangę zwiększenia lesistości w poprawie stanu środowiska i zagospodarowaniu

gruntów marginalnych dla rolnictwa. Największe preferencje zwiększenia lesistości przyznano 398 gminom. Gminy te łącznie z gminami o umiarkowanych preferencjach położone są głównie w środkowym paśmie kraju (Poznańskie, Piłskie, Toruńskie, Bydgoskie, Konińskie, Włocławskie, Płockie, Łódzkie, Skierniewickie, Piotrkowskie, Radomskie, Warszawskie, Siedleckie, Białsko-Podlaskie, Lubelskie i Chełmskie). Jest to obszar o niskiej lesistości i deficycie wody, wyraźnie występujących procesach erozji wodnej i wietrznej oraz stepowania krajobrazu. Jednocześnie charakteryzujący się na ogół wysokim zainwestowaniem i gospodarczym przekształceniem terenu, wysoką kulturą rolną, stosunkowo niską podażą gruntów marginalnych i występowaniem licznych ograniczeń w przeznaczaniu gruntów do zalesień.

Kolejnym obszarem licznego występowania gmin o wysokich preferencjach zwiększenia lesistości jest pasmo północno-zachodnie (Szczecińskie, Gorzowskie, Koszalińskie, Słupskie, Gdańskie), podobnie jak północno-wschodnia część kraju, która w znacznym stopniu pokrywa się swoim zasięgiem z obszarem uznawanym za Zielone Płuca Polski.

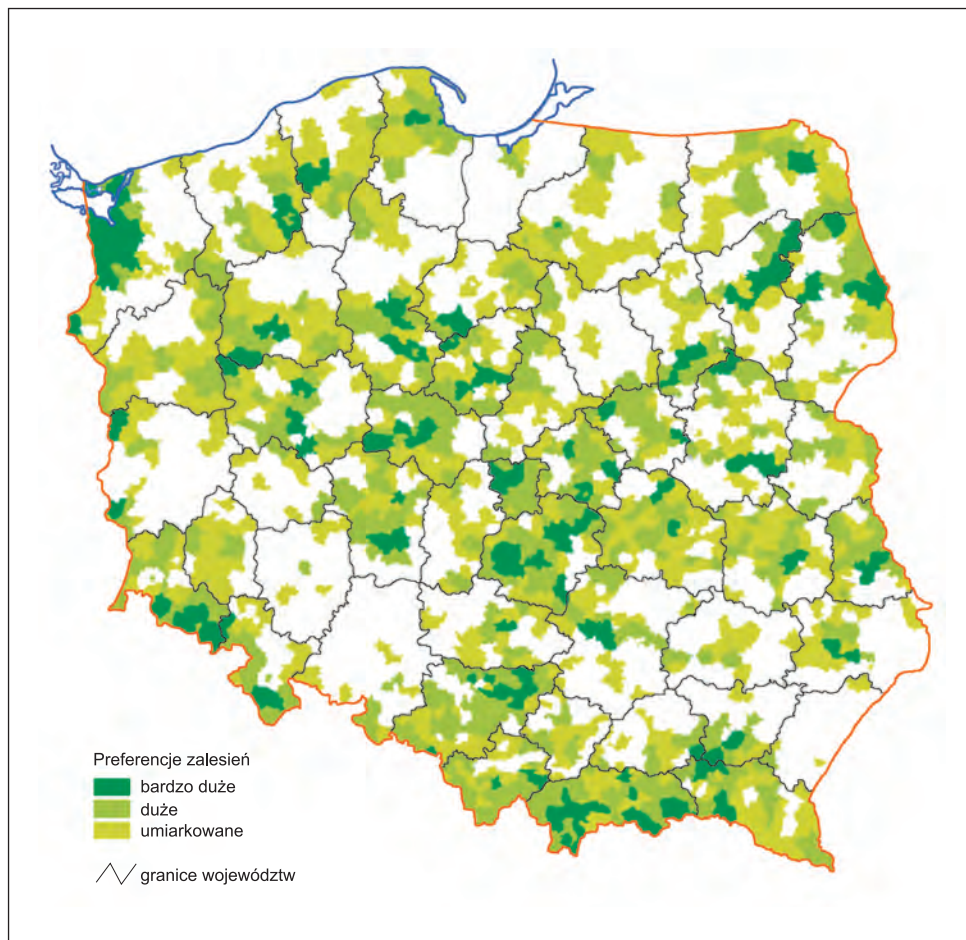
Ważnym miejscem zwiększania lesistości są tereny górskie dwu krain przyrodniczo-leśnych, Sudeckiej i Karpackiej, charakteryzujących się niekorzystną dla rolnictwa rzeźbą terenu i strukturą gleb, przede wszystkim zaś ogromnym znaczeniem wodo- i glebochronnych funkcji lasu (ryc. 5).

W środkowej części kraju występują małe, rozproszone powierzchnie leśne, które będą cennym składnikiem agrocenoz o roli zbliżonej do zadrzewień. Program zadrzewień, które na tym obszarze będą ważnym substytutem lasu, powinien być skoordynowany z występowaniem takich powierzchni.

Osiągnięcie do roku 2020 lesistości kraju na poziomie 30% określa wielkość transferu gruntów rolniczych do gruntów leśnych na 700 tys. ha w latach 1995–2020. Jest to wielkość zbliżona do spodziewanej do roku 2015 podaży gruntów (678 tys. ha), związana z możliwością rezygnacji z użytkowania gruntów marginalnych w założonej skali (700 tys. ha), a także z powstaniem mechanizmów ekonomicznych zapewniających wykonanie całości prac zalesieniowych przez właścicieli lasów niepaństwowych i zarządców lasów skarbu państwa. Należy przy tym przewidzieć, że część gruntów marginalnych będzie opanowana przez sukcesję naturalną gatunków drzew i krzewów lasotwórczych.

Program przewiduje możliwość zalesień na poziomie przedstawionym w tab. 2 i 3.

Założenia programów regionalnych wskazują, że sporządzanie planów użytkowania i ochrony przestrzeni przyrodniczej nie może przebiegać we wszystkich regionach według jednolitego schematu. Z tego względu wyróż-

Ryc. 5. Projekt „Krajowego programu zwiększania lesistości” (1995)

Tabela 2. Wielkość powierzchni do zalesień w latach 1995–2020 (w tys. ha)

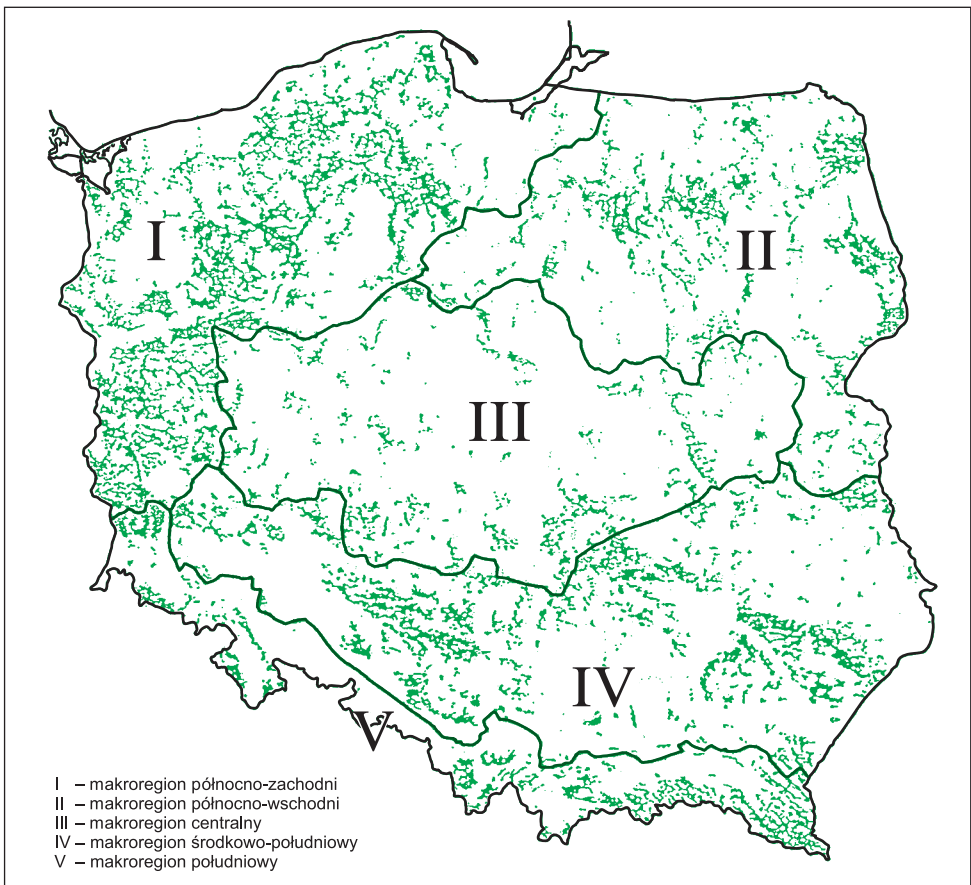
Grunty	Lata			Razem
	1995–2000	2001–2010	2011–2020	
Państwowe	70	140	140	350
w tym: zalesienia	50	100	100	250
sukcesja naturalna	20	40	40	100
Prywatne (zalesienia)	50	140	160	350
Ogółem	120	280	300	700
w tym: zalesienia	100	240	260	600
sukcesja naturalna	20	40	40	100

Tabela 3. Średni roczny rozmiar zalesień (bez sukcesji naturalnej) w kolejnych okresach (w tys. ha)

Grundy	Lata		
	1995–2000	2001–2010	2011–2020
Państwowe	8	10	10
Prywatne	8	14	16
Ogółem	16	24	26

Ryc. 6. Makroregiony różnicowania zasad kształtowania przestrzeni leśnej przez zalesienia i zadrzewienia

Źródło: „Krajowy program zwiększania lesistości” 1995.

niono na potrzeby planistyczne makroregiony zróżnicowane pod względem różnych kierunków polityki regionalnej w zakresie kształtowania lesistości i udziału zadrzewień w przestrzeni przyrodniczej (ryc. 6). Są to:

- makroregion północno-zachodni,
- makroregion północno-wschodni,
- makroregion centralny,
- makroregion środkowo-południowy,
- makroregion południowy.

Lokalizacja zalesień i zadrzewień w układzie lokalnym powinna opierać się na priorytetach przestrzennego zagospodarowania gmin. Przy szczególnej lokalizacji gruntów do zalesień zaleca się stosowanie następujących preferencji:

- grunty skażone, zdegradowane i zagrożone silną erozją;
- grunty położone w odległości 10 km od granic administracyjnych miast powyżej 100 tys. mieszkańców;
- grunty położone na wododziałach i obszarach źródliskowych oraz zagrożonych powodzią;
- grunty na obszarach o niekorzystnej dla rolnictwa rzeźbie terenu;
- grunty położone w rezerwach biosfery, parkach narodowych i obszarach chronionego krajobrazu, w zlewniach chronionych, leśnych obszarach funkcjonalnych i rejonach turystycznych.

Lokalizacja zalesień powinna zapewnić zmniejszenie rozdrobnienia i rozproszenia kompleksów leśnych. Docelowa powierzchnia kompleksu leśnego i kompleksów gruntów ornych nie powinna być mniejsza od 5 ha. Powierzchnie poniżej 0,5 ha powinny być wykorzystane do tworzenia zbiorowisk drzewiasto-krzewiastych o funkcjach zadrzewień.

Pod zalesienia powinny być przeznaczone grunty VIz i VI klasy bonitacji gleb, a także w uzasadnionych przypadkach grunty V klasy bonitacji (zagrożenie środowiska, tworzenie zwartych kompleksów leśnych), w wyjątkowych zaś sytuacjach grunty IV klasy bonitacji. Zalesieniu nie powinny podlegać tereny trwale podmokłe, mokradła, torfowiska oraz inne o charakterze użytków ekologicznych.

Przy małej podaży gruntów do zalesień powinno się traktować zadrzewienia jako element komplementarny dla środowiska rolniczego i leśnego.

Strategię realizacji programu powierzono władzom rządowym i resortowym, przede wszystkim w zakresie:

- zagospodarowania przestrzennego,
- polityki rolnej i gospodarki gruntami,
- ochrony środowiska i gospodarki leśnej,
- polityki gospodarowania zasobami wodnymi,
- polityki budżetowej i edukacji ekologicznej.

Głównym koordynatorem „Krajowego programu zwiększania lesistości” jest Minister Środowiska, który ustalił najważniejsze kierunki leśnego zagospodarowania gruntów porolnych i nieużytków przeznaczonych do zalesień:

- zakładanie upraw leśnych mających w przyszłości wytworzyć zbliżone do naturalnych wielofunkcyjne zbiorowiska leśne;
- zakładanie upraw leśnych o charakterze przedplonów lub traktowanych jako zabudowa biologiczna terenów (I pokolenie przyszłego lasu);
- zakładanie plantacji drzew leśnych gatunków szybko rosnących zapewniających produkcję masy drzewnej w skróconych cyklach produkcyjnych (40–60 lat) (ryc. 7);
- zakładanie upraw plantacyjnych drzew w krótkich cyklach (*short rotation*);
- wprowadzenie zbiorowisk roślinnych na terenach znajdujących się w zasięgu skrajnych zagrożeń środowiska przyrodniczego (głównie przez zanieczyszczenia przemysłowe), w tym w strefach ochronnych wokół zakładów przemysłowych.

Ryc. 7. Plantacja topolowa
w Nadleśnictwie Miękinia
(fot. W. Gil)

W zalesianiu gruntów porolnych wykorzystywana jest sukcesja naturalna, przy czym ostatnia edycja „Zasad hodowli lasu” (2003) przewiduje wykorzystanie samosiewów z zastrzeżeniem, że dotyczy to gatunków zgodnych z celami hodowli lasu. Przyjęcie do koncepcji hodowlanych zalesień stadium lasu przejściowego jest rozwiązaniem realistycznym (Zaleski 2003).

Wskazania „Krajowego programu zwiększania lesistości” przyjętego przez rząd w 1995 r. zostały w roku 2003 uaktualnione przez pracowników Instytutu Badawczego Leśnictwa (R. Kwiecień, S. Zajac). Aktualizacja ta (wdrożona w 2003 r.) odnosi się do weryfikacji kryteriów kwalifikowania gruntów do zalesień oraz weryfikacji ich areалу. Obejmuje również dostosowanie programu do podziału administracyjnego kraju oraz zmienionych kompetencji poszczególnych szczebli administracji publicznej.

Na podstawie wyników badań ankietowych i danych uzyskanych z wojewódzkich programów zwiększania lesistości ustalono dla KPZL na lata 2001–2020 powierzchnię gruntów do zalesień w poszczególnych województwach (tab. 4):

Tabela 4. Rozmiar zalesień gruntów w latach 2001–2020

Lp.	Województwo	Powierzchnia gruntów przewidzianych do zalesienia w latach 2001–2020 (tys. ha)		
		sektor państwowy	sektor niepaństwowy	razem
1.	Dolnośląskie	18,1	15,6	33,7
2.	Kujawsko-pomorskie	2,4	10,7	13,1
3.	Lubelskie	7,3	56,7	64,0
4.	Lubuskie	10,6	8,8	19,4
5.	Łódzkie	2,5	56,1	58,6
6.	Małopolskie	0,9	31,1	32,0
7.	Mazowieckie	2,5	72,7	75,2
8.	Opolskie	3,0	8,0	11,0
9.	Podkarpackie	4,2	31,4	35,6
10.	Podlaskie	5,9	31,4	37,3
11.	Pomorskie	5,9	13,7	19,6
12.	Śląskie	2,9	24,3	27,2
13.	Świętokrzyskie	1,6	54,1	55,7
14.	Warmińsko-mazurskie	25,1	24,9	50,0
15.	Wielkopolskie	19,6	91,1	110,7
16.	Zachodniopomorskie	17,5	19,4	36,9
	Polska	130,0	550,0	680,0

W okresie 2001–2020 zaprogramowano zatem wykonanie zalesień na powierzchni 680 tys. ha, w tym na gruntach państwowych – 130 tys. ha oraz na gruntach niepaństwowych – 550 tys. ha.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe doświadczenie w realizacji KPZL, możliwość finansowania zalesień, proces stopniowego transferu gruntów z użytkowania rolniczego do leśnego, a także wstąpienie Polski do Unii Europejskiej, ustalono powierzchnię zalesień w kolejnych okresach, w następującym wymiarze (w tys. ha):

Tabela 5.

Kategoria własności gruntów	2001–2005	2006–2010	2011–2020	Razem 2001–2020
Państwowe	50	40	40	130
Niepaństwowe	70	120	360	550
Razem	120	160	400	680

Oznacza to przyjęcie średniorocznego rozmiaru zalesień (bez sukcesji naturalnej) w kolejnych okresach w wysokości (w tys. ha):

Tabela 6.

Kategoria własności gruntów	2001–2005	2006–2010	2011–2020
Państwowe	10	8	4
Niepaństwowe	14	24	36
Razem	24	32	40

Ogólna powierzchnia gruntów zaprojektowana do zalesień w zmodyfikowanym programie (680 tys. ha) jest dokładnie o 100 tys. ha większa od powierzchni przewidzianej do zalesienia na lata 2001–2020 w dotychczas obowiązującym KPZL, która wynosi 580 tys. ha, przy czym z tej ostatniej 80 tys. ha przeznaczono do sukcesji naturalnej.

3.2. Zadrzewienia

W warunkach znacznego rozdrobnienia kompleksów leśnych i małej podaży gruntów do zalesiania istotną rolę spełniają zadrzewienia, które łącząc kompleksy leśne tworzą tzw. korytarze ekologiczne. Również w rejonach o znacznej lesistości (szczególnie na obszarach o zróżnicowanym reliefie) zadrzewienia są ważnym elementem glebochronnym i wiatrochronnym ograniczającym erozję i wysuszenie gleb.

Opracowany w roku 1925 program obsadzania dróg przewidywał posadzenie 13 mln drzew pod nadzorem Związku Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej; do wybuchu II wojny światowej program nie został całkowicie zrealizowany. Z tamtego okresu pozostało około 1/3 drzew rosnących obecnie w zadrzewieniu (Górka 1991).

Po wojnie zagadnienie zadrzewień regulowała uchwała nr 240 Prezydium Rządu z 19 III 1955 r. w sprawie zadrzewienia kraju. Nadzór nad realizacją planów zadrzewień powierzono Ministrowi Leśnictwa, włączając zadrzewienia do narodowego planu gospodarczego. Produkcją sadzonek zajmowały się głównie Lasy Państwowe, dysponujące znaczną powierzchnią szkółek zadrzewieniowych, bo ponad 1000 ha. Szkołki zadrzewieniowe prowadziły także i inne resorty. Sadzonki do zadrzewień dróg sprowadzały gminy.

Większość prac zadrzewieniowych opierała się na czynach społecznych. Tak więc udatność i efektywność zadrzewień zależała od aktywności społecznej, od przekonania ludności do celowości tych działań i od właściwej organizacji czynów społecznych.

Kwestię uznania powierzchni za teren zadrzewiony lub zakrzewiony reguluje też rozporządzenie Ministra Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa oraz Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z 17 XII 1996 r.

Ryc. 8. Topola w przydrożnych zadrzewieniach w województwie podlaskim (fot. A. Gorzelak)

w sprawie ewidencji gruntów (DzU nr 158, poz. 813), które mówi, że gruntami zadrzewionymi i zakrzewionymi są grunty porośnięte roślinnością leśną, których powierzchnia jest mniejsza od 0,10 ha, a także:

- kępy olszyn, brzoź i innych drzew oraz krzewów o niecałkowitym pokryciu terenu, występujące zazwyczaj wśród użytków zielonych;
- tereny torfowisk, pokrytych częściowo kępami krzewów i drzew karłowatych;
- grunty porośnięte wikliną w stanie naturalnym oraz krzewiastymi formami wierzb w dolinach rzek i obniżeniach terenu;
- przylegające do wód powierzchniowych grunty porośnięte drzewami lub krzewami, stanowiące biologiczną strefę ochronną cieków i zbiorników wodnych;
- jary i wąwozy pokryte drzewami i krzewami w sposób naturalny lub sztuczny w celu zabezpieczenia przed erozją;
- stare wysypiska kamieni i gruzowiska pozagrodowe porośnięte drzewami i krzewami;
- tereny nieczynnych cmentarzy, poza zwartymi kompleksami lasów, wykazane dotychczas w ewidencji gruntów jako lasy;
- grunty pod parkami wiejskimi, stanowiące zbiorowiska drzew i krzewów.

Ryc. 9. Zadrzewienia śródpolne w województwie świętokrzyskim (fot. P. Fabijański)

W celach i priorytetach Polityki Leśnej Państwa z roku 1997 zawarto bardzo istotne stwierdzenie, że powiększaniu zasobów leśnych towarzyszyć będą takie programy, jak „wprowadzanie systemów zadrzewień, zakrzewień i plantacji drzew jako ważnego substytutu lasu w rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz dodatkowego źródła surowca drzewnego”.

Bardzo ważne dla rozwoju zadrzewień były postanowienia zawarte w uchwale nr 90 Rady Ministrów z 15 III 1959 r. w sprawie zadrzewienia kraju w związku z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego. Uchwała zakładała wysadzenie w dziesięciolecie 1960–1969 aż 100 mln drzew i 60 mln krzewów. Równocześnie zadrzewianie zostało oddane pod patronat Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. W wyniku realizacji milenijnego hasła wysadzono 120,3 mln drzewek i 145,6 mln krzewów. Nasadzenia odbywały się bez koncepcji, a ich udatność jako następstwo społeczne i propagandowego charakteru była niewielka, tylko 10–15% (Zajączkowski 1997). W latach dziewięćdziesiątych na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym sprawy zadrzewień znalazły się w kompetencjach gmin, które na ten cel z reguły nie przeznaczają żadnych środków.

Z powodu braku nabywców i uwarunkowań ustawowych szkółki zadrzewieniowe w Lasach Państwowych przestały produkować sadzonki.

Regres w ilościowym wykonaniu zadrzewień GUS zarejestrował w 1981 r., kiedy to wysadzono najmniejszą od 1959 r. liczbę drzew (5,8 mln) i taką samą jak w 1962 r. liczbę krzewów (11,2 mln).

Nowa ustawa (1995) o drogach publicznych zniosła uprawnienia do sadzenia drzew na gruntach przydrożnych, które do dróg nie należą. Przyczyniło się to do spadku tego rodzaju zadrzewień.

Dokładną i dobrze uporządkowaną statystykę zadrzewień w latach 1955–1971, a więc w okresie intensywnego ich wprowadzania, podaje GUS – „Leśnictwo 1971” (tab. 7):

Tabela 7. Zadrzewienia w latach 1955–1971

Wyszczególnienie		Powierzchnia szkólek ¹ w ha	Wysadzono tys. szt.	
			drzew	krzewów
Ogółem	1955–1971	x	165 218,0	199 742,2
	1956–1965	x	87 264,4	81 045,8
	1966–1971	x	75 487,9	117 524,6
	1970	3684,6	12 386,5	20 335,5
	1971	3489,3	11 097,9	19 585,5

¹ Stan w dniu 31 XII.

Były to olbrzymie przedsięwzięcia, w ciągu bowiem 16 lat wysadzano rocznie średnio ponad 10 mln drzew i 12 mln krzewów. Później, w latach 1975–2000, wielkość zadrzewień stopniowo malała. I tak, w 1975 r. wysadzono w zadrzewieniach 11 430 tys. drzew i 14 683 tys. krzewów, a w innych latach (dane co pięć lat) odpowiednio: w 1980 r. – 8220 tys. i 14 126,5 tys.; w 1985 r. – 6802,5 tys. i 12 369 tys.; w 1990 r. – 5300 tys. i 5654,3 tys.; w 1995 r. – 4102 tys. i 2057 tys., z kolei w 2000 r. – tylko 4200 tys. i 1506 tys.

3.3. Podsumowanie

Ogrom prac zalesieniowych podjętych już w pierwszych latach po zakończeniu wojny przez podnoszące się ze zniszczeń wojennych leśnictwo postawił przed gospodarką leśną kolejne, równie wielkie zadania, związane z pielęgnowaniem założonych upraw, a w dalszej kolejności – młodych drzewostanów. Uszkodzenie, a często również niszczenie przez choroby korzeni drzew, głównie przez hubę korzeni, drzewostanów założonych na gruntach porolnych powoduje konieczność prowadzenia na dużą skalę ich przebudowy. Powierzchnię drzewostanów założonych na gruntach porolnych, w których ujawniły się poważne szkody spowodowane tą chorobą, ocenia się na ponad 190 tys. ha (Sierota 2001). Przewidywany wzrost areалу zalesień, wprawdzie głównie na gruntach nie stanowiących własności skarbu państwa, wskazuje również, że obciążenie Służby Leśnej obowiązkami nadzoru, doradztwa itp. będzie systematycznie wzrastało. Gospodarka leśna na gruntach porolnych stanowić będzie jedno z najważniejszych zadań leśnictwa w bliższej i dalszej perspektywie.

Inicjatywy, a następnie zakrojone na dużą skalę działania podejmowane przez leśnictwo dla poprawy stanu zadrzewień w naszym kraju, nie dały niestety spodziewanych efektów, ale wynikało to przede wszystkim z braku zainteresowania społeczności wiejskich stanem założonych nasadzeń. Należy jednak sądzić, że edukacja społeczeństwa prowadzona w szkołach i przez Służbę Leśną przyczyni się do wykształcenia w młodym pokoleniu zrozumienia wartości zalesień i zadrzewień dla pomyślnego rozwoju naszej cywilizacji.

Literatura

- Gorzelał A.:** Plantacje stroiszowo-choinkowe jedną z możliwości zagospodarowania gruntów porolnych. *Prace IBL*. 2003, nr 4, seria A.
- Górka W.:** *Określenie zasobów drewna w zadrzewieniach w Polsce. Ekspertyza dla MOŚZNiL*. Maszynopis, IBL 1991.
- Leśnictwo** 1971, 2003. Warszawa, GUS 1972, 2004.
- Polityka** *Leśna Państwa*. MOŚZNiL 1997.
- Puchniarski T.H.:** *Zalesienia porolne*. Warszawa, PWRiL 2000.
- Sierota Z.:** *Choroby lasu*. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2001.
- Zajączkowski K.:** Zasady doboru drzew i krzewów do zadrzewień dróg przebiegających przez tereny rolne. **W:** *Materiały z konferencji „Autostrady a lasy”*. Warszawa, ZG SITLiD 1997.
- Zalesianie terenów porolnych**. Red. Andrzej Gorzelał. Warszawa, IBL 1999.
- Zaleski J.:** Zalesienia w PGL Lasy Państwowe. *Prace IBL*. 2003, nr 4, seria A.
- Zasady hodowli lasu**. Bedoń, Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych 2003.

4

POSTĘPY
W ZAGOSPODAROWANIU
LASÓW

EUGENIUSZ BERNADZKI

4.1. Wprowadzenie

Las polskie poniosły w okresie II wojny światowej ogromne straty na skutek bezpośrednich działań wojennych, wyrębu drzewostanów przez okupanta oraz wyrębów prowadzonych przez ludność na potrzeby własne. Administracja leśna, tworzona w dużym stopniu od podstaw, zajęta była początkowo przede wszystkim sprawami organizacyjnymi, bardzo trudną w tym czasie ochroną lasów przed kradzieżami. Nie było warunków do prowadzenia gospodarki leśnej w pełnym tego słowa znaczeniu. Zaznaczały się również poważne różnice terytorialne. Na obszarach należących do Polski przed II wojną światową, gdzie część przedwojennej Służby Leśnej ocalała, istniały większe możliwości prowadzenia prac hodowlanych. W znacznej części nadleśnictw brak było planów urządzenia lasu – na ziemiach północnych i zachodnich zostały zniszczone w toku działań wojennych lub wywiezione przez administrację niemiecką, na pozostałym obszarze kraju albo uległy zniszczeniu, albo były zdezaktualizowane. Opracowanie tzw. prowizorycznej tabeli klas wieku, która na ziemiach północnych i zachodnich została ukończona dopiero w 1948 r., dającej przybliżony obraz lasów, pozwoliło na określenie etatu użytkowania rębego i międzyrębego.

Do 1949 r. stosowano przedwojenne zasady zagospodarowania lasu (Broda 1988). W użytkowaniu rębnym popularna była, z nielicznymi wyjątkami, rębnia zupełna. Lokalnie, na Żywiecczyźnie, stosowano również rębnię brzegowo-smugową Wagnera (Twaróg 1990), raczej w formie eksperymentu gospodarczego. Cięcia rębne prowadzono głównie w drzewostanach łatwo dostępnych. Brak planów urządzenia lasu i doświadczonej kadry inżynierskiej, szczególnie w zachodniej i północnej Polsce, był niekiedy przy wyznaczaniu zrębów przyczyną błędów, wynikających z pomijania wymagań ładu przestrzennego. Później stało się to powodem szkód wiatrołomowych (m.in.

w Sudetach Zachodnich). Szczerpła kadra leśna była ponadto zredukowana na skutek czystek politycznych prowadzonych wśród personelu Służby Leśnej.

Brak rąk do pracy powodował powstawanie dużych zaległości w pielęgnowaniu drzewostanów, szczególnie upraw i młodników. Koncentrowano się na realizacji zadań najpilniejszych, na usuwaniu największych szkód powstałych w lasach w czasie wojny i bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych w okresie organizowania zrębów gospodarki leśnej. Nie zrezygnowano przy tym z poszukiwania modelu zagospodarowania lasu umożliwiającego przebudowę drzewostanów uszkodzonych podczas wojny i przez rabunek zasobów leśnych, jak też o zubożonym składzie gatunkowym. Próba wdrożenia nowego modelu pod nazwą gospodarki bezzrębowej zakończyła się jednak niepowodzeniem. Warto temu incydentowi w rozwoju sposobów zagospodarowania lasów w Polsce poświęcić nieco uwagi ze względu na wiele niejasności i niedomówień, jakie wokół niego narosły.

W poszukiwaniu wzorców zagospodarowania lasów wysłano w 1947 r. do Szwajcarii delegację wybitnych leśników w celu zapoznania się z tamtejszą gospodarką leśną, uznawaną za przodującą w Europie i w świecie. Wyjazd zaowocował obszernym, bardzo wnikliwie opracowanym sprawozdaniem, które zostało później opublikowane (Chodzicki i in. 1948). W sprawozdaniu wskazano na możliwość i celowość wprowadzania na terenie Polski gospodarki bez stosowania zrębów zupełnych, podkreślając równocześnie trudności i ograniczenia, jakie powstają przy tak gruntownej zmianie sposobów zagospodarowania lasów. W dniu 1 X 1948 r. została wydana decyzja Ministra Leśnictwa o zaniechaniu na przeważającej części lasów gospodarki zrębowej (Borowy 1948). Zwrócono wprawdzie uwagę na nowe w naszych warunkach, ale istotne dla gospodarki bezzrębowej uwarunkowania: opracowanie regionalizacji przyrodniczych warunków produkcji leśnej, rozpoznanie warunków siedliskowych jako podstawy do ustalania celów hodowlanych, wdrożenie metody kontroli zapasu i użytkowania jako podstawy ustalania etatu użytkowania, odkładając ich realizację na przyszłe lata.

Na posiedzeniu Państwowej Rady Leśnictwa w dniu 29 X 1948 r. prof. W. Niedziałkowski przedstawił referat zawierający wnikliwą analizę uwarunkowań wprowadzanej gospodarki leśnej. Ten wybitny uczony zwracał uwagę na brak przygotowania kadr Służby Leśnej do tak trudnych zadań, przestrzegał przed schematycznym naśladowaniem wzorów francuskich i szwajcarskich, niezgodnych z naszymi warunkami siedliska, wskazywał na konieczność opracowania typologicznej klasyfikacji siedlisk leśnych, stanowiącej podstawę do określenia docelowego typu drzewostanu. Podkreślał konieczność ograniczenia obszaru przebudowy naszych lasów, dowodząc możliwości wystąpienia strat gospodarczych, które zawsze mogą powstać przy zakrojonym na dużą skalę eksperymencie. Niestety, zalecenia wybit-

nych leśników (Chodzicki i in. 1947, Niedziałkowski 1948, Włoczewski 1950), jak również ich ostrzeżenia nie zostały wzięte pod uwagę. Odstępując od schematu zrębów zupełnych, bez przygotowania, bez spełnienia podstawowych uwarunkowań przystąpiono do tzw. gospodarki bezzrębowej, która w głównej mierze polegała na chaotycznym wycinaniu gniazd, bez przestrzegania podstawowych reguł ładu przestrzennego. Skutki takiej działalności ujawniły się szybko, podjęty eksperyment uznano za nieudany, a wiceministrowi leśnictwa – Ryszardowi Borowemu, osobie odpowiedzialnej, wytoczono proces polityczny o sabotaż gospodarczy, zgodnie z wówczas stosowanymi metodami. Po kilkuletnim pobycie w więzieniu, został zrehabilitowany na fali tzw. odwilży.

Próba całkowitej zmiany sposobu zagospodarowania polskich lasów zakończyła się fiaskiem i wyrządziła sporo szkód, nie tylko wprowadzając chaos do gospodarki leśnej, ale przede wszystkim zrażając leśników wszystkich szczebli do wprowadzania zmian w sposobach zagospodarowania lasów. Nie można jednak zgodzić się z twierdzeniem, że głównym motywem wprowadzania gospodarki bezzrębowej było dążenie do zwiększenia pozyskania drewna w sposób niekontrolowany, zagrażający zasadzie ciągłości użytkowania (Broda 1977). Odstąpienie od „bezzrębówki” wcale nie zmniejszyło presji na użytkowanie, o czym może świadczyć permanentne przekraczanie sumy etatów użytków rębnych i przedrębnych, oceniane w 1955 r. na 127,3%, a w 1965 r. na 125,6%. W następnych dziesięcioleciach zaznacza się już zmniejszanie różnicy między „etatem” a „rozmiarem” użytkowania. Nie potrzeba wcale zmiany sposobu zagospodarowania, by nadmiernie użytkować las, o czym uczy nas historia gospodarki leśnej nie tylko w Polsce.

Niepowodzenia związane z próbą wprowadzenia „bezzrębówki” spowodowały powrót do zrębowego sposobu zagospodarowania lasu, z powszechnym stosowaniem zrębów zupełnych. Szczęśliwie nie zaniechano prac nad ekologicznymi podstawami hodowli lasu: regionalizacją przyrodniczo-leśną, typologiczną klasyfikacją siedlisk leśnych, jak też doskonaleniem nasiennictwa leśnego. W celu uporządkowania prac hodowlanych opracowano „Zasady techniczno-hodowlane obowiązujące w państwowym gospodarstwie leśnym” („Zasady...” 1953), zawierające zalecenia w zakresie podstaw projektowania produkcji leśnej zgodne z ówczesnym stanem wiedzy (regionalizacja przyrodniczo-leśna, typy siedliskowe lasu, gospodarcze typy drzewostanów) oraz ramowe wytyczne w zakresie odnowienia lasu, pielęgnowania lasu, gospodarki nasiennej i gospodarki szkółkarskiej. W miarę poszerzania wiedzy o ekosystemach leśnych, o prawidłowościach w nich rządzących, jak też zdobywania praktycznych doświadczeń przy realizacji przyjętych celów, doskonalono ten ważny dla zagospodarowania lasu dokument, opracowując kolejne edycje „Zasad...”, których ostatnie, szóste wydanie ukazało się w 2003 r. (Zajączkowski 2003).

4.2. Ekologiczne podstawy planowania hodowlanego

4.2.1. System klasyfikacji siedlisk leśnych

Regionalizacja przyrodniczo-leśna ma za zadanie przedstawienie geograficznego zróżnicowania przyrodniczych warunków hodowli lasu, określonego rolą lasotwórczą głównych gatunków drzew leśnych (Tramplera i in. 1990). Jest istotną podstawą do określania celów hodowlanych, sposobów realizacji tych celów, organizacji gospodarki nasiennej itp. Początki prac nad regionalizacją przyrodniczo-leśną sięgają końca XIX stulecia – H. Strzelecki 1885, a w okresie międzywojennym zagadnieniem tym zajął się Jedliński w 1927 r. oraz Włoczewski w roku 1938 (Tramplera i in. 1990).

Prace nad podziałem kraju na dzielnice przyrodniczo-leśne rozpoczęto po wojnie. Efekty tych prac oraz późniejsze doskonalenie pierwszej powojennej regionalizacji przyrodniczo-leśnej autorstwa L. Mroczkiewicza (1952) zostały szczegółowo omówione w rozdziale pt.: „Charakterystyka lasów polskich”.

W najnowszym wydaniu „Zasad hodowli lasu” (2003) także zamieszczono charakterystykę ekologiczną krain przyrodniczo-leśnych w przekroju mezoregionów, określając równocześnie dominujące zespoły potencjalnej roślinności naturalnej wg W. Matuszkiewicza. Opracowana i wdrożona do praktyki gospodarstwa leśnego regionalizacja przyrodniczo-leśna jest nowoczesnym narzędziem planowania przestrzennego, w szczególności planowania hodowli leśnej na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym.

Uzasadniana przez Niedziałkowskiego (1948) potrzeba opracowania typologicznej klasyfikacji siedlisk leśnych jako podstawy planowania hodowli leśnej, zwłaszcza ustalania celów hodowlanych, skłoniła Instytut Badawczy Leśnictwa do podjęcia w 1949 r. szeroko zakrojonych prac nad jednolitym systemem klasyfikacji siedlisk leśnych. Prace te zostały uwiecznione

obszerną publikacją pt.: „Typy siedliskowe lasu w Polsce” (Mroczkiewicz, Trampler i in. 1964). Niepełne wyniki badań były jednak już wykorzystywane w pierwszych edycjach „Zasad hodowlanych”.

W „Zasadach techniczno-hodowlanych” z 1953 r. wyróżniono osiem nizinnych i dwa górskie typy siedliskowe, podając ich bardzo skróconą charakterystykę. W „Zasadach hodowlanych” z 1961 r. zamieszczono już obszerną charakterystykę 14 typów siedliskowych lasu na nizinach i sześciu typów na obszarach górskich, określając warunki glebowe, roślinność dna lasu oraz produktywność podstawowych, lasotwórczych gatunków drzew, wyrażoną przez bonitację wzrostową. W ten sposób stworzono podstawy do prowizorycznej diagnozy siedliska.

Zakończone w 1964 r. prace nad charakterystyką siedlisk leśnych w Polsce (Mroczkiewicz, Trampler i in. 1964) zostały w pełni wykorzystane w rozszerzonym, III wydaniu „Zasad hodowlanych” (1969). Wyróżniono i dokładnie scharakteryzowano, według poszczególnych krain przyrodniczo-leśnych: 12 podstawowych typów siedliskowych lasu oraz dwa tymczasowo określone jako warianty – na nizinach; cztery typy, również w randze wariantów – na wyżynach; sześć typów podstawowych oraz jeden jako wariant – w górach. Rozbudowano charakterystykę warunków glebowych i drzewostanów. Umożliwiło to poważne zwiększenie liczby gospodarczych typów drzewostanu traktowanych jako hodowlany cel produkcji.

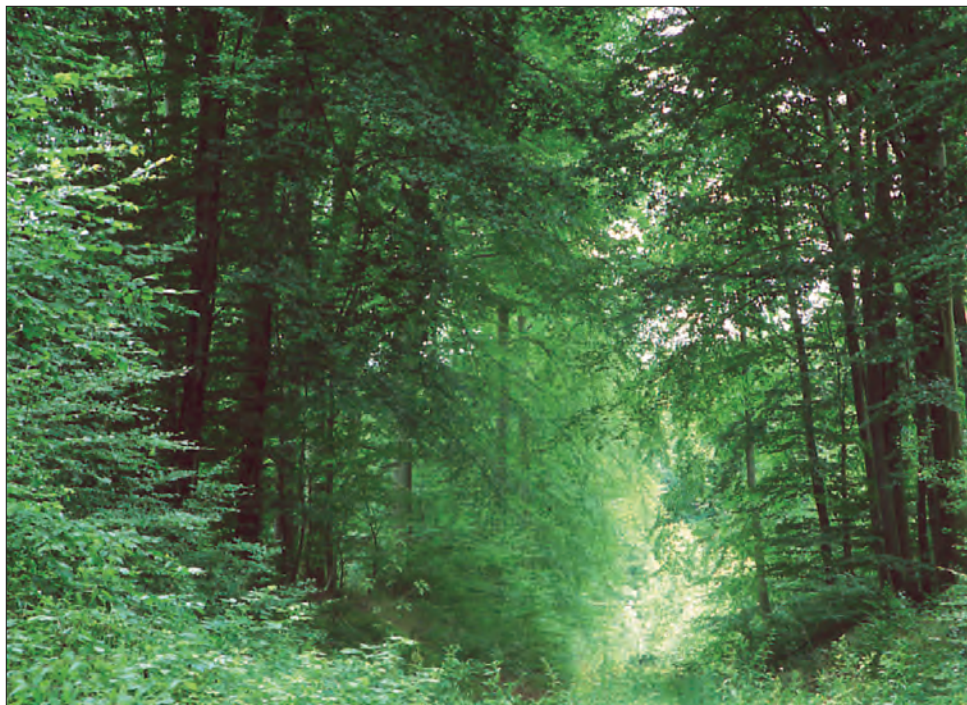
W następnych latach systematycznie doskonalono typologię leśną. Obecnie („Instrukcja urządzania lasu” 2003) wyróżnia się pięć grup żywnościowych: bory, bory mieszane, lasy mieszane, lasy i lasy łęgowe. Na nizinach wyróżniono 15 typów siedliskowych lasu, na wyżynach – osiem, w górach – 13. Wprowadzono warianty uwilgotnienia siedlisk:

- Siedliska świeże – świeże,
– silnie świeże.
- Siedliska wilgotne – odwodnione,
– wilgotne,
– silnie wilgotne.
- Siedliska bagienne – silnie odwodnione,
– odwodnione.

W górach wyróżniono sześć odmian fizjograficzno-klimatycznych w zależności od wystawy (położenia) – na wierzcholinie, na zboczu, na dnie doliny.

Określany jest dzisiejszy stan siedliska:

- siedlisko naturalne i zbliżone do naturalnego,
- zniekształcone lub przekształcone,
- zdegradowane (i zdewastowane).

Ryc. 1. Siedlisko lasowe w Puszczy Bukowej (fot. P. Fabijański)

Rozbudowany system klasyfikacji siedlisk pozwala na pełną diagnozę siedliska dającą dobre podstawy do określenia celu i zakresu podejmowanych zabiegów hodowlanych (ryc. 1).

Podstawą do planowania hodowlanego były mapy siedlisk oraz mapy gleb leśnych. Po przeprowadzeniu szeroko zakrojonych eksperymentów rozpoczęto w 1970 r. w całym kraju sporządzanie map glebowo-siedliskowych, systematycznie doskonaląc metody kartowania, wprowadzając m.in. aktualizowaną systematykę gleb leśnych opracowywaną przez Polskie Towarzystwo Gleboznawcze (1969, 1989). Dotychczas skartowano około 60% powierzchni Lasów Państwowych (Kliczkowska, Gromadzki 1997). Strukturę siedlisk w Lasach Państwowych omówiono szczegółowo w rozdziale pt.: „Charakterystyka lasów polskich”.

Rozwój typologii leśnej, zwłaszcza metod diagnozowania siedlisk oraz prac nad ujednoczoną w skali kraju kartografią siedlisk, dał solidne podstawy do określania celów hodowlanych, racjonalnego prowadzenia gospodarstwa leśnego na podstawach siedliskowych, do wyznaczania kierunków przebudowy drzewostanów i regradacji siedlisk zdegradowanych. Dokładne określenie stanu siedlisk na podstawie map glebowo-siedliskowych wy-

kazało, że w porównaniu z wcześniejszą, prowizoryczną diagnozą, wydatnie zmniejszył się udział siedlisk ubogich – boru suchego, boru świeżego, wzrosła natomiast powierzchnia siedlisk żyzniejszych – lasu mieszanego świeżego i lasu świeżego (Kliczkowska, Gromadzki 1997), co w istotny sposób wpływa na zmianę celów i działań hodowlano-leśnych.

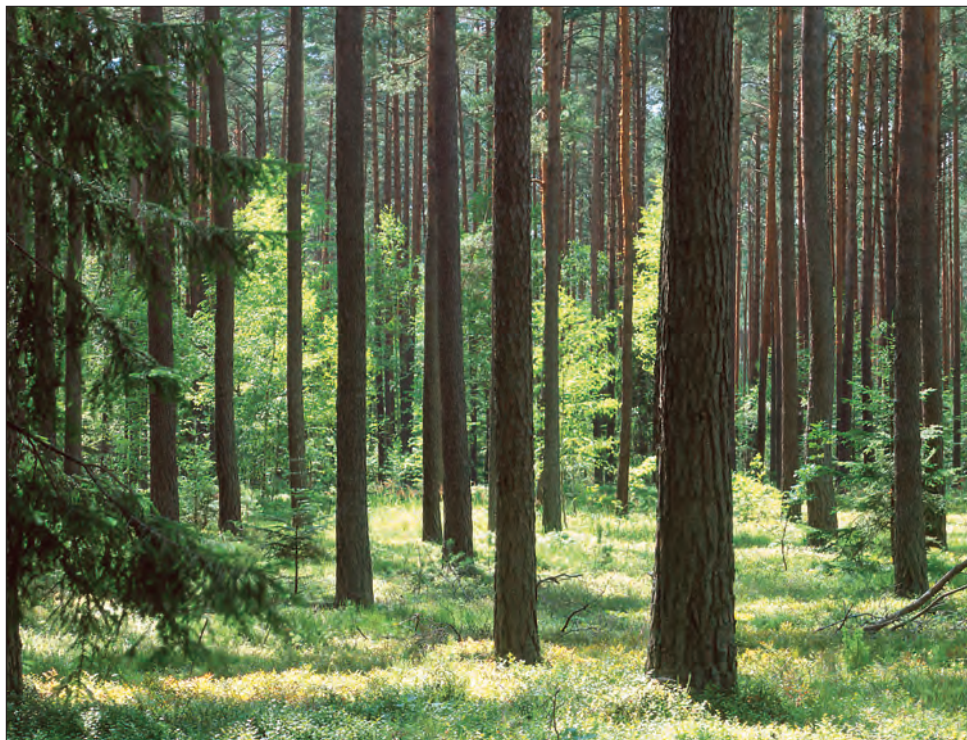
4.2.2. Określanie celów hodowlano-leśnych

Decyzją o istotnym znaczeniu, podejmowaną w odniesieniu do podstawowej jednostki w gospodarstwie leśnym – drzewostanu, jest określenie typu gospodarczego drzewostanu. Pod tym pojęciem rozumiemy uproszczoną wizję składu gatunkowego i budowy dojrzałego drzewostanu znajdującego się w stanie względnej równowagi ekologicznej. Wizja ta skonstruowana jest na podstawie znajomości dzisiejszej i przeszłej budowy lasów, również dzisiejszej znajomości warunków siedliskowych. Będzie to zatem zawsze wizja niedoskonała, gdyż budowana przy założeniu, że warunki siedliskowe, przede wszystkim klimat, nie ulegną zmianom, co – jak się później okazuje – nie można uznać za słuszne.

W „Zasadach techniczno-hodowlanych” z 1953 r. wprowadzono już pojęcie gospodarczego typu drzewostanu, ustalanego na podstawie ówczesnej znajomości typów siedliskowych lasu, położenia w krainie przyrodniczo-leśnej, jak również „zamierzeń na odcinku wzmożenia produkcji”. Lasotwórcze gatunki drzew podzielono na trzy kategorie: główne, domieszkowe i pomocnicze. Zwracano szczególną uwagę na domieszkę drzew szybko rosnących. Na terenach nizinnych wyróżniono 24 typy gospodarcze drzewostanu, a na obszarach górskich – pięć.

W „Zasadach...” z 1961 r. w niewielkim stopniu zwiększono liczbę typów gospodarczych drzewostanu na nizinach (27), określając nieco bliżej ich występowanie w krainach, niekiedy w dzielnicach przyrodniczo-leśnych. Zwiększono natomiast wydatnie liczbę gospodarczych typów drzewostanu na obszarach górskich – do 16, uwzględniając również odrębności obu górskich krain przyrodniczo-leśnych. Szczególną uwagę poświęcono drzewom szybko rosnącym, do których zaliczono modrzew, jedlicę, świerk, osikę i brzozę, określając typ siedliskowy lasu, w którym należy wprowadzać 5–15-procentową domieszkę określonego gatunku (ryc. 2).

„Zasady hodowlane” z 1969 r. przyniosły bardzo poważne zmiany w charakterystyce typów gospodarczych drzewostanów; wydatnie również zwiększono ich liczbę. Wskazano dzielnicę lub dzielnice przyrodniczo-leśne, w których zalecane jest realizowanie określonego, finalnego celu hodowlanego, określono cel gospodarczy (drewno grubo-, średnio- lub cien-

Ryc. 2. W „Zasadach hodowli lasu” z 1961 r. szczególną uwagę poświęcono drzewom szybko rosnącym, określając typ siedliskowy lasu, w którym należy wprowadzać 5–15-procentową domieszkę określonego gatunku. Na zdjęciu: bór sosnowy z domieszką brzozy (fot. G. i T. Kłosowscy)

kowymiarowe), zalecaną rębnię, strukturę drzewostanu, przedstawiono orientacyjny skład gatunkowy odnowienia czy też uprawy. Skład gatunkowy drzewostanu docelowego określono z dokładnością do 10%. Dla obszaru całego kraju scharakteryzowano w ten sposób 328 gospodarczych typów drzewostanów, przy czym najwięcej wyróżniono ich w krainie VI – Wyżyn Środkowopolskich (76). W tej samej krainie na siedlisku lasu mieszanego wyróżniono aż 23 typy drzewostanu. Na nizinach – łącznie 255 typów, na obszarach górskich – 58, a na wyżynach – 15 typów.

Dużo uwagi poświęcono lasom znajdującym się pod ujemnym wpływem przemysłowych zanieczyszczeń powietrza. Dla każdej z trzech stref uszkodzeń zaproponowano po 11 typów gospodarczych drzewostanu oraz orientacyjnych składów gatunkowych odnowień, z wyraźnym preferowaniem drzew liściastych oraz odporniejszych gatunków drzew iglastych.

Tak szczegółową charakterystykę finalnych celów hodowlanych zawdzięczać należy dużemu postępowi w badaniach siedlisk leśnych oraz

włączeniu do prac nad tym wydaniem „Zasad...” liczne grono wybitnych leśników, zarówno naukowców, jak i praktyków. Przy dyrekcjach okręgowych Lasów Państwowych powołano komisje regionalne, które efekty swoich prac przekazywały komisji centralnej. Zadaniem tej ostatniej było opracowanie syntezy dla całego kraju.

Doświadczenie zdobyte w ciągu 10 lat, jakie upłynęły do ukazania się następnego wydania „Zasad hodowli lasu” w 1979 r., wykazało, że nadmierne uszczegółowienie finalnych celów hodowlanych nie jest korzystne, gdyż z jednej strony wprowadza nadmierny schematyzm w myśleniu hodowlano-leśnym, szczególnie przy ocenie efektów odnawiania lasu, z drugiej zaś – nie jest ani możliwe, ani celowe precyzyjne określanie wizji przyszłego drzewostanu w skomplikowanych warunkach siedliskowych naszych lasów. Z tego względu wydatnie zmniejszono liczbę gospodarczych typów drzewostanu (do 219, z czego na tereny nizinne przypada 176, na obszary górskie – 26 i na wyżyny – 17). Równocześnie słusznie odstąpiono od określania udziału procentowego gatunków drzew w typie gospodarczym drzewostanu, zachowując określanie tego udziału w orientacyjnym składzie gatunkowym upraw. Zrezygnowano również z precyzowania celu gospodarczego (drewno grube, średniowymiarowe itp.). Przewidziano większą możliwość doboru rębni, wprowadzając pojęcie rębni zasadniczej i zastępczej. W trzech strefach zagrożeń lasu przez imisję przemysłowe uzupełniono skład gatunkowy odnowień. W ten sposób zrealizowano podstawowe założenie „Zasad...”, zamieszczone w przedmowie do wydania IV, że „są jedynie zbiorem ramowych wytycznych ukierunkowujących postępowanie hodowlane w lasach”. W wielu wypadkach jednostki kontrolujące działalność nadleśnictw nie przestrzegały jednak tego założenia, porównując zbyt rygorystycznie zapisy w „Zasadach...” z efektami zabiegów hodowlanych stwierdzonymi na gruncie.

W wydaniu V „Zasad hodowli lasu” z 1988 r. nie wprowadzono istotnych zmian w ilości oraz w charakterystyce typów gospodarczych drzewostanów. Zrezygnowano jedynie z określania rębni zasadniczej i zastępczej, ograniczając się do wskazania grupy rębni w danym typie gospodarczym drzewostanu (np. rębnie zupełne, rębnie częściowe itp.). Korzystając z postępu badań i praktycznych doświadczeń, rozbudowano natomiast charakterystykę typów drzewostanu oraz orientacyjnych składów gatunkowych odnowień w lasach znajdujących się pod wpływem imisji przemysłowych, wyodrębniając osobną kategorię „lasy górskie i wyżynne” oraz uwzględniając wyjątkową sytuację w Sudetach Zachodnich (ryc. 3).

Postęp prac w zakresie typologii leśnej, przede wszystkim lepsze diagnozowanie siedlisk wilgotnych i bagiennych, również na terenach wyżynnych i górskich, spowodował, że w „Zasadach hodowli lasu” z 2003 r. wyróżniono już 297 typów gospodarczych drzewostanu, z czego na terenach

Ryc. 3. „Zasady hodowli lasu” z 1988 r. wyodrębniły osobną kategorię „lasy górskie i wyżynne”, uwzględniając przy tym wyjątkową sytuację w Sudetach Zachodnich. Na zdjęciu: zarumie świerczyny w Górach Iżerskich (fot. G. i T. Kłosowscy)

wyżynnych – 45 i na obszarach górskich – 36. Jednakże najważniejszą zmianą wynikającą z istotnych dla leśnictwa decyzji o „doskonaleniu gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych” (zarządzenia nr 11 z 1995 r. oraz nr 11A z 1999 r. dyrektora generalnego LP), wprowadzoną do tego wydania „Zasad...”, dotyczącą określenia celów gospodarki leśnej, była sformułowana we „Wprowadzeniu” do tego dokumentu możliwość stosowania daleko idących modyfikacji typów gospodarczych drzewostanów oraz ustalania dodatkowych typów, uwzględniających warunki lokalne. Ta możliwość, jak i zamieszczone stwierdzenie, że typ gospodarczy drzewostanu ma charakter dynamiczny – zmienny w czasie – pozwala mieć nadzieję, że odchodzi się od schematyzmu przy podejmowaniu tej ważnej decyzji hodowlanej, a przechodzi na indywidualizację decyzji dostosowanych do lokalnych warunków siedliska i drzewostanu. Znalazło to swój wyraz m.in. w dopuszczeniu uznawania w trudnych warunkach wzrostowych spontanicznie powstałych zbiorowisk przejściowych lub pionierskich bez konieczności szybkiej ich przebudowy.

Realizacja celów hodowlanych, określanych typem gospodarczym drzewostanu, dosyć często odbiegała od nakreślonego modelu. We wszystkich wydaniach „Zasad hodowli” przewidywano tworzenie drzewostanów mieszanych, również na najuboższych siedliskach, przy czym ze zrozumiałych względów udział domieszek był tam bardzo niewielki. Analiza stanu monokultur iglastych przeprowadzona na podstawie materiałów z II rewizji urzędzeniowej (1979–1991) wykazała obecność tej kategorii drzewostanów również na żyznych siedliskach lasów mieszanych i borów mieszanych (Bernadzki, Zajączkowski 1995). Rysuje się jednak wyraźna tendencja zmniejszania się udziału monokultur w drzewostanach młodszych, co może wskazywać na lepszą realizację celów hodowlanych. W latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia zaznaczyły się jednak odchylenia od tej korzystnej tendencji. Jako jedną z przyczyn wymienia się wysoki w tym okresie stan zwierzyny. Warto w tym miejscu podkreślić, że nie ma możliwości określenia prawdopodobieństwa osiągnięcia finalnego celu hodowlanego, gdyż w tak odległym horyzoncie czasowym nie możemy przewidzieć przypadków, które powodują zmiany w zaprojektowanym modelu. Stąd też pełne uzasadnienie ma tendencja do coraz ogólniejszego formułowania finalnego celu hodowlanego, rysująca się w kolejnych wydaniach „Zasad hodowli lasu”.

W drugiej połowie XX stulecia zbudowane zostały solidne, ekologiczne podstawy planowania hodowlanego: regionalizacja przyrodniczo-leśna, typologiczny system klasyfikacji siedlisk leśnych i określanie docelowego typu drzewostanu. Te właśnie etapy wskazał w 1948 r. Niedziałkowski jako podstawowe dla pomyślnego prowadzenia przebudowy naszych lasów. Takimi podstawami leśnictwo polskie dysponuje i systematycznie je doskonali w miarę pogłębiania wiedzy o ekosystemach leśnych i prawach nimi rządzących.

4.3. Rębnie

Jak już wspomniano, po nieudanej próbie wprowadzenia gospodarki bezzrębowej nastąpił powrót do powszechnego stosowania zrębów zupełnych. W „Zasadach techniczno-hodowlanych” z 1953 r. nie wprowadzono szczegółowych zaleceń i charakterystyki rębni. Uzupełnieniem tego dokumentu były wydane w 1955 r. „Zasady zagospodarowania lasów grupy I i grupy II w Państwowym Gospodarstwie Leśnym”. Wprowadzono w nim bardzo ważny dla gospodarki leśnej podział lasów na dwie grupy: grupę I – lasy o charakterze ochronnym, których głównym celem jest spełnianie funkcji glebochronnych, uzdrowiskowo-klimatycznych, krajobrazowych (wyróżniono też strefy zieleni wysokiej, lasy rezerwatowe), oraz grupę II – lasy gospodarcze, pełniące przede wszystkim funkcje produkcyjne (ryc. 4). Przedstawiony podział lasów, jak też przewidziane dla grupy lasów ochronnych specjalne sposoby zagospodarowania, były rozwiązaniem bardzo trafnym, które doskonalone w ciągu następnego dziesięciolecia dało podstawę przyjętej obecnie koncepcji lasu wielofunkcyjnego.

W „Zasadach...” z 1955 r. wprowadzono dwa sposoby zagospodarowania lasu: sposób zrębowy z czterema rodzajami rębni zupełnych (symbol I) i sposób zrębowo-przerębowy z czterema rodzajami rębni częściowej (symbol II), trzema rodzajami rębni gniazdowo-przerębowej (symbol III) oraz rębnią grupowo-przerębową (symbol IV), która z klasyczną rębnią przerębową, poza stosowaniem cięć jednostkowych i grupowych, nie miała nic wspólnego z racji chociażby stosowania zamkniętego okresu odnowienia, sprzecznego z zasadą ciągłości procesu użytkowania i odnowienia, jak też trwałości istnienia drzewostanu o strukturze przerębowej.

Rodzaje rębni zupełnej różniły się szerokością zrębu (od 15–30 m do 80–100 m) i wielkością jego powierzchni (od 4 ha w wypadku zrębów zwię-

Ryc. 4. Wydane w 1955 r. „Zasady zagospodarowania lasów grupy I i grupy II w Państwowym Gospodarstwie Leśnym” wprowadziły bardzo ważny dla gospodarki leśnej podział lasów na dwie grupy: grupę I – lasy o charakterze ochronnym, oraz grupę II – lasy gospodarcze, pełniące przede wszystkim funkcje produkcyjne. Na zdjęciu: drzewostan gospodarczy w Borach Tucholskich (fot. G. i T. Klosowscy)

zonych do 10 ha w rębni zupełnej zrębami poszerzonymi). Dla rębni zupełnej smugowej, zalecanej do stosowania w reglu górnym w górach, nie określano limitu powierzchni. Warto podkreślić jest zalecenie pozostawiania na zrębach nie tylko grup i kęp podrostów, ale również istniejących kęp i płatów drzew II i III klasy wieku, drzew dziuplastych, dzikich drzew owocowych, a na ubogich siedliskach – nawet pojedynczych drzew liściastych o słabej jakości. Już zatem wtedy myślano o wzbogacaniu różnorodności biologicznej naszych lasów. Szczegółowo scharakteryzowano zasady prowadzenia poszczególnych rębni – warunki inicjowania i utrzymania samosiewów oraz odnowień sztucznych, zapewnienie ładu przestrzenno-czasowego sprzyjającego odnowieniu i zabezpieczającego przed działaniem wywalających wiatrów itp. Dla poszczególnych typów siedliskowych w lasach gospodarczych ustalono zasady użytkowania rębego (rodzaje rębni), przy czym dla lasów Puszczy Białowieskiej wprowadzono odrębne zalecenia.

Charakterystyka rębni i zakres ich stosowania, zamieszczone w „Zasadach zagospodarowania lasu” z 1955 r., w ogólnych zarysach odpowiadają ówczesnemu stanowi wiedzy leśnej oraz celom hodowlanym określonym na podstawie ówczesnego rozpoznania warunków siedliskowych. „Zasady...” te jednak były często w praktyce łamane, gdyż Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG) narzucała rozmiary użytkowania rębnego znacznie przekraczające etaty cięć zamieszczone w planach urzędzenia lasu, szczególnie zaś dotyczące pozyskania określonych sortymentów. Prowadziło to do chaosu i naruszania podstawowych zasad racjonalnej gospodarki leśnej. Przykładem są tzw. zręby kopalniakowe wprowadzone w 1952 r. (Broda 1997), mogą też być nimi zręby zupełne w drzewostanach przedrębnych, przekraczanie maksymalnej szerokości zrębów, skracanie nawrotów cięć itd., itd.

W „Zasadach...” z 1961 r. nie wprowadzono istotnych zmian do systemu rębni. Zrezygnowano jedynie z rębni zupełnej zrębami poszerzonymi o szerokości 80–120 m, staranniej scharakteryzowano poszczególne rębnie. Nadal rębnie częściowe gniazdowe określano jako pomocniczy sposób użytkowania lasu na nizinach.

W rozszerzonym, III wydaniu „Zasad hodowli” z 1969 r. wprowadzono szereg zmian. Przede wszystkim uporządkowano system rębni, precyzując definicje stosowanych pojęć oraz opisy postępowania. Wprowadzono cztery rodzaje rębni: zupełne z trzema formami (znormalizowane, zwężone i smugowe), częściowe z dwiema formami (smugowe i typowe), gniazdowe z trzema formami (gn. zupełne, gn. częściowe i gn. przerębne) oraz rębnię przerębową traktowaną jako eksperyment gospodarczy. Dopuszczono większą niż w poprzednim wydaniu elastyczność w doborze rębni, nadano większą rangę rębniom gniazdowym. Wprowadzono jednak zapis umożliwiający zwiększanie szerokości zrębów zupełnych w wypadkach „uzasadnionych względami ekonomicznymi lub sanitarnymi”. Możliwość ta była niekiedy nadużywana, podobnie jak dopuszczenie do użytkowania całych poddziałów rębnią częściową typową. Spowodowało to m.in. we wschodniej części naszych Karpat, przede wszystkim w Bieszczadach, obejmowanie jednym cięciem wielkich, kilkunastohektarowych drzewostanów. Ten sposób postępowania sprzyjał odnowieniu buka, ale eliminował jodłę oraz bardzo utrudniał prace pielęgnacyjne i ocenę wykonanych zabiegów. Przyczynił się również do powstania znacznych powierzchni z niezadawalającym stanem odnowień, co dało m.in. asumpt do wprowadzenia pojęcia „klasy do odnowienia” (KDO).

Następna edycja „Zasad...” z 1979 r. nie wnosi zmian do systemu rębni. Dokładniej opisano rębnię gniazdową przerębową i rębnię przerębową, trudniejsze w prowadzeniu i praktycznie w Polsce rzadko prawidłowo-

wo stosowane. Zwiększono swobodę decyzji komisji techniczno-gospodarczych przy doborze rębni, wprowadzając pojęcie rębni zasadniczej i zastępczej.

W „Zasadach hodowli lasu” z 1988 r. dokonano już większych zmian w systemie klasyfikacji rębni. Zrezygnowano z nazwy „rębnie gniazdowe”, wprowadzając rębnię gniazdową zupełną do grupy rębni zupełnych (pod nieco zmienioną nazwą). Podobnie postąpiono z rębnią gniazdową częściową, lokując ją w grupie rębni częściowych. Wprowadzono rozbudowaną grupę rębni stopniowych, wykorzystując w ten sposób nazewnictwo i system klasyfikacji rębni Chodzickiego (1960). Wydatnie zwiększono liczbę opisanych form rębni, zalecając równocześnie do realizacji określonego gospodarczego typu drzewostanu tylko rodzaj rębni, pozostawiając natomiast do decyzji Komisji Techniczno-Gospodarczej ustalenie formy tej rębni.

W najnowszym, VI wydaniu „Zasad hodowli lasu” z 2003 r. wprowadzono ponownie zmiany w systemie klasyfikacji rębni, uwzględniając przede wszystkim postulaty leśników praktyków – przywrócono grupę rębni gniazdowych i utrzymano rozbudowaną grupę rębni stopniowych. Istotne znaczenie ma wprowadzenie do sposobu prowadzenia cięć odnowieniowych w różnych formach rębni zaleceń wynikających z „Wytycznych w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych” z lat 1995 i 1999. Zalecono m.in.:

- ograniczenie stosowania rębni zupełnej wielkopowierzchniowej do wyjątkowych sytuacji, uzasadnionych względami hodowlanymi i sanitarnymi, i równocześnie wyraźne preferowanie rębni złożonych;
- pozostawianie na zrębach oraz na powierzchniach manipulacyjnych kęp starodrzewu jako elementu wzbogacającego różnorodność biologiczną, szersze wykorzystywanie nasienników, preferowanie zatokowego lub schodkowego przebiegu granicy zrębu itp. (ryc. 5);
- szersze wykorzystywanie odnowień naturalnych oraz dolnych warstw drzewostanu.

Bardzo ważnym dla nieschematycznego, a równocześnie trafniejszego doboru cięć odnowieniowych do lokalnych warunków siedliskowych i stanu drzewostanu jest upoważnienie nadleśniczego do zmiany formy rębni lub też zastosowania modyfikacji najlepiej prowadzących do osiągnięcia celu hodowlanego.

Przedstawiona ponadpięćdziesięcioletnia historia prac mających na celu doskonalenie rębni decydujących o charakterze całego lasu, jak również pojedynczego drzewostanu, wskazuje, że po nieprzygotowanym i dlatego nieudanym eksperymencie z gospodarką bezzrębową, systematycznie i konsekwentnie dobierano coraz doskonalsze narzędzia do realizacji celów

hodowlanych wynikających z coraz lepszego rozpoznania warunków siedliskowych, z coraz lepszej wiedzy o ekosystemie leśnym, a przede wszystkim o jego licznych funkcjach.

Ryc. 5. W „Wytycznych w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych” z lat 1995 i 1999 zalecono m.in. pozostawianie na zrębach oraz na powierzchniach manipulacyjnych kęp starodrzewu jako elementu wzbogacającego różnorodność biologiczną (fot. W. Milewski)

4.4. Selekcja, nasiennictwo i szkółkarstwo leśne

4.4.1. Selekcja drzew leśnych

Prace nad zbudowaniem pełnowartościowej bazy nasion drzew leśnych, rozpoczęte w 1934 r. przez prof. Stanisława Tyszkiewicza w Instytucie Badawczym Lasów Państwowych, były przez niego kontynuowane już w pierwszych latach powojennych. W 1948 r. ukazuje się zarządzenie Ministra Leśnictwa w sprawie wyboru drzewostanów nasiennych; zadanie to nie zostało jednak szybko zrealizowane. Za podstawę selekcji drzewostanów na potrzeby nasiennictwa przyjęto selekcję populacyjną (drzewostany nasienne), którą później uzupełniono selekcją indywidualną (drzewa doborowe o najlepszych cechach fenotypowych).

W „Zasadach techniczno-hodowlanych” z 1953 r. zostały zamieszczone tylko bardzo ogólne zalecenia, wskazujące na konieczność operowania nasionami z wartościowych drzew miejscowego pochodzenia, oraz uwarunkowania przenoszenia nasion na obszary innych krain przyrodniczo-leśnych. W 1959 r. IBL opracował nowe kryteria wyboru drzewostanów nasiennych – największe znaczenie miała jakość hodowlana określona na podstawie cech budowy pnia, korony, przyrostu oraz rodzime pochodzenie. W 1960 r. przystąpiono do wyznaczania nasiennych drzewostanów sosnowych, a w 1963 r. – drzewostanów innych gatunków. W „Zasadach hodowlanych” z 1961 r. przewidziano utworzenie – na około 0,1% powierzchni drzewostanów starszych klas wieku – kategorii drzewostanów nasiennych, wyłączonych na 20–30 lat od wyrębu (ryc. 6).

Wyłączone drzewostany nasienne nie mogły zaspokoić zapotrzebowania na nasiona dobrej jakości. Zalecono zatem tworzenie tzw. gospodarczych drzewostanów nasiennych, których użytkowanie rębne jest dostosowane do lat urodzaju nasion, szyszek i owoców („Zasady...” 1969). Zalecono też zakładanie plantacji nasiennych z drzew szczepionych (zarządzenie dyrek-

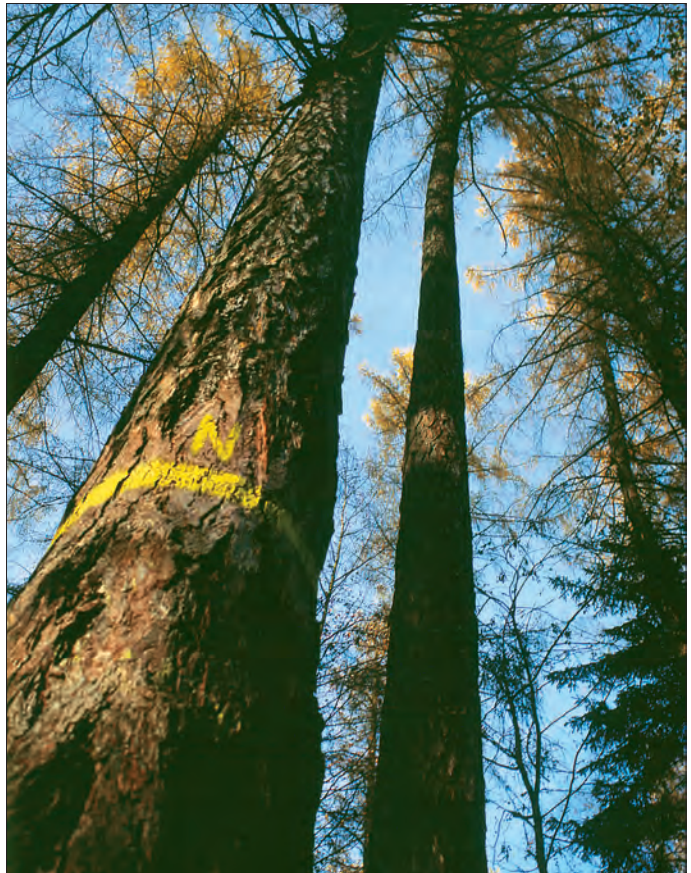
Ryc. 6. W „Zasadach hodowlanych” z 1961 r. przewidziano utworzenie – na około 0,1% powierzchni drzewostanów starszych klas wieku – kategorii drzewostanów nasiennych, wyłączonych na 20–30 lat od wyřębu. Na zdjęciu: jesionowy wyłączony drzewostan nasienny (fot. W. Łapiński)

tora NZLP nr 20 z 1967 r.). W 1974 r. powołano zespół specjalistów, który opracował „Program doskonalenia gospodarki nasiennej i wdrażania osiągnięć genetyki stosowanej w lasach państwowych w okresie 1975–1990” (Hejmanowski i in. 1975). Określono bazy nasienne głównych gatunków drzew leśnych, warunki typowania i uznawania drzewostanów nasiennych wyłączonych i gospodarczych, jak też sposoby zagospodarowania tych drzewostanów.

Tempo uznawania drzewostanów nasiennych wyłączonych było duże. W 1960 r. ich obszar wynosił 1515 ha, w 1974 r. – 5842 ha, a w 10 lat później przekroczył 10 tys. ha. W 2000 r. Lasy Państwowe dysponowały już bazą ponad 16 tys. ha drzewostanów nasiennych wyłączonych. Duże zasługi przy uznawaniu tych drzewostanów miał doc. Stefan Kocięcki, następca prof. S. Tyszkiewicza w Instytucie Badawczym Leśnictwa. Główną bazę nasienneą stanowiły jednak drzewostany nasienne gospodarcze, których war-

tość hodowlana nie odbiegała w sposób istotny od cech drzewostanów wyłączonych. Pozyskiwanie nasion odbywało się w nich głównie z drzew ściętych (gatunki iglaste). W 1974 r. uznano już 145 tys. ha tych drzewostanów, a w cztery lata później – 255 tys. ha. Uwzględniając pełne zapotrzebowanie na nasiona, określono ogólny obszar drzewostanów nasiennych na około 225 tys. ha (Szymański, Urbański 1997). Wielkość ta została przekroczona w 1978 r., a w 2000 r. Lasy Państwowe dysponowały już bazą 249 tys. ha drzewostanów nasiennych obu kategorii.

Niezależnie od selekcji populacyjnej prowadzono prace nad selekcją indywidualną drzew leśnych. Już w 1958 r. z inicjatywy prof. Stefana Białoboka Instytut Dendrologii PAN rozpoczął wybór drzew doborowych, których rejestrację i dalsze typowanie przejął później IBL (ryc. 7). Z drzew tych pozyskiwany był materiał do szczypli na plantacjach nasiennych oraz materiał siewny do zakładania plantacyjnych upraw nasiennych. Dalszym etapem w procesie selekcji było uznawanie w zbiorze drzew doborowych tzw.

Ryc. 7. W 1958 r. Instytut Dendrologii PAN rozpoczął wybór drzew doborowych, których rejestrację i dalsze typowanie przejął IBL. Na zdjęciu: modrzewiowy drzewostan nasienny z drzewem doborowym (fot. W. Łapiński)

drzew elitarnych, które przekazują potomstwu swoje korzystne cechy. Oceńniano to na podstawie testów wczesnych w plantacyjnych uprawach nasiennych.

Liczba drzew doborowych szybko rosła (Szymański, Urbański 1997). Z wybranych w początkowym okresie (1958–1965) 1531 drzew należących do 20 gatunków, zwiększyła się w 1975 r. do 2050, a obecnie wynosi 7914, w tym 2856 drzew to sosny. Liczba ta przekroczyła o 50% pierwotnie zaplanowaną.

Równie szybko wzrastała powierzchnia plantacji nasiennych (ze szczepów) – od 35 ha w 1975 r. i 375 ha w roku 1985 do 964 ha w 2000 r. Nasiona drzew doborowych wykorzystywano w coraz większym zakresie do zakładania plantacyjnych upraw nasiennych. W 1975 r. było 12 ha tych upraw, a w roku 2000 – już 539 ha.

W celu zabezpieczenia najcenniejszych cech, przede wszystkim drzewostanów nasiennych wyłączonych, rozpoczęto w 1964 r. zakładanie upraw pochodnych, głównie w formie bloków o powierzchni 1–2 oddziałów. W ciągu niespełna 20 lat powierzchnia tych upraw przekroczyła 9000 ha, a w 2000 r. wynosiła już 35 174 ha. Później dopuszczono również zakładanie mniejszych, rozproszonych upraw pochodnych o powierzchni około 10 ha. Uprawy pochodne będą w przyszłości pełnić rolę drzewostanów nasiennych o udokumentowanym pochodzeniu.

Postęp we wdrażaniu nowoczesnych metod selekcji drzew leśnych zaznaczył się szczególnie w ciągu dwóch ostatnich dziesięcioleci. Niezależnie od cennych genetycznie obszarów naszych lasów dysponujemy dużą, dobrze zorganizowaną bazą produkcji pełnowartościowego materiału siewnego, plasującą nas w czołówce krajów europejskich. Istotne znaczenie dla zachowania bogactwa genetycznego naszych lasów ma wybudowanie w 1995 r. nowoczesnego, doskonale wyposażonego Leśnego Banku Genów w Kostrzycy, w Sudetach.

4.4.2. Nasiennictwo leśne

Występowanie w Polsce dużych powierzchni wartościowych drzewostanów, z których wybrano drzewostany nasienne wyłączone i gospodarcze, sprawia, że dysponujemy dostateczną ilością nasion do odnowienia sztucznego – głównego u nas sposobu odnawiania lasu. Dobre urodzaje nasion pojawiają się jednak nieregularnie, co powoduje konieczność rozbudowy systemu przechowywania nasion. Równocześnie Szymański i Urbański (1997) wskazują na zaznaczający się spadek urodzaju nasion.

Tabela 1. Ogólna ilość nasion pozyskiwanych w Lasach Państwowych w latach 1950–2000

Rok	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Nasiona pozyskane w lesie (t)	5	848	3624	1499	1233	3461	282	395	2180	1546	2226
Nasiona z wyluszcarni (t)	x	65	102	122	34	13	33	17	29	23	15

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa i przemysłu drzewnego” 1960, 1966; „Rocznik statystyczny leśnictwa i gospodarki drewnem 1981”; materiały i opracowania statystyczne GUS 1991–2001.

Duże ilości nasion drzew iglastych pozyskiwano w latach sześćdziesiątych, nawet powyżej 100 t rocznie (tab. 1). Rozpiętość rocznego pozyskania nasion w poszczególnych latach dwudziestolecia 1960–1980 wahała się w bardzo szerokich granicach (Szymański, Urbański 1997):

- sosna – od 8,6 do 101,0 t,
- świerk – od 0,2 do 20,2 t,
- modrzew – od 0,2 do 9,7 t.

Jeszcze trudniejsza sytuacja zaznaczała się przy pozyskiwaniu nasion ciężkich:

- dąb – od 54,5 do 3151,5 t,
- buk – od 0,1 do 278,1 t.

Liczba wyluszcarni nasion była początkowo duża. W roku gospodarczym 1947/48 Lasy Państwowe posiadały pięć wyluszcarni dużych i 203

Ryc. 8. Leśny Bank Genów w Kostrzycy (fot. A. Rutkowski)

małe wyluszczenie gospodarcze prowadzone przez nadleśnictwa (Szymański, Urbański 1997). Z upływem czasu liczba działających wyluszczeni gospodarczych szybko się zmniejszała. W 1974 r. pracowało tylko 31 wyluszczeni, z których 15 wybudowano po 1945 r. Obecnie jest czynnych 28 wyluszczeni; największa w Klosnowie wyluszcza 150 t szyszek miesięcznie (Szymański, Urbański 1997).

Problem przechowywania nasion, szczególnie ciężkich (dąb, buk) nie został jeszcze w pełni rozwiązany (Szymański, Urbański 1997). Prowadzona jest modernizacja istniejących małych przechowalni gospodarczych działających w nadleśnictwach i budowa nowoczesnych chłodni. Wzorcowe rozwiązania zastosowano w Leśnym Banku Genów w Kostrzycy (ryc. 8).

4.4.3. Szkółkarstwo leśne

Produkcją materiału sadzeniowego do odnowień, zalesień i zadrzewień zajmują się szkółki leśne oraz szkółki zadrzewieniowe. W latach czterdziestych materiał sadzeniowy produkowany był w małych, czasowych szkółkach gospodarczych na zaspokojenie lokalnych potrzeb nadleśnictwa. W latach pięćdziesiątych rozpoczęto zakładanie szkółek większych, o powierzchni 1–3 ha, oraz dużych – do 25 ha – tzw. szkółek rejonowych, związanych z istniejącymi w tym czasie rejonami Lasów Państwowych (Szymański, Urbański 1997). W tym samym okresie powierzchnia szkółek szybko wzrosła – od 1843 ha w 1950 r. do 4402 ha w roku 1965 (tab. 2). W okresie późniejszym zaznacza się spadek powierzchni szkółek, by w piętnastoleciu 1985–2000 osiągnąć 3,3–3,5 tys. ha.

Spadek liczby małych szkółek leśnych zaznaczył się wyraźnie do lat dziewięćdziesiątych. W okresie „doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych” zwiększyła się nieco liczba szkółek małych pod osłoną drzewostanu, przydatnych do produkcji sadzonek drzew gatunków cienioznośnych – jodły, buka (tab. 3). Liczba szkółek dużych oraz ich po-

Tabela 2. Powierzchnia produkcyjna szkółek leśnych i zadrzewieniowych w latach 1950–2000

Rok	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Powierzchnia szkółek leśnych (ha)	1843	1755	3856	4402	4251	4141	3719	3325	3225	3502	3384
Powierzchnia szkółek zadrzewieniowych (ha)	x	408	2408	3826	3685	3442	3032	2231	1442	725	345

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa i przemysłu drzewnego” 1960–1961; „Rocznik statystyczny leśnictwa i gospodarki drewnem 1981”; materiały i opracowania statystyczne GUS 1990–2001.

Tabela 3. Liczba i powierzchnia produkcyjna szkółek różnej wielkości

Rok	Liczba szkółek o powierzchni:			
	do 1 ha	1,0–2,9 ha	3,0–4,9 ha	powyżej 5,0 ha
1985	780	284	90	261
1990	580	193	85	283
1995	785	209	84	302
2000	674	207	87	296
Rok	Łączna powierzchnia produkcyjna szkółek o powierzchni:			
	do 1 ha	1,0–2,9 ha	3,0–4,9 ha	powyżej 5,0 ha
1985	382	513	370	2060
1990	260	335	344	2292
1995	313	363	339	2487
2000	272	376	361	2373

Źródło: materiały i opracowania statystyczne GUS 1990–2001.

wierzchnia produkcyjna utrzymywały się w latach 1990–2000 na zbliżonym poziomie.

Dążenie do zakładania szkółek większych było uzasadnione koniecznością mechanizacji pracochłonnych prac szkółkarskich. Udział pracy ręcznej w przygotowaniu gleby w szkólkach wynosił w 1950 r. aż 87% (Szymański, Urbański 1997). W 1960 r. mechanizacja tych czynności wynosiła 19%, w 1970 r. – 83%, a w 1980 – już 94% (Broda, Wawrzyńkiewicz 1997).

W latach siedemdziesiątych szybko zwiększono wyposażenie szkółek leśnych w sprzęt mechaniczny również do innych prac (m.in. siewu), w ciągniki itp. W tym też okresie wyposażano duże szkółki w deszczownie. W 1978 r. działały już 222 tego rodzaju urządzenia (ryc. 9).

Straty w produkcji szkółkarskiej na skutek niesprzyjających warunków atmosferycznych spowodowały zainteresowanie produkcją sadzonek w warunkach kontrolowanych. W 1979 r. powierzchnia produkcyjna w namiotach foliowych wynosiła 7,9 ha, a w roku 1983 – już 15,0 ha (Szymański, Urbański 1997). Ten sposób miał szczególne znaczenie w terenach górskich dla produkcji jednolatek w dolnych położeniach, które następnie były przenoszone do wyżej położonych szkółek w celu zaadaptowania do trudniejszych warunków klimatycznych.

W latach siedemdziesiątych rozpoczęto produkcję sadzonek z zakrytym systemem korzeniowym, początkowo w różnego rodzaju pojemnikach własnego pomysłu, przechodząc stopniowo na pojemniki masowo produkowane przez różne firmy. W latach dziewięćdziesiątych już w 10% nadleśnictw produkowano sadzonki z zakrytym systemem korzeniowym (ryc. 10).

Ryc. 9. Szkółka leśna w Nadleśnictwie Biłgoraj, wyposażona w deszczownię (fot. W. Lipiec)

Zaczęły również powstawać nowoczesne szkółki kontenerowe; cztery z nich działały w 2002 r. (Szabla, Pabian 2003).

Duże szkółki, ułatwiające znakomicie produkcję i uzasadniające wyposażenie ich w sprzęt, chłodnie itp., nie zapewniały jednak w pełni kiełkowania i wzrostu siewek w warunkach gleby leśnej. Z tego względu w 1998 r. rozpoczęto sztuczne rozmnażanie grzybów mikoryzowych. W 2002 r. wyhodowano już 2,5 mln sadzonek mikoryzowanych (Szabla, Pabian 2003). Produkcja sadzonek w pojemnikach, jak i sadzonek mikoryzowanych, jest kosztowniejsza, stąd też ich zastosowanie musi być ograniczone do szczególnie trudnych warunków glebowych lub do gleb nieleśnych.

Niezależnie od szkółek leśnych, produkcją materiału sadzeniowego dla różnego rodzaju zadrzewień zajmowały się szkółki zadrzewieniowe, których areal szybko wzrastał po podjęciu w 1955 r. przez Prezydium Rządu uchwały o akcji zadrzewieniowej dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego (tab. 2). Powierzchnia tych szkółek rosła do połowy lat sześćdziesiątych, osiągając w 1965 r. ponad 3800 ha. Malejący popyt na tego rodzaju sadzonki spowodował, że w 2000 r. powierzchnia produkcyjna szkółek zadrzewieniowych zmniejszyła się dziesięciokrotnie – do 345 ha. Udział La-

Ryc. 10. Sadzonki sosny z zakrytym systemem korzeniowym (fot. A. Rutkowski)

sów Państwowych w produkcji sadzonek dla zadrzewień był początkowo znaczny: w 1960 r. powierzchnia produkcyjna takich szkółek wynosiła 1440 ha, w roku 1990 obniżyła się do 1005 ha, a w 2000 r. wynosiła zaledwie 60 ha.

4.5. Odnowienie lasu

4.5.1. Rodzaje odnowień

W pierwszych latach po zakończeniu działań wojennych zakres prac związanych z odnowieniem lasu był stosunkowo skromny. Spowodowane to było m.in. niedostatkami materiału sadzeniowego, brakiem rąk do pracy oraz niedoborem sił fachowych zatrudnionych przy pracach hodowlanych.

Począwszy od 1949 r. powierzchnia odnowień w Lasach Państwowych skokowo zaczęła wzrastać, osiągając w tym roku rekordową w historii powojennego leśnictwa wielkość ponad 240 tys. ha („Las w liczbach” 1997). Na tę wielkość złożyło się m.in. 83 tys. ha odnowień pod osłoną drzewostanu i aż 26 tys. ha odnowień naturalnych. To również były wielkości rekordowe. Już w następnym roku (1950) wykazywana powierzchnia wszystkich odnowień okazała się prawie o połowę mniejsza (136 tys. ha). Ponieważ działo się to w pierwszych latach wdrażania tzw. gospodarki bezrzębowej, która wprowadziła do Lasów Państwowych chaos organizacyjny, mogliśmy więc mieć w tym wypadku do czynienia z tzw. upiększaniem statystyki w celu podkreślenia sukcesów administracji LP.

W latach 1950–1953 wykazywane jest szybkie zmniejszanie się powierzchni odnowień; w następnym okresie ujemna tendencja wciąż się utrzymuje. Odchylenia od tego trendu zaznaczają się dopiero w czasie likwidacji szkód wywołanych przez różnego rodzaju klęski dotykające duże połacie drzewostanów, m.in. w połowie lat osiemdziesiątych („Las w liczbach” 1997).

W latach powojennych odnowienia na zrębach zupełnych wynosiły ponad połowę odnawianych powierzchni w lasach znajdujących się pod zarządem Lasów Państwowych. Wyjątek stanowiły lata, w których prowadzono tzw. gospodarkę bezrzębową (1949–1953). W tym okresie udział odnowień na zrębach zupełnych wynosił od 32 do 41% („Las w liczbach” 1997).

Odnowienia pod osłoną drzewostanu stanowiły kilkunastoprocentowy udział – oczywiście z wyjątkiem okresu gospodarki bezzrębowej. W ostatnim okresie, po wprowadzeniu zasad gospodarki leśnej opartej na podstawach ekologicznych, zaznacza się wyraźny wzrost udziału odnowień pod osłoną drzewostanu (ryc. 11).

Ryc. 11. Odnowienie jesionowe pod osłoną drzewostanu (fot. W. Łapiński)

W statystyce leśnej wykazywany jest bardzo niewielki areal tzw. uznanych odnowień naturalnych (2–5% powierzchni odnowień). Należy jednak podkreślić, że część powierzchni odnowionej samosiewem znajduje się w kategorii określonej mianem „odnowienia pod osłoną drzewostanu”. W latach osiemdziesiątych stopień wykorzystywania odnowień naturalnych wyraźnie wzrastał.

Poważny udział w pracach odnowieniowych stanowiły odnowienia halizn i płazowin. Do końca lat sześćdziesiątych sięgał on nawet 30%. Był to okres likwidowania szkód wojennych, następnie chaotycznie prowadzonej gospodarki bezzrębowej, wreszcie presji użytkowania lasu, któremu poświęcano najwięcej sił i środków. Nie można przy tym zapominać, że płace robotników zatrudnionych przy pracach hodowlanych były bardzo niskie, wyraźnie odbiegające od płac przy pozyskaniu drewna, co oczywiście miało wpływ na jakość wykonywanych prac, a w konsekwencji na wzrost powierzchni halizn, związany również ze szkodami wyrządzanymi w uprawach przez zwierzynę płową.

Liczbowe określenie zakresu prac odnowieniowych prowadzonych w ramach przebudowy drzewostanów w ubiegłym półwieczu jest bardzo trudne. Informacja o powierzchni odnowień w przebudowywanych drzewostanach w latach 1971–1994 (175 tys. ha), zamieszczona w wydawnictwie „Las w liczbach” (1997), jak się wydaje, nie obejmuje całego obszaru. W publikacji „Historia dyrekcji LP w Katowicach” (1997), ze względu na brak danych, oszacowano powierzchnię drzewostanów przebudowanych w latach 1945–1994 na 79 tys. ha.

Na gruntach znajdujących się pod zarządem Lasów Państwowych prowadzono również na znaczną skalę zalesienia nieużytków i gruntów porolnych. Szczególne nasilenie tych prac przypada na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte, kiedy roczny areal zalesień przekraczał niekiedy 30 tys. ha, np. w latach 1949–1950 i 1960–1961. Ponad 80% zalesionych powierzchni stanowiły grunty porolne. Począwszy od przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych areal zalesień systematycznie spada. Odchylenie od tego trendu można zauważyć od połowy lat dziewięćdziesiątych, kiedy obszar zalesień, głównie gruntów porolnych, ponownie się zwiększył (tab. 4, ryc. 12).

W okresie powojennym poważnym problemem hodowlanym była udatność wykonanych odnowień i zalesień. Począwszy od 1955 r. poprawki i uzupełnienia stale przekraczały 20% ogólnej powierzchni odnowień i zalesień, a w krytycznym okresie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zbliżały się, a nawet przekraczały 50% (tab. 4). Na ten stan rzeczy składały się przede wszystkim szkody wyrządzone w odnowieniach przez zwierzynę. W niektórych regionach kraju (m.in. Puszcza Białowieska) wiele powierzchni było kilkakrotnie ponownie odnawianych, a końcowy efekt tych trudnych i niewdzięcznych prac był daleki od przyjętego celu odnowienia.

Ryc. 12. Zalesianie gruntów porolnych na terenie Nadleśnictwa Drygały (fot. A. Rutkowski)

Tabela 4. Odnowienia i zalesienia w Lasach Państwowych w latach 1945–2000 (tys. ha)

Rok	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Zręby zupełne	15	44	50	58	39	37	41	39	28	34	27	35*
Halizny i płazowiny		31	32	24	20	24	13	11	12	6	10	3
Pod osłoną drzewostanu		57	15	10	10	10	11	11	8	10	22	x
Odnowienia naturalne		5	5	3	4	3	2	1	1	2	6	4
Przebudowa drzewostanów							7	6	10	7		10
Poprawki i uzupełnienia		5	25	34	55	40	29		24	21	25	11
Zalesienia nieużytków i gruntów por.		30	10	35	28	12	11	7	4	4	12	13

* Łącznie z odnowieniem pod osłoną drzewostanu.

Źródła: „Rocznik statystyczny leśnictwa i przemysłu drzewnego” 1961, 1966, 1981; „Leśnictwo 1991–2001”; „Las w liczbach”, DGLP 1997; materiały i opracowania statystyczne GUS.

4.5.2. Technologie prac odnowieniowych

Technika prac odnowieniowych ulegała w całym okresie powojennym istotnym zmianom. W pierwszych latach po zakończeniu wojny dominowała praca ręczna; przy przygotowaniu gleby, do uciążu pługów stosowano sprzężaj. Z tego okresu pochodzą dobrej jakości drzewostany sosnowe zakładane siewem na „pasach ręcznie dartych”. Już w „Zasadach...” z 1953 r. znajdujemy stwierdzenie, że „obowiązuje zasada maksymalnego ograniczenia pracy ręcznej na rzecz zmechanizowanych sposobów przygotowania gleby”. Kierunek ten został utrzymany w latach następnych, na co wskazuje zestawienie opracowane przez Brodę i Wawrzyńkiewicza (1997): udział środków mechanicznych do przygotowania gleby na powierzchniach otwartych wynosił w 1960 r. 38%, w 1970 r. 58% i w 1980 r. 75%. Szybko powstawały nowe, oryginalne konstrukcje pługów leśnych (m.in. pługi Matusza, pługi PGL). Warto w tym miejscu wymienić doc. Stanisława Matusza, późniejszego wicedyrektora Instytutu Badawczego Leśnictwa, który był autorem wielu pomysłowych urządzeń do prac leśnych – pługów, siewników, opielaczy, konstrukcji do obalania drzew z korzeniami itp., jak też przyrządów do różnego rodzaju pomiarów, m.in. wysokości drzew, wielkości i kształtu koron, ażurowości pułapu koron w drzewostanie.

W uprawach najczęściej stosowano przygotowanie gleby w formie różnego rodzaju bruzd (różne wywyższenia: rabaty, kopczyki itp. na glebach z wysokim poziomem wody gruntowej) oraz talerze, placówki. W niewielkim zakresie stosowane było przygotowanie gleby za pomocą świrdrów glebowych. W latach sześćdziesiątych, w miarę pojawiania się w Lasach Państwowych ciężkiego sprzętu do uprawy gleby, zaczęto wprowadzać pełną uprawę gleby (pełne orki). Na terenach trudnych do odnowienia, np. trzcinniczyskach, jak również na glebach skażonych przez imisję przemysłową (Górnośląski i Krakowski Okręg Przemysłowy) stosowano dwupoziomowe, głębokie orki (ryc. 13). Ze względu na bardzo wysokie koszty tego zabiegu, miał on zastosowanie tylko w ograniczonym zakresie. W ostatnich latach zaleca się dostosowanie intensywności przygotowania gleby do konkretnych warunków, z dążeniem do wprowadzania możliwie najmniejszych zmian w profilu glebowym („Zasady...” 2003).

W pierwszym okresie po wojnie uprawy zakładano sadzeniem, a często również siewem – nie tylko gatunków ciężkonasiennych, buka i dębu. Przy dużej podaży nasion, która miała miejsce w latach sześćdziesiątych, siew sosny stosowano dosyć często, jednak mierne efekty tych zabiegów i równocześnie rosnące koszty pozyskania pełnowartościowego materiału siewnego spowodowały poważne ograniczenie siewów na korzyść sadzenia.

Ryc. 13. Głęboka orka poprzedzająca odnowienie (fot. P. Fabijański)

W całym okresie powojennym powszechne zastosowanie miały klasyczne, ręczne sposoby sadzenia (w szparę lub w jamkę); w mniejszym stopniu wykorzystywano sadzarki, które z kolei bardzo dobre efekty dawały na wyrównanych powierzchniach gruntów porolnych.

4.5.3. Więżba sadzenia

Istotne znaczenie dla przyszłej jakości drzewostanów ma zagęszczenie sadzonek na odnawianej powierzchni. I w tej dziedzinie w ciągu ubiegłych 50 lat następowały stopniowe zmiany. W latach pięćdziesiątych stosowano

duże zagęszczenie sadzonek, zgodnie z praktyką z okresu przedwojennego („Zasady...” 1953). W roku 2003 („Zasady...” 2003) zalecane zagęszczenie zmniejszyło się w wypadku niektórych gatunków drzew nawet o połowę, np. sosny i modrzewia (tab. 5). Tendencja ta jest zgodna z trendami rysującymi się w leśnictwie europejskim, uzasadnianymi lepszą wartością hodowlaną materiału sadzeniowego i staranniejszymi technologiami sadzenia. Niekiedy jednak ten kierunek jest podważany jako niosący zwiększone ryzyko obniżenia wartości hodowlanej powstających młodników, szczególnie przy dużym stanie zwierzyny płowej.

W celu poprawy, a często wręcz umożliwienia wzrostu młodego pokolenia drzewostanu, prowadzono różnego rodzaju melioracje agrotechniczne oraz melioracje wodne. Już w „Zasadach techniczno-hodowlanych” z 1953 r. pojawiło się szereg zaleceń z tym związanych. W wydaniu trzecim „Zasad...” z 1969 r. poświęcono tej problematyce znacznie więcej uwagi, podając wytyczne m.in. nawożenia mineralnego, organicznego, wapnowania oraz fitomelioracji. W późniejszych wydaniach odsyłano również do szczegółowych instrukcji. Wielkość powierzchni objętych melioracjami agrotechnicznymi szybko wzrastała od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych.

Tabela 5. Zalecane w „Zasadach hodowli lasu” zagęszczenie sadzonek wybranych gatunków drzew w latach 1953–2003 (tys. sztuk/ha)

Gatunek	Kolejne wydania „Zasad...”					
	1953	1961	1969	1979	1988	2003
Sosna	14–20	15–25	10–17	10–17	10–16	8–10
Świerk	4,5–7,0	4,5–7	4,5–6	4–5	4–6	3–5
Modrzew	do 4,5	do 2,5	ok. 2,5	1–2,5	1–2	1,5–2
Dąb	7–10	10–14	6–8,5	5–8	6–12	6–10
Buk	do 10,0	do 10	4,5–6	4–6	8–10	6–8

Źródło: materiały własne.

Tabela 6. Pielęgnowanie lasu (drzewostanu i siedliska) oraz melioracje leśne w latach 1950–2000 (na obszarach pod zarządem Lasów Państwowych) (tys. ha)

Lata	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Pielęgnowanie lasu (upraw, młodników)	88	207	389	535	512	510	508	461	404	370	312
Trzebieże	195	232	426	287	344	309	560	723	376	504	522
Wprowadzanie podszytów	3	8	22	41		5	19	29	14	12	8
Melioracje leśne		22	42	60	119	265		53	42	46	41

Źródło: „Rocznik statystyczny leśnictwa i przemysłu drzewnego” 1960, 1968, 1981; materiały i opracowania statystyczne GUS za lata 1990–2001.

tych, a następnie wyraźnie się obniżyła, osiągając w ostatnim dziesięcioleciu poziom około 40 tys. ha rocznie (tab. 6). Sytuacja ta była spowodowana, z jednej strony, pomyślnym odnowieniem lub zalesieniem znacznego obszaru tzw. powierzchni trudnych, ale również pozostawianiem w ostatnim czasie części tych powierzchni do naturalnych procesów sukcesyjnych oraz uznawaniem ich za tzw. użytki ekologiczne. Nie bez znaczenia była również rezygnacja z szeroko zakrojonych planów mineralnego nawożenia lasów.

4.5.4. Przebudowa drzewostanów uszkodzonych przez przemysłowe zanieczyszczenia powietrza i górnictwo

Szybkie tempo rozbudowy przemysłu ciężkiego, przede wszystkim w Górnośląskim i Krakowskim Okręgu Przemysłowym, spowodowało w lasach lawinowe narastanie szkód, które w latach sześćdziesiątych przybrały rozmiar katastrofy. Już z końcem lat pięćdziesiątych rozpoczęto przebudowę uszkodzonych drzewostanów. Ukazuje się zarządzenie dyrektora NZLP z 1966 r. o postępowaniu w sprawie naprawy szkód górniczych oraz Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 1967 r. o inwentaryzacji ujemnych wpływów „dymów, pyłów i gazów przemysłowych na lasy”. W „Zasadach hodowlanych” z 1969 r. wyróżniono dzielnice przyrodniczo-leśne charakteryzujące się dużymi, industriogennymi zmianami warunków siedliskowych. Opracowano odrębne składy gatunkowe odnowień dla lasów znajdujących się pod wpływem emisji (dla poszczególnych typów siedliskowych lasu i stref uszkodzeń), kryteria oceny potrzeb i tempa przebudowy, rodzaje i formy rębni, szereg zaleceń dotyczących przebudowy częściowej drzewostanów itp. W praktyce stosowano z inicjatywy służb leśnych szereg oryginalnych, eksperymentalnych rozwiązań hodowlanych, których część znalazła swój wyraz w następujących edycjach „Zasad...”, np. cięcia kulisowe.

W „Zasadach...” z 1979 r. do zalecanych na terenach nizinnych składów gatunkowych odnowień wprowadzono zmiany wynikające z nagromadzonego doświadczenia, jak też wyodrębniono typy drzewostanu dla lasów na obszarach wyżynnych i górskich znajdujących się pod wpływem emisji przemysłowych (dla wszystkich typów siedliskowych lasu i stref zagrożeń).

W „Zasadach...” z 1988 r. dokonano dalszej rewizji zalecanych składów gatunkowych odnowień w podobnym układzie jak w 1979 r. Odrębne typy drzewostanu zalecono dla Sudetów Zachodnich, gdzie ujawniły się duże zniszczenia spowodowane przez zanieczyszczenia powietrza (emisje transgraniczne).

W 2003 r. przy określaniu celów hodowlanych dla obszarów znajdujących się pod wpływem przemysłowych zanieczyszczeń powietrza wprowadzono już więcej zmian: odstąpiono od różnicowania typów drzewostanów w zależności od stref zagrożeń (do czasu opracowania nowych zasad inwentaryzacji szkód), zrezygnowano też (z bardzo nielicznymi wyjątkami) z gatunków drzew introdukowanych. Zalecono również zwiększanie udziału mikoryzowanego materiału sadzeniowego w zakładanych uprawach.

Działania podejmowane przez Lasy Państwowe w lasach niszczonych przez imisje przemysłowe charakteryzowało permanentne poszukiwanie rozwiązań skutecznych. Doświadczenie, jak zwykle w takich przypadkach, zdobywano ucząc się na własnych błędach. Wyniki badań naukowych, jak i eksperymentów gospodarczych konsumowano w kolejnych edycjach „Zasad hodowli lasu”, w wydawanych zarządzeniach, wytycznych i innych dokumentach. Duża ostrożność przy sięganiu w naszych lasach po głośno i zbyt wcześnie reklamowane osiągnięcia leśnictwa innych krajów w przebudowie drzewostanów niszczonych przez imisje (np. wprowadzanie niektórych gatunków obcego pochodzenia) zapobiegło powstaniu poważnych strat.

4.6. Pielęgnowanie lasu

W pierwszych latach po wojnie w Lasach Państwowych stosunkowo mało sił i środków angażowano w pielęgnowanie lasu. Było to spowodowane, z jednej strony, brakiem ludzi chętnych do trudnej i źle płatnej pracy w lesie, niedoborem wykwalifikowanej kadry leśnej, z drugiej – poświęcaniu większej uwagi pracom odnowieniowym i zalesieniowym, przede wszystkim zaś użytkowaniu rębnemu. Największe zaległości powstawały na stopniowo zaludniających się ziemiach północnych i zachodnich oraz na obszarach górskich, szczególnie we wschodniej części polskich Karpat.

W tym okresie stosowano przedwojenne zasady pielęgnowania lasu, m.in. trzebież opartą na metodzie opracowanej przez Niemieckie Leśne Zakłady Doświadczalne (trzebieże dolne słabe, umiarkowane i silne – A, B, C oraz trzebieże górne – słabe i silne – D, E). Już w „Zasadach...” z 1953 r. wprowadzono jednak selekcyjny kierunek cięć pielęgnacyjnych, dzieląc drzewa w drzewostanie na „dorodne”, „pożyteczne” i „szkodliwe”, i kierując się zasadą popierania drzew dorodnych. Określano stopień pilności zabiegów, co było bardzo istotne wobec dużej powierzchni drzewostanów zaniedbanych pod względem pielęgnacyjnym. W takich drzewostanach zwracano uwagę na utrzymanie stabilizującej struktury biogrup. Zalecenia te wprowadził do naszego gospodarstwa leśnego Ilmurzyński (1951), wykorzystując założenia selekcyjnego kierunku cięć pielęgnacyjnych opracowanego przez Schädelina (1942).

W „Zasadach...” z 1953 r. wprowadzono również zalecenia dotyczące pielęgnowania siedliska, realizowane w ramach działu „wprowadzanie podszytów”, których celem było „polepszanie sprawności produkcyjnej siedlisk leśnych, wzmożenie biologicznej odporności drzewostanów” (ryc. 14).

Można zatem powiedzieć, że już przed 50 laty w pielęgnowaniu lasu stosowano „podejście ekosystemowe”, nie ograniczając się tylko do pielęgnowania jego gospodarczo najważniejszej części – drzewostanu. Powierzchnia drzewostanów, w których wprowadzano podszyty, początkowo szybko wzrastała, następnie utrzymywała się na stosunkowo wysokim poziomie, w ostatnim jednak okresie wyraźnie się zmniejsza (tab. 6). Zjawisko to może być spowodowane, z jednej strony, masowym, spontanicznym pojawianiem się w litych drzewostanach, przede wszystkim sosnowych, dolnych, głównie liściastych warstw drzewostanów (m.in. obserwowana od ponad 30 lat ekspansja dębu), co zwalniało leśników z „obowiązku” sztucznego wprowadzania tych warstw. Z drugiej strony, należy brać pod uwagę zniechęcenie Służby Leśnej do wprowadzania podszytów, często zupełnie niszczonej przez zwierzynę, szczególnie na dużych obszarach litych drzewostanów sosnowych porastających ubogie siedliska.

Jako podszyty zalecano wprowadzanie szerokiego wachlarza gatunków drzew i krzewów, zwracając również uwagę na gatunki mające znaczenie surowcowe, np. farmaceutyczne. Wskazywano sposoby wprowadzania podszytów – przygotowania gleby, siewu, sadzenia, określano też stopień pilności zabiegów uwarunkowany stanem drzewostanu.

W następnych latach areal drzewostanów objętych zabiegami pielęgnacyjnymi szybko wzrastał (tab. 6). Spowodowane to było nie tylko koniecznością likwidacji zaległości pielęgnacyjnych z lat wojny i pierwszych lat po zakończeniu działań wojennych, ale również dużym obszarem odnowień i zalesień prowadzonych w latach pięćdziesiątych. Rozbudowano w „Zasa-

Ryc. 14. Podszyt dębowy w drzewostanie sosnowym (fot. W. Gil)

dach hodowlanych” z 1961 r. dział „Zasady pielęgnowania lasu”, utrzymując nadal selekcyjny kierunek cięć pielęgnacyjnych. Określono pożądaną, orientacyjną liczbę drzew dorodnych głównych gatunków na jednostce powierzchni, zdefiniowano kategorie drzew będących obiektem zabiegów selekcyjnych w poszczególnych rodzajach tych zabiegów (czyszczenia, trzebieże), szczegółowo opisano tok postępowania.

Wzrost zainteresowania zabiegami pielęgnacyjnymi nie wynikał jednak tylko z ewidentnie stwierdzonych potrzeb hodowlanych, zgodnych z wiedzą leśną, ale również z szybko rosnącego zapotrzebowania przemysłu drzewnego na sortymenty cienkie. Tendencja ta zarysowała się w wielu krajach. O skali problemu może również świadczyć zainteresowanie tą sprawą organizacji międzynarodowych, m.in. FAO, czego efektem były liczne konferencje międzynarodowe, np. zorganizowana w 1968 r. w Polsce (Ilmurzyński, Bernadzki 1968).

W poszukiwaniu dróg taniego pozyskania dużych ilości drewna małowymiarowego powrócono do zaniechanej koncepcji cięć schematycznych (liniowych), stosowanych sporadycznie w pierwszej połowie XX stulecia w drzewostanach świerkowych w Niemczech (Buff 1968; Kramer, Kortzfleisch 1970), a na większą skalę w okresie II wojny światowej w sztucznych drzewostanach iglastych w Wielkiej Brytanii (Flentje, Gough 1949). Pod presją przemysłu drzewnego zaczęto u nas na dość znaczną skalę stosować cięcia liniowe w drzewostanach sosnowych, widząc w tym rozwiązanie problemu dostaw dla przemysłu oraz (przynajmniej formalnie) likwidacji dużych zaległości w pielęgnowaniu młodych drzewostanów. Prowadzone równoległe badania wykazały jednak duże ryzyko hodowlane, a nawet szkodliwość tych cięć, ujawniając ich rzeczywisty cel – łatwe pozyskanie surowca drzewnego. Cięcia liniowe nie zyskały w polskim gospodarstwie leśnym powszechnej akceptacji, mimo prób ich wprowadzenia pod nazwą „zagęszczonych szlaków zrywkowych” („Zasady...” 1979).

W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku odstąpiono definitywnie od tego rodzaju zabiegów, natomiast zwrócono większą uwagę na pielęgnowanie siedliska oraz całości biocenozy („Zasady...” 1988). Zalecono kształtowanie dolnych warstw drzewostanu z zachowaniem płatów silniej nasłonecznionych, sprzyjających rozwojowi roślinności dna lasu, szczególnie zaś gatunków stanowiących bazę pokarmową pożytecznych owadów. Działania te miały na celu wzbogacanie różnorodności biologicznej lasu.

Powierzchnia drzewostanów objętych cięciami trzebieżowymi początkowo szybko rosła (1950–1960), później (1965–1975) utrzymywała się na poziomie około 300 tys. ha rocznie (tab. 6). Ponowny wzrost areалу drzewostanów objętych trzebieżami zaznaczył się w latach osiemdziesiątych. Przejściowe załamanie tego trendu przypada na lata 1990–1991, kiedy to znacz-

Ryc. 15. Trzebież (fot. W. Łapiński)

nie obniżyło się całkowite pozyskanie drewna w Lasach Państwowych („Las w liczbach” 1997). W pozostałej części dekady lat dziewięćdziesiątych obszar drzewostanów objętych trzebieżami utrzymywał się na wysokim poziomie, powyżej 500 tys. ha rocznie (ryc. 15).

Systematyczne doskonalenie sposobów pielęgnowania lasu z wykorzystaniem stanu wiedzy w tej dziedzinie spowodowało, że w „Zasadach hodowli lasu” z 2003 r., opartych m.in. na zaleceniach w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych (zarządzenie nr 11 dyrektora generalnego LP z roku 1995), nie zaistniała konieczność wprowadzenia radykalnych zmian w sposobach „pielęgnowania drzewostanów i innych elementów biocenozy leśnej” oraz „pielęgnowania siedliska”. Zwrócono większą uwagę na utrzymywanie i tworzenie biogrup stabilizujących drzewostan, jak też operowanie rodzimymi gatunkami drzew i krzewów przy kształtowaniu dolnych warstw drzewostanów, na tworzenie stref ekotonowych. Utrzymując, ogólnie rzecz biorąc, selekcyjny kierunek cięć pielęgnacyjnych, wskazano na potrzebę dostosowania rodzaju zabiegu (np. trzebież dolną lub górną, trzebież przerębową), jak i jego nasilenie, do składu gatunkowego i fazy rozwojowej drzewostanu.

Rozwój sposobów pielęgnowania lasu oraz zakres wykonywanych zabiegów nie zawsze był zgodny z zaleceniami zamieszczonymi w „Zasadach hodowli lasu”. Przejście od powszechnego stosowania zabiegów dolnych do cięć selekcyjnych trwało długo. Było to spowodowane przede wszystkim obawami przed ryzykiem naruszenia stabilności mechanicznej drzewostanu, ale również zachowawczym podejściem części słabo przeszkolonej Służby Leśnej. Tymczasem znaczne szkody w drzewostanach wyrządziły narzucane nadleśnictwom rozmiary pozyskania określonych sortymentów drewna – wspomniane już „trzebieże kopalniakowe”, słupy teletechniczne (m.in. sortyment eksportowy), drewno małowymiarowe i związane z tym cięcia liniowe itp.

4.7. Zagospodarowanie lasów ochronnych

Zgodnie z zarządzeniem nr 28/55 Ministra Leśnictwa z 8 II 1955 r., dokonano podziału lasów na dwie grupy: grupę I – lasy o charakterze ochronnym, i grupę II – lasy gospodarcze. W grupie I wyodrębniono sześć kategorii lasów w zależności od pełnionej funkcji. Zasady zagospodarowania tych lasów regulowało zarządzenie nr 110/55 Ministra Leśnictwa z 21 IV 1955 r. w sprawie zagospodarowania lasów grupy I w państwowym gospodarstwie leśnym. W zależności od funkcji, jaką spełniał określony las, wprowadzono szereg zaleceń i ograniczeń sformułowanych w formie „Wytocznych w sprawie użytkowania rębnego w lasach pgl”. W porównaniu z zaleceniami dla lasów gospodarczych, m.in.:

- ograniczono zakres stosowania rębni zupełnej, a przynajmniej poważnie ograniczono wielkość zrębów, z reguły do 1,5 ha;
- zalecono prowadzenie rębni złożonych oraz wydłużanie okresu odnowienia;
- w skrajnych przypadkach (duże niebezpieczeństwo erozji, karłowate drzewostany na szczytach wydm nadmorskich, strefa górnej granicy lasu) użytkowanie rębne ograniczono do cięć sanitarnych;
- ograniczono pozyskanie tzw. użytków ubocznych;
- zwracano uwagę na krajobrazotwórczą funkcję lasu.

W następnych edycjach „Zasad...” (1961, 1969) wprowadzono dalsze ograniczenia w użytkowaniu lasu i wyraźnie podkreślono, że „w niektórych kategoriach lasów grupy I może mieć miejsce ograniczenie ich zadań jako bazy produkcyjnej surowca drzewnego na rzecz wzmożenia funkcji ochronnych” („Zasady...” 1969). Już w 1961 r. wyraźnie ograniczono zakres leśnych melioracji wodnych oraz trwałe odwadnianie bagien śródleśnych.

Ryc. 16. Lasy ochronne Pogórza Sudeckiego (fot. G. i T. Kłosowscy)

Powierzchnia lasów ochronnych szybko rosła, osiągając w 1980 r. 1,7 mln ha, w roku 1985 – 2,1 mln ha, w 1990 – 2,8 mln ha i w 2000 – 3,4 mln ha (ryc. 16). Do tej kategorii lasów włączono drzewostany znajdujące się w strefie oddziaływania przemysłu, których powierzchnia w 1990 r. przekroczyła 0,5 mln ha.

4.7.1. Rekreacyjne zagospodarowanie lasów

Narastająca presja na lasy, miejsce wypoczynku i regeneracji sił człowieka spowodowała, że w latach siedemdziesiątych („Zasady...” 1979) opracowano zasady rekreacyjnego zagospodarowania lasów, zawierające kryteria wyodrębniania tej kategorii lasów, także stref o różnym nasileniu penetracji turystyczno-wypoczynkowej oraz zalecenia dotyczące prowadzenia zabiegów hodowlanych. Szczególną uwagę zwrócono na krajobrazotwórczą rolę tych lasów i ich estetykę, m.in. przez zalecenie:

- unikania zakładania zrębów o kształtach regularnych figur geometrycznych,
- pozostawiania na zrębach przestojów lub grup drzew,
- wzbogacania struktury wysokościowej i składu gatunkowego drzewostanów.

W „Zasadach hodowli lasu” z 1988 r. uściślono kierunki postępowania hodowlanego w wyodrębnionych strefach, zalecając m.in.:

- w strefie intensywnego zagospodarowania rekreacyjnego (A) – prowadzenie przy odnawianiu lasu tylko cięć jednostkowych i grupowych, stosowanie możliwie najdłuższego wieku rębności, a w trakcie cięć pielęgnacyjnych – tworzenie struktur grupowych;
- w strefie masowego wypoczynku (B) – preferowanie rębni stopniowych i częściowych, stosowanie podwyższonego wieku rębności. W cięciach pielęgnacyjnych faworyzowanie drzew silnych oraz gatunków domieszkowych;
- w strefie rozrzedzonego ruchu turystycznego (C) – zabiegi hodowlane podobne jak w lasach gospodarczych, z ograniczeniami przyjętymi w poprzednich edycjach „Zasad...”.

Przyjęcie systemu trwałej, zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej zgodnie z założeniami Polityki Leśnej Państwa (1997) spowodowało, że nie wprowadzono w ostatniej edycji „Zasad hodowli lasu” (2003) szczegółowej charakterystyki zabiegów hodowlanych w lasach rekreacyjnych, podkreślając jedynie potrzebę zwiększenia dostępności lasów (infrastruktura turystyczna) i równocześnie ograniczenia negatywnego wpływu rekreacji na środowisko leśne, jak też dążenie do przywracania naturalnego charakteru lasu. Decyzje o doborze zabiegów do lokalnych warunków siedliska, drzewostanu i presji ruchu turystycznego podejmuje Komisje Techniczno-Gospodarcze podczas opracowywania planów urządzenia lasu, kierując się podstawowym założeniem przyjętego kierunku hodowli lasu, sformułowanym w „Zasadach hodowli lasu” z 2003 r.: „Głównym celem hodowli lasu jest zachowanie i wzbogacanie lasów istniejących oraz kształtowanie nowych z respektowaniem warunków i procesów naturalnych”.

4.8. Plantacyjna uprawa topoli oraz szybko rosnących drzew leśnych

W celu uzyskania w krótkich cyklach produkcyjnych dużych ilości surowca drzewnego, przede wszystkim celulozowo-papierniczego, rozpoczęto w drugiej połowie lat pięćdziesiątych zakładanie plantacji topolowych (ryc. 17). Czerpano przy tym wzory z krajów zachodnich (Włochy, Francja). Pod plantacje przeznaczano najżyźniejsze siedliska. Narzucana jednak nadleśnictwom powierzchnia tych upraw, bez dobrego rozpoznania warunków siedliskowych, była niekiedy powodem słabych efektów działań. W „Zasadach hodowlanych” z 1969 r. znajdujemy już wytyczne plantacyjnej uprawy szybko rosnących gatunków drzew leśnych, w tym również gatunków introdukowanych (wejmutka, jedlica). Zalecano zakładanie upraw na dużych powierzchniach w celu lepszego wykorzystania ciężkiego sprzętu mechanicznego. W latach siedemdziesiątych zaczęto już ograniczać umiejscawianie plantacji na gruntach leśnych, szczególnie w większych kompleksach lasów, zalecając natomiast wykorzystywanie do tego celu gruntów porolnych („Zasady...” 1979). Z upływem czasu zmieniano charakter upraw plantacyjnych, zachęcając do zakładania plantacji dwugatunkowych, łączących gatunki światłożądne z cienioznośnymi dla tworzenia struktur dwupiętrowych („Zasady...” 1988).

W ostatnim okresie ograniczono zakładanie plantacji topolowych tylko do gruntów nieleśnych, zalecając równocześnie przebudowę istniejących plantacji powstałych poprzednio na gruntach leśnych. Utrzymano ograniczenia przy tworzeniu plantacji drzew leśnych (przede wszystkim na gruntach porolnych), jak też zalecenia wzbogacenia ich składów gatunkowych i struktury.

Wysokie koszty zakładania i prowadzenia plantacji drzew, duże ryzyko hodowlane w wypadku plantacji topolowych, wreszcie mały popyt na

drewno topolowe, wszystko to spowodowało wyraźny spadek zainteresowania nadleśnictw tym sposobem produkcji drewna.

Ryc. 17. Plantacja topolowa w Nadleśnictwie Lipusz (fot. S. Kinelski)

4.9. Podsumowanie

Przeгляд ważniejszych działań z zakresu zagospodarowania lasów, podejmowanych w Lasach Państwowych w okresie ubiegłych blisko 60 lat, pozwala na stwierdzenie, że tylko systematyczne i konsekwentne kształtowanie naszych lasów, oparte na solidnej i stale uaktualniającej wiedzy o ekosystemach leśnych, umożliwia uniknięcie większych błędów. W ciągu tego czasu, tak długiego z perspektywy pokoleń ludzkich, a tak krótkiego z punktu widzenia życia lasu, były okresy stopniowej poprawy stanu zagospodarowania lasów i równocześnie załamania tych korzystnych tendencji, spowodowane najczęściej presją na las wynikającą albo z braku zrozumienia dla prawdziwej wiedzy o lesie, albo z koniunkturalnego wymuszania nadmiernych świadczeń lasu. Pierwsze duże powojenne załamanie wiązało się z administracyjnym wprowadzeniem gospodarki bezzrębowej, bez przygotowania jakichkolwiek jej podstaw. Złamano wypracowane przez leśnictwo kanony gospodarcze, nie uwzględniono ostrzeżeń wybitnych leśników, m.in. prof. W. Niedziałkowskiego. Późniejsze załamania spowodowane były presją na użytkowanie lasu: zręby kopalniakowe, konieczność dostaw określonych sortymentów drewna prowadząca do plądrowania drzewostanów, cięcia liniowe itp., jednym słowem – typowe, stosowane od wieków sposoby ratowania finansów właściciela lasów, w tym wypadku państwa. Załamania te, które można z perspektywy czasu określić mianem incydentów, nie zakłóciły jednak w sposób istotny systematycznego budowania ekologicznych podstaw hodowli lasu – doskonalenia rozpoznania warunków siedliskowych, stanowiącego fundament planowania hodowlanego, rozpoznania i wykorzystania zasobów genetycznych naszych lasów, permanentnego doskonalenia technologii hodowlano-leśnych wykorzystujących coraz szerszą wiedzę o ekosystemach leśnych itp.

Stosowanie ekosystemowych rozwiązań w zagospodarowaniu lasu, zapoczątkowane przed 50 laty, było stopniowo i systematycznie wprowadzane do naszej praktyki leśnej. Niektórzy przyrodnicy zarzucają naszemu leśnictwu nadmierną powolność tych działań. Nie biorą jednak pod uwagę faktu, że czas w rozwoju lasu ma inne parametry niż w pozostałych ekosystemach, a zbyt szybkie i gruntowne zmiany koncepcji hodowlanych z reguły kończą się niepowodzeniem. Leśnictwo nauczyło się wyciągać wnioski z tych niepowodzeń. Dzięki takiemu podejściu wprowadzenie w Lasach Państwowych w latach dziewięćdziesiątych zasad doskonalenia gospodarki na podstawach ekologicznych nie wniosło zmian rewolucyjnych. Było to tylko przyśpieszenie działań zapoczątkowanych i rozwijanych w ciągu ubiegłego półwiecza.

Zmiany warunków siedliskowych, zaznaczające się tak wyraźnie w ostatnich dziesięcioleciach, oraz sytuacji ekonomicznej państwa (przecież gospodarka leśna nie żyje w oderwaniu od tej sytuacji), trudności, wręcz niemożliwość określenia w miarę poprawnych prognoz tych zmian, a równocześnie konieczność operowania bardzo odległym horyzontem czasowym przy formułowaniu celów w zagospodarowaniu lasu – wszystko to spowodowało, że w ubiegłym dwudziestolecu hodowla lasu przyjęła następujące podstawowe założenia:

- ryzyko przy podejmowaniu decyzji hodowlanych staje się coraz większe;
- leśnictwo może to ryzyko tylko zmniejszyć, kształtując zbiorowiska możliwie najlepiej dostosowane do lokalnych warunków siedliskowych, możliwie najbardziej odporne na działanie szkodliwych czynników zewnętrznych, wykorzystując naturalne procesy sukcesyjne;
- leśnictwo może również to ryzyko rozproszyć, operując pełnym bogactwem struktur i składów gatunkowych drzewostanów, zawsze zgodnych z warunkami siedliska, wykorzystując bogactwo genetyczne naszych lasów.

Te właśnie założenia znalazły swój wyraz w systematycznie doskonalonych sposobach zagospodarowania lasów.

Literatura

- Bernadzki E., Zajączkowski J.:** Monokultury iglaste w Polsce – stan i tendencje. *Sylvan.* 1995, nr 10, s. 5–12.
- Borowy R.:** Odwrót od metod zrębowych w lasach polskich. *Sylvan.* 1948, nr 2–4, s. 115–121.
- Broda J.:** *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce.* Warszawa, PWRiL 1988, 151 s.

- Broda J., Wawrzynkiewicz J.:** Rozwój utechnicznienia prac leśnych. **W:** *Lasy państwowe w Polsce w latach 1944–1990*. Red. Józef Broda. Warszawa–Poznań, PWN 1997, s. 133–150.
- Buff J.:** Blick in die Zukunft reihenweise durchforsteter Fichtenbestände. *Der Forst- und Holzwirt*. 1968, nr 24.
- Chodzicki E., Ilmurzyński E., Dreszer L.:** *Gospodarka leśna w Szwajcarii*. Warszawa, Wyd. IBL 1948, ser. A 57, 115 s.
- Chodzicki E.:** Zagadnienie ujednoczenia niektórych pojęć techniczno-gospodarczych zróżnicowania lasów. *Sylvan*. 1960, nr 5, s. 1–24.
- Flentje W.M., Gough P.C.:** Stosowanie trzebieży liniowej w drzewostanach Wschodniej Anglii. *Sylvan*. 1949, nr 1–2, s. 208–210.
- Hejmanowski S. i in.:** *Program doskonalenia gospodarki nasiennej i wdrażania osiągnięć genetyki stosowanej w lasach państwowych w okresie 1975–1990*. Warszawa, NZLP 1975.
- Ilmurzyński E. 1951:** *Cięcia pielęgnacyjne w gospodarstwie leśnym*. Warszawa, PWRiL 1951, 105 s.
- Ilmurzyński E., Bernadzki E.:** *The cooperation between silviculture and forest utilization in the sphere of the small sized wood production from thinning*. Materiał na Sesję FAO/ECE/ILO. Warszawa 1968.
- Instrukcja** zarządzania lasu. Część II. *Instrukcja wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych*. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2003, 118 s.
- Kliczkowska A., Gromadzki A.:** *Prace glebowo-siedliskowe jako podstawa długookresowego planowania hodowlanego*. Materiał na konferencję „Urządzenie lasu podstawą zrównoważonej gospodarki leśnej”. Waplewo 1997, 9 s.
- Kramer H., Kortzfleisch A.:** Erfahrungen mit starker Reihendurchforstung bei Fichte im Westharz. *Der Forst- und Holzwirt*. 1970, nr 9.
- Las w liczbach 1997.** Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych 1997, 163 s.
- Mroczkiewicz L.:** Podział Polski na krainy i dzielnice przyrodniczo-leśne. *Prace IBL*. 1952, nr 80, 120 s.
- Mroczkiewicz L., Trampler T. i in.:** Typy siedliskowe lasu w Polsce. *Prace IBL*. 1964, nr 250, 489 s.
- Niedziałkowski W.:** Przyczynek do zagadnienia przebudowy struktury naszych lasów. *Sylvan*. 1948, nr 2–4, s. 273–290.
- Historia** dyrekcji LP w Katowicach do 1997 r. Warszawa, Zarząd Główny SITLiD, Wydawnictwo Świat 1997, 258 s.
- Trampler T., Kliczkowska A., Dmyterko E., Sierpińska A.:** *Regionalizacja przyrodniczo-leśna Polski*. Warszawa, PWRiL 1990, 158 s.
- Schädelin W.:** *Die Auslesedurchforstung als Erziehungsbetrieb höchster Wertleistung*. Bern–Leipzig, Haupt 1942, wyd 3.
- Szabla K., Pabian R.:** *Szkołkarstwo kontenerowe*. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2003, 212 s.
- Szymański S., Urbański K.:** Działalność gospodarcza lasów państwowych i jej wyniki. Hodowla lasu. **W:** *Lasy państwowe w Polsce w latach 1944–1990*. Red. Józef Broda. Warszawa, PWN 1997, s. 133–150.
- Twaróg J.:** Rębnie w górach. *Biblioteczka Leśnika*. 1990, nr 15, 129 s.

- Włoczewski T.:** Aktualne problemy gospodarstwa leśnego w Szwajcarii. *Sylvan.* 1950, nr 1, s. 15–32.
- Zajączkowski J.:** Rola zasad hodowli lasu w kształtowaniu trwałej wielofunkcyjności polskich lasów i leśnictwa. *Sylvan.* 2003, nr 4, s. 3–9.
- Zarządzenie nr 11** dyrektora generalnego LP z dnia 14 II 1995 r. w sprawie doskonalenie gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych (ZZ-710-13/95).
- Zarządzenie nr 11A** dyrektora generalnego LP z dnia 11 V 1999 r. Załącznik nr 1 – Wytyczne w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych (ZG-7120-2/99).
- Zasady** techniczno-hodowlane obowiązujące w Państwowym Gospodarstwie Leśnym. Warszawa, PWRiL 1953, 83 s.
- Zasady** zagospodarowania lasów grupy I i grupy II w Państwowym Gospodarstwie Leśnym. Warszawa, PWRiL 1955, 42 s.
- Zasady** hodowlane obowiązujące w Państwowym Gospodarstwie Leśnym. Warszawa, PWRiL 1961, 234 s.
- Zasady** hodowlane obowiązujące w Państwowym Gospodarstwie Leśnym. Warszawa, PWRiL 1969, 410 s.
- Zasady** hodowli lasu. Warszawa, PWRiL 1979, 155 s.
- Zasady** hodowli lasu. Warszawa, PWRiL 1988, 172 s.
- Zasady** hodowli lasu. Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy LP w Bedoniu 2003, 159 s.

5

LEŚNICTWO W OBLICZU
KATASTROF I ZAGROŻEŃ
EKOLOGICZNYCH

JACEK STANISŁAW STOCKI

5.1. Wprowadzenie

Kłęski żywiołowe w lasach należą do zjawisk naturalnych. Są to masowe wystąpienia szkodliwych owadów, epifitozy grzybów patogenicznych, powodzie, susze, silne wiatry i trąby powietrzne. Do rzadziej spotykanych zjawisk o charakterze kłęskowym, wywoływanych przez człowieka, należą m.in. pożary, szeroko rozumiane szkody przemysłowe, lawiny i osuwiska. Działalność człowieka jest też często przyczyną kłesk ekologicznych, do których należą wielkoobszarowe wylesienia, skutki awarii przemysłowych i katastrof podczas transportu substancji niebezpiecznych.

Kłęski żywiołowe w lasach są zjawiskami nieprzewidywalnymi i groźnymi w skutkach. Dowodzą tego straty przyrodnicze i ekonomiczne powstałe w drzewostanach po przejściu huraganowych wiatrów, nagłych opadach śniegu lub po okiści, lawinach, powodziach i długotrwałych okresach suszy. Jedną z przyczyn wymiernych strat w gospodarce leśnej na całym świecie są masowe (gradacyjne) pojawy owadów, uznanych z punktu widzenia gospodarki za szkodliwe. Masowe występowanie owadów w lasach i wyrządzane przez nie szkody, objawiające się najczęściej pozbawieniem roślin leśnych (drzew, krzewów, flory dna lasu) aparatu asymilacyjnego lub zamieraniem pojedynczych drzew i drzewostanów, były znane człowiekowi już w zamierzchłej przeszłości; na ziemiach Polski odnotowywano je nawet w kronikach z okresu wczesnego średniowiecza.

Po zakończeniu II wojny światowej sytuacja leśnictwa w Polsce była z punktu widzenia ochrony lasu bardzo trudna – okupanci pozostawili lasy w katastrofalnym stanie zdrowotnym i sanitarnym, na rozległych obszarach występowały niszczycielskie gradacje owadów uszkadzających aparat asymilacyjny i tkanki podkorowe drzew (miazgę i łyko). W całym pięćdzie-

sięcioleciu powojennym, jeśli chodzi o zagrożenie lasu, zachodziły zjawiska o rozmiarze i nasileniu nie notowanym w historii naszego leśnictwa (Buryński, Kozłowska 1997).

Ze względu na ogrom zadań i problemów wymagających pełnego zaangażowania leśników w ich rozwiązywanie, w pierwszych kilkunastu latach po wojnie nie podejmowano prób określenia wielkości strat powodowanych w lasach przez czynniki biotyczne, abiotyczne i antropogeniczne. Dopiero w latach sześćdziesiątych ogólną ich sumę oszacowano na kilka miliardów złotych rocznie. W ostatnim pięćdziesięcioleciu obserwowany jest stały ilościowo-jakościowy wzrost zagrożenia środowiska leśnego przez różne czynniki szkodotwórcze. W wypadku owadów polega on na zwiększaniu się liczby gatunków zagrażających produkcji leśnej, wzroście powierzchni i częstotliwości ich występowania oraz powierzchni przeprowadzanych zabiegów ratowniczych.

Ustawa z dnia 18 IV 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (DzU 02.62.558 ze zm.) definiuje klęskę żywiołową jako katastrofę naturalną lub awarię techniczną, której skutki zagrażają życiu lub zdrowiu dużej liczby osób, mieniu albo środowisku na znacznych obszarach, a pomoc i ochrona mogą być skutecznie podjęte tylko przy zastosowaniu nadzwyczajnych środków, przy współdziałaniu różnych organów i instytucji oraz specjalistycznych służb i formacji działających pod jednolitym kierownictwem.

Przytoczona powyżej ustawa wprowadza również pojęcie katastrofy naturalnej, przez którą rozumie się zdarzenia związane z działaniem sił natury, w szczególności wyładowania atmosferyczne, wstrząsy sejsmiczne, silne wiatry, intensywne opady atmosferyczne, długotrwałe występowanie ekstremalnych temperatur, osuwiska ziemi, pożary, susze, powodzie, zjawiska lodowe na rzekach, morzu, jeziorach i innych zbiornikach wodnych, masowe występowanie szkodników, chorób roślin lub zwierząt albo chorób zakaźnych ludzi, albo też działanie innego żywiołu.

Do najważniejszych klęsk żywiołowych nawiedzających lasy Polski w ostatnim okresie należą: huraganowe wiatry i trąby powietrzne, masowe pojawy roślinożernych owadów i chorób wywoływanych przez grzyby oraz pożary lasu. Mniejsze znaczenie miały i mają powodzie, a lawiny i osuwiska – raczej lokalne i o marginalnym znaczeniu.

Rozwój energetyki, przemysłu, zwłaszcza ciężkiego i związane z tym wykorzystywanie różnych paliw, procesów i związków chemicznych prowadzi do zanieczyszczenia atmosfery, co ma zdecydowanie negatywny wpływ na ekosystemy leśne i drzewostany.

5.2. Huraganowe wiatry i trąby powietrzne

5.2.1. Charakterystyka ogólna

Huraganowe wiatry i trąby powietrzne są przyczyną klęsk wiatrołomów i wiatrowałów w lasach. Najsilniejsze w naszej strefie klimatycznej wiatry wieją zazwyczaj od października do kwietnia z kierunku zachodniego, szczególnie w pasie północnym kraju. Zimą towarzyszą im szkody od okiści śniegowej i burz śnieżnych. Niszczona jest również infrastruktura – dachy osad, drogi, przepusty, mosty i inne wodno-łądowe obiekty inżynieryjne, grodzienia, szkółki i uprawy. Rodzaj i nasilenie szkód zależą głównie od rodzaju i prędkości wiatru. Wiatrowały, złomy, nachylenia drzew z naderwaniem systemu korzeniowego i pęknięciami drewna – to najczęściej spotykane szkody od wiatru.

Wiatry wiejące uporczywie w jednym kierunku wywołują w drzewostanach uszkodzenia chroniczne, przede wszystkim zaburzenia w procesach fizjologicznych drzew. Znaczną wrażliwość na działanie ciągle wiejących wiatrów wykazują: sosna zwyczajna, świerk pospolity, jedlica, modrzew, buk, grab i brzoza. Mniej wrażliwe są: jodła, sosna czarna, kosówka, świerk sitkajski, wiąz, dąb, olsza, topola i wierzba. Im uboższa gleba pod lasem, tym szkody od wiatru są dotkliwsze.

Wiatry o charakterze gwałtownym, do których zalicza się silne wiatry i huragany, wywołują głównie mechaniczne uszkodzenia drzew i drzewostanów: łamią wierzchołki i pędy, nawet strzały (wiatrołomy) i wywracają całe drzewa (wiatrowały), trwale je wyginają, powodując częściowe naderwanie systemu korzeniowego i pęknięcia drewna (naprężenia w czasie zginania strzał) (ryc. 1). Na wywały najbardziej narażone są drzewa wytwarzające płaski system korzeniowy: świerk pospolity, jodła i jedlica; w mniejszym stopniu – sosna i modrzew. W grupie gatunków liściastych najczęściej wywracane są brzoza i buk, najrzadziej – dęby.

Ryc. 1. Drzewostan w Nadleśnictwie Pisz (Puszcza Piska) po przejściu huraganu w dniu 4 VII 2002 r., przed uprzątnięciem (fot. J. Stocki)

5.2.2. Szkody od wiatru w lasach Polski

5.2.2.1. Lata 1955–1968

O ile w połowie ubiegłego wieku szkody od wiatru zdarzały się głównie w górach, to w ostatnich dziesięcioleciach coraz częściej występowanie huraganowych wiatrów, związanych z anomaliami pogodowymi, obserwujemy na terenach nizinnych, szczególnie w pasie nadmorskim i pojezierzy.

W Sudetach miąższość wywałów i złomów oszacowano w roku 1955 na 0,5 mln m³, a po zimie 1966/1967 – w wyniku inwentaryzacji szkód – na ponad 1,0 mln m³.

Największe szkody odnotowane w lasach Polski spowodowały w latach 1964–1965 i 1967–1968 huragany w Karpatach Zachodnich (Stocka, Stocki 2003). Łączną miąższość złomów i wywrotów oszacowano wtedy na 2,5 mln m³. W Tatrach, w wyniku wiatru halnego wiejącego 6 V 1968 r., zostały zniszczone drzewostany o miąższości ponad 200 tys. m³. W 1964 r. na Górnym Śląsku i w roku gospodarczym 1965/1966 w województwie rzeszowskim wichura powaliła drzewa o miąższości około 250 tys. m³.

5.2.2.2. Okres 21 X 1999–6 IV 2000

Ogromne szkody w lasach 15 regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych wyrządziły huraganowe wiatry wiejące z przerwami od połowy października 1999 r. do kwietnia roku 2000 (tab. 1). Po wiatrach z 20–24 XI 1999 r. leśnicy uprzętnęli z lasów południowo-wschodniej Polski aż 432 tys. m³ drewna.

Kolejna fala destrukcyjnie działających wiatrów nawiedziła lasy Polski północnej 3–4 grudnia. Uszkodzeniu uległo wtedy 2472 tys. m³ drewna, w tym około 80% drewna iglastego, na terenie dziewięciu RDLP. Największe straty odnotowano w drzewostanach następujących RDLP: Białystok (617 tys. m³), Olsztyn (800 tys. m³), Szczecinek (502 tys. m³) i Gdańsk (33 tys. m³). Pod koniec stycznia (29–30) 2000 r. wiatry powaliły i połamały drzewa o łącznej miąższości 469 tys. m³ w drzewostanach pięciu RDLP,

Tabela 1. Szkody od wiatru i śniegu spowodowane w Lasach Państwowych w latach 1999–2004

RDLP	Miąższość drewna uszkodzanego w kolejnych klęskach od wiatru i śniegu w Lasach Państwowych w okresie od końca 1999 r. do I kwartału 2004 r. (w m ³)						
	koniec 1999 – IV 2000 r.	VII 2001 r.	koniec 2001 – I 2002 r.	4 VII 2002 r.	X 2002 r.	2003 r.	I kwartał 2004 r.
Białystok	660 000	43 080	350 000	3 643 400	–	–	125 000
Gdańsk	341 245	–	284 826	–	–	–	51 000
Katowice	41 075	50 469	15 000	–	208 000	562 291	90 000
Kraków	31 000	20 000	25 000	–	74 400	14 000	5 900
Krosno	333 300	21 800	20 370	–	61 500	9 500	–
Lublin	548 300	6 500	18 103	–	–	1 350	–
Łódź	2 300	12 645	13 500	–	–	–	550
Olsztyn	840 000	100 000	230 000	200 000	100 000	–	142 100
Piła	21 820	3 900	45 000	–	–	55 022	6 669
Poznań	–	4 262	28 800	–	–	113 955	18 979
Radom	11 200	4 436	12 500	–	–	–	–
Szczecin	102 000	–	90 000	23 000	–	90 260	18 400
Szczecinek	770 000	5 200	330 000	–	83 000	–	–
Toruń	50 000	134 042	34 000	–	–	62 000	10 000
Warszawa	8 200	1 890	17 600	–	–	–	3 380
Wrocław	5 000	10 000	31 000	11 000	210 000	378 943	45 947
Zielona Góra	–	86	34 700	–	–	31 210	9 390
Razem	3 765 440	418 310	1 580 399	3 877 400	736 900	1 318 531	527 315

w tym ponownie w RDLP Szczecinek (198 tys. m³), ponadto w RDLP Lublin (183,5 tys. m³) i Szczecin (42 tys. m³).

Po lokalnych wiatrach w dniach 28–29 lutego i 9–10 marca kolejna kłęska nawiedziła lasy 5–7 IV 2000 r. Silne wiatry wiejące na terenie całego kraju powaliły i uszkodziły w inny sposób 393 tys. m³ drewna w drzewostanach 12 RDLP.

W czasie zaledwie sześciu miesięcy czterokrotnie występująca fala huraganowych wiatrów, obejmująca w przeważającej mierze obszar północnej Polski, wyrzuciła i uszkodziła 3765,4 tys. m³ drewna – głównie sosen i świerków, w mniejszym zaś rozmiarze (około 20% miąższości) gatunków liściastych. Najbardziej ucierpiały drzewostany Polski północnej.

W okresie między 8 a 30 VII 2001 r. huraganowe wiatry i burze spowodowały w drzewostanach nadleśnictw 15 regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych szkody w postaci wiatrowałów o łącznej miąższości 418,3 tys. m³. Najdotkliwsze straty poniosły lasy na Mazurach, Kujawach i Śląsku.

Przełom lat 2001 i 2002 cechowało przemieszczanie się nad Europą Środkową kolejnych frontów z szybko następującymi zmianami ciśnienia atmosferycznego. Tworzące się w tych warunkach huraganowe wiatry osiągały w pasie wybrzeża na północy Niemiec szybkość 160 km/godz. W Polsce, szczególnie północnej i wschodniej, prędkość wiatru wahała się wówczas od 100 do 140 km/godz. Szkody w wyniku wiatrołomów połączonych ze śniegołomami odczuły najsilniej lasy Pomorza i Mazur: RDLP Szczecinek (120 tys. m³), Gdańsk (10,8 tys. m³), Olsztyn (30 tys. m³) oraz Krosno (3,9 tys. m³) i Lublin (1 tys. m³). Łącznie do uprzątnięcia i zagospodarowania wyznaczono 165,8 tys. m³ wywalonego i połamanego drewna iglastego. Między 25 i 30 I 2002 r. uszkodzeniu w różnym stopniu uległo 1414,7 tys. m³ grubizny w drzewostanach wszystkich 17 RDLP, głównie Podlasia, Mazur i Pomorza (Taradejna 2002).

Od końca grudnia 2001 r. do końca stycznia roku 2002 łączna miąższość wiatrowałów i wiatrołomów wyniosła około 1580,4 tys. m³ drewna, o wartości szacowanej na blisko 172,5 mln zł (Stocki 2003).

5.2.2.3. Huragan i trąba powietrzna w dniu 4 VII 2002 r.

Huragan stulecia, który nawiedził Polskę 4 VII 2002 r., przeszedł wraz z trąbą powietrzną nad północno-wschodnim obszarem kraju, powodując w lasach szkody o skali dotychczas niespotykanej. W drzewostanach puszczy Kurpiowskiej i Boreckiej, a szczególnie Puszczy Piskiej, złomy i wywroty objęły pas długości ponad 130 km. W nadleśnictwach Pisz, Drygały, Giżycko i Borki trąba powietrzna wyłamała i wywaliła drzewa na powierzchni około 33 tys. ha; na 17 tys. ha las został doszczętnie zniszczony (ryc. 2).

Ryc. 2. Gniazdo złomów i wywrotów w drzewostanie mieszanym po przejściu huraganu (fot. J. Stocki)

Tabela 2. Skala uszkodzeń drzewostanów RDLP Białystok po klęsce huraganu w dniu 4 VII 2002 r. (szacunki z lipca 2002 r.)

Nadleśnictwo	Miąższość drzew uszkodzonych (tys. m ³)	W tym wywroty i złomy (tys. m ³)	Ogólna powierzchnia uszkodzeń (w ha)	Powierzchnia do przebudowy (w ha)	W tym przewidywana powierzchnia odnowień (w ha)
Borki	350	294	720	470	470
Cz. Dwór	110	110	4 550	152	152
Drygały	510	400	7 000	1 200	840
Giżycko	140	110	2 200	170	170
Nowogród	320	210	6 500	1 000	700
Pisz	2 000	1 010	12 000	11 570	1 570
Razem	3 430	2 134	32 970	14 562	3 902

Uszkodzeniu w ciągu zaledwie niecałej godziny uległa rekordowa ilość drewna, oszacowanego wstępnie na około 3430 tys. m³; ostateczne szacowanie uszkodzonej miąższości wykazało jednak aż 3643,9 tys. m³ (tab. 2).

W czasie usuwania szkód, co przypadło na okres silnego zagrożenia ze strony owadów – szkodników wtórnych, w pierwszej kolejności wyrabiano i wywożono z lasu surowiec iglasty leżący (przede wszystkim świerk), na-

stępnie zagospodarowywano złomy i drzewa z ewidentnie uszkodzonymi systemami korzeniowymi. Sytuacja klęski żywiołowej i zagrożenia przez owady wymuszała szybkie tempo prac przy usuwaniu i zabezpieczaniu wyrobionego surowca, zarówno pozostającego w lesie, jak i składowanego poza lasem (Taradejna 2002).

W tym czasie w innych regionalnych dyrekcjach LP szkody wyrządzone przez huragany były mniejsze. W RDLP Olsztyn wynosiły około 200 tys. m³ drewna, w RDLP Szczecin – 23 tys. m³, w RDLP Wrocław – 11 tys. m³.

5.2.2.4. Dalsze klęski huraganowe

Kolejne wiatry o charakterze klęskowym nawiedziły lasy Polski między 12–13 i 27–29 X 2002 r. Uszkodzeniu uległo 736 900 m³ drewna. W 2003 r. nie dochodziło już do tak ekstremalnych szkód powodowanych przez wiatry. Pod koniec tego roku odnotowano zniszczenie około 90 tys. m³ drewna w RDLP Katowice.

W 2003 r. usunięto w lasach państwowych całego kraju 6487,3 tys. m³ posuszu, w tym złomy i wywroty iglaste w drzewostanach rębnych stanowiły 1120,2 tys. m³ (313,6 tys. m³ w RDLP Katowice, 298,0 tys. m³ w RDLP Białystok i 153,4 tys. m³ w RDLP Wrocław) oraz w drzewostanach przedrębnych iglastych – 4207,1 tys. m³ (1133,6 tys. m³ w RDLP Białystok, 555,1 tys. m³ w RDLP Katowice i 432,0 tys. m³ w RDLP Olsztyn). Miąższość posuszu złomów i wywrotów liściastych w drzewostanach rębnych wyniosła 277,4 tys. m³ (w tym 67,9 tys. m³ w RDLP Białystok, 138,2 tys. m³ w RDLP Krosno), a w drzewostanach liściastych przedrębnych – 882,6 tys. m³ (w tym 153,2 tys. m³ w RDLP Białystok i 93,9 tys. m³ w RDLP Katowice) (tab. 1). W wyniku destrukcyjnego oddziaływania silnych wiatrów i śniegu, zniszczenia w drzewostanach na terenie dziesięciu RDLP oszacowano na 1 318 531 m³ złomów i wywrotów. Dominowały szkody w RDLP Katowice (562 291 m³ drewna), RDLP Poznań (113 955 m³) i RDLP Wrocław (378 943 m³) (tab. 1).

Zniszczenia w drzewostanach na skutek wiatrów i śniegu wystąpiły w RDLP Lublin: 13 I 2003 r. w Nadleśnictwie Radzyń (50,0 m³) i 10 VIII 2003 r. w Nadleśnictwie Rudnik (1300 m³).

W RDLP Wrocław wyrobiono w 2003 r. 378 943 m³ złomów i wywrotów, głównie w wyniku usuwania skutków silnych wiatrów, które wystąpiły w październiku 2002 r. na terenie Sudetów.

Miąższość usuniętych złomów i wywrotów w drzewostanach RDLP Katowice wyniosła 562 291 m³. Największe straty odnotowano w nadleśnictwach: Kup (68 506 m³), Turawa (46 096 m³), Brzeg (40 957 m³), Lubliniec (28 830 m³) i Strzelce Opolskie (24 432 m³). W wyniku gwałtownych wia-

trów huraganowych, wiejących 19–29 VIII 2003 r. na terenie Nadleśnictwa Zawadzkie (RDLP Katowice), powstało 87 tys. m³ wywrotów i złomów. Uszkodzenia dotknęły głównie drzewostany sosnowe na powierzchni 5800 ha, przy czym powierzchnia otwarta, zakwalifikowana do ponownego odnowienia wynosiła 250 ha. W wyrobionej od 15 VIII 2003 r. do 31 III 2004 r. miąższości drewna wywrotów i złomów sosna stanowiła 82%, brzoza – 10% i świerk – 5%.

W RDLP Krosno znaczne szkody, przekraczające jednorazowo 1000 m³ w nadleśnictwie, spowodowały huraganowe wiatry wiejące w dniu 6 VI 2004 r. w Nadleśnictwie Oleszyce (zniszczeniu uległo 4,5 tys. m³, w tym 4,1 tys. m³ drewna iglastego) i w Nadleśnictwie Radymno – 5,0 tys. m³, w tym 4,5 tys. m³ drewna iglastego. Łącznie uszkodzone zostało 9,5 tys. m³ drewna, w tym 8,6 tys. m³ drewna iglastego.

Miąższość posuszu złomów i wywrotów wyrobiona w I kwartale 2004 r. we wszystkich RDLP wyniosła 1471,03 tys. m³. Największe pozyskanie odnotowano w RDLP Białystok (141,16 tys. m³), Katowice (183,98 tys. m³) i Szczecinek (127,81 tys. m³). W analogicznym okresie 2002 r. miąższość pozyskanego posuszu, w tym złomów i wywrotów, wyniosła 1388,94 m³ (LPIO-4), a w I kwartale 2003 r. – 1806,27 tys. m³ (LPIO-4).

Przy wyróbce, oprócz metod mechanicznych (korowanie, składowanie „na mokro”), w niektórych RDLP stosowano chemiczne zabezpieczanie drewna, szczególnie pochodzącego ze złomów i wywrotów. W ostatnim okresie przeprowadzano je głównie w drzewostanach RDLP Białystok, Katowice, Krosno, Olsztyn, Wrocław, Gdańsk i Radom.

5.3. Pożary lasu

5.3.1. Charakterystyka ogólna i przebieg pożarów lasów

Pożary są jedną z najgroźniejszych klęsk wywołujących w lasach różnokierunkowe procesy ekologiczne i szkody w produkcji drewna. W warunkach naszego kraju powstają w drzewostanach różnych klas wieku i na różnych typach siedliskowych lasu.

Potrzeba uregulowania postępowania prawnego w wypadku pożarów lasów występujących na całym obszarze Polski spowodowała wydanie pierwszych aktów prawnych już w XIX wieku. W 1883 r. ukazało się rozporządzenie policyjne w Dzienniku Urzędowym Królewskiej Regencji w Bydgoszczy, nakazujące zachowanie szczególnej ostrożności podczas przebywania na terenach leśnych oraz stosowanie środków zmierzających do zwiększenia bezpieczeństwa pożarowego w lasach (Karlikowski 1975). W latach międzywojennych pożary lasów nie miały większego znaczenia gospodarczego, m.in. ze względu na ograniczoną penetrację lasów przez społeczeństwo.

Okres II wojny światowej oraz bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych pozostawił olbrzymie spustoszenia w litych drzewostanach sosnowych, szczególnie w dużych kompleksach leśnych zachodniej części kraju. Masowe pożary powodowały zniszczenia drzewostanów i przyczyniały się do powstawania gradacyjnych pojawów szkodliwych owadów. Po przejściu pożarów nastąpił okres względnej stabilizacji, ale prace o charakterze gospodarczym prowadzone w lasach i stale wzrastająca penetracja obszarów leśnych przez człowieka nie wyeliminowały ponownego zagrożenia lasów z tego powodu.

W latach 1961–1970 w lasach zarządzanych przez Lasy Państwowe powstawało rocznie średnio około 1400 pożarów na obszarze niemal 2500 ha (Santorski 1998).

Ryc. 3. Młody drzewostan po pożarze; widoczne odpadanie kory w miejscach żerowisk owadów szkodników wtórnych (fot. B. Ubysz)

Duże potencjalne zagrożenie lasów w Polsce pożarami spowodowane było przede wszystkim znaczną przewagą słabych siedlisk leśnych i wynikającym stąd ubogim składem gatunkowym drzewostanów oraz ich strukturą wiekową. W latach od 1946 do połowy lat sześćdziesiątych w wyniku zalesień nieużytków oraz schematycznej gospodarki leśnej powstały olbrzymie kompleksy leśne jednowiekowych monokultur sosnowych. W 1970 r. osiągnięto 27-procentową lesistość kraju, ale z ponad 70-procentowym udziałem sosny w składzie gatunkowym drzewostanów. Potencjalna powierzchnia drzewostanów zagrożonych pożarami, prawie wyłącznie sosnowych (I klasy palności), wynosiła 1–2,5 mln ha, a w 2000 r. – nawet blisko 4,0 mln ha. W latach 1961–1965 zarejestrowano 6900 pożarów, które objęły powierzchnię około 13 tys. ha, z kolei w latach 1966–1970 – 7800 pożarów na łącznym obszarze 11 tys. ha (ryc. 3).

Przyczyną powstawania pożarów w omawianym okresie uprzemysławiania kraju i przyspieszonej urbanizacji były:

- iskry parowozów opalanych węglem oraz iskrzenie kół pociągów w wyniku hamowania ich biegu, także niedopałki papierosów wyrzucane przez okna pociągów;

- wadliwa eksploatacja ciągników bez urządzeń przeciwiwiskiernych, ciągników wykorzystywanych w latach powojennych na obszarach leśnych;
- tradycja wypalania łąk, ściernisk i traw wzdłuż szlaków komunikacyjnych, skarp, linii kolejowych, w rowach, na poboczach dróg i przeniesienie się ognia z obszarów nieleśnych na leśne;
- masowe poszukiwanie wypoczynku przez ludność na terenach leśnych, czemu sprzyjało upaństwowienie lasów, poprawa jakości i sieci dróg, rozwój motoryzacji i infrastruktury turystycznej oraz skracanie czasu pracy.

Penetracja terenów leśnych w celach rekreacyjnych obejmowała w tym czasie około 23% ich całkowitej powierzchni. Tutaj głównymi przyczynami podpałów lasu były niedopałki papierosów i bez troskie obchodzenie się z ogniem na biwakach.

Aż 90% pożarów lasu wywoływanych jest bezpośrednio lub pośrednio przez człowieka. Wyjątkiem są pożary powstające na skutek wyładowań atmosferycznych (piorunów). W naszych warunkach klimatycznych są one sporadyczne i występują głównie w lasach zielonogórskich i poznańskich (Ubysz i in. 2003).

Liczba pożarów spowodowanych nieostrożnością i lekkomyślnością ludzi przebywających w lesie sięgała w latach 1960–1975 aż 60% wszystkich pożarów terenów leśnych i miała tendencję zwykłą, podczas gdy pożarów wywoływanych przez kolej z każdym rokiem malała. W latach 1961–1970 w ogólnej liczbie pożarów lasu stanowiły one średnio około 17%, a w 1971 r. już tylko 8%, z tendencją malejącą.

Porównując lata 1964 i 1971, kiedy to zanotowano podobne układy czynników meteorologicznych i wystąpiła zbliżona liczba pożarów, łatwo zauważyć, że przeciętna powierzchnia jednego pożaru zmalała z 2,87 ha do 1,20 ha (tab. 3).

Liczba pożarów powstałych w lasach w latach 1991–1997 była niemal dwukrotnie większa niż w latach 1988–1991, ale najbardziej katastrofalny okazał się rok 1992 (ponad 9000 pożarów na blisko 34 tys. ha, w tym w sierpniu 1992 r. cztery katastrofalne pożary obejmujące łącznie około 23 tys. ha lasów).

Tabela 3. Zestawienie liczby pożarów, powierzchni leśnej objętej pożarami i średniej powierzchni pożarów w latach 1961–1971 (wg Karlikowskiego 1975)

Rok	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Liczba pożarów	963	886	2343	1785	514	888	851	1707	3463	939	1775
Pow. pożaru (w ha)	1203	2343	3849	5122	692	956	1407	1937	5718	1027	2134
Średnia pow. pożaru (w ha)	1,25	2,64	1,64	2,87	1,35	1,08	1,65	1,13	1,65	1,09	1,20

Ryc. 4. Drzewostan sosnowy po pożarze górnym silnie opanowany przez szkodniki owadzie wtórne i techniczne (fot. ZOL Łódź)

Statystyka pożarów w Polsce w okresie powojennym wykazuje jednoznacznie tendencję wzrostową – zarówno pod względem liczby pożarów, jak i powierzchni spalonej. Średnia roczna liczba pożarów lasu w latach 1991–2000 wynosiła 8306 (trzykrotnie więcej niż w okresie 1951–1960 i o dwie trzecie więcej niż w latach 1981–1990), średnia zaś roczna powierzchnia spalona w tym samym czasie – 10 915 ha (w tym 5587 ha w Lasach Państwowych, w porównaniu z 3737 ha w poprzedniej dekadzie). Ogółem w kraju, w latach 1991–2000, w wyniku 83 061 pożarów lasu, spaleni uległy drzewostany na powierzchni 109 146 ha (w tym około 40% w 1992 r.). W minionym dziesięcioleciu liczba pożarów w Lasach Państwowych wyniosła prawie tyle samo (47 190), co w poprzednim dwudziestoleciu, w latach 1971–1990 (47 390).

Udział pożarów, które wybuchły w lasach Polski, w ogólnej liczbie pożarów powstających w lasach Europy wahał się od około 6 do 16%, powierzchni zaś spalonej – od 0,8 do 9,68% w ekstremalnym roku 1992. Jednym z groźnych skutków pożarów są masowe pojawy szkodników wtórnych (ryc. 4).

W statystyce pożarów polskich lasów dominują pożary powstałe w wyniku nieostrożności dorosłych (40,2%), rośnie też niepokojąco udział poża-

rów wybuchających w wyniku podpaień (44,2%). Z każdym rokiem zwiększa się liczba pożarów zaistniałych na skutek przerzutów ognia z gruntów nieleśnych, ze świadomie podpalanych ściernisk i suchej roślinności na nieużytkach i w rowach. Rekordowym pod tym względem był rok 1999, kiedy to przerzuty ognia z gruntów nieleśnych były przyczyną 28% pożarów lasów w Lasach Państwowych.

W większości przypadków powstanie pożaru ma związek z porą roku; w różnych latach okres maksymalnego zagrożenia pożarowego występuje w różnych miesiącach. Zdecydowana większość pożarów lasu wybucha od marca do września włącznie. Warunki meteorologiczne w danym roku decydują, czy nasilenie pożarów przypada na miesiące wczesnowiosenne, czy na okres suszy letniej od sierpnia do września. W 2000 r. pożary wiosenne, od kwietnia do maja, stanowiły aż 70% wszystkich pożarów lasu. W tym samym roku miesięczna liczba pożarów (5296) przekroczyła dotychczasowy rekord osiągnięty w kwietniu 1996 r. (5003).

Zagrożenie pożarowe potęgowane jest coraz częstszymi okresami suszy z wysokimi temperaturami powietrza i silnymi wiatrami. Na duże zagrożenie pożarowe lasów w Polsce, zajmujących powierzchnię 8,97 mln ha (w tym 7,6 mln ha lasów państwowych), wpływają zarówno warunki abiotyczne, biotyczne, jak i antropogeniczne. Pogarszanie się stanu zdrowotnego lasów sprawia, że stają się one coraz bardziej podatne na pożary (Ubysz i in. 2003).

5.3.2. Katastrofalne pożary lasów w Polsce

Z dużymi i bardzo dużymi pożarami lasów (ponad 5,0 ha) społeczeństwo polskie, zwłaszcza leśnicy i straż pożarna, zmagало się już od końca II wojny światowej. Przyczyną pożarów były często świadome podpalenia, brak zaś dostatecznie rozbudowanej sieci dróg, sprzętu gaśniczego i punktów czerpania wody utrudniał walkę z ogniem. Stan zdrowotny i sanitarny lasów, po latach wojny i rabunkowej gospodarki okupanta, był zły – duże ilości posuszu (drzewa „postrzelane”, złomy i wywroty, pozostałości poeksploatacyjne zalegające dno lasu) stwarzały realne zagrożenie pożarowe. Pożary duże obejmowały zwłaszcza obszary ubogich siedlisk porośniętych sosną w zachodnim pasie przygranicznym i drzewostany lasów szczecińskich, zielonogórskich oraz wrocławskich.

Kolejna faza dużych pożarów lasu nawiedziła Polskę w latach osiemdziesiątych (Ubysz i in. 2003). Pierwszy duży pożar lasu (ponad 1000 ha) o powierzchni 1162 ha wybuchł w sierpniu 1982 r. w Nadleśnictwie Lubsko.

Długotrwała susza panująca w roku 1992 spowodowała obniżenie poziomu wód gruntowych, co wpłynęło negatywnie na kondycję zdrowotną drzewostanów i wywołało przesuszenie wierzchnich warstw ściółki i roślinności runa. W tym czasie panowały warunki meteorologiczne wyjątkowo sprzyjające powstawaniu pożarów – wysokie temperatury przekraczające $+30^{\circ}\text{C}$, niska wilgotność względna powietrza i silne wiatry wiejące ze zmiennych kierunków. Wszystkie te czynniki sprawiły, że wybuchające wówczas pożary rozprzestrzeniały się z niespotykaną dotąd w warunkach polskich intensywnością.

Największa seria dużych pożarów lasów wystąpiła w sierpniu 1992 r. – cztery katastrofalne pożary objęły lasy o łącznej powierzchni 20 165 ha:

- 9 sierpnia w Nadleśnictwie Szprotawa (woj. lubuskie) wybuchł pożar, który trwał dwa dni; spaliło się 2260 ha lasu;
- 10 i 11 sierpnia w nadleśnictwach Solec Kujawski i Gniewkowo (woj. kujawsko-pomorskie) spaliło się 3000 ha lasu;
- 10 sierpnia w nadleśnictwach Potrzebowice, Wronki i Krucz (woj. wielkopolskie) ogień strawił 5130 ha lasu (ryc. 5). Pożar wybuchł po południu, temperatura powietrza wahała się w granicach $26\text{--}35^{\circ}\text{C}$, wilgotność względna powietrza wynosiła $20\text{--}35\%$, a wilgotność ściółki – 5% . Wiatr ze zmiennych kierunków wiał z prędkością od 20 do 60 km/godz. Ekstremalne warunki, w jakich powstał pożar, sprawiły, że jego parametry rozprzestrzeniania się były wyjątkowe – średnio w ciągu godziny spaleni ulegało 500 ha lasu;
- największy pożar na terenie lasów Polski objął drzewostany sosnowe Górnego Śląska w nadleśnictwach Rudy Raciborskie, Kędzierzyn i Rudzi-

Ryc. 5. Pożar w nadleśnictwach Potrzebowice, Wronki i Krucz strawił w roku 1992 ponad 5 tys. ha Puszczy Noteckiej (fot. archiwum CILP)

niec (woj. śląskie). Spaleniu uległa powierzchnia 9060 ha, a pożar trwał ponad tydzień. Oszacowane straty wyniosły wówczas 785,6 mln zł. W akcji ratowniczej uczestniczyło 567 sekcji straży pożarnych, 30 samolotów i śmigłowców, 25 czołgów i spychaczy oraz łącznie 11 tysięcy osób. Podczas walki z pożarem zginęło dwu strażaków, rannych zostało 159 osób, a lżejszym obrażeniom uległo 1858 osób (ryc. 6).

Kłęski pożaru lasu powodują straty gospodarcze z powodu zniszczenia lub uszkodzenia drzewostanu, gleby, wyrobionego surowca drzewnego i innych produktów leśnych, a także ograniczenia lub całkowitego pozbawienia lasu możliwości pełnienia przez ekosystem leśny funkcji pozaprodukcyjnych (w tym ochronnych i socjalnych).

W latach 1991–1995 w wyniku katastrofalnych pożarów lasu odnotowano straty na powierzchni około 63 020 ha, w tym na 69% zarządzanych przez Lasy Państwowe. Największe szkody wyrządziły pożary w drzewostanach II klasy wieku (45%), najmniejsze – w uprawach (9%).

Całkowite straty w wyniku klęsk pożarów w lasach w latach 1991–1995 oszacowano na 1 097 657,7 tys. zł (16,9 tys. zł/ha), w tym w Lasach Państwowych na 587 975,0 tys. zł (13,6 tys. zł/ha). Straty z tytułu zmniejszenia pozaprodukcyjnych funkcji lasu wyniosły w tym samym okresie w Lasach Państwowych 2 427 358,0 tys. zł (56,0 tys. zł/ha).

Ryc. 6. Spalone wozy strażackie na pożarzysku w Nadleśnictwie Rudy Raciborskie (fot. T. Karlikowski)

5.4. Klęski powodzi w lasach

W XX wieku gwałtowne lub długotrwałe opady spowodowały w Polsce powstanie co najmniej 20 katastrofalnych powodzi, obejmujących dorzecza Wisły i Odry. Do powodzi lokalnych dochodziło co 2–3 lata. Występujące na przemian okresy suszy i powodzi wpływały na osłabienie kondycji zdrowotnej drzew i drzewostanów, prowadząc do ich rozpadu i utraty większości pełnionych funkcji.

Wody powodziowe przepływające przez lasy mają albo charakter gwałtowny, turbulencyjny, powodujący podmywanie i odrywanie połączeń brzegów rzek i strumieni wraz z porastającą je roślinnością (niszczona jest też cała infrastruktura z przepustami, koronami dróg, mostami i innymi obiektami), albo wolno stagnujący w obniżeniach terenu przez długie okresy. Różne są reakcje gatunków drzew i krzewów na długookresowe zalewanie i powolny, laminarny przepływ wód. Najwrażliwsze na wysoki poziom wód powodziowych są (w podanej kolejności): jarząb pospolity, klon jawor, buk, jesion, lipy, olsze, brzoza, grab, dęby, modrzew, jodła, jedlica, świerk i sosna. Jesiony i modrzewie z zalanyymi systemami korzeniowymi tracą aparat asymilacyjny już po kilku dniach, podobnie reagują buki, lipy, robinia, klony – zwyczajny i jawor. W warstwie podszytu pierwsze tracą liście jarząb pospolity, leszczyna i bez czarny (ryc. 7).

Długotrwałe stagnowanie wód w środowisku leśnym powoduje szybkie powstanie warunków beztlenowych, nasilanie się beztlenowych procesów gnilnych, zabójczych dla większości przedstawicieli fauny i flory. Gatunki liściaste, zamierające w wyniku powodzi, są najczęściej opianowane przez opieńkową zgniliznę korzeni; występowanie opieńki na terenach popowodziowych jest powszechne. Na zamierających i martwych drzewach obficie owocują grzyby z rodzajów: *Stereum*, *Nectria*, *Pezizcula*, *Phomopsis* oraz *Trichoderma*.

Ryc. 7. Zamierający po powodzi drzewostan jesionowy (fot. J. Stocki)

Na powierzchniach wylesianych z powodu strat powodziowych i ponownie w kolejnych latach odnawianych obserwuje się (RDLP Wrocław) brak stabilizacji stosunków wodnych. Wprowadzane sadzonki gatunków liściastych ulegają wymakaniu, zgniliźnie korzeni, zgorzeli kory, zamieraniu pędów i liści. Zjawiskom tym towarzyszy nasilone występowanie grzybów – patogenów słabości z rodzajów: *Melanconium*, *Cytospora*, *Discula*, *Colpoma* i *Cylindrocarpon*.

Po powodziach z lat 1997–1999 w drzewostanach dochodziło do wiatrolomów i wywrotów nawet po przejściu wiatrów o niewielkiej sile. Było to spowodowane rozmoknięciem gruntu i uszkodzeniem części systemów korzeniowych drzew.

5.5. Szkody przemysłowe

Negatywny wpływ przemysłu wydobywczego i przetwórczego na las objawia się głównie wylesieniami, zmianą stosunków wodnych (leje wyrobiskowe, nadmierne osuszenie lub nawodnienie), przede wszystkim jednak skażeniem gleby i uszkodzeniem aparatu asymilacyjnego roślin przez imisje przemysłowe (zanieczyszczenia gazowe i pyłowe powietrza atmosferycznego oddziałujące na środowisko).

Konflikt między lasem a wielkim przemysłem zarysował się szczególnie ostro w okresie powojennym. Las, jako zespół długowieczny i najwyższej zorganizowany w świecie roślinnym, cierpi najbardziej, a skutki jego zanieczyszczenia wykraczają daleko poza ramy gospodarki leśnej (Dominik 1977).

W okresie przedwojennym i wcześniej nie interesowano się w kraju tym zagadnieniem. Po zakończeniu II wojny światowej w budżecie państwa nie starczało środków na planowe ratowanie i odbudowywanie lasu zniszczonego przez szkody przemysłowe oraz czasu na poczynania mające na celu ochronę środowiska. Jeszcze w 1965 r. na 835 zakładów przemysłowych czynnych w Katowicach, tylko 77 posiadało urządzenia odpylające.

W okresie powojennym wpływ przemysłu na las wyrażał się m.in. w przejmowaniu gruntów leśnych pod budowę nowych zakładów przemysłowych. Na terenie najmniejszego powierzchniowo, najbardziej uprzemysłowionego i najgęściej zaludnionego dawnego województwa katowickiego wylesiono i przekazano na cele przemysłowe w okresie pierwszych 25 lat po wojnie ponad 6 tys. ha gruntów leśnych. W latach 1956–1960 przeznaczano na te cele w całym kraju średnio 1350 ha rocznie, w latach 1961–1965 już 2020 ha, a w okresie 1966–1970 aż 2300 ha (Greszta 1973, 2002).

Ryc. 8. Skutek oddziaływania Zakładów Azotowych w Puławach na środowisko – pustynia industriogenna (fot. J. Stocki)

Znacznie szkodliwsze w skutkach jest bezpośrednie oddziaływanie przemysłu na las. W Polsce najbardziej dotknięte tym zjawiskiem są południowo-zachodnie regiony kraju – stare, tradycyjne okręgi przemysłowe (np. Górnośląski Okręg Przemysłowy), jak i nowo powstałe ośrodki przemysłowe, np. zagłębie siarki w rejonie Tarnobrzegu, zagłębie węgla brunatnego w okolicach Turosszowa i Konina czy zagłębie miedzi w okolicach Lubina. Lokalnie silne zniszczenia lasu spowodowały Zakłady Azotowe w Puławach (ryc. 8).

Do najważniejszych szkód powodowanych przez przemysł w lasach należą: zanieczyszczenie atmosfery przez gazy i dymy, szkody górnicze i zanieczyszczenie wód ściekami.

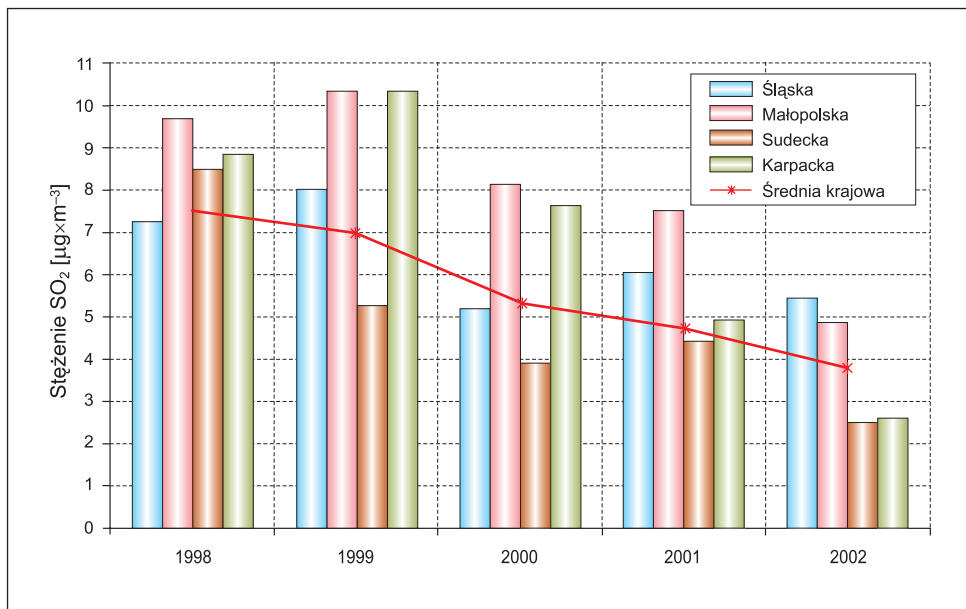
Pierwsze wzmianki w Polsce o szkodliwym wpływie emisji przemysłowych na las pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. Właściciele lasów w okolicach Mysłowic zażądali w postępowaniu sądowym odszkodowania za zniszczenia spowodowane w lesie przez emisje pochodzące z huty cynku i ołowiu. Sprawa ta zwróciła uwagę leśników na możliwość zaistnienia tego rodzaju uszkodzeń przemysłowych w lasach i dochodzenia roszczeń finansowych od sprawcy powstałych strat.

Drzewostany będące pod wpływem emisji przemysłowych są bardzo podatne na masowe występowanie roślinożernych owadów, szczególnie szkodników nękających (skośnik tuzinek, zwójkowate) i wtórnych (wykarczak, smolik drągowinowiec, cetyniec większy, kornik drukarz, drwalnik paskowany). W lasach objętych działaniem emisji przemysłowych niektóre gatunki pasożytniczych grzybów cechuje wzmożone występowanie. Należą do nich: mączniak dębu (*Microsphaera alphitoides*), *Cronartium asclepiadeum*, opieńki (*Armillaria* sp.).

Szkody powstałe w lesie w wyniku zanieczyszczenia powietrza nabrały znaczenia po II wojnie światowej w związku z procesem szybkiego uprzemysławiania kraju. Przeprowadzona w 1967 r. wstępna inwentaryzacja lasów znajdujących się pod wpływem zanieczyszczeń powietrza gazami i pyłami wykazała, że mamy ich w kraju 176 tys. ha, z czego w trzystrefowej skali zarejestrowano: w strefie I uszkodzeń słabych – 79 tys. ha lasów, w strefie II uszkodzeń średnich – 71 tys. ha i w strefie III uszkodzeń silnych – 26 tys. ha. W 1971 r. (dane GUS) areal lasów państwowych zagrożonych gazami i pyłami przemysłowymi wynosił 239 tys. ha, z czego w strefie I znajdowało się 114 tys. ha (wzrost o 44,3%), w strefie II – 79 tys. ha (wzrost o 11,3%) i w strefie III – 46 tys. ha (wzrost o 76,8%). W dawnym województwie katowickim znajdowało się 102 tys. ha lasów zagrożonych przez emisje przemysłowe (43,8% ogólnej powierzchni tego rodzaju lasów w Polsce), w krakowskim – około 47 tys. ha, bydgoskim – 17 tys. ha, kieleckim – 12 tys. ha, szczecińskim i wrocławskim – po 10 tys. ha oraz lubelskim i opolskim – po 9 tys. ha. Już wtedy przewidywano, że około roku 1985 w zasięgu działania zanieczyszczonego powietrza znajdzie się blisko 1,0 mln ha lasów, czyli około 12% powierzchni leśnej kraju. Do lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku dostawało się corocznie w Polsce do atmosfery około 3 mln ton gazów (bez CO₂), wśród których dwutlenek siarki (SO₂) stanowił około 95%. Emisję pyłów w tym okresie ocenia się na około 4 mln ton – w tym Górnośląski Okręg Przemysłowy należał do najbardziej zapyłonych ośrodków na świecie. Od końca XX wieku nastąpiło w Polsce wyraźne ograniczenie głównych zanieczyszczeń powietrza (ryc. 9 i 10).

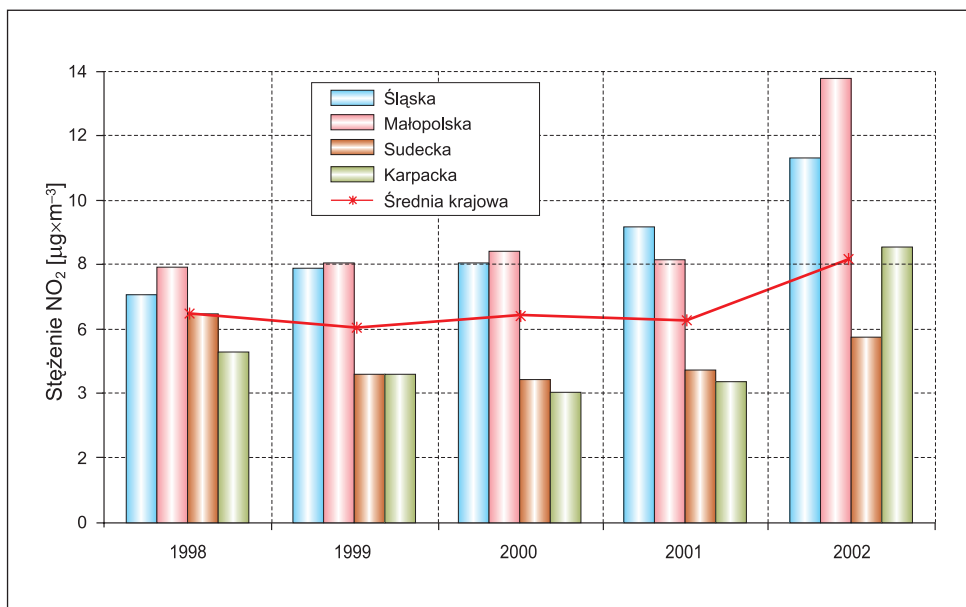
Przykładem związku emisji przemysłowych z uruchomieniem procesu choroby łańcuchowej (z udziałem kornika drukarza i zespołu szkodników podkorowych, chorób grzybowych, zadarnienia gleby i późniejszego, masowego występowania gryzoni) była klęska zamierania drzewostanów świerkowych w Sudetach w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Innym rodzajem szkód przemysłowych są szkody górnicze, powodujące zmiany w rzeźbie terenu i jego warunkach hydrologicznych, połączone z bezpośrednią lub pośrednią dewastacją powierzchni produkcyjnej gleby. Należą do nich wyrobiska odkrywkowe różnych złóż (węgiel brunatny, pia-

Ryc. 9. Średnie koncentracje SO₂ w powietrzu w krainach przyrodniczo-lesnych Polski południowej w latach 1998–2002

Ryc. 10. Średnie koncentracje NO₂ w powietrzu w krainach przyrodniczo-lesnych Polski południowej w latach 1998–2002

sek podsadzkowy), nieużytki po kamieniołomach, osadniki odpadów kopalnianych. W 1969 r. powierzchnię takich obszarów szacowano w Polsce na 30 tys. ha.

Szkodami przemysłowymi są także nieciągłe i ciągłe deformacje powierzchni ziemi powstające w wyniku zawałów wyrobisk i przerwania ciągłości warstw geologicznych. W lasach ujawniają się one w postaci zapadlisk, lejów, rowów, szczelin i progów. Tego typu zniekształcenia występują licznie na terenie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego na powierzchni około 1800 ha oraz w okolicach Żar, Konina i Turosszowa w rejonie kopalni węgla brunatnego. Tutaj dodatkowe szkody w lasach pochodzą od gwałtownego obniżenia poziomu wód gruntowych w wyniku powstania odkrywek i lejów wyrobiskowych o znacznej głębokości. W latach siedemdziesiątych oceniano, że powierzchnia gleb – w tym pod lasami – objętych osuszającym działaniem górnictwa wynosiła około 220 tys. ha.

Odmiennym rodzajem szkód kopalnianych jest nadmierne nawodnienie terenu powstałe w wyniku odizolowania poziomu wód gruntowych od wyrobisk eksploatacyjnych warstwą utworów nieprzepuszczalnych. W ósmej dekadzie XX wieku powierzchnię gleb rolnych i leśnych, gdzie wystąpiło zabagnienie i nawodnienie terenów, oceniano na 25 tys. ha.

Wody rzek i jezior zanieczyszczane są głównie ściekami komunalnymi oraz odprowadzanymi przez przemysł i górnictwo. Jeszcze w 1970 r. 38% łącznej długości naszych głównych rzek było zanieczyszczone powyżej dopuszczalnych norm. Ilość ścieków odprowadzanych do wód powierzchniowych, w dużej części przepływających przez lasy i zasilających je w wodę, wynosiła w latach sześćdziesiątych aż 6,4 mld m³, co równało się około 1/9 rocznego odpływu wód opadowych z terenów Polski; ze ścieków wymagających oczyszczenia aż 42% w ogóle nie było oczyszczanych. W 1970 r. ilość ścieków wynosiła już 8,2 mld m³, w tym ścieków komunalnych i przemysłowych – 4,4 mld m³, wód kopalnianych – 3,8 mld m³; bez oczyszczania odprowadzano 58% ścieków. Lasy w tym czasie były chronione przez zapisy w ustawie z 31 I 1961 r. o ochronie wód przed zanieczyszczeniem oraz w ustawie z 24 X 1974 r. – „Prawo wodne”.

Ograniczenie szkód przemysłowych w lasach nastąpiło na początku lat dziewięćdziesiątych w wyniku transformacji ekonomiczno-ustrojowej kraju związanej m.in. z zaprzestaniem produkcji przez wiele zakładów przemysłowych (kopalnie, stocznie, przemysł hutniczy) i ze zmianą technologii na energooszczędną i przyjazną środowisku przez zakłady nadal funkcjonujące. Dane uzyskiwane z monitoringu lasu wskazują od tego czasu stały spadek emisji i depozytów związków i substancji pochodzących z przemysłu.

W latach osiemdziesiątych uruchomiono monitoring lasów, czyli system oceny stanu zdrowotnego lasów oparty na ciągłych lub periodycznych ob-

serwacjach i pomiarach wybranych indykatorów środowiska rejestrujących odkształcenia w najważniejszych komponentach ekosystemu leśnego. Badania depozytu pyłów, opadów kwaśnych deszczy, akumulacji związków balastowych w glebie prowadzone są w skali kraju na stałych powierzchniach obserwacyjnych I rzędu (1461), II rzędu (148) oraz III rzędu (10). W wyniku corocznie prowadzonych badań i obserwacji uzyskuje się informacje do banku danych o szkodotwórczych czynnikach wpływających na stan zdrowotny lasu.

Poczynania podejmowane przez leśników mogą jedynie łagodzić skutki ujemnego oddziaływania przemysłu na las. Do najważniejszych metod, po które sięgają, należy podnoszenie biologicznej odporności lasu przez nawożenie, prowadzenie hydro- i fitomelioracji, utrzymywanie właściwego stanu sanitarnego, przebudowę drzewostanów w kierunku zastąpienia monolitycznych kompleksów iglastych drzewostanami mieszanymi, mniej wrażliwymi na niekorzystne zmiany środowiska. Ważną rolę pełnią też działania z zakresu urządzania lasu, w tym określanie powierzchni zagrożonych, wyznaczanie stref zagrożenia i nanoszenie ich na mapę ochrony środowiska leśnego, szacowanie powstałych strat, precyzowanie kierunków gospodarki leśnej. Hodowla lasu ma z kolei za zadanie projektowanie przebudowy drzewostanów, zabiegów agro- i fitomelioracyjnych, zalesianie nieużytków poprzemysłowych, dobór i selekcję materiału sadzeniowego odpornego na wpływ przemysłu.

5.6. Uszkodzenia lasów przez owady

5.6.1. Informacje wstępne

Zmiany powierzchni leśnej kraju, zachodzące na przestrzeni wieków, oraz składu gatunkowego drzewostanów w tym samym czasie, wywołały także zmiany w strukturze zespołów owadów leśnych. Szczególnie w jednogatunkowych drzewostanach osłabienie drzew sprzyjać zaczęło masowym pojawom wielu gatunków owadów roślinożernych, które w takich warunkach znajdowały dobre warunki do swego rozwoju.

W Polsce występuje najwyższe w Europie zagrożenie lasów przez owady, którego główne przyczyny są następujące:

- położenie Polski na granicy wpływów klimatu oceanicznego i kontynentalnego, gdzie wiele gatunków owadów znajduje optymalne warunki rozwoju. Większość masowych wystąpień szkodliwych owadów, szczególnie liściożernych, w lasach Polski poprzedzały lata z deficytem opadów, ciepłymi i bezśnieżnymi zimami i temperaturami powietrza wyższymi od średnich wieloletnich;
- ponad 70% powierzchni leśnej zajmują monokultury sosnowe. Z sosną zależnościami „konsument – żywiciel” związanych jest ponad 220 gatunków owadów wykazujących tendencję do masowych pojawów;
- zanieczyszczenia przemysłowe o długookresowym i chronicznym oddziaływaniu na lasy, szczególnie w południowo-zachodniej części kraju, pochodzące ze źródeł krajowych i zagranicznych.

Mylny byłby jednak pogląd, że szkody od owadów pojawiły się dopiero po rewolucji przemysłowej. Były one notowane na ziemiach Polski już od XVI wieku, m.in. w następujących latach:

- 1506 i 1532 – barczatka sosnowka (*Dendrolimus pini*),
- 1719 – strzygonia choinówka (*Panolis flammea*),
- 1719–1724 – masowy pojaw strzygoni choinówki na Warmii i Mazurach,

- 1725–1734 – strzygonia choinówka,
- 1728, 1756, 1779, 1781 – barczatka sosnowka,
- 1782–1783, 1786, 1793 – strzygonia choinówka,
- 1783–1784 – brudnica mniszka (*Lymantria monacha*),
- 1783–1793 – kornik drukarz (*Ips typographus*).

W XIX wieku odnotowano również masowe pojawy poprocha cetyniaka, zawisaka borowca, korników jodłowców w drzewostanach jodłowych, cetyńców w sosnowych drzewostanach pokłęskowych oraz chrabąszczy. Niewątpliwie jest jednak, że wraz z naruszeniem naturalności zespołów leśnych narastały również szkody ze strony owadów, co stało się szczególnie dotkliwe po II wojnie światowej.

W latach 1922–1924 masowy pojaw strzygoni choinówki zniszczył kilkaset tysięcy hektarów lasu (wielkoobszarowe wycięby lasów, w tym drzewostanów średniowiekowych, w Polsce, Niemczech i na Litwie). Podobne straty odnotowywano w wyniku masowych pojawów brudnicy mniszki, barczatki sosnowki i boreczników. W okresie bezpośrednio powojennym i w następnych dziesięcioleciach zdecydowano się na przeprowadzanie akcji ratowania lasów z wykorzystaniem lotniczej i naziemnej aparatury opryskowej i coraz bardziej wybiórczo działających środków ochrony roślin.

W latach 1922–1924 odnotowano bardzo silną gradację barczatki sosnowki na terenie Puszczy Noteckiej, gdzie usunięto zamierające drzewostany sosnowe na powierzchni około 200 000 ha. Nawrót tego szkodnika w formie masowego pojawu odnotowano w latach 1931–1933 w Borach Tucholskich (Stocki 2003).

5.6.2. Lata 1945–2003

Pierwsze lata po II wojnie światowej charakteryzowały się w lasach wyjątkowo dużym nasileniem różnorodnych czynników szkodliwych, wynikających z działań wojennych, rabunkowej gospodarki okupantów i zaniedbań w hodowli i ochronie lasu.

Najgroźniejsze w skutkach masowe pojawy owadów powodujących uszkodzenia drzew obejmowały drzewostany sosnowe, świerkowe i dębowe. Łączna powierzchnia, na której zwalczano liściożerne owady leśne na przestrzeni lat 1946–2003 (tab. 4 i 5), wyniosła niemal 11 mln ha. Największą dynamikę zagrożenia lasów Polski wykazały szkodniki liściożerne sosny: brudnica mniszka, barczatka sosnowka, boreczniki, poproch cetyniak, strzygonia choinówka i osnuja gwiaździsta (ryc. 11). Brudnica mniszka w okresie ostatnich 58 lat wystąpiła w formie gradacji aż dziewięciokrotnie. Zabiegi ratownicze podjęto 45 razy na łącznej powierzchni ponad 8,0 mln ha.

Ryc. 11. Drzewostan sosnowy z aparatem asymilacyjnym objęzonym przez gąsienice poprocha cetyniaka (fot. J. Stocki)

Od końca wojny zabiegi zwalczające przeprowadzono przeciwko ponad 50 gatunkom owadów i wielogatunkowym zespołom owadziom.

Ogromne ilości drewna sosnowego i świerkowego pochodzącego ze złomów, wywałów, drzew osłabionych i zamierających w wyniku pożarów stały się miejscem masowych rozrodów owadów niszczących miążgę i łyko lub powodujących deprecjację drewna (żerdzianka sosnowka, kornikowate, bogatkowate i inne). Wystąpiły one masowo na powierzchni około 300 tys. ha.

Według materiałów Ministerstwa Leśnictwa i Wydziału Ochrony Lasu w Centralnym Zarządzie Lasów Państwowych, w 1950 r. powierzchnia drzewostanów zagrożonych przez osnuję gwiazdzistą (rośliniarke zaliczaną w tym okresie do najgroźniejszych foliofagów sosny) wynosiła 27 016 ha

w okręgach Lasów Państwowych Katowice, Łódź i Opole, przez brudnicę mniszkę na powierzchni 32013 ha w OLP Katowice i Kraków, przez barczatkę sosnowkę na 3132 ha w OLP Białystok, Warszawa, Zielona Góra, Bydgoszcz, Łódź i Poznań.

W latach 1946–1950 osnuja gwiaździsta, brudnica mniszka i barczatka sosnowka wystąpiły masowo na powierzchni około 300 tys. ha; były zwalczane na łącznej powierzchni 82 tys. ha. Okres 1951–1960 wymagał stałego kontrolowania wystąpień sześciu owadzych szkodników lasu (trzech wymienionych powyżej gatunków oraz strzygoni choinówki, poprocha cetyniaka i boreczników) na powierzchni 269 tys. ha (ryc. 12).

W 1952 r. osnuja gwiaździsta występowała na powierzchni 39 536 ha w OLP Opole, Katowice, Zielona Góra, Łódź i Kraków; brudnica mniszka na 4841 ha w OLP Bydgoszcz, Koszalin i Opole; barczatka sosnowka w OLP Warszawa na 60 ha. W 1953 r. zagrożenie na powierzchni 44 678 ha w OLP Opole, Katowice i Kraków stwarzała osnuja gwiaździsta.

Zalesienie (głównie sosną) nieużytków i najsłabszych gruntów rolnych w latach pięćdziesiątych przyniosło około 1 mln ha dodatkowej powierzchni, już od fazy uprawy wymagającej zabiegów ochronnych, związanych z masowym występowaniem groźnych dla drzew gatunków owadów roślini-

Ryc. 12. Larwa borecznika sosnowca (fot. A. Sawczuk)

nożernych. Starsze uprawy i młodniki były atakowane przez „szkodniki nę-kające” – ryjkowcowate, zwójkowate, skośnika tuzinka, korowca sosnowego i inne.

W latach sześćdziesiątych akcje ratowania lasów przed żerami gąsienic i larw wymienionych gatunków owadów objęły ponad 600 tys. ha lasów. Oprócz wymienionego zespołu, licznie wystąpiło 38 innych gatunków owadów; akcje ratownicze podjęto przeciwko 20 gatunkom.

W porównaniu z okresem powojennym, lata 1960–1975 charakteryzowały się lepszą oceną sytuacji w ochronie lasu, dokładniejszym prognozowaniem występowania czynników szkodliwych, mniej zróżnicowanymi zagrożeniami drzewostanów i większą systematycznością prowadzonych zabiegów ochronnych. Generalną zasadą przestrzeganą w leśnictwie było stosowanie preparatów chemicznych wyłącznie w sytuacji bardzo poważnego zagrożenia drzewostanów, a decyzję o takiej potrzebie podejmowali pracownicy naukowcy IBL we współpracy z pierwszymi powstającymi wówczas Zespołami Ochrony Lasu na podstawie zebranych materiałów, lustracji terenowych i konsultacji z OLP.

Pod koniec wcześniej omówionego okresu powojennego zlikwidowano ognisko gradacyjne osnui gwiazdzistej w OLP Zielona Góra, ale gatunek ten nadal zagrażał borom OLP Katowice i Opole. W latach 1961–1975 zwalczany był na powierzchni około 130 tys. ha.

Rozległe ogniska gradacyjne brudnicy mniszki utrzymywały się na terenie okręgowych zarządków LP w Krośnie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Radomiu, Zielonej Górze, Białymstoku i Katowicach. Brudnicę zwalczano na 82 tys. ha.

W północno-zachodniej części kraju zwalczano strzygonię choinówkę na 62 tys. ha i barczatkę sosnową na ponad 70 tys. ha drzewostanów ziemi lubuskiej, Borów Tucholskich i Kurpiowszczyzny. W tym czasie nastąpił również pojaw opaślika sosnowego (razem z brudnicą mniszką) zwalczanego na około 11 tys. ha w Puszczy Noteckiej i Puszczy Sandomierskiej.

W latach siedemdziesiątych zabiegami ratowniczymi objęto ponad 800 tys. ha lasów. Lata osiemdziesiąte charakteryzowało największe w historii zagrożenie – sześć najaktywniejszych szkodników liściożernych sosny przy współdziałaniu borecznika rudego opanowało 6,1 mln ha polskich lasów (tab. 4).

W latach 1980–1990 masowo wystąpiło około 56 gatunków owadów uszkadzających drzewa i drzewostany; akcjami zwalczania objęto 46 z nich na łącznym obszarze około 7,0 mln ha lasów. Drewno iglaste i liściaste pochodzące z drzewostanów osłabionych żerami foliofagów, a następnie zasiedlone przez szkodniki fizjologiczne, uprzątnięte z lasów w tym okresie osiągnęło miąższość ponad 70 mln m³.

Tabela 4. Powierzchnie zwalczania wybranych gatunków szkodników liściożernych sosny w latach 1946–2003 (w ha)

Rok	Barczatka sosnowka	Brudnica mniszka	Strzygonia choinówka	Poproch cetyniak	Boreczniki
1	2	3	4	5	6
1946		100			
1947		500			
1948	100	2 000			
1949	2 536	1 000			
1950	3 131	2 345			
1951	6 195	7 822			
1952	115	7 841	36		
1953				220	
1954			15		
1955			60		
1956	478	2 144	2 593	1 320	230
1957	1 684	2 371	14 641	1 262	10
1958		1 613			
1959		6 114		5 189	
1960		179			
1961	8		408	153	
1962		2 656	46 424		565
1963		742	14 268		
1964		13 400	170	15	1 270
1965		659	784	484	1 760
1966	8 021	19 109		7 350	190
1967	9 503	24 892		1 900	
1968	2 759	676		85	
1969	8 488		866		
1970	9 790	1 081			
1971	9 667	1 827	2 750	100	1 220
1972	17 824	1 049	2 065		2 090
1973	1 644	5 085		1 232	592
1974	1 630	91 112		100	
1975		1 844		420	1 170
1976					
1977					
1978	190	20 378	18 617		3 050

Tabela 4. cd.

1	2	3	4	5	6
1979		179 124	684		
1980		509 143			
1981		1 736 362			
1982	1 670	2 303 189			
1983	6 500	1 423 791			
1984	2 707	138 688			
1985		1 174	633		87 530
1986			1 559		3 800
1987	301		12 397	290	
1988	3 533		178 637	45 880	1 186
1989	1 261		7 625	237	421
1990	90		1 361		
1991	350		2 531		155 096
1992	4 189	62 631	500	11 856	113 210
1993	46 260	109 321	3 581		144 381
1994	55 000	736 900	21 800		37 100
1995	27 226	1 731		515	172 394
1996	4 473		18 052		1 899
1997	5 084	3 443		52 033	6 161
1998	3 830	6 621		4 285	8 204
1999	5 133	22 630	6 578	280	2 702
2000	11 526	61 393	64 466		2 078
2001	24 324	50 703	81 941		383
2002	27 810	26 846	892		2 876
2003	14 923	121 708			

Łączna powierzchnia zwalczania czterech najgroźniejszych szkodników liściożernych sosny i jednego wielogatunkowego zespołu boreczników w latach 1946–2003 wyniosła 9 437 955 ha, w tym: barczatki sosnowki – 329 976 ha, brudnicy mniszki – 7 714 267 ha, strzygoni choinówki – 486 276 ha, poprocha cetyniaka – 150 302 ha, boreczników – 757 130 ha.

Największe i najgroźniejsze w skutkach gradacje szkodników pierwotnych (liściożernych) w historii leśnictwa europejskiego wystąpiły w latach 1978–1985 (brudnica mniszka pojawiła się w 184 nadleśnictwach na łącznej powierzchni 3,7 mln ha; zwalczano ją w ciągu ośmiu lat na ogólnej powierzchni ponad 3 mln ha). Tylko w roku 1982 gradacje objęły powierzchnię 2 303 189 ha (tab. 5).

Tabela 5. Powierzchnia zwalczania wybranych gatunków owadzych szkodników liściożer-nych gatunków liściastych w latach 1970–2003 (w ha)

Rok	Zwójka zieloneczka	Miernikowce	Brudnica nieparka	Chrabąszcze
1970		12		
1971				
1972				
1973	2			
1974				
1975				
1976				
1977	2			
1978	3			
1979	2			
1980				
1981	798		562	
1982	13 685	1 024		
1983	2 602	2 304		
1984	4 390			
1985	642			
1986	7 074	2 554		
1987	3 423	2		
1988	5 418	1 726		
1989	5 662	390		40
1990	7 325	5 783		12
1991	3 294	1		1 246
1992	900	18	6	989
1993	2 294	2 478	223	34
1994	5 268	399	1 563	8 606
1995	4 856	173	1 181	6 998
1996	5 613		250	3 767
1997	8 978	821	1	2 858
1998	5 809		1 054	8 474
1999	5 376		21	5 123
2000	10 685			1 090
2001	1 879			2 203
2002	1 584			2 232
2003	1 694			13 662

Łączna powierzchnia zwalczania zwójek, miernikowców, brudnicy nieparki i chrabąszczy (owadów dorosłych) w latach 1970–2003 wyniosła 189 138 ha, w tym: zwójkowatych – 105 980 ha, miernikowcowatych i zwójkowatych (od 1999 r.) – 21 218 ha, miernikowcowatych – 17 684 ha, brudnicy nieparki – 4861 ha, chrabąszczowatych – 57 335 ha.

W latach dziewięćdziesiątych wystąpiły wielkopowierzchniowe, masowe pojawy owadów uszkadzających lasy na wielkich obszarach. Największe zagrożenia związane były z:

- pojawem boreczników w latach 1991–1995 (zabiegi ratownicze na powierzchni 620 tys. ha) (tab. 4);
- siódmym w okresie powojennym masowym pojawem brudnicy mniszki w latach 1993–1995 (w 1994 r. na powierzchni 736 900 ha, łącznie w tym okresie na 1,7 mln ha, zwalczanie na 912 tys. ha) (tab. 4);
- stałym zagrożeniem ze strony barczatki sosnowki w latach 1990–1998 (zabiegi ratownicze na powierzchni około 150 tys. ha) (tab. 4). (Kolk, Sierota 1999).

Szkodliwymi stały się owady o marginalnym dotychczas znaczeniu dla gospodarki leśnej (np. krobik modrzewiowiec, pryszczarek sosnowiec i inne). W związku z tym powierzchnia upraw i młodników zagrożonych przez różne gatunki owadów wzrosła w latach 1975–1994 do 50 tys. ha, czyli pięciokrotnie przekraczając zagrożenie z lat poprzednich. Pryszczarek sosnowiec i pryszczarek Baera w latach 1996–1997 wystąpiły odpowiednio na 451 652 ha i 28 317 ha.

W zespole owadów liściożernych w lasach Polski potencjalne zagrożenie stanowiła grupa 300–350 gatunków owadów, z których około 50 wykazuje w różnych cyklach czasowych tendencję do masowych pojawów.

W drzewostanach liściastych aparat asymilacyjny uszkadzały w różny sposób postacie doskonale chrabąszczowatych – chrabąszcza majowego, kasztanowca i guniaka czerwcyzka. W latach 1994–2003 zabiegami zwalczania tych owadów objęto łączną powierzchnię około 40 tys. ha (tab. 5). Zespół foliofagów złożony z kilkudziesięciu gatunków motyli z rodziny zwójkowatych (z dominującą rolą zwójki zieloneczki) i miernikowcowatych (rodzaje: piędzik, zimówek, przylepek i inne) występował corocznie na obszarze od 5 tys. ha do 25 tys. ha; zabiegami ratowniczymi z zastosowaniem biologicznych środków ochrony roślin obejmowano każdego roku od 2,3 tys. ha do 5,5 tys. ha.

O stanie zdrowotnym i sanitarnym lasów decyduje również wielogatunkowy zespół owadów podkorowych powodujących fizjologiczne i techniczne uszkodzenia drzew. Ich masowe pojawy związane są z nagromadzeniem świeżego drewna – bazy lęgowej i pokarmowej – w lesie (po kłeskach, gdy niemożliwe jest uprzątnięcie dużych mas wiatrowałów, złomów i wywrotów przed rójką szkodników owadzych) lub na składnicach drewna, gdzie nie stosuje się korowania, zabezpieczania chemicznego lub „mokrego”. Takiemu zjawisku sprzyjają kłeski ekologiczne wynikające z niekorzystnego oddziaływania czynników biotycznych, abiotycznych i antropogenicznych na lasy. Masowe pojawy tych owadów w Polsce miały miejsce

szczególnie w latach powojennych, kiedy to na Śląsku wystąpiła masowo osnuja gwiaździsta, a po jej żerach na sośnie masowo rozmnożyły się przyplaszczek granatek (*Phaenops cyanea*) i żerdzianka sosnowka (*Monochamus galloprovincialis* v. *pistor*). Po klęskach okiści, wiatrołomów i suszy w latach 1981–1985 i 1992–1994 uaktywnił się kornik drukarz z towarzyszącym mu zespołem szkodników fizjologicznych (wtórnych) na świerku. Lokalnie liczne rozmnoża szkodników fizjologicznych występują obecnie w drzewostanach objętych klęską powodzi w 1997 r. Masowe pojawy korników, kózkowatych, bogatkowatych, trzpiennikowatych i przedstawicieli innych rodzin w latach 1980–1995 w drzewostanach iglastych i liściastych zmusiły Lasy Państwowe i właścicieli lasów (dzierżawców, nadzorców) do wycięcia drzewostanów na powierzchni ponad 30 tys. ha. W drzewostanach świerkowych najważniejszą, szkodliwą rolę pełnił kornik drukarz i towarzyszący mu zespół kambiofagów złożony z kornika drukarczyka, rytownika pospolitego, czterooczaka i innych. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych szkodniki te (przy współudziale innych czynników) doprowadziły do dużych wylesień w świerczynach Sudetów, częściowo Warmii i Mazur i w Karpatach (ryc. 13).

Ryc. 13. Drzewostan świerkowy zabity przez masowy żer kornika drukarza (fot. J. Stocki)

W 2002 r. w lasach zarządzanych przez Lasy Państwowe pozyskano w drzewostanach nadleśnictw wszystkich 17 regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych (8,7 mln ha) 5089,0 tys. m³ drewna z użytków iglastych w ramach cięć sanitarnych, w tym 3364,0 tys. m³ (66%) grubizny z posuszu czynnego i jałowego złomów i wywrotów. W drzewostanach liściastych z udziałem głównych gatunków lasotwórczych (dąb, buk, jesion, brzoza oraz inne) pozyskano z posuszu 999,0 tys. m³ użytków w ramach cięć sanitarnych i przygodnych.

W drzewostanach liściastych i mieszanych z udziałem gatunków liściastych rolę dobijającą, a częściowo również jako samodzielni twórcy posuszu pełnią korniki z rodzaju ogłodek (dębowiec, wielorzędowy, wiązowiec, brzozowy i inne) – owady te przenoszą spory grzybów i strzępki grzybni odpowiedzialnych za powstawanie chorób naczyniowych (grafiozy, uwiądy) – oraz bogatkowate z rodzaju opiętek (zielony, wąski, dwukropkowy i inne), chrząszcze kózkowatych (m.in. capoń, paśniki, płaskowiak), bucze i szereg przedstawicieli innych rodzin i gatunków.

Drzewostany najbardziej narażone na masowe występowanie owadów liściożernych zlokalizowane są w tzw. łuku gradacyjnym, ciągnącym się od Borów Lubuskich, przez Wielkopolskę, Bory Tucholskie, Mazury po Puszcze Augustowską (Szujewski 1995). W Sudetach, na Śląsku Opolskim i w Beskidzie Wysokim dominującą rolę pełnią szkodniki wtórne (Nunberg 1951, Koehler 1971, Bilczyński 1974).

5.7. Szkody powodowane przez grzyby chorobotwórcze

5.7.1. Informacje wstępne

Istotny wpływ na choroby i zamieranie pojedynczych drzew i drzewostanów mają patogeny grzybowe. Są one, podobnie jak owady, stałym elementem chorób łańcuchowych lasu. Z okresu międzywojennego brak jest szczegółowych opracowań rejestrujących pełny przegląd chorób lasu, niemniej należy zauważyć, że aktywność tych patogenów zależała w dużej mierze od warunków pogodowych.

W okresie 1919–1921, w wyniku upałów, susz i bezśnieżnych zim zaznaczał się postępujący deficyt wody. W 1922 r. nastąpiło masowe porażenie młodszych drzewostanów sosnowych grzybem *Brunchorstia pinea* (stadium konidialnym patogena *Ascocalyx abietina*), czego skutkiem było zamieranie pędów.

Podczas zimy 1928/1929 wystąpiły wyjątkowo niskie temperatury utrzymujące się do końca marca. W Polsce długotrwałe i silne mrozy odnotowano na obszarze Roztocza i w lasach Beskidu Żywieckiego oraz Sądeckiego. Minimalne temperatury na tych obszarach wyniosły: w styczniu $-8,5^{\circ}\text{C}$, lutym $-40,6^{\circ}\text{C}$, marcu $-33,3^{\circ}\text{C}$ i kwietniu $-16,1^{\circ}\text{C}$. Nastąpiło przemrożenie buków, jodeł, świerków i grabów, szczególnie rosnących w obniżeniach, dolinach rzek i strumieni oraz na wystawach południowych i południowo-zachodnich. Już w 1929 r. zaobserwowano gwałtowne wydzielanie się drzew o łącznej miąższości ponad 300 tys. m^3 w drzewostanach na obszarze około 5000 ha. Doszło do wzmożonego rozwoju chorób powodowanych przez opieńkę. Od 1930 r. notowano straty od opieńki w drzewostanach Beskidu Małego i Sądeckiego.

W 1932 r. w lasach obwodu lwowskiego szkody wynikające ze zmian w stanie zdrowotnym drzewostanów odnotowano na powierzchni 14 740 ha. Od roku 1935 obserwowano ponowne, wzmożone występowanie choroby opieńkowej w drzewostanach świerkowych Karpat.

W 1940 r., po kolejnej ostrej i beźśnieźnej zimie, doszło do przemrozenia systemów korzeniowych wielu gatunków drzew. W latach 1942–1943 stwierdzono początki zamierania dębów na Płycie Krotoszyńskiej.

5.7.2. Lata 1945–2003

W pierwszych latach powojennych nastąpił gwałtowny rozwój patogenów grzybowych wnikających mechanicznie w sęki i rany na strzałach, będące pozostałością działań wojennych na terenach leśnych. Przyczyną masowego rozwoju patogenów był również brak pielęgnacji drzewostanów. Zgnilizny drewna wywoływane przez grzyby: czyrenia sosny, hubiaka pospolitego, czyrenia ogniowego, żółciaka siarkowego i inne gatunki powodowały rozkład najcenniejszej części drewna i zamieranie drzew i drzewostanów.

W okresie powojennym na skutek sprzyjających warunków rozwojowych nastąpiło zwiększenie powierzchni występowania opieńki i huby korzeni. Obecność opieńki notowano od lat sześćdziesiątych na około 150 tys. ha, głównie na Pogórze w litych drzewostanach świerkowych oraz w północnym zasięgu występowania świerka. Obecnie szacuje się, że ponad 500 tys. ha drzewostanów jest porażonych przez te grzyby, w tym około 300 tys. ha w stopniu silnym (Burzyński, Kozłowska 1997).

Huba korzeni wyrządzała poważne szkody na obszarze około 150 tys. ha w drzewostanach sosnowych. Obecny zasięg występowania tego patogena oceniany jest na około 250 tys. ha.

Stale obserwowanym zjawiskiem w szkółkach i uprawach było i jest występowanie choroby zwanej zgorzelą siewek, powodowaną przez grzyby z rodzaju *Fusarium*, *Phytophthora*, *Phoma*, *Rhizoctonia* i inne (ryc. 14). W tych samych środowiskach występowała osutka sosny wywoływana przez grzyb *Lophodermium pinastri*, wyrządzająca szkody w uprawach i młodnikach sosnowych. Epifitozy tej choroby pojawiały się w dużym nasileniu w okresie powojennym w latach 1959, 1964 i 1973 (najgroźniejsza), kiedy to powierzchnia opanowanych szkółek i upraw wynosiła ponad 110 tys. ha.

Od 1950 r. notowano wzrost szkód z powodu masowego rozwoju choroby opieńkowej. W Beskidach straty na przyroście i na skutek wydzielenia się drzew wystąpiły na powierzchni 65 000 ha; drzewostany usunięto z około 1000 ha.

W latach 1952–1954 w Beskidach wystąpiła kolejna fala masowego zamierania drzewostanów świerkowych z tej samej przyczyny. W tym czasie powierzchnia uszkodzonych drzewostanów karpaccich stanowiła już ponad 60% powierzchni wszystkich drzewostanów porażonych przez opieńki w Polsce (Sierota 2001).

Ryc. 14. Siewki sosny zabite przez grzyby zgorzelowe z rodzaju *Fusarium* sp. (fot. J. Stocki)

Surowe zimy 1959/1960 i 1960/1961 oraz niewielkie ilości opadów na początku lat sześćdziesiątych obniżyły żywotność upraw i młodych drzewostanów sosnowych. Okazjonalny zwykle pasożyt *Cenangium ferruginosum* spowodował wielkoobszarową epifitozę, zabijając młode pędy szczególnie w latach 1961 i 1962 w OZLP Łódź, Siedlce, Wrocław i Katowice. Po kilku latach epifitoza samoczynnie wygasła.

W 1996 r. wahania temperatury zimą od $+16^{\circ}\text{C}$ do $-29,1^{\circ}\text{C}$ spowodowały przemarznięcie systemów korzeniowych drzew i ogromne straty w produkcji szkółkarskiej, przemarznięte zaś korzenie zostały zaatakowane przez grzyby z rodzaju *Cylindrocarpon* sp. Najbardziej ucierpiały sadzonki dębu i buka, ale również brzozy, olszy, ałyczy, czeremchy, ligustra i innych gatunków. Inwentaryzacja upraw przeprowadzona wiosną 1997 r. wykazała straty wynoszące ponad 2 mln sadzonek dębu szypułkowego i bezszypułkowego i około 9 mln sadzonek dębu czerwonego. Oceniono, że uszkodzeniu przez warunki pogodowe i grzyby uległo około 10 mln sadzonek gatunków liściastych, w tym najwięcej buka (około 7 mln sadzonek).

Głównym problemem w okresie powojennym stała się w lasach Polski huba korzeni wywoływana przez korzeniowca wieloletniego (*Heterobasidium annosum*) i opieńki (*Armillaria* sp). Pod koniec lat pięćdziesiątych

choroby lasu powodowane przez grzyby występowały w Polsce na około 100 tys. ha, w latach 1992–1998 już na ponad 500 tys. ha rocznie w drzewostanach wszystkich klas wieku. Największy udział powierzchniowy mają choroby korzeni – opieńkowa zgnilizna korzeni i huba korzeni. Z kolei osutka jesienna i wiosenna sosny corocznie ogołaca z igieł uprawy i młodniki sosnowe. Masowe występowanie osutek odnotowano w latach siedemdziesiątych w drzewostanach sosnowych całej Europy. W 1993 r. zarejestrowano je na terenie całego kraju na 130 tys. ha upraw.

Kolejnym patogenem sosny zdolnym do występowania w formie pandemicznych epifitoz jest zespół grzybów odpowiedzialnych za zamieranie igieł i pędów sosny. W latach 1996–1997 grzyby *Ascocalyx abietina* i *Cenangium ferruginosum* opanowały (przy współudziale owadów – przyszczarka sosnowego i przyszczarka Baera) około 1 mln ha drzewostanów sosnowych. W 1996 r. choroby infekcyjne wystąpiły na łącznej powierzchni 1181 tys. ha (w tym zamieranie pędów sosny na 600 tys. ha), w 1997 r. na 563 tys. ha, a w 1998 na 528 tys. ha (ryc. 15) („Ocena występowania... 1960–2002”).

Od kilku lat maleje obszar opanowany przez zamieranie pędów sosny, tak groźne w latach 1996–1997, oraz zamieranie (uwiąd) dębów, rozpowszechnione w Europie w latach osiemdziesiątych (ryc. 16).

Ryc. 15. Drzewostan sosnowy w Borach Tucholskich (1995 r.) z masowym objawem zamierania pędów sosny (fot. J. Stocki)

Ryc. 16. Objawy zamierania dębu; przyczyną są choroby grzybowe (uwiąd dębu) i szkodniki owadzie (fot. K. Nowik)

Nowym zjawiskiem związanym z anomaliami pogodowymi, skutkami powodzi i czynnikami nieokreślonymi jest trwające obecnie zamieranie topól, jesionów, buka i brzozy. Wzrasta również powierzchnia zaatakowana przez skrzętaka sosny i mączniaka dębu. Zwalczanie grzybów w szkółkach i zabezpieczanie pniaków sosnowych preparatami biologicznymi (biopreparat PgIBL) na gruntach porolnych przeprowadzono w 2002 r. na powierzchni 37 980 ha, wydając na ten cel kwotę 1845,0 tys. zł. Zabiegi w szkółkach z wykorzystaniem fungicydów przeciw chorobom zgorzelowym i innym przeprowadzono na powierzchni około 829,7 ha.

5.8. Choroby łańcuchowe i „bezprzyczynowe” zamieranie drzewostanów

Rzadko się zdarza, by przyczyną stanu chorobowego, zamarcia drzewa lub drzewostanu było oddziaływanie pojedynczego czynnika sprawczego. Najczęściej stan chorobowy drzewostanu powoduje szereg kolejno występujących po sobie czynników chorobowych określanych mianem choroby łańcuchowej. Kolejnymi ogniwami tego łańcucha są zmiany warunków pogodowych, wilgotności (w tym poziomu wody dostępnej dla systemów korzeniowych), wpływ przemysłu na las, aktywność owadzych szkodników liściożernych, podkorowych i drzewożernych, grzyby patogeniczne i saprofityczne, szeroko rozumiana działalność człowieka w lesie oraz szereg innych czynników natury biotycznej, abiotycznej i antropogenicznej (Sierota 2003).

Częstą przyczyną sprawczą chorób łańcuchowych w lasach Polski jest szybkie opadanie poziomu wód dostępnych dla systemów korzeniowych, co ma miejsce po trwających przez lata suszach. Mniejsze znaczenie – jako pierwotna przyczyna sprawcza – ma wpływ przemysłu na las. Osłabienie kondycji zdrowotnej (fizjologicznej) drzewostanów wykorzystują w kolejnym etapie choroby łańcuchowej grzyby patogeniczne i owady liściożerne. Po nich następnym ogniwem są owadzie szkodniki podkorowe. Obecność owadzych szkodników technicznych (drzewożernych, kambiofagicznych) świadczy o przechodzeniu drzewa z grupy posuszu czynnego do posuszu jałowego, kiedy to kończy ono swoje życie w wyniku zabicia przez następujące po sobie czynniki sprawcze.

Z powiązań przyczynowo-skutkowych w procesie zamierania drzew i drzewostanów zdawano sobie sprawę już na początku XX wieku. Łączyły warunki klimatyczne z następstwem występowania chorób lasu i masowym pojawianiem się różnych gatunków szkodników owadzych.

Po kilkuletnim okresie suszy z kulminacją wysokich temperatur w 1947 r. i znacznym obniżeniem lustra wody gruntowej, doszło w latach 1948–1951 do wielkoobszarowego, masowego pojawu brudnicy mniszki. Intensywna defoliacja drzewostanów przyczyniła się do znacznego osłabienia kondycji zdrowotnej opianych kompleksów leśnych, nastąpiło wzmożone zamieranie świerka w lasach mazurskich.

Od 1950 r. notowano wzrost szkód z powodu masowego rozwoju choroby łańcuchowej, której pierwotnym ogniwem była susza i uaktywnienie się kilku gatunków opieniek. W tym czasie, o czym wspomniano już wcześniej, w Beskidach straty na przyroście i na skutek wydzielania się drzew wystąpiły na powierzchni 65 000 ha, a drzewostany usunięto z około 1000 ha. W 1951 r. na Mazurach wystąpiły duże szkody od okiści, a następnie od suszy, a w roku 1952 na Kurpiach ponownie pojawiła się masowo barczatka sosnowka.

W latach 1952–1954 nastąpiła kolejna fala masowego zamierania drzewostanów świerkowych z powodu choroby wieloczynnikowej zainicjowanej przez opieńki niszczące systemy korzeniowe (Sierota 2001).

W 1955 r. wiatry fenowe w Karpatach powaliły świerki o łącznej miąższości 0,5 mln m³ – większość drzew była wcześniej porażona przez opieńki i opianowana przez owadzie szkodniki wtórne i techniczne.

W roku 1956 zimą i wiosną trwała huśtawka pogodowa z zamarzaniem i odmrażaniem wierzchniej pokrywy gleby. W sezonie wegetacyjnym doszło do wzrostu zamierania drzew gatunków liściastych, często w sposób bezobjawowy, bez możliwości wskazania sprawcy powstałych strat.

Okres 1960–1964 w północnej części kraju był bardzo suchy, doszło do ponownego obniżenia się poziomu wód gruntowych i kolejnego osłabienia drzewostanów. Miąższość opianych przez owady i grzyby drzew (pozyskanych jako posusz) wyniosła ponad 200 tys. m³. Wiatry wiejące w Karpatach na przełomie lat 1966 i 1967 uszkodziły ponad 1,0 mln m³ drewna (złomy, wywroty, drzewa z naderwanym systemem korzeniowym). Razem z miąższością drzew zmarłych w wyniku aktywności opieniek, korników i innych owadzie szkodników wtórnych straty w lasach w latach 1964–1968 wyniosły około 2,5 mln m³ drewna posuszowego.

Współdziałanie czynników pogodowych, szkodliwych owadów i chorób lasu objawiło się w ciągu ostatnich trzydziestu lat w sposób szczególnie niekorzystny dla roślin. Początek tym reakcjom dała zima stulecia 1978/1979 z bardzo niskimi temperaturami, obfitymi opadami śniegu i huraganowymi wiatrami. Powstały liczne śniegołomy i wiatrowały, wystąpiło zamieranie drzew w drzewostanach sosnowych, świerkowych i jodłowych. Miąższość grubizny drewna usuniętego w Polsce w tym czasie wyniosła około 3,0 mln m³ (ryc. 17).

Ryc. 17. Śniegołomy w drzewostanie sosnowym (fot. R. Kapuściński)

Po obfitych deszczach wiosną 1980 r. wystąpiły powodzie, które spowodowały długookresowe podtopienia drzewostanów i zamieranie systemów korzeniowych. Na obszarach o słabo przepuszczalnych glebach gliniastych masowo zamierały dęby, świerk i jodła. Od roku 1981 do 1983 trwała susza powodująca zamieranie systemów korzeniowych oraz masowe pojawy owadów szkodników liściożernych (brudnicy mniszki, zwójkowatych, miernikowcowatych, chrabąszczowatych) (tab. 4 i 5).

W roku 1984 zaczęło następować gwałtowne wydzielanie się drzew w drzewostanach bukowych, świerkowych i dębowych. Tylko w RDLP Toruń miąższość martwych drzew w drzewostanach dębowych wyniosła we wspomnianym roku 28,6 tys. m³. W drzewostanach bukowo-świerkowych (gdzie świerk stanowił domieszki i został usunięty na skutek zamierania po żerach brudnicy mniszki w latach 1978–1983) pojawiło się wzmożone wydzielanie buka i domieszkowych gatunków liściastych. Po mroźnych zimach w latach 1984/1985 i 1986/1987 doszło do przemarznięcia drzew na terenie całego kraju. Lata 1982, 1983, 1988 i 1989 cechowały upały w okresie od lipca do sierpnia, co przyczyniło się (przy braku opadów) do powstania suszy fizjologicznej i masowego wydzielania się różnych gatunków drzew, w tym bez wyraźnych objawów oddziaływania sprawców ze świata grzybów czy owadów.

Ryc. 18. Jeden z objawów choroby uwiądu dębu – wyciek soków z pęknięć na strzale (fot. J. Stocki)

Podobnie niekorzystna dla roślinności ekosystemów leśnych okazała się ostatnia dekada. Już w 1992 r. w sezonie wegetacyjnym panowały bardzo wysokie temperatury powietrza i brakowało opadów atmosferycznych. Na osłabienie kondycji fizjologicznej drzewostanów nałożył się masowy pojaw boreczników w latach 1992–1994, obejmując swoim zasięgiem setki tysięcy hektarów drzewostanów sosnowych. Tragedii dopełniły pożary, szczególnie z roku 1992. Zmienny przebieg warunków pogodowych był główną przyczyną obniżenia kondycji zdrowotnej drzewostanów.

Anomalie pogodowe w 1997 r. wpłynęły na przebieg procesów fizjologicznych u topól i jesionów, co było głównym powodem ich wzmożonego zamierania.

W tym samym roku burze i porywiste wiatry wywołały w południowej i zachodniej części kraju (szczególnie w zlewni Odry) katastrofalne powodzie. W roku 1998 na znacznym obszarze Polski zaznaczył się nadmiar opadów prowadzący do powstania kolejnej fali powodzi w południowo-

Ryc. 19. Masowe zamieranie świerków wszystkich klas wieku w drzewostanach regla dolnego i górnego w Kotlinie Kłodzkiej (fot. RDLP Wrocław)

-wschodnich rejonach kraju (zlewnia Sanu). W obu wypadkach uruchomiony został zespół zamierania wszystkich podtopionych drzew, bez względu na gatunek. Choroby rozpoczynały się głównie od obumierania systemów korzeniowych. W drzewostanach liściastych dochodziło do masowego zamierania drzew bez udziału owadów i grzybów lub (RDLP Wrocław) do masowych rozmnożeń owadów szkodników podkorowych i technicznych.

W kolejnych latach 2000–2004 obserwuje się zjawiska chorobowe i zamieranie wielu gatunków liściastych, nawrót choroby uwiędnięcia dębu (ryc. 18), zamierania buka, jesionów, olsz oraz gatunków iglastych – sosny (zamieranie pędów) i świerka (zamieranie drzew wszystkich klas wieku w Sudetach – w Kotlinie Kłodzkiej) i Karpatach z udziałem czynników niedoboru wody, substancji pokarmowych i aktywności zespołu szkodników podkorowych z kornikiem drukarzem, drukarczykiem, czterooczakiem i innymi kambiofagami (ryc. 19).

5.9. Instytucje i organizacja ochrony lasów w Polsce w latach 1945–2004

5.9.1. Wprowadzenie historyczne

Rozwój ochrony lasu i entomologii w Polsce, mimo ukazywania się różnych artykułów w piśmiennictwie leśnym XIX wieku oraz opracowania przez F.P. Jarockiego (1790–1865) pierwszego podręcznika zoologii, którego trzeci tom został poświęcony owadom – nastąpił dopiero po odzyskaniu niepodległości. Podstawy polskiej szkoły entomologii leśnej i ochrony lasu tworzyli m.in. profesorowie: Aleksander Kozikowski (1879–1956), Ludwik Sitowski (1880–1947), Jan Jerzy Karpiński (1896–1965) i kierownik Zakładu Ochrony Lasu i Entomologii SGGW z siedzibą w Skiernewicach prof. Zygmunt Mokrzecki (1856–1936). Po śmierci Z. Mokrzeckiego jego miejsce zajął prof. Marian Nunberg (1895–1986), prowadząc Katedrę Ochrony Lasu na SGGW (Szujewski 1995).

Prof. M. Nunberg, opierając się na materiałach statystyczno-historycznych gradacji szkodników leśnych w Polsce, opracował w 1946 r. rejonizację lasów Polski pod względem ich zdrowotności, co w decydujący sposób wpłynęło na organizację walki ze szkodliwymi owadami.

Istotne znaczenie dla prowadzenia działalności w ochronie lasu przed czynnikami szkodliwymi miało wydanie w 1952 r. przez Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego „Instrukcji ochrony lasu”, nowelizowanej przez Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz przez Ministerstwo Środowiska w latach 1965, 1972, 1988, 1999 i 2004.

5.9.2. Instytut Badawczy Leśnictwa

W okresie powojennym, od końca lipca 1944 r., gromadzeniem informacji statystyczno-historycznych, głównie na temat lokalizacji i nasilenia wystę-

powania szkodliwych owadów, zajmował się Instytut Badawczy Leśnictwa, szczególnie Zakład Ochrony Lasu, którego kierownikiem do roku 1951 był Marian Nunberg, a następnie Witold Koehler. Opracowywano coroczne prognozy pojawu szkodliwych owadów, dokonywano lustracji terenowych i podejmowano decyzje o terminach zabiegów ratowniczych i stosowanych środkach ochrony roślin.

W 1950 r. powstał w Krakowie Zakład Ochrony Lasów Górskich. Badania nad chorobami lasu (Cz. Kozłowska) i owadami (J. i Z. Schnaiderowie) prowadzono także w Zakładzie Uprawy Topoli utworzonym w 1956 r. Zakład ochrony przeciwpożarowej lasu powstał w roku 1963, a pierwszym jego kierownikiem był Tytus Karlikowski.

Wyrazem troski o właściwą ochronę lasu w Polsce była od pierwszych lat powojennych tendencja do bezpiecznego stosowania chemicznych środków ochrony roślin w granicach niezbędnego minimum. Kierowane przez pracowników IBL akcje zwalczania szkodników owadzich techniką lotniczą podejmowano z uwzględnieniem możliwości wykorzystania naturalnych sił oporu środowiska w okresie najwcześniejszego rozwoju gradacji oraz w terminie bezpiecznym dla środowiska (Koehler, Haber, Burzyński, Śliwa, Sierpiński, Kolk i in.).

Z badań IBL opublikowanych w 1971 r. wynika, że ponad 2/3 powierzchni drzewostanów Polski należało w tym czasie zaliczyć do strefy stałego lub okresowego zagrożenia przez szkodliwe owady. Witold Koehler znowelizował wówczas opracowany przez Mariana Nunberga w 1946 r., a opublikowany w roku 1951, pionierski podział obszaru Polski na trzy strefy zagrożenia, uwzględniając obok szkodników pierwotnych także szkodniki wtórne:

- I strefa najwyższego zagrożenia (północno-zachodnia, północno-wschodnia i środkowa część kraju),
- II strefa umiarkowanego zagrożenia (północno-wschodnia część kraju i pogórze),
- III strefa słabego zagrożenia (wschodnia część kraju i pogórze Karpat).

Podobnie jak w wypadku szkodników owadzich, analizą występowania i metodami ograniczania zasięgu występowania chorób lasu o podłożu grzybowym zajmowali się w okresie powojennym pracownicy utworzonego w 1947 r. Zakładu Chorób Roślin i Grzyboznawstwa w IBL, którego pierwszym kierownikiem był prof. Henryk Orłowski.

Z dniem 1 I 1974 r. Instytut Badawczy Leśnictwa – dotychczas podporządkowany Ministrowi Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego – wszedł w skład organizacji gospodarczej Lasy Państwowe i odtąd do 1991 r. podlegał naczelnemu dyrektorowi Lasów Państwowych, by następnie znowu powrócić

pod nadzór ministra, wówczas Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.

Corocznie IBL opracowuje prognozę zagrożenia lasów przez czynniki szkodotwórcze, której podstawą są:

- wyniki kontroli zapędrczenia gleb;
- wyniki analizy jesiennych poszukiwań szkodników liściożernych sosny i świerka;
- wykaz zagrożenia drzewostanów i zwalczania szkodników wtórnych;
- wyniki poszukiwań specjalnych (brudnicy mniszki i innych szkodników) oraz karty sygnalizacyjne, meldunkowe, wyniki okresowych lustracji drzewostanów, w tym z samolotów i śmigłowców.

Prognoza służy podejmowaniu decyzji o miejscu i czasie zwalczania szkodników lasu, pełni również rolę jedynej tak obszernego zbioru materiałów historycznych o występowaniu szkodliwych czynników biotycznych, abiotycznych i antropogenicznych w lasach w skali całego kraju.

5.9.3. Lasy Państwowe

5.9.3.1. Wydziały ochrony lasu i organizacja walki z zagrożeniami

W kolejno powstających i reorganizowanych jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych (Dyrekcja Naczelna LP, Centralny Zarząd LP, Naczelny Zarząd LP, Dyrekcja Generalna LP oraz okręgowe zarządy LP i regionalne dyrekcje LP) ochrona lasu zawsze znajdowała swoje miejsce jako samodzielny wydział (ochrony lasu, ochrony ekosystemów leśnych) lub w połączeniu z łowiectwem, hodowlą lasu, ewentualnie zagadnieniami pożarowymi. Kwestie ochrony lasu podlegały bezpośrednio nadzorowi zastępców dyrektorów LP lub naczelnikom wydziałów. Podobna struktura wydziałów ochrony lasu, określana regulaminami organizacyjnymi, istniała w OZLP i RDLP.

W wypadku masowego występowania owadów (lub innych czynników szkodotwórczych) naczelny dyrektor Lasów Państwowych (obecnie dyrektor generalny Lasów Państwowych) powoływał (tak się dzieje i teraz) Stacje Osłony Naukowej – SON (obecnie TSOL – Terenowe Stacje Ochrony Lasu) i punkty obserwacyjne (PO) rozwoju owadów. Obsada stacji i punktów składa się z pracowników Zespołów Ochrony Lasu (ZOL) i nadleśnictw. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych SON prowadzone były przez

pracowników Zakładu Ochrony Lasu IBL. W wypadku bardzo silnego zagrożenia lasów przez owady – co miało miejsce w latach osiemdziesiątych, kiedy to brudnica mniszka zaatakowała drzewostany na powierzchni ponad 3,0 mln ha – powoływano Centralny Sztab Akcji, koordynujący działania w ochronie lasu na terenie całego kraju. Działania takie przewidują odpowiednie zapisy kilku kolejnych edycji „Instrukcji ochrony lasu” (1988, 1999, 2004).

W celu skoordynowania realizacji zadań z ochrony lasu wydawane są corocznie przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych zarządzenia w sprawie ograniczania zagrożeń ze strony szkodliwych owadów, grzybów patogenicznych i innych zjawisk szkodliwych w lasach.

W związku z pogarszającym się stanem zdrowotnym lasów, w latach osiemdziesiątych przeprowadzona została na zlecenie NZLP wielkoobszarowa inwentaryzacja z wykorzystaniem metod matematyczno-statystycznych. W 1983 r. stwierdzono, że w Lasach Państwowych było w owym czasie 78% drzew zdrowych, 19% osłabionych i 3% silnie osłabionych, miąższość zaś posuszu (drzewa stojące i leżące) wynosiła około 60 mln m³ grubizny brutto. Przeprowadzona w 1985 r. kolejna inwentaryzacja wykazała już poprawę sytuacji – odsetek drzew zdrowych wzrósł do 88%, liczba drzew osłabionych zmniejszyła się do 10%, a silnie osłabionych i zamierających – do 2%. Miąższość posuszu wraz z wiatrowałami i wiatrolomami (grubizny brutto) wynosiła 40 mln m³. Po przeprowadzeniu trzeciej inwentaryzacji stanu zdrowotnego i sanitarnego lasów w 1988 r. stwierdzono postępującą poprawę, na co miały wpływ działania gospodarcze i polepszające się warunki pogodowe.

5.9.3.2. Zespoły Ochrony Lasu

W latach powojennych gromadzeniem informacji niezbędnych do ustalania zakresu potrzeb i ukierunkowania zabiegów ratowniczych, systematyczną oceną stanu sanitarnego i zdrowotnego drzewostanów oraz usługami na polu doradztwa fachowego i szkolenia zajmował się Zakład Ochrony Lasów Nizinnych w Instytucie Badawczym Leśnictwa z siedzibą w Warszawie. Możliwości prowadzenia prac badawczych na terenie całej Polski były wtedy jednak dość ograniczone. Z tego względu zarządzeniem ówczesnego Centralnego Zarządu Lasów Państwowych w Warszawie z 7 X 1954 r. zostały powołane do życia Zespoły Ochrony Lasu.

Te małe, czteroosobowe grupy pracowników, określane jako ZOL-e, funkcjonowały w początkowym okresie w wydziałach zagospodarowania lasu i podlegały naczelnemu inżynierowi w OZLP. Potem zostały powiązane z wydziałami ochrony lasu i podporządkowane zastępcy dyrektora

OZLP. Sytuacja zmieniła się na początku 1981 r. wraz z podporządkowaniem ZOL-i Ośrodkowi Rozwojowo-Wdrożeniowemu Lasów Państwowych (ORWLP) w Bedoniu, co zmieniło ich podległość organizacyjno-służbową. W strukturze ORWLP stały się wyodrębnionymi jednostkami funkcjonalnymi podporządkowanymi zastępcy dyrektora ORWLP. Stan taki trwał pięć lat. Radykalna zmiana w usytuowaniu jednostek ZOL nastąpiła z chwilą wyłączenia ich ze struktur ORWLP i podporządkowaniu bezpośrednio naczelnemu dyrektorowi Lasów Państwowych (zgodnie z zarządzeniem nr 40 z dnia 27 XII 1985 r.). W ten sposób ZOL-e uzyskały z dniem 1 I 1986 r. samodzielność organizacyjną w strukturach Lasów Państwowych, tworząc zespół specjalistycznych jednostek z wyraźną formą integralności organizacyjnej i określoną pozycją hierarchiczną. W późniejszym okresie ZOL-e utraciły część swej niezależności po wcieleniu ich do Wydziału Ochrony Lasu Dyrekcji Generalnej LP.

Początkowo utworzono cztery ZOL-e przy OLP w Gdańsku, Krakowie, Opolu i Poznaniu. Swoim zasięgiem terytorialnym pokrywały całą Polskę, z wyjątkiem rejonów lasów państwowych podległych okręgom w Lublinie, Łodzi i Siedlcach, gdzie funkcję ZOL-i pełnił nadal Instytut Badawczy Leśnictwa. Cała powierzchnia Polski została zatem podzielona na pięć dużych obszarów z podstawową działalnością w ochronie lasu prowadzoną przez wymienione jednostki.

W kolejnych latach, wraz z wyraźnym narastaniem problemów ochrony lasu, zaistniała potrzeba zmniejszenia terenu działania zespołów przy jednoczesnym zwiększeniu ich liczby. Nowe zespoły powstały w 1974 r. w Stanisławce, w 1985 r. w Czerwonaku, a w 1992 r. – w Łodzi, Olsztynie i we Wrocławiu. Zmieniał się z czasem teren działania poszczególnych placówek oraz zmieniła się lokalizacja ich siedzib. Zespół z Poznania w 1956 r. przeniesiono do Krzyża, a następnie w 1983 r. do Szczecinka. Zespół w Krakowie czasowo miał siedzibę w Tarnowie. W 1975 r. zespół ze Stanisławki przeniesiono do Radomia, a w 1994 r. z Łodzi na krótko do Warszawy.

Tymczasowy regulamin działania ZOL-i z roku 1954 kładł nacisk na ochronę lasu przed szkodliwymi owadami i zwierzyną płową oraz na ochronę pożytecznej fauny. Sprawy chorób lasu (chorób o podłożu grzybowym) znajdowały się najpierw w gestii Zakładu Fitopatologii IBL. Dopiero później niektóre zagadnienia związane z chorobami przejmowały ZOL-e. Instytut Badawczy Leśnictwa do końca lat osiemdziesiątych XX wieku zachował przewodnią rolę w prowadzeniu lotniczych zabiegów ochrony lasu, w ramach tzw. Stacji Osłony Naukowej (w nowej „Instrukcji ochrony lasu” są to Terenowe Stacje Ochrony Lasu – TSOL).

Obecnie jednostki organizacyjne ZOL świadczą usługi w zakresie rozwiązywania nowych problemów w ochronie lasu, udzielając odpowiedzi na

pytania wynikające z przesyłanych przez nadleśnictwa kart sygnalizacyjnych, dokonują lustracji drzewostanów pod kątem ich stanu zdrowotnego i podejmowanych działań ochronnych, koordynują prace TSOL i PO. IBL nadal sprawuje merytoryczny nadzór nad niektórymi pracami badawczymi wykonywanymi przez ZOL-e przy monitoringu stanu lasu, np. krótkoterminową i długofalową prognozą zagrożeń, monitoringiem fitopatologicznym.

W początkowym okresie swojej działalności ZOL-e nie stanowiły nawet odrębnych komórek funkcjonalnych w strukturze OZLP, ich status organizacyjny nie był ściśle określony (Żakowski 1988).

Od 1992 r. istnieje dziewięć Zespołów Ochrony Lasu, a ich obecne siedziby są zlokalizowane w następujących miejscowościach: Czerwonak k. Poznania, Gdańsk, Kraków, Łódź, Olsztyn, Opole, Radom, Szczecinek i Wrocław.

Zespół Ochrony Lasu w Czerwonaku powołano z dniem 1 VII 1985 r. zarządzeniem naczelnego dyrektora Lasów Państwowych do obsługi OZLP w Poznaniu, Toruniu i Zielonej Górze, do tego czasu znajdujących się pod opieką ZOL-i w Gdańsku i Szczecinku. Teren działania ZOL-u w Czerwonaku, czyli od 1992 r. RDLP Poznań i Zielona Góra, należy do obszarów najbardziej zagrożonych przez różne czynniki szkodotwórcze. Prawie każda gradacja szkodników pierwotnych sosny oznacza, że 30–70% powierzchni opianowanych i objętych zabiegami w kraju leży w zasięgu terytorialnym ZOL-u w Czerwonaku. Kierownikiem ZOL-u jest Zbigniew Wierzbowski.

Zespół Ochrony Lasu w Gdańsku swoim zasięgiem obejmował początkowo 230 dawnych nadleśnictw, położonych w czterech okręgowych zarządach Lasów Państwowych: w Białymstoku, Gdańsku, Olsztynie i Toruniu. Obecnie ZOL w Gdańsku swoją działalnością obejmuje teren 43 nadleśnictw, położonych w granicach regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych w Gdańsku i Toruniu, sprawuje ponadto opiekę w zakresie ochrony lasu nad Parkiem Narodowym Bory Tucholskie. Funkcję pierwszego kierownika do lutego 1961 r. pełnił Zbigniew Korona. Po nim obowiązki przejął Klemens Stachurski, a od lipca 1962 r. do lipca 1975 r. sprawował je Zygmunt Karpiński. Następnie kierownictwo przekazano w ręce Aleksandra Fudały, a od stycznia 1992 r. kierownikiem ZOL-u jest Piotr Gawęda.

Powstały przy okręgu krakowskim Zespół Ochrony Lasu w Krakowie swoją pierwszą siedzibę miał w Tarnowie-Gumniskach. Terytorialnie zasięgiem działania obejmował obszar obecnych województw: małopolskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego oraz część południową i południowo-wschodnią województwa śląskiego. Od 1974 r., z chwilą utworzenia ZOL-u radomskiego w Stanisławce, ZOL w Tarnowie obsługiwał dwa OLP:

Kraków i Przemyśl (późniejszy OZLP Krosno), z uwzględnieniem zmian terytorialnych zachodzących w granicach okręgowych zarządów Lasów Państwowych. W roku 1977 zespół został przeniesiony do Krakowa; początkowo funkcjonował jako filia ZOL-u Tarnów, a od 1 I 1991 r. jako Zespół Ochrony Lasu z siedzibą w gmachu RDLP. Pierwszym kierownikiem ZOL-u był M. Partyka. ZOL Kraków działa na terenie RDLP Kraków i RDLP Krosno. Obecnie kierownikiem jednostki jest Krzysztof Srokosz.

Zespół Ochrony Lasu w Olsztynie utworzono zarządzeniem nr 28 naczelnego dyrektora LP z dnia 30 XII 1991 r. Na kierownika ZOL Olsztyn powołano Janusza Szwałkiewicza. ZOL Olsztyn początkowo działał na terenie OZLP Białystok, obejmując 30 nadleśnictw o łącznej powierzchni około 689 tys. ha, i OZLP Olsztyn – 37 nadleśnictw o powierzchni prawie 601 tys. ha, współpracował z dwoma parkami narodowymi – Białowieskim i Wigierskim oraz ze Stacją Badawczą Rolnictwa i Hodowli Zachowawczej Zwierząt PAN w Popielnie. Obecnie obszar działania olsztyńskiego ZOL-u obejmuje 1220 tys. ha, w tym na terenie RDLP Białystok są to 32 nadleśnictwa i RDLP Olsztyn – 33 nadleśnictwa. ZOL współpracuje z czterema parkami narodowymi – Białowieskim, Biebrzańskim, Narwiańskim i Wigierskim i w dalszym ciągu ze stacją PAN w Popielnie.

Zespół Ochrony Lasu w Opolu jest jednym z pierwszych czterech zespołów utworzonych w strukturze organizacyjnej Lasów Państwowych, obok ZOL w Gdańsku, Krakowie i Poznaniu, które powołał z dniem 1 X 1954 r. dyrektor Centralnego Zarządu Lasów Państwowych. Opolski ZOL objął zasięgiem swego działania rejony LP podległe wówczas okręgowym zarządom Lasów Państwowych w Opolu, Katowicach (wtedy Stalinogrodzie) i Wrocławiu.

Organizatorem, a zarazem pierwszym kierownikiem ZOL-u był Józef Piława, po którym kierownictwo na lata 1982–1994 przejął Andrzej Zwoliński. Później funkcję tę w latach 1995–2001 sprawował Witold Dudik; obecnie kierownikiem ZOL Opole jest Grzegorz Guzik.

Obszar działania Zespołu Ochrony Lasu w Opolu, ustanowiony w chwili jego utworzenia, pozostawał niezmienny przez kolejne 37 lat, aż do roku 1992, kiedy to pieczę ochroniarską nad nadleśnictwami ówczesnego Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych we Wrocławiu przejął nowo utworzony Zespół Ochrony Lasu we Wrocławiu. Od tego czasu ZOL w Opolu swoje zadania wypełnia na terenie jednej, katowickiej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych.

Zespół Ochrony Lasu w Łodzi powstał w lutym 1992 r., zasięgiem działania obejmuje drzewostany RDLP Warszawa i Łódź. Przez dziesięć lat kie-

rownikiem ZOL-u w Łodzi był Ryszard Skrybant, obecnie jest nim Andrzej Rodziewicz.

Teren działania łódzkiego ZOL-u obejmuje województwo łódzkie z częścią województw kujawsko-pomorskiego i świętokrzyskiego oraz znaczną część województwa mazowieckiego z niewielkim obszarem lubelskiego, czyli dwie regionalne dyrekcje LP, 35 nadleśnictw oraz Kampinoski Park Narodowy. W większości są to drzewostany sosnowe (85% powierzchni) na ubogich, piaszczystych gruntach.

Zespół Ochrony Lasu w Radomiu powstał 1 VII 1975 r. po rozwiązaniu ZOL-u w Stanisławce. Kierownictwo od początku sprawuje Krzysztof Mazur. Zasięg działania radomskiego ZOL-u zmieniał się w kolejnych latach:

- 1975–1978 – OZLP Łódź i Białystok;
- 1979–1982 – OZLP Łódź i Lublin;
- 1983/84–1991 – po zmianach w organizacji administracji Lasów Państwowych – OZLP Łódź, Warszawa, Radom i Lublin;
- po utworzeniu ZOL-u w Łodzi z dniem 1 I 1992 r. – RDLP Radom i Lublin.

Zespół Ochrony Lasu w Szczecinku jest kontynuatorem działań powstałego w 1954 r. zespołu z siedzibą w Krzyżu. Rozpoczął pracę 1 III 1983 r. po rozwiązaniu ZOL-u w Krzyżu, przejmując jego wyposażenie, archiwa i zadania. Początkowo obsługiwał pięć ówczesnych okręgowych zarządów Lasów Państwowych: Szczecin, Szczecinek, Zielona Góra, Poznań i Piła. Obecnie Zespół Ochrony Lasu w Szczecinku od 1 I 1992 r. działa na terenie Regionalnych Dyrekcji Lasów Państwowych w Pile, Szczecinku i Szczecinie. Zespołem kieruje Stefan Perz. Zespół Ochrony Lasu w Szczecinku obsługuje 1523 tys. ha lasów państwowych, 45 tys. ha lasów niepaństwowych oraz trzy parki narodowe o powierzchni 16 tys. ha.

Zespół Ochrony Lasu we Wrocławiu powstał 1 I 1992 r. w wyniku podzielenia ZOL-u Opole na dwie jednostki. Pierwszym kierownikiem, do roku 1995, był Jan Zimny. Obecnie funkcję tę pełni Bernard Konca. ZOL we Wrocławiu obsługuje prawie całe województwo dolnośląskie w granicach RDLP Wrocław. W podziale przyrodniczo-leśnym są to: fragment Krainy Wielkopolsko-Pomorskiej (III), zachodnia część Krainy Śląskiej (V) i prawie całe Sudety (VII).

Blisko pięćdziesięcioletnia działalność Zespołów Ochrony Lasu wykazała ich przydatność dla zachowania trwałości lasu przez aktywne łączenie praktyki z nauką w myśl idei prof. W. Koehlera, która była zaczynem powołania ich do życia. Najważniejsze informacje o tych jedynych w kraju tego typu jednostkach funkcjonujących w strukturze Lasów Państwowych zestawiono w tab. 6.

Tabela 6. Struktura Zespołów Ochrony Lasu na początku marca 2004 r.

Siedziba ZOL-u	Obszar działania (RDLP)	Kierownik ZOL-u	Liczba pracowników
Czerwonak	Poznań i Zielona Góra	Zbigniew Wierzbowski	4
Gdańsk	Gdańsk i Toruń	Piotr Gawęda	4
Kraków	Kraków i Krosno	Krzysztof Srokosz	4
Łódź	Łódź i Warszawa	Andrzej Rodziewicz	4
Olsztyn	Olsztyn i Białystok	Janusz Szwałkiewicz	4
Opole	Katowice	Grzegorz Guzik	3
Radom	Radom i Lublin	Krzysztof Mazur	4
Szczecinek	Szczecinek, Szczecin i Piła	Stefan Perz	7
Wrocław	Wrocław	Bernard Konca	4

Literatura

- Bilczyński S.:** *Szkodniki wtórne drzew iglastych*. Warszawa, PWRiL 1974.
- Burzyński J., Kozłowska Cz.:** *Ochrona lasu. W: Lasy Państwowe w Polsce w latach 1944–1990*. Warszawa–Poznań, PWN 1977.
- Dominik J.:** *Ochrona lasu*. Warszawa, PWRiL 1977.
- Dudik W. i in.:** Reakcje drzew i krzewów na zjawisko podtopienia podczas powodzi. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 1999, nr 69.
- Greszta J., Gruszka A., Kowalkowska M.:** *Wpływ emisji na ekosystem*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk 2002.
- Greszta J., Morawski S.:** *Rekultywacja nieużytków przemysłowych*. Warszawa, PWRiL 1973.
- Instrukcja ochrony lasu**. Warszawa, NZLP 1988.
- Instrukcja ochrony lasu**. Warszawa, DGLP 1999, cz. 1.
- Informacja dyrektora RDLP Białystok o klęsce w LP spowodowanej burąganem w dniu 4 VII 2002 r. wg stanu na dzień 15 II 2003 r.** Maszynopis 2003.
- Kapuściński R.:** Klęski żywiołowe w lasach. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 7–14.
- Karlikowski T.:** Ocena ekonomiczna strat spowodowanych przez pożary lasu w Polsce w latach 1991–1995. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 1998, nr 68, s. 52–59.
- Karlikowski T.:** *Pożary lasu*. Warszawa, PWRiL 1975.
- Koehler W.:** *Patologia i ochrona lasu*. Warszawa, PWRiL 1961.
- Koehler W.:** *Zarys hylopatologii*. Warszawa, PWRiL 1978.
- Kolk A., Sierota Z.:** Biotyczne, abiotyczne i antropogeniczne przyczyny zamierania drzew leśnych. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 1999, nr 69, s. 9–12.
- Konca B., Nowik K., Srokosz K.:** Klęski abiotyczne w lasach. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 22–32.

- Las w liczbach*. Warszawa, DGLP 1997.
- Leśniak A., Kwiecień E.:** Kierunki rozwoju ochrony lasu w Polsce. *Las Polski*. 1988, nr 23–24.
- Ocena występowania ważniejszych szkodników leśnych i chorób infekcyjnych drzew leśnych (w latach 1960–2002)**. Warszawa, IBL 1960–2002.
- Raport o stanie lasów w Polsce 2001**. Warszawa, CILP 2002.
- Santorski Z., Mycke-Dominko M.:** Katastrofalne pożary lasów monitoring teledetekcyjny. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 1998, nr 68, s. 7–26.
- Sierota Z.:** *Choroby lasu*. Warszawa, CILP 2001.
- Sierota Z.:** Klęski powodowane w lasach przez choroby pochodzenia grzybowego. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 49–56.
- Stocka T., Stocki J.:** Klęski od huraganowych wiatrów w lasach – przyczyny, przebieg, skutki i profilaktyka. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 14–22.
- Stocki J.:** Klęski abiotyczne w lasach. *Las Polski*. 2002, nr 5, s. 8–9.
- Stocki J.:** Znaczenie owadów w powstawaniu strat przyrodniczych i ekonomicznych w lasach Polski. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 41–49.
- Szujecki A.:** *Entomologia leśna*. Warszawa, Wydawnictwa SGGW 1995, t. 1–2.
- Taradejna M.:** Znowu powiało. *Las Polski*. 2002, nr 6.
- Ubysz B., Szczygieł R.:** Pożary – przyczyna klęsk w lasach w Polsce i na świecie. *Postępy Techniki w Leśnictwie*. 2003, nr 84, s. 32–41.
- Żakowski H.:** Jak powstawał system ochrony lasu w Lasach Państwowych. *Las Polski*. 1989, nr 1.
- Żakowski H.:** Organizacyjny i terytorialny kształt systemu ochrony lasu w Polsce. *Sylvan*. 1992, nr 2, s. 5–14.
- Żakowski H.:** Systemowe ujęcie problemu ochrony lasu w Polsce. *Las Polski*. 1988, nr 15–16.

6

SŁUŻBY URZĄDZANIA LASU – ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ

JERZY SMYKAŁA

6.1. Cele i zadania urządzania lasu

S pecyfika gospodarstwa leśnego (wielkoobszarowość, zróżnicowanie przyrodniczych i ekonomicznych warunków produkcji leśnej, długi okres produkcji, zagrożenie lasów przez czynniki biotyczne i abiotyczne) wymaga odpowiedniego planowania i organizacji działalności gospodarczej w czasie i przestrzeni według określonego planu (średnio- i długookresowego). Stąd też nadrzędnym zadaniem urządzania lasu jest opracowywanie średniookresowych, z reguły 10-letnich, planów urządzania lasu dla nadleśnictw w celu trwałego zachowania lasów i ich wielofunkcyjnego charakteru. Obowiązek prowadzenia gospodarki leśnej według planu urządzania lasu usankcjonowany został ustawowo (ustawa o państwowym gospodarstwie leśnym z 20 XII 1949 r. i ustawa z 28 IX 1991 r. o lasach).

Niezbędnym warunkiem racjonalnego opracowania planu urządzania lasu jest głównie:

- inwentaryzacja i ocena stanu lasu, w tym gleb, siedlisk i drzewostanów, oraz określenie i kształtowanie naturalnych relacji między nimi;
- rozpoznanie funkcji lasu w powiązaniu z zagospodarowaniem przestrzennym oraz walorów przyrodniczych;
- dokonanie podziału na gospodarstwa (jednostki regulacyjne) według pełnionych funkcji i sposobów zagospodarowania;
- regulacja wielkości użytkowania rębного i przedrębного z myślą o trwałym zachowaniu lasów i ich wielostronnej użyteczności oraz kształtowaniu pożądanej struktury gatunkowej i przestrzennej;
- ustalenie zadań gospodarczych na okres obowiązywania planu urzędzeniowego i sposobów ich realizacji;
- ustalenie kierunkowych zadań z zakresu ochrony lasu, w tym ochrony ppoż., gospodarki łowieckiej, użytkowania ubocznego itp.;
- określenie potrzeb z zakresu infrastruktury technicznej, remontów budynków itp.

6.2. Organizacja i rozwój struktur organizacyjnych służby urządzania lasu

Po II wojnie światowej, do dnia 23 XI 1955 r. służba urządzania lasu była zorganizowana w 15 sekcjach przy dyrekcjach Lasów Państwowych. Był to wyjątkowo trudny okres, głównie z uwagi na olbrzymie braki kadrowe, zachodziła bowiem pilna potrzeba chociażby prowizorycznego rozpoznania stanu lasu w powojennym, istotnie zmienionym kształcie terytorialnym państwa polskiego oraz z tytułu upaństwowienia lasów prywatnych o powierzchni powyżej 25 ha. Dokumentacja urzędzeniowa w wyniku działań wojennych uległa zniszczeniu w 80%, zwłaszcza na ziemiach zachodnich.

Konieczność intensywnego szkolenia i doskonalenia kadr specjalistycznych dla dynamicznie rosnących zadań z zakresu urządzania lasu oraz potrzeba usankcjonowania służby urządzania lasu jako obiektywnego i niezależnego od administracji Lasów Państwowych czynnika rozpoznania i oceny stanu lasu i wynikających stąd niezbędnych działań gospodarczych były merytoryczną przesłanką utworzenia z dniem 23 XI 1955 r. zarządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego przedsiębiorstwa pod nazwą Biuro Urządzania Lasu i Pomiaru Lasu. Było to przedsiębiorstwo wielozakładowe na pełnym wewnętrznym rozrachunku gospodarczym, wchodzące jednak w skład administracji Lasów Państwowych.

Prekursorami usamodzielnienia się służby urządzania lasu byli w szczególności: J. Szczuka, K. Wolanin, R. Baraniecki, E. Krist, A. Ziemniak, J. Macichowski, J. Dalmaczyński i H. Piątkowski.

Oddziały Biura Urządzania Lasu i Pomiaru Lasu powołane zostały w Białymstoku, Brzegu, Gdyni, Gorzowie Wlkp., Poznaniu, Łodzi, Opolu, Olsztynie, Przemyślu, Lublinie, Katowicach, Krakowie, Radomiu, Siedlcach, Szczecinku i Toruniu. Niezaprzeczalne zasługi w organizacji i rozwoju po-

szczególnych oddziałów Biura Urządzenia Lasu i Pomiaru Lasu ponieśli: w Oddziale Białystok – Adam Reindl, Oddziale Brzeg – Oskar Kauicz, Oddziale Gdynia – Jakub Sokołowski, Oddziale Gorzów Wlkp. – Stanisław Kwiatek, Oddziale Kraków – Mikołaj Połtoracki, Oddziale Olsztyn – Czesław Jacewicz, Oddziale Poznań – Marian Poczekaj, Oddziale Przemyśl – Stanisław Majewski, Oddziale Radom – Stefan Miśkiewicz, Oddziale Siedlce (Warszawa) – Henryk Piątkowski, Oddziale Szczecinek – Józef Macichowski oraz w Oddziale Toruń – Julian Puchalski. Krajowym zarządem przedsiębiorstwa kierowali: Konrad Wolamin w latach 1956–1969, Adam Sytek w latach 1969–1977, Jerzy Smykała w latach 1977–1984 oraz Adam Szempliński od roku 1985.

Organizacyjne usamodzielnienie i formalne uniezależnienie się przedsiębiorstwa od administracji Lasów Państwowych, z równoczesną zmianą nazwy na Biuro Urządzenia Lasu i Projektów Leśnictwa nastąpiło z dniem 1 X 1956 r. Oddziały w Opolu, Katowicach, Lublinie i Siedlcach połączone zostały z oddziałami sąsiadującymi (pozostało 12 oddziałów).

Z dniem 1 I 1973 r., z uwagi na wyodrębnienie się pionu studialno-projektowego w samodzielne przedsiębiorstwo pod nazwą: Biuro Studiów i Projektów Lasów Państwowych (z siedzibą w Łodzi), przedsiębiorstwo przyjęło nazwę Biuro Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej (BULiGL). Z chwilą jego powołania zrzeszało 12 oddziałów. W związku z utworzeniem

Ryc. 1. Pionierzy służby urządzania lasu na ziemiach zachodnich w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych (fot. archiwum BULiGL)

z dniem 1 I 1973 r. oddziału w Lublinie, liczba wszystkich oddziałów wzrosła do 13. Po likwidacji w 1994 r. Oddziału Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Toruniu (włączono go do Oddziału BULiGL w Gdyni), liczba oddziałów zmalała do 12 i taka jest do dzisiaj.

Odnotować należy również fakt utworzenia w latach dziewięćdziesiątych własnych służb urządzania lasu w niektórych regionalnych dyrekcjach Lasów Państwowych (np. RDLP Łódź, Toruń, Piła, Zielona Góra). Po stosunkowo niedługim czasie służby te włączono do terytorialnie właściwych oddziałów Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej.

W latach dziewięćdziesiątych i obecnie gotowość świadczenia usług w zakresie sporządzania planów urządzenia lasu dla nadleśnictw, w szczególności zaś specjalistycznych opracowań geodezyjnych i glebowo-siedliskowych, deklarują prywatne zespoły i firmy. Ich udział w opracowywaniu planów urządzenia lasu dla nadleśnictw jest – z powodu ich ograniczonych możliwości przerobowych – stosunkowo niewielki, większy natomiast przy opracowywaniu specjalistycznej dokumentacji siedliskowej (około 10%), a dominujący przy sporządzaniu dokumentacji geodezyjnej (około 80%).

6.3. Metodyczne i technologiczne podstawy opracowywania planów urządzenia lasu w poszczególnych cyklach urządzeniowych

6.3.1. Prowizoryczne urządzenie lasu w latach 1944–1955

Pierwszym wymiernym efektem przybliżonego rozpoznania przez służbę zarządzania lasu w latach 1944–1946, a na ziemiach odzyskanych do 1948 r., wielkości oraz struktury gatunkowej i wiekowej zasobów drzewnych na pniu, bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych, było opracowanie przybliżonej tabeli klas wieku oraz orientacyjnej mapy przeglądowej drzewostanów. Uzyskane tą drogą informacje – z powodu niejednolitego podejścia metodycznego i braku odpowiednich materiałów geodezyjno-kartograficznych – dawały jedynie bardzo przybliżoną charakterystykę stanu lasu na miarę ówczesnych możliwości.

Prowizoryczne urządzenie lasu, zapoczątkowane w 1946 r. na podstawie instrukcji z roku 1945 pt. „Przepisy techniczne w sprawie prowizorycznego zarządzania lasów państwowych”, wydanej przez Ministra Leśnictwa w 1945 r.; stanowiło istotny postęp pod względem rozmiaru rzeczowego i dokładności prac urządzeniowych.

W trakcie prac związanych z prowizorycznym urządzeniem lasu w latach 1948–1949 zarządzeniem Ministra Leśnictwa z dnia 28 IX 1948 r. w sprawie zmiany zasad zagospodarowania lasów państwowych, zasad dotyczących przebudowy drzewostanów jednogatunkowych na mieszane sposobem przerębowym, oraz na podstawie instrukcji pt. „Instrukcja planowania przebudowy gospodarstwa leśnego” – wprowadzono metodę siedlisko-wo-bezrębową (tzw. bezzrębówkę). Metody tej, wzorowanej na doświadczeniach szwajcarskich, nie dostosowanej do warunków polskich, zaniechano w 1950 r. ze względu na jej praktyczną nieprzydatność.

Podkład geodezyjno-kartograficzny dla prowizorycznego zarządzania lasu stanowiły uaktualnione, za pomocą pomiarów busolowych, mapy w różnych skalach. W urządzeniu lasu stosowano do 1950 r. metodę drzewosta-

Ryc. 2. Najbardziej popularny w pierwszych latach po wojnie środek transportu drużyn urzędzeniowych. Zdjęcie z roku 1953 wykonane w Nadleśnictwie Świebodzin (fot. archiwum BULiGL)

nową bez uwzględnienia siedliska. Opis taksacyjny zawierał jedynie charakterystykę terenu, gleby i drzewostanu. W 1950 r. wprowadzono metodę siedliskowo-drzewostanową opartą na wydanych „Przepisach przejściowych w sprawie urządzania lasu metodą siedliskowo-drzewostanową” oraz wdrożono jednolity system klasyfikacji siedlisk leśnych w powiązaniu z rejonizacją przyrodniczo-leśną.

Wielkość zasobów drzewnych na pniu określano w sposób szacunkowy, rzadziej za pomocą sposobów pomiarowo-szacunkowych i pomiarowych. Obiektem urzędzeniowym było nadleśnictwo o przeciętnej wielkości około 5 tys. ha. Podstawę tworzenia gospodarstw stanowiły gatunki panujące drzewostanów (np. gospodarstwo sosnowe). Regulacja wielkości użytkowania rębego odbywała się w ramach wyodrębnionych gospodarstw według dojrzałości drzewostanów przy określonych wiekach rębności. Wliczano jedynie powierzchniowy etat cięć użytków rębnych, a masowy etat cięć był sumą miąższości drzewostanów zaprojektowanych do użytkowania rębego. Dominował zrębowy sposób zagospodarowania. Etat miąższościowy cięć przedrębnych obliczano według potrzeb hodowlanych ustalonych podczas taksacji.

Ryc. 3. Uczestnicy szkolenia z zakresu urządzania lasu w Państwowym Leśnym Ośrodku Szkoleniowym w Tułowicach w roku 1955 (fot. archiwum BULiGL)

Ryc. 4. Lata pięćdziesiąte. Pomiar busolowy granic nadleśnictwa i wyląceń drzewostanowych (fot. archiwum BULiGL)

Niezależnie od prowizorycznego urządzania lasu, w 1954 r. przeprowadzono w całym kraju jednorazową rewizję cięć pielęgnacyjnych (użytkowania przedrębego). Celem tych prac było określenie aktualnego stanu drzewostanów z punktu widzenia cięć pielęgnacyjnych, m.in. pod kątem stosowania selekcji drzew, oraz ustalenie zadań pod tym względem na okres 1955–1964. W 1955 r. przeprowadzono także jednorazową rewizję użytkowania rębego, której celem było określenie wielkości i struktury drzewostanów dojrzałych technicznie do wycięcia i ustalenie wynikających stąd możliwości użytkowania rębego (przeważnie zrębami zupełnymi) w latach 1955–1965.

6.3.2. Definitywne urządzenie lasu w latach 1956–1967

Prace urządzeniowe poprzedzone zostały pracami geodezyjnymi, które polegały na dokładnym ustaleniu granic obiektów leśnych, przeprowadzeniu formalnoprawnego postępowania związanego z rozgraniczeniem gruntów państwowego gospodarstwa leśnego i trwałym zastabilizowaniu punktów załamania granic tych gruntów. Prace te w około 55% zostały wykonane przez resortową służbę geodezyjną, a w 45% przez przedsiębiorstwa podległe Głównemu Urzędowi Geodezji i Kartografii. Godny podkreślenia jest fakt, że po ich zakończeniu w 1967 r. Lasy Państwowe dysponowały jednolitym i dokładnym (w stosunku do potrzeb) podkładem geodezyjno-kartograficznym w skali 1:5000. Określona w toku definitywnego urządzania lasu, na podstawie dokładnych pomiarów geodezyjnych, powierzchnia państwowego gospodarstwa leśnego wynosiła w 1967 r. 7141 tys. ha (w tym 6646 tys. ha powierzchni leśnej).

Prace urządzeniowe metodą siedliskowo-drzewostanową przeprowadzono na podstawie wytycznych wprowadzonej w 1957 r. „Instrukcji urządzania lasu”. Była to pierwsza w dziejach polskiego leśnictwa jednolita instrukcja zatwierdzona do użytku służbowego przez Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego 25 VI 1957 r. i wydana drukiem w 1957 r.

Zapas grubizny w toku definitywnego urządzania był pod względem metodycznym określany niejednolicie – za pomocą metod pomiarowych, pomiarowo-szacunkowych i szacunkowych; nie pozwalało to na określenie błędu, z jakim ustalane były zasoby drzewne w poszczególnych obiektach. Fakt ten stał się przyczyną, że wyniki inwentaryzacji zapasu uzyskane w kolejnych cyklach urządzeniowych nie były w pełni porównywalne. Różnice między tymi wielkościami nie mogły być więc podstawą do formułowania wiążących wniosków dotyczących efektywności gospodarowania i okresowego przyrostu bieżącego.

Ryc. 5. Pomiar pierśnic przy użyciu średnicomierza (fot. archiwum IBL)

Zasadniczym elementem regulacji użytkowania rębnego były wieki rębności określone dla podstawowych gatunków lasotwórczych – w zasadzie niezależnie od warunków siedliskowych i funkcji (grup) lasu. Kryterium wyrębu (dojrzałości technicznej) był głównie wiek rębności.

6.3.3. I rewizja urządzania lasu w latach 1967–1978

Podstawą wykonywania prac urzędniowych była znowelizowana „Instrukcja urządzania lasu” zatwierdzona do użytku służbowego 19 VII 1969 r. przez Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego i wydana drukiem w 1970 r. Instrukcja ta w porównaniu z urządzaniem definitywnym nie wniosła istotnych zmian technologicznych i metodycznych.

Prace geodezyjne ograniczyły się w tym cyklu oraz w następnym do zaktualizowania dokumentacji geodezyjno-kartograficznej, tj. do pomiaru i utrwalania na gruncie nowo przyjętych powierzchni, głównie z Państwowego Funduszu Ziemi, wniesienia tych działek na mapy gospodarcze nad-

leśnictw oraz określenia ich powierzchni. Czynności te wykonywała służba geodezyjna Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej.

Kontynuowano metodę siedliskowo-drzewostanową z określeniem miąższości grubizny metodami pomiarowymi, pomiarowo-szacunkowymi i szacunkowymi. Wprowadzono zasadę wielkoobszarowości, powszechności i kompleksowości urządzania lasu. Zasada wielkoobszarowości oznaczała dążenie do objęcia pracami urzędzeniowymi jednocześnie wszystkich nadleśnictw położonych na obszarze jednej dzielnicy przyrodniczołej, a zasada powszechności – wszystkich lasów, niezależnie od kategorii własności, położonych w obwodzie nadzorczym urządzanego nadleśnictwa. W myśl zasady kompleksowości należało uwzględnić w planach urządzania lasu analizy dotyczące przyrodniczych i ekonomicznych warunków produkcji leśnej oraz sposobu wykorzystania bazy surowcowej i potrzeb inwestycyjnych (budowa dróg, osad leśnych, zabudowa potoków, melioracje wodne i agrotechniczne). Zasady wielkoobszarowości i powszechności urządzania lasu, jakkolwiek słuszne teoretycznie, nie doczekały się pełnej realizacji z uwagi na brak praktycznych możliwości skoncentrowania bardzo dużego potencjału wykonawczego na obszarze określonej dzielnicy przyrodniczołej i na trudności finansowe, zwłaszcza dotyczące finansowania prac urzędzeniowych w lasach nie stanowiących własności skarbu państwa.

W regulacji wielkości użytkowania rębego przyjęto, tak jak wcześniej i podobnie jak w urządzaniu definitywnym, wiek rębności zarówno jako podstawę określania etatowych możliwości użytkowania rębego, jak również jako kryterium wyrębu konkretnego drzewostanu. Nierozróżnianie wieku rębności (kolei rębny) i wieku wyrębu konkretnego drzewostanu prowadziło w konsekwencji do objęcia cięciami rębnymi również stosunkowo młodych drzewostanów (np. Va klasy wieku przy stuletnim wieku rębności).

Nową regulację wielkości użytkowania rębego wprowadzono jedynie w odniesieniu do drzewostanów klasy odnowienia na podstawie przeciętnego okresu uprzątnięcia. Stosowanie tej zasady prowadziło praktycznie do skracania okresów odnowienia, co było przyczyną jej zaniechania w następnym cyklu urządzania lasu.

6.3.4. II rewizja urządzania lasu w latach 1979–1991

Znowelizowana na potrzeby tego cyklu „Instrukcja urządzania lasu”, składająca się z czterech tomów (tom I – prace urzędzeniowe, tom II – prace geodezyjno-kartograficzne, tom III – prace glebo siedliskowe, tom IV – pra-

ce z zakresu inżynierii leśnej), wprowadzona do stosowania zarządzeniem nr 31 Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 1 XII 1979 r., została wydana drukiem w 1980 r. Instrukcja ta w porównaniu z poprzednią wprowadziła szereg istotnych zmian.

Zapas grubizny na pniu określany był metodą matematyczno-statystyczną za pomocą losowo (schematycznie) rozmieszczonych powierzchni relaskopowych lub powierzchni próbnych kołowych. Metoda ta zapewnia uzyskanie wystarczającej, z gospodarczego punktu widzenia i uzasadnionej względami ekonomicznymi, dokładności określania miąższości drzewostanu. Liczba powierzchni próbnych w konkretnym drzewostanie jest pochodną powierzchni i zróżnicowania drzewostanu, co w zdecydowanej większości przypadków gwarantuje uzyskanie względnie wysokiej dokładności określania miąższości dla drzewostanu jako podstawowej jednostki planowania hodowliano-gospodarczego.

Dla prawidłowego ustalenia wielkości użytkowania istotne znaczenie ma głównie dokładność określania zapasu większych grup drzewostanów (klasa wieku, gospodarstwo itp.), która przy stosowanej metodzie inwentaryzacji zapasu jest stosunkowo wysoka.

Metoda matematyczno-statystyczna, stosowana w kolejnych cyklach urządzania lasu, umożliwiającą określenie wielkości błędu (w jednostkach naturalnych – m³ lub w procentach), jakim obarczony jest wynik inwentaryzacji, pozwoli w przyszłości na wiarygodne wnioskowanie o dynamice zapasu i efektywności gospodarowania (okresowy przyrost miąższości itp.) w analizowanym okresie.

Istotnym krokiem naprzód w kierunku obiektywizacji regulacji wysokości użytkowania rębnego jest zharmonizowanie zasad podziału gospodarczego z zasadami regulacji wielkości użytkowania. Głównym wyznacznikiem podziału gospodarczego są – podyktowane warunkami siedliskowymi i wymogami funkcji lasu – sposoby zagospodarowania.

W gospodarstwach o niezrębowych sposobach zagospodarowania użytkowanie rębne realizowane jest w wysokości wynikającej z potrzeb odnowieniowo-pielęgnacyjnych młodego pokolenia lub utrwalania funkcji lasu. W gospodarstwie zrębowym podstawą regulacji wysokości użytkowania są wieki rębności, zróżnicowane przyrodniczymi warunkami produkcji leśnej i wagą funkcji lasu. Różnym celom produkcji odpowiadają różne wieki rębności.

Istotnym zmianom uległy również kryteria oceny dojrzałości technicznej drzewostanów.

Podstawowym kryterium dojrzałości technicznej drzewostanu (spełnienia celu produkcji) jest docelowa pierśnica, zróżnicowana w zależności od przyjętego wieku rębności, wieku i bonitacji drzewostanu. Zmiana kryte-

riów oceny dojrzałości technicznej drzewostanów w sposób istotny ogranicza obecnie – w porównaniu z urządzaniem definitywnym i I cyklem rewizyjnym – możliwość przeznaczenia do cięć również drzewostanów młodszych, wykazujących jeszcze dobry ilościowo i jakościowo przyrost miąższości.

Jakościowe zmiany w technologii prac urządzeniowych znamionuje również szerokie, jakkolwiek dalekie od możliwości i potrzeb, zastosowanie elektronicznej techniki obliczeniowej do mechanicznego przetwarzania danych z inwentaryzacji urządzeniowej w skali obrębu, nadleśnictwa, okręgowego zarządu Lasów Państwowych lub kraju.

6.3.5. III rewizja urządzania lasu w latach 1992–2002

Kolejny cykl prac nad urządzaniem lasu przeprowadzony został według ponownie znowelizowanej „Instrukcji urządzania lasu”, składającej się z dwu tomów (część ogólna i załączniki) i zatwierdzonej do użytku służbowego w dniu 5 IV 1994 r. przez Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Instrukcja ta w porównaniu z poprzednią wprowadziła szereg zmian i uproszczeń.

Nadleśnictwo zobowiązane zostało do dostarczenia wykonawcy planu urządzania lasu pełnej, zgodnej z powszechną ewidencją gruntów dokumentacji geodezyjno-kartograficznej obrazującej stan posiadania nadleśnictwa na 1 stycznia pierwszego roku obowiązywania planu.

W inwentaryzacji zasobów drzewnych kontynuowano metody matematyczno-statystyczne w drzewostanach od III klasy wieku wzwyż, oparte w zasadzie na relaskopowych powierzchniach próbnych losowych z możliwością stosowania następujących trzech wariantów:

- inwentaryzacji zasobów drzewnych w poszczególnych drzewostanach z określeniem minimalnej i maksymalnej liczby prób w drzewostanach rębnych i starszych oraz przedrębnych od III klasy wieku wzwyż w zależności od stopnia zróżnicowania drzewostanów (jednorodne, drzewostany średnio zróżnicowane, drzewostany silnie zróżnicowane);
- inwentaryzacji zasobów drzewnych przy zastosowaniu stratyfikacji drzewostanów (grupowanie drzewostanów w grupy stratyfikacyjne) z uwzględnieniem kryteriów stratyfikacyjnych (dopuszczalne różnice niektórych oszacowanych cech drzewostanów) oraz maksymalnej liczby prób w drzewostanie w zależności od stopnia jego zróżnicowania;
- inwentaryzacji zasobów drzewnych przy wykorzystaniu równań regresji (równań regresji między zasobnością na 1 ha określoną szacunkowo

Ryc. 6. Pomiar powierzchni przekroju pierścieniowego przy użyciu relaskopu zwierciadlanego (fot. archiwum BULiGL)

przez taksatorów a zasobnością określoną na podstawie założonych powierzchni próbnych losowych).

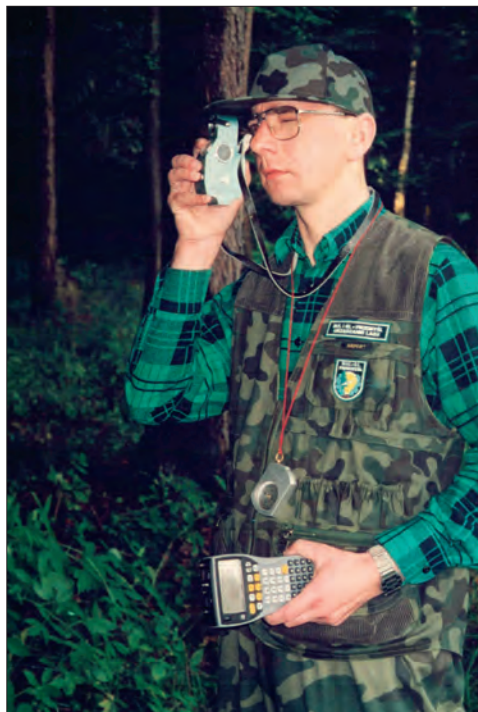
W podziale gospodarczym w dalszym ciągu traktowano sposób zagospodarowania (z wyjątkiem gospodarstwa specjalnego) jako kryterium tworzenia gospodarstw (jednostek regulacyjnych), w konsekwencji czego wyróżniono, niezależnie od grup lasu:

- gospodarstwo specjalne,
- gospodarstwo zrębowe,
- gospodarstwo przerębowo-zrębowe,
- gospodarstwo przerębowe.

W regulacji wielkości użytkowania rębego, zharmonizowanej z podziałem gospodarczym, nie nastąpiły istotne zmiany. Wprowadzono jednak pojęcie etatu optymalnego w gospodarstwie zrębowym. Ustala się go z przedziału etatów z ostatniej i dwóch ostatnich klas wieku za pomocą etatu zrównania (wg B. Rutkowskiego). W planowaniu użytkowania przedrębego przyjęto zasadę, że wysokość użytkowania przedrębego w całym obrębie nie może przekroczyć 50% spodziewanego przyrostu miąższości (określonego szacunkowo według tabel Zabielskiego) w drzewostanach przewidywanych do użytkowania przedrębego.

Przy opracowywaniu średniookresowego planu zagospodarowania lasu dla obrębu zrezygnowano ze szczegółowego planu cięć użytków głównych (rębnych i przedrębnych) i hodowli lasu. Dotychczas opracowywane szczegółowe plany cięć użytków rębnych, użytków przedrębnych oraz hodowli i pielęgnowania lasu, powielające w znacznej mierze elementy zawarte w opisach taksacyjnych, zastąpiono:

- wykazem cięć użytków rębnych, w zasadzie bez przydziału zrębów zupełnych na poszczególne działki i lata realizacji, wraz z mapą przeglądową cięć użytków rębnych;
- wykazem cięć użytków przedrębnych;
- wykazem zadań z zakresu hodowli lasu.

Podstawą sporządzenia powyższych wykazów są wskazania gospodarcze zawarte w kartach dokumentacji źródłowej opisów taksacyjnych.

O sposobie i czasie wykonania określonej czynności gospodarczej decyduje nadleśniczy, który zgodnie z ustawą o lasach odpowiada za efektywność gospodarki leśnej w nadleśnictwie.

W omawianym cyklu urzędzeniowym wprowadzone zostały – jako załącznik nr 10 do „Instrukcji urządzania lasu” z 1994 r. – „Zasady sporządzania aneksów do planów urządzania lasu nadleśnictw, w których wystąpiły szkody zagrażające trwałości lasu”, zatwierdzone 28 V 1996 r. do użytku służbowego przez podsekretarza stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Dawało to formalną podstawę do zaktualizowania w okresie obowiązywania planu urzędzeniowego wielkości użytkowania (rębного i przedrębного) i zadań z zakresu odnowienia i pielęgnowania lasu w wypadku wystąpienia szkód o charakterze kłęskowym.

Godny podkreślenia jest również fakt wprowadzenia obowiązku sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie jako integralnej części planu. Program ten opracowuje się według „Instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie” zaakceptowanej przez Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w 1996 r. i stanowiącej załącznik nr 11 do „Instrukcji urządzania lasu” z 1994 r. Program ochrony przyrody zawiera kompleksowy opis stanu przyrody oraz zadania z zakresu jej ochrony i sposoby ich realizacji metodami gospodarki leśnej.

6.3.6. IV rewizja urządzania lasu zapoczątkowana w 2003 r.

Prace urzędzeniowe prowadzone są na podstawie „Instrukcji urządzania lasu” opracowanej w odmiennym niż dotąd trybie. Dotychczasowe instrukcje opracowywane były w Instytucie Badawczym Leśnictwa na zlecenie ministerstwa i przez ministra akceptowane do użytku służbowego. Aktualna „Instrukcja urządzania lasu” została opracowana na potrzeby Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe przez osoby i zespoły powołane przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych oraz przez niego zatwierdzona 18 IV 2003 r.

Instrukcję, w trzech częściach, wydało drukiem Centrum Informacyjne Lasów Państwowych. Część pierwsza zawiera instrukcję sporządzania planu urządzania lasu dla nadleśnictwa, część druga – zasady wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych, część trzecia – zarządzenia i wytyczne dotyczące urządzania lasu. Instrukcja wprowadza szereg istotnych zmian,

uwzględniając obowiązujące akty normatywne z zakresu leśnictwa, ochrony środowiska i przyrody, planowania przestrzennego, ochrony przeciwpożarowej i innych dziedzin oraz dorobek naukowy z zakresu urządzania lasu i doświadczenie praktyczne.

Wprowadzono statystyczną metodę reprezentacyjną pomiaru zasobów drzewnych na losowo wybranych – w obrębie leśnym – kołowych powierzchniach próbnych zamiast dotychczas stosowanych metod matematyczno-statystycznych z wykorzystaniem relaskopowych powierzchni próbnych Bitterlicha. Nowa metoda zapewnia wymaganą dokładność pomiaru miąższości drzewostanów w klasach i podklasach wieku z wykorzystaniem baz danych zawartych w Systemie Informatycznym Lasów Państwowych, w podsystemie LAS (SILP-LAS), a kołowe powierzchnie próbne dostarczają informacji pozwalających na zastosowanie w SILP-LAS modeli wzrostu drzew oraz określenie struktury sortymentowej na podstawie rozkładu pierśnic. Inwentaryzacja zasobów drzewnych dla obrębu leśnego przeprowadzana jest w trzech etapach, które obejmują:

- szacunkowe określenie przez taksatora – podczas sporządzania opisu taksacyjnego – miąższości na 1 ha poszczególnych drzewostanów według gatunków, z wykorzystaniem powierzchni próbnych relaskopowych z wyboru, tablic zasobności itp.;
- inwentaryzację zasobów miąższości obrębu leśnego statystyczną metodą reprezentacyjną z zastosowaniem warstw gatunkowo-wiekowych oraz losowego rozdziału prób pomiarowych;
- wyrównywanie miąższości oszacowanej przez taksatorów w drzewostanach – z zastosowaniem równań regresji – do miąższości ustalonej dla klas i podklas wieku w wyniku pomiaru miąższości statystyczną metodą reprezentacyjną w warstwach gatunkowo-wiekowych.

W opisie taksacyjnym lasu skład gatunkowy drzewostanu określany będzie według udziału powierzchniowego lub ilościowego, a nie miąższościowego, jak dotychczas. Zmiana ta podyktowana jest wymogami statystyki międzynarodowej z zakresu leśnictwa (FAO, UE). Ponadto relacje miąższościowe mogą w sposób istotny zniekształcić obraz drzewostanu.

Czasowo zaniechano wyodrębniania stref uszkodzeń przemysłowych i schematycznej redukcji przyrostu miąższości w drzewostanach (strefach) znajdujących się pod wpływem szkodliwego oddziaływania przemysłowych zanieczyszczeń środowiska leśnego – do czasu naukowej weryfikacji zasadności dotychczas stosowanych kryteriów (metodyki) wyodrębniania stref uszkodzeń przemysłowych i wynikających stąd strat bieżącego przyrostu miąższości.

Konieczność czasowego zaniechania tych prac wynika przede wszystkim z ewidentnego zmniejszenia się emisji gazowych i pyłowych zanie-

czyszczeń na skutek istotnego postępu technologicznego w przemyśle, głównie energetycznym, i sytuacji ekonomicznej kraju. Częściową rekompensatą czasowego zaniechania wyodrębniania stref uszkodzeń przemysłowych jest wprowadzony obowiązek określania przez taksatorów stopnia uszkodzenia każdego drzewostanu w skali 3-stopniowej z podaniem głównych czynników sprawczych (np. imisje przemysłowe, owady, grzyby itp.).

W średniookresowym planowaniu, tj. określaniu zadań gospodarczych dla nadleśnictwa, zwłaszcza przy ustalaniu wielkości i struktury użytkowania głównego (rębного i przedrębного), wprowadzono wymóg uwzględnienia celów i zasad trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, sformułowanych w sześciu kryteriach paneuropejskich, mianowicie:

- kryterium zachowania i odpowiedniego wzmacniania zasobów leśnych i ich udziału w globalnym bilansie węgla oznacza konieczność takiego planowania urzędniowego, które zapewnia pożądaną ilość i jakość zasobów leśnych w horyzoncie średnio- i długookresowym (poprzez wyważenie stosunku pozyskania do przyrostu), zmierza do utrzymania zapasu lub jego zwiększenia (do poziomu pożądanego ze względów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych) oraz zwiększania lesistości, kiedy tylko może się to przyczynić do wzrostu wartości ekonomicznych, ekologicznych, społecznych i (lub) kulturowych;
- kryterium utrzymania zdrowia i witalności ekosystemów leśnych oznacza konieczność planowania urzędniowego, które zmierza do jak najpełniejszego wykorzystania struktur i procesów naturalnych (gdzie to jest możliwe i ekonomicznie wykonalne), popiera i (lub) utrzymuje odpowiednią różnorodność genetyczną i strukturalną oraz wykorzystuje gatunki dostosowane do warunków siedliskowych do zwiększenia stabilności, żywotności i odporności lasów na niesprzyjające czynniki środowiskowe oraz wzmocnienia naturalnych mechanizmów regulacyjnych;
- kryterium utrzymania i wzmacniania produkcyjnych funkcji lasu oznacza konieczność takiego planowania urzędniowego, które zmierza do zapewnienia odpowiedniego poziomu pozyskania produktów leśnych, zarówno drzewnych, jak i niedrzewnych (w rozmiarze nie większym niż możliwy do utrzymania przez długi okres) oraz odpowiedniej infrastruktury (w celu sprawnego dostarczania dóbr i usług), przy równoczesnej minimalizacji negatywnego oddziaływania na środowisko;
- kryterium zachowania, ochrony i odpowiedniego wzmocnienia biologicznej różnorodności w ekosystemach leśnych oznacza konieczność takiego planowania urzędniowego, które preferuje:
 - odnowienia naturalne, jeżeli tylko występują warunki zapewniające odpowiednią ilość i jakość odnowień, a także, gdy istniejące prowadzenie cechują się odpowiednią jakością na danym siedlisku,

- gatunki rodzime i lokalne (dobrze dostosowane do warunków siedliskowych) w odnowieniach i zalesieniach – tam, gdzie to możliwe,
- różnorodność, zarówno w obrębie struktury powierzchniowej, jak i pionowej drzewostanu oraz różnorodność gatunkową – w leśnej działalności gospodarczej, a tam, gdzie to możliwe, również zachowanie i odtwarzanie różnorodności krajobrazu,
- pozostawianie obumarłych drzew stojących i leżących, drzew dziuplastych, starodrzewów i szczególnie rzadkich gatunków drzew w ilościach i rozmieszczeniu koniecznym do zapewnienia różnorodności biologicznej, z uwzględnieniem potencjalnego oddziaływania na zdrowie i stabilność lasów oraz ekosystemów sąsiadujących z lasami,
- ochronę cennych biotopów, m.in. źródeł, bagien, ostańców i wąwozów;
- kryterium zachowania i odpowiedniego wzmocnienia funkcji ochronnych w zagospodarowaniu lasów (szczególnie w odniesieniu do gleby i wody) oznacza konieczność takiego planowania urządzeniowego, które zapewni dominację funkcji ochronnych w rezerwach, lasach ochronnych (w szczególności glebochronnych i wodochronnych) i najcenniejszych siedliskach (szczególnie łągowych, bagiennych i wilgotnych), a także ich odpowiednie uwzględnianie w pozostałych lasach;
- kryterium utrzymania innych funkcji i uwarunkowań społeczno-ekonomicznych wymaga przede wszystkim sprecyzowania i realizacji strategii społeczno-gospodarczej na poziomie kraju, a następnie regionów. Na poziomie nadleśnictwa w planowaniu urządzeniowym należy dążyć do:
 - zwiększania udziału społeczności lokalnej w podejmowaniu decyzji dotyczących trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarki leśnej (w szczególności podczas I i II KTG),
 - udostępniania lasów do celów zdrowotno-rekreacyjnych (szlaki turystyczne, miejsca postoju, parkingi, urządzenia turystyczne, ścieżki rowerowe, ścieżki konne),
 - udostępniania lasów do celów dydaktycznych (izby i ścieżki przyrodnicze, lekcje przyrody w lesie),
 - promocji trwale zrównoważonej gospodarki leśnej (foldery, programy ochrony, prelekcje).

Szczegółowe wskazania gospodarcze dla poszczególnych drzewostanów zawierają opisy taksacyjne, nie zachodzi więc potrzeba opracowywania szczegółowych planów cięć użytkowania rębного i przedrębного, odnowienia i pielęgnowania lasu. Zadania z zakresu ochrony lasu (w tym ochrony przeciwpożarowej), użytkowania ubocznego, infrastruktury technicznej, turystyki i rekreacji, gospodarki łowieckiej, sformułowane w opisanym ogólnym, mają charakter zadań kierunkowych.

W podziale gospodarczym, zdeteminowanym przez dominujące funkcje pełnione przez lasy (z uwzględnieniem wszystkich pozostałych funkcji), a także przez przyjęte cele gospodarowania biorące pod uwagę możliwości produkcyjne siedlisk leśnych, wyodrębniono tylko jedno gospodarstwo lasów ochronnych niezależnie od kategorii ochronności oraz utworzono gospodarstwo przebudowy w lasach ochronnych i gospodarczych.

W konsekwencji utworzono następujące gospodarstwa (jednostki regulacyjne):

- gospodarstwo specjalne (drzewostany pełniące specyficzne funkcje),
- gospodarstwo lasów ochronnych,
- gospodarstwo zrębowe w lasach gospodarczych,
- gospodarstwo przerębowe-zrębowe w lasach gospodarczych,
- gospodarstwo przerębowe w lasach gospodarczych,
- gospodarstwo przebudowy w lasach ochronnych i gospodarczych.

W regulacji wielkości użytkowania rębego, zharmonizowanej z podziałem gospodarczym, niczego w zasadzie nie zmieniono. Wprowadzono jedynie wymóg weryfikacji etatu miąższościowego w lasach ochronnych, określonego na gruncie według potrzeb hodowlanych, z etatem według dojrzałości drzewostanów, w celu wyeliminowania rażących błędów. Orientacyjny etat użytkowania przedrębnego w wymiarze miąższościowym ustala się sumarycznie dla całego obrębu, bez szczegółowego podziału na gospodarstwa, gatunki, rodzaje cięć i klasy wieku.

Podkreślić wypada, że jedną z istotnych przesłanek, którą kierowali się autorzy kolejnej nowelizacji „Instrukcji urządzania lasu”, było nieograniczenie inicjatywy i ustawowych obowiązków nadleśniczego w realizacji zadań zawartych w planie urzędniowym. Dotyczy to w szczególności realizacji etatu cięć użytków (rębnych i przedrębnych), stanowiącego wielkość obligatoryjną w całym okresie obowiązywania planu. Stąd też w planie urzędniowym sporządza się jedynie wykaz drzewostanów przewidywanych do użytkowania rębego bez przydziału zrębów zupełnych na poszczególne lata obowiązywania planu, a użytkowanie przedrębne planowane jest w poszczególnych drzewostanach w wymiarze łącznym bez podziału na gatunki. O lokalizacji i czasie realizacji zadań z zakresu użytkowania decyduje nadleśniczy z uwzględnieniem potrzeb hodowlanych (odnowieniowych) i ochronnych drzewostanów oraz uwarunkowań ekonomicznych (ryнку drzewnego).

W zakresie dotyczącym opracowywania map i materiałów kartograficznych należy odnotować znaczący postęp. Wprowadzono wymóg sporządzania map gospodarczych i przeglądowych na bazie leśnej mapy numerycznej (LMN). Opis obowiązującego standardu leśnej mapy numerycznej zawarty jest w Zarządzeniu nr 74 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 23 VIII 2001 r. w sprawie zdefiniowania standardu leśnej ma-

py numerycznej dla poziomu nadleśnictwa, z późniejszymi zmianami (tekst jednolity – część trzecia „Instrukcji urządzania lasu”). Rodzaj map sporządzanych według nowej technologii nie ulega zmianom. Sporządzane są następujące mapy:

- gospodarcze w skali 1:5000, ilustrujące stan posiadania nadleśnictwa i stanowiące podstawowy element planowania gospodarczego w zakresie użytkowania, hodowli i ochrony lasu, rozwoju infrastruktury technicznej itp.;
- przeglądowe w skali 1:25 000, stanowiące przestrzenną wizualizację zbioru informacji o siedliskach i drzewostanach oraz projektowanego użytkowania rębego itp.;
- sytuacyjne obszaru w granicach zasięgu terytorialnego nadleśnictwa na podkładzie odpowiedniej mapy topograficznej w skali 1:50 000 lub 1:100 000, zawierające informacje przestrzenne istotne dla efektywnego zarządzania nadleśnictwem;
- sytuacyjno-przeglądowe funkcji lasu, oparte na mapie sytuacyjnej z uwypukleniem elementów ochrony przyrody w lasach (granice parków narodowych, rezerwatów przyrody istniejących i projektowanych, lasy ochronne itp.).

Plany ochrony przyrody, stanowiące integralną część planu urządzeniowego, będą aktualizowane, a w wypadku ich braku – opracowywane według dotychczasowych zasad, czyli według „Instrukcji sporządzania planów ochrony przyrody w nadleśnictwach” z 1996 r.

Równoległe z „Instrukcją urządzania lasu” znowelizowane zostały „Zasady wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych” stanowiące integralną część instrukcji. Nowelizacja ta, przy założeniu niezmienności głównych założeń metodyki prac siedliskowych opracowanej w 1964 r. w Instytucie Badawczym Leśnictwa (dotychczas wykonano 80% prac siedliskowych według tej metodyki), dotyczyła m.in.: wdrożenia nowej „Klasyfikacji gleb leśnych” opracowanej przez Polskie Towarzystwo Gleboznawcze, zharmonizowania „Zasad wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych” z wytycznymi znowelizowanych „Zasad hodowli lasu” oraz z kryteriami wyróżniania typów siedliskowych lasu w „Siedliskowych podstawach hodowli lasu” i uwzględnienia nowoczesnych metod sporządzania map i materiałów kartograficznych na bazie standardu leśnej mapy numerycznej. Ponadto wprowadzono nowe pojęcia, takie jak:

- typ lasu – rozumiany jako ogólny cel hodowlany w ujęciu fitosocjologicznym na danym siedlisku, czyli potencjalny skład gatunkowy drzewostanu. Typ lasu nie jest jednak jednoznaczny z pojęciem typu gospodarczego drzewostanu, który przyjmuje się na KTG, uwzględniając przyrodnicze i ekonomiczne warunki produkcji;
- stan siedliska leśnego (naturalny i zbliżony do naturalnego, siedlisko zniekształcone lub przekształcone, zdegradowane).

6.4. Inne prace wykonywane na rzecz Lasów Państwowych, lasów państwowych innych resortów oraz lasów nie stanowiących własności skarbu państwa przez państwową służbę zarządzania lasu

6.4.1. Prace glebowo-siedliskowe i diagnostyczno-nawożeniowe

Inwentaryzacja siedlisk leśnych określająca bieżące i potencjalne możliwości produkcyjne – z uwzględnieniem stopnia zniekształcenia lub degradacji – to podstawowy warunek racjonalnego ustalania celów hodowlanych oraz kierunków przebudowy drzewostanów i regradacji siedlisk leśnych. Rozpoznanie siedlisk, dokonywane w trakcie definitywnego zarządzania lasu i cyklach następnym przez taksatorów nie mających specjalistycznego przygotowania, głównie na podstawie analizy składu mechanicznego gleby i roślinności dna lasu, nie jest wystarczająco precyzyjne do planowania hodowlanego w bardzo długim, przeciętnie ponadstuletnim cyklu produkcyjnym. Stąd już w 1957 r. zapoczątkowano w oddziałach BULiGL organizację i szkolenie specjalistycznych zespołów (pracowni) – najpierw do prac glebowych, a w niedługim czasie do prac glebowo-siedliskowych. Podstawą wykonywania przez pracownie specjalistyczne prac glebowo-siedliskowych była metodyka prac siedliskowych, opracowana w Instytucie Badawczym Leśnictwa i opublikowana w pracy „Typy siedliskowe lasu w Polsce” pod redakcją L. Mroczkiewicza i T. Trampler (,,Prace IBL” 1964, nr 250). Pracownie specjalistyczne wyposażone zostały w nowoczesne laboratoria zapewniające niezbędną obsługę analityczno-poznawczą.

Szczegółową i kompleksową instrukcję dotyczącą inwentaryzacji siedlisk zawierały „Zasady kartowania siedlisk leśnych”, opracowane w Instytucie Badawczym Leśnictwa pod redakcją K. Mąkosy przy współpracy J. Dzierzbickiego, A. Gromadzkiego, A. Kliczkowskiej, A. Krzyżanowskiego i wydane drukiem w 1994 r. Zasady te zostały znowelizowane przez zespół Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego pod przewodnictwem R. Zielonego i pod nazwą „Instrukcja wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych” stanowią obecnie część drugą „Instrukcji zarządzania lasu”, którą wydano dru-

kiem w 2003 r. na podstawie zarządzenia nr 43 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 IV 2003 r.

Specjalistyczne prace glebowo-siedliskowe wykonywane są sukcesywnie, nie zawsze z pożądanym, na potrzeby opracowania planu urządzeniowego, wyprzedzeniem. Dotychczas ponad 80% powierzchni Lasów Państwowych objęto specjalistycznymi pracami glebowo-siedliskowymi. Końcowym efektem tych prac w nadleśnictwie jest dokumentacja siedliskowa wraz z obszernym materiałem kartograficznym. Dokumentacja ta stanowi podstawę długookresowego planowania hodowlanego, przebudowy drzewostanów i regradacji siedlisk leśnych. Ponadto pracownie specjalistyczne wykonują również prace diagnostyczno-nawożeniowe na potrzeby szkółek leśnych oraz wielkoobszarowego nawożenia powierzchni leśnych.

6.4.2. Wielkopowierzchniowe inwentaryzacje stanu zdrowotnego i sanitarnego lasów w Lasach Państwowych

Na początku dekady lat osiemdziesiątych stwierdzono niepokojące pogorszenie się stanu zdrowotnego i sanitarnego lasów. Widocznym tego symptomem było wzmożone wydzielanie się posuszu. Zjawisko to, wynikające z nasilającego się procesu szkodliwego oddziaływania na lasy czynników abiotycznych i biotycznych, głównie rosnącego w tempie budzącym zaniepokojenie zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego (SO_2 , NO_x , F, metale ciężkie itp.) oraz gradacji szkodliwych owadów (m.in. brudnicy mniszki, szkodników wtórnych), nabierało regionalnie cech katastrof ekologicznych (np. w Górach Izerskich zamierały całe partie drzewostanów).

Fakty obumierania drzewostanów, rejestrowane również w innych krajach europejskich, w byłych ČSSR i NRD oraz w RFN, świadczyły o coraz to większym zagrożeniu ekosystemów leśnych powodującym zmniejszanie się biologicznej ich odporności i produktywności. Zagrozało to poważnie egzystencji lasów.

Warunkiem podjęcia przez Lasy Państwowe niezbędnych działań na rzecz poprawy katastrofalnego stanu zdrowotnego i sanitarnego lasów było obiektywne rozpoznanie stanu bieżącego. Rozpoznania takiego dostarczyły wyniki kolejnych wielkopowierzchniowych inwentaryzacji stanu zdrowotnego i sanitarnego lasu prowadzonych metodą matematyczno-statystyczną przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej na podstawie „Instrukcji przeprowadzenia oceny stanu zdrowotnego i sanitarnego lasu” za pomocą statystycznej inwentaryzacji wielkoobszarowej (NZLP 1983).

Pierwszą w historii polskiego leśnictwa inwentaryzację wielkopowierzchniową według stanu na 30 IX 1983 r. i kolejną – na 30 IX 1985 r. przeprowadzono na podstawie metodycznie jednolitych, oryginalnie polskich kryteriów oceny stanu zdrowotnego i sanitarnego (wielkości posuszu). Jednostkę inwentaryzacyjną stanowił okręgowy zarząd Lasów Państwowych. Inwentaryzacją objęto drzewostany od II klasy wieku wżwyż. Przeciętna liczba kołowych powierzchni próbnych w jednostce inwentaryzacyjnej, wybranych losowo, o wielkości zróżnicowanej w zależności od wieku drzewostanu (od 0,005 ha do 0,04 ha), wynosiła około 1300. Podstawą do oceny stanu zdrowotnego były następujące kryteria: stanowisko biosocjalne, stan (ubytek) aparatu asymilacyjnego, barwa igliwia (lub listowia) i stan strzały.

Przypisanie poszczególnym cechom biologicznym określonych wag liczbowych (punktacji) pozwoliło na wyodrębnienie czterech kategorii zdrowotności drzew: drzewa zdrowe (do 2 pkt.), drzewa osłabione (3–5 pkt.), drzewa silnie osłabione (6–10 pkt.) i drzewa obumierające (11–15 pkt.). Stan sanitarny lasu scharakteryzowany został udziałem miąższości drzew martwych z wyróżnieniem: posuszu czynnego, jałowego, złomów i wywrotów świeżych oraz złomów i wywrotów starszych.

Przeprowadzone w latach 1988 i 1991 wielkopowierzchniowe inwentaryzacje stanu zdrowotnego i sanitarnego lasu różniły się metodycznie jedynie pod względem kryteriów oceny stanu zdrowotnego lasów. Zastosowano kryteria obowiązujące w krajach Unii Europejskiej. Stan zdrowotny lasów określono na podstawie ubytku aparatu asymilacyjnego. W zależności od stopnia tego ubytku wyróżniono następujące kategorie drzew: drzewa bez uszkodzeń (do 10% ubytku), drzewa słabo uszkodzone (11–25% ubytku), drzewa średnio uszkodzone (26–60% ubytku) i drzewa silnie uszkodzone (powyżej 60% ubytku). Nie uwzględniono podczas inwentaryzacji czwartego stopnia uszkodzenia według kryteriów europejskich (drzewa martwe – 100% ubytku aparatu asymilacyjnego), gdyż posusz traktowany jest w Polsce jako element oceny stanu sanitarnego. Pominęto również w ocenie stanu zdrowotnego przebarwienia igieł lub liści, a to z uwagi na trudności obiektywnego jego określenia (rozdzielenia od naturalnych przebarwień).

Wyniki wielkoobszarowych inwentaryzacji przeprowadzonych w latach 1983, 1985, 1988 i 1991 potwierdziły niezadowalający, regionalnie zróżnicowany stan zdrowotny i sanitarny lasu. W wyniku dużej efektywności działań organizacyjnych podjętych przez Lasy Państwowe stan sanitarny lasów uległ radykalnej poprawie. Ogólna miąższość drzew martwych w 1983 r. wynosiła 34,5 mln m³ grubizny netto, a w 1991 r. 10,7 mln m³ (bez drewna poniżej normy opału).

Ryc. 7. Ocena stopnia defoliacji koron drzew (fot. archiwum IBL)

Odnotować też należy w omawianym okresie (1983–1991) ewidentne zmniejszenie się udziału drzew zdrowych w miąższości drzew żywych, który w 1983 r. wynosił 78%, a w 1991 r. jedynie 19,2%. Nastąpił wyraźny wzrost udziału drzew słabo i średnio uszkodzonych w ogólnej liczbie drzew żywych, co świadczy o pogorszeniu się stanu zdrowotnego lasów.

W latach 1999, 2000 i 2001 BULiGL przeprowadził, na zlecenie Ministerstwa Środowiska, wielkoobszarową inwentaryzację stanu lasu z uwzględnieniem oceny stanu zdrowotnego i sanitarnego. Z powodu ograniczeń finansowych inwentaryzacja przebiegała w trzech etapach, według metody z poprzednich inwentaryzacji. Stan lasu w Lasach Państwowych określono na dzień 31 XII 2001 r., po dokonaniu niezbędnych przeliczeń powierzchni klas wieku.

Uzyskane wyniki wskazują, w porównaniu z 1991 r., na poprawę stanu zdrowotnego wyrażonego przeciętnym wskaźnikiem defoliacji (w 1991 r.

przeciętny wskaźnik defoliacji, regionalnie zróżnicowany, wynosił 1,25, natomiast w 2001 r. – 0,97). Miąższość grubizny drzew martwych zmalała w porównaniu z 1991 r. i wynosiła odpowiednio: w 1997 r. – 10,7 mln m³ grubizny netto, a w 2001 r. – 8,3 mln m³. Świadczy to o ewidentnej poprawie stanu sanitarnego lasu.

6.4.3. Wielkopowierzchniowa inwentaryzacja stanu zdrowotnego lasu w lasach prywatnych

Po raz pierwszy w Polsce wielkoobszarową inwentaryzację stanu drzewostanów w lasach prywatnych (stan na dzień 31 XII 1998 r.) BULiGL przeprowadził na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych. Odbędzie się ona zgodnie z „Projektem instrukcji przeprowadzenia oceny stanu zdrowotnego i sanitarnego lasu w Lasach Państwowych i w lasach prywatnych za pomocą inwentaryzacji wielkoobszarowej” (BULiGL 1997). Metodyka tej inwentaryzacji nawiązuje do zasad wielkoobszarowej inwentaryzacji wykonywanej już czterokrotnie w Lasach Państwowych (1983, 1985, 1988 i 1991).

Wyniki prac przedstawione zostały według ówczesnego podziału terytorialnego kraju (49 województw). Dane dotyczące zasobów drzewnych wskazują, że są one znacznie większe (przeciętna zasobność 184 m³/ha) od wynikających z informacji pochodzącej z banku danych o stanie lasów nie stanowiących własności skarbu państwa (przeciętna zasobność 120 m³/ha). Przeciętna klasa defoliacji drzew panujących wynosi 1,07 i porównywalna jest z defoliacją w Lasach Państwowych (0,97 w 2001 r.). Miąższość drzew martwych wynosi 2,2 mln m³ grubizny netto.

6.4.4. Aktualizacja stanu lasu oraz organizacja banku danych

Biorąc pod uwagę fakt, że dokumentacja urzędzeniowa sporządzana jest w ramach dziesięcioletniego (w zasadzie) cyklu urzędzeniowego, tj. według różnego stanu, zachodzi potrzeba – na cele planistyczne i prognozytyczne – zaktualizowania stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych według jednej daty. Wymogi te spełnia okresowa aktualizacja stanu lasu, wykonywana przez BULiGL na podstawie Zarządzenia nr 23 naczelnego dyrektora Lasów Państwowych z dnia 9 X 1981 r. w sprawie założenia banku danych i przeprowadzenia okresowej aktualizacji powierzchni leśnej i zapasu produkcyjnego w Lasach Państwowych. Aktualizacja okresowa

uwzględnia: zmiany w stanie posiadania (tzw. ruch ziemi), zmiany struktury wiekowej i wielkości zapasu produkcyjnego z upływem czasu (dorost i przyrost miąższości drzewostanów) oraz użytkowanie lasu (rębne i przedrębne). Umożliwia to przeprowadzenie analiz stanu zasobów drzewnych, trendów ich zmian oraz bieżących i przewidywanych możliwości pozyskania drewna.

Dane z okresowej aktualizacji stanu lasu oraz wyniki bieżącej inwentaryzacji urządzeniowej przechowywane są w banku danych zorganizowanym w BULiGL przy współpracy z ówczesnym Centrum Informatycznym Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego (CILiPD) na podstawie wyników jednorazowej aktualizacji stanu lasu z 1978 r. oraz danych z II rewizji urządzania lasu. Bank ten przechowuje następujące zbiory:

- „Stan Lasów Państwowych”, który obejmuje podstawowe informacje o stanie powierzchni leśnej i jej zasobów drzewnych według wyłączeń taksacyjnych z możliwością prostej agregacji tych danych w skali nadleśnictwa, dyrekcji Lasów Państwowych i Lasów Państwowych ogółem;
- „Zadania gospodarcze w Lasach Państwowych”, zawierający dane o rocznych, określonych na podstawie planów urządzenia lasu, zadaniach gospodarczych z zakresu użytkowania i hodowli lasu;
- „Zaszłości gospodarcze i zmiany w stanie posiadania”, obejmujący dane na temat zrealizowanych czynności gospodarczych i zmian w stanie posiadania według lat kalendarzowych.

Poczynając od 1983 r., aktualizacja stanu lasu wykonywana jest corocznie według stanu na 1 stycznia. Podstawowe dane niezbędne do aktualizacji, dotyczące zaszłości gospodarczych i zmian w stanie posiadania, dostarczali do 1999 r. pracownicy BULiGL na odpowiednich dokumentach źródłowych, a od 2000 r. zajmują się tym pracownicy nadleśnictw, głównie za pomocą SILP.

Poza bankiem danych o Lasach Państwowych zorganizowano w BULiGL w 1980 r. bank informacji o stanie lasów nie stanowiących własności skarbu państwa. Podstawą były dane z kart dokumentacji źródłowej sporządzonych przy opracowywaniu programów zagospodarowania lasów niepaństwowych. Baza ta (do roku 1989) była corocznie aktualizowana poprzez wymianę danych dla nowo urządzanych obiektów. Aktualizacji bazy zaniechano w latach 1990–1994 na skutek braku finansów, a wznowiono w 1995 r., opierając się na informacjach uzyskanych z urzędów wojewódzkich.

Okresowa aktualizacja bazy danych o lasach niepaństwowych nie uwzględnia zmian w stanie powierzchni leśnej, zasobów drzewnych, a zestawienia charakteryzujące stan lasu na określoną datę wynikają z prostej agregacji danych w kartach dokumentacji źródłowej.

6.4.5. Prace z dziedziny rekreacyjnego zagospodarowania lasu oraz inżynierii leśnej

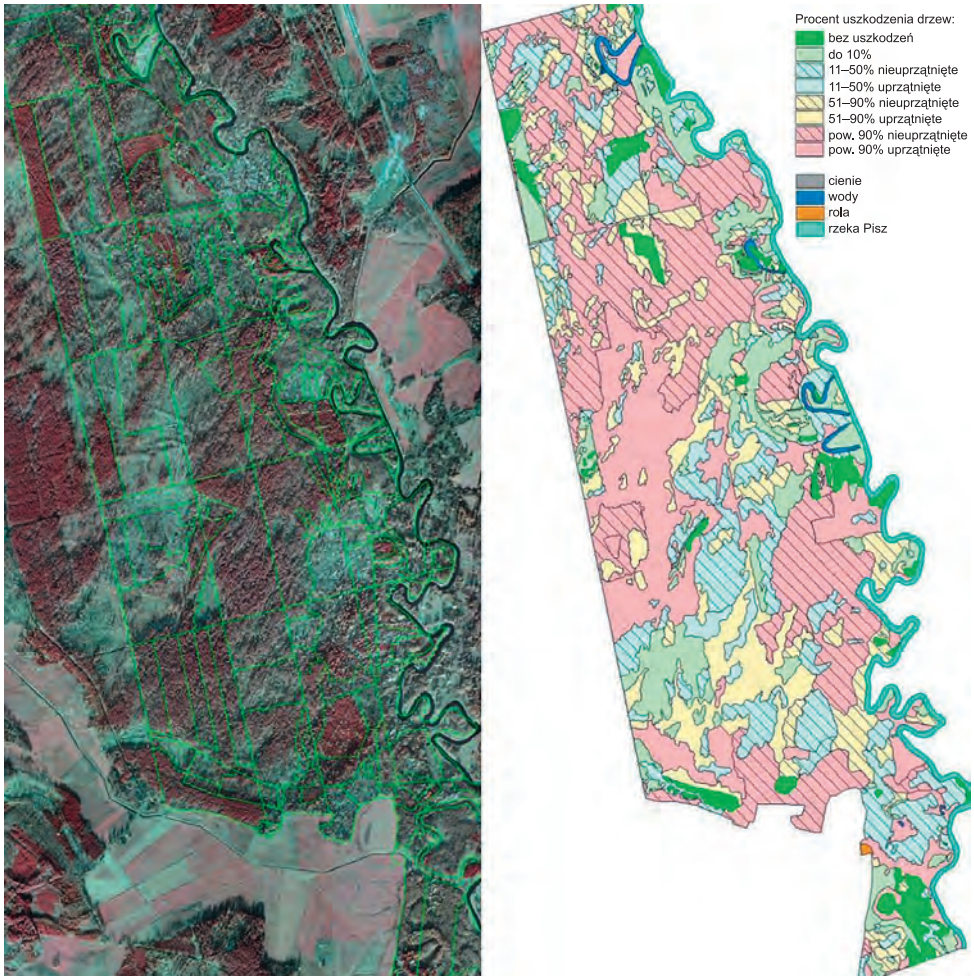
W celu zapewnienia, w miarę możliwości i potrzeb, kompleksowego charakteru planu urządzenia lasu, jego integralną częścią – oprócz biologicznych aspektów produkcji leśnej – jest problematyka zagospodarowania przestrzennego danego regionu, zwłaszcza w odniesieniu do bieżących i przewidywanych potrzeb rekreacji na terenach leśnych, oraz analiza koniecznych inwestycji związanych z udostępnianiem lasów oraz zwiększaniem ich wielostronnej użyteczności (ochronnych, rekreacyjnych, produkcyjnych itp.). Istota kompleksowego planowania urządzeniowego polega głównie na odpowiednim ukierunkowaniu zamierzeń inwestycyjnych i remontowych, aby rozmiary działalności i kolejność realizacji wiązały się z lokalizacją zadań gospodarczych związanych z ochroną, hodowlą i użytkowaniem lasu, określonych planem urządzeniowym nadleśnictwa. Spełnieniu tych wymogów zadość czynią plany: rekreacyjnego zagospodarowania lasu, docelowej sieci dróg leśnych, melioracji wodnych i zabudowy (technicznej i biologicznej) potoków górskich oraz plany budownictwa mieszkaniowego i gospodarczego.

Opracowywanie dokumentacji z zakresu inżynierii leśnej zapoczątkowane zostało w 1970 r. i było kontynuowane w miarę potrzeb. Dokumentacja stanowiła podstawę do zlecenia jednostkom specjalistycznym opracowania szczegółowego projektu technicznego (realizacyjnego). Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zaniechano sporządzania dokumentacji z zakresu inżynierii leśnej i zagospodarowania turystycznego, a potrzeby inwestycyjne dotyczące infrastruktury technicznej, w tym turystyki i rekreacji, znalazły swój wyraz w kierunkowych wytycznych formułowanych w elaboracie (opisaniu ogólnym) urządzanego nadleśnictwa.

6.4.6. Prace fotogrametryczne

Fotogrametria znalazła szerokie zastosowanie w definitywnym cyklu urządzenia lasu (1956–1967) i to zarówno w pracach geodezyjnych, jak i urządzeniowych (wyłączeniowo-pomiarowych). Podkłady fotogrametryczne sporządzone zostały – na potrzeby zainteresowanych oddziałów BULiGL – przez pracownię specjalistyczną zlokalizowaną w Warszawie i wyposażoną w niezbędny, nowoczesny sprzęt.

Zastosowanie fotogrametrii pozwoliło na terminowe zakończenie definitywnego urządzenia lasu, ułatwiając prace taksacyjne i eliminując w znacz-

Ryc. 8. Wyniki inwentaryzacji szkód pohuraganowych z roku 2002 w Nadleśnictwie Pisz (fot. archiwum IBL)

nym stopniu pracochłonny pomiar wyłączeń taksacyjnych. W kolejnych, po urzędowaniu definitywnym, cyklach urzędzeniowych, z uwagi na istniejące już materiały urzędniowe zastosowanie fotogrametrii do tych celów zmalało, zapoczątkowane zostało natomiast wykorzystywanie fotogrametrii (zdjęć wielospektralnych) do oceny stanu sanitarnego lasu. Fotogrametria (zdjęcia lotnicze) znajduje ponadto zastosowanie przy określaniu zasięgu powierzchniowych szkód o charakterze klęskowym (wielkopowierzchniowe pożary, wiatrowały i wiatrolomy, okiść itp.). Pozwala uzyskiwać szybko i wiarygodną informację o skutkach zjawisk klęskowych.

6.4.7. Ustalanie stref uszkodzeń w lasach znajdujących się pod wpływem zanieczyszczeń powietrza, szacowanie strat oraz opracowywanie projektów rekultywacji

Prace z tego zakresu zostały zapoczątkowane przez BULiGL w 1971 r. na podstawie Zarządzenia nr 143 Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 19 IX 1970 r. w sprawie wprowadzenia stref zagrożenia lasów, gospodarki w tych strefach, a także szacowania rozmiarów szkód i kosztów przebudowy drzewostanów znajdujących się pod wpływem szkodliwych pyłów i gazów. Rezultatem tych prac jest operat szacunkowy, który stanowi podstawę do rewindykacji odszkodowań od zakładów przemysłowych w trybie administracyjnym. Prace z tego zakresu były wykonywane w cyklach pięcioletnich, w miarę możliwości równoległe z pracami urządzeniowymi.

Z uwagi na znaczną redukcję emisji zanieczyszczeń przemysłowych w latach dziewięćdziesiątych, spowodowaną postępem technologicznym w energochłonnych działach produkcji przemysłowej, sytuacją ekonomiczną (spadek produkcji) oraz obowiązkiem dochodzenia od przemysłu odszkodowań w trybie cywilnoprawnym, zaniechano – zgodnie z wytycznymi „Instrukcji urządzania lasu” z 2003 r. – wyodrębniania stref uszkodzeń przemysłowych do czasu naukowej weryfikacji zasadności dotychczas stosowanych kryteriów i wynikających stąd strat w bieżącym przyroście miąższości drzewostanów.

Dla terenów zdewastowanych przez przemysł, przeznaczonych w planach przestrzennego zagospodarowania do zagospodarowania leśnego, opracowuje się dokumentację specjalistyczną, określającą niezbędne prace rekultywacyjne tych terenów, czyli przywrócenia im charakteru użytkowego.

6.4.8. Urządzanie lasów nie stanowiących własności skarbu państwa oraz lasów państwowych pod zarządem innych resortów

Opracowywanie uproszczonej dokumentacji urzędzeniowej dla lasów niepaństwowych zapoczątkowano już w 1948 r. na podstawie „Tymczasowej instrukcji urządzania lasów niepaństwowych”, którą zastąpiono w 1961 r. „Szczegółowymi zasadami sporządzania uproszczonych planów urządzenia gospodarstwa leśnego dla lasów nie stanowiących własności Państwa”. Od

roku 1974 obowiązuje „Instrukcja w sprawie ustalenia zasad sporządzania programów zagospodarowania lasów nie stanowiących własności państwa”.

Rozmiar prac urzędniowych wykonywanych w lasach prywatnych przez państwową służbę urządzania lasu (BULiGL), w miarę możliwości z uwzględnieniem zasady powszechności urządzania lasu, był ograniczony możliwościami przerobowymi i w znacznej mierze otrzymanymi zleceniami od urzędów wojewódzkich. Największy udział w opracowywaniu uproszczonej dokumentacji urzędniowej dla lasów niepaństwowych mają prywatni wykonawcy, posiadający niezbędne w tym zakresie kwalifikacje.

Technologia prac urzędniowych w lasach państwowych nie będących w zarządzie resortu leśnictwa, wzorowana na instrukcjach obowiązujących w państwowym gospodarstwie leśnym, dostosowana jest do specyfiki tych lasów. Umożliwia to zastosowanie również metod eksperymentalnych (np. w obiektach doświadczalnych szkół wyższych).

6.5. Podsumowanie

Kolejne fazy rozwoju państwowej służby urządzania lasu w okresie po II wojnie światowej są wymowną ilustracją rozwoju metodyki i technologii prac urzędzeniowych, opartych na wynikach badań naukowych, jak też wciąż powiększającego się zakresu rzeczowego i tematycznego tego rodzaju prac. Na szczególne podkreślenie zasługuje postęp metodyczny i technologiczny w zakresie:

- pomiaru miąższości grubizny na pniu podczas taksacji lasu – od metod szacunkowych, szacunkowo-pomiarowych i pomiarowych do statystycznej metody reprezentacyjnej na losowo wybranych kołowych powierzchniach próbnych;
- specjalistycznych opracowań glebowo-siedliskowych;
- zsynchronizowania podziału gospodarczego z dominującą funkcją lasu i sposobem zagospodarowania;
- obiektywizacji regulacji wielkości użytkowania rębnego w ramach wyodrębnionych gospodarstw (jednostek regulacyjnych);
- opracowania map i materiałów kartograficznych (od map analogowych do map numerycznych) zgodnie ze standardem leśnej mapy numerycznej (LMN);
- zastosowania elektronicznej techniki obliczeniowej i informatycznej (SILP).

Obiektywne rozpoznanie i ocena stanu lasu, pełnionych funkcji, jego potencjału produkcyjnego (siedlisk i drzewostanów) oraz infrastruktury technicznej i możliwości racjonalnego użytkowania są nieodzownym warunkiem kształtowania prawidłowej polityki leśnej. Fakt ten jest wynikiem wzrastającego znaczenia planu urzędzenia jako podstawy racjonalnej gospodarki leśnej.

Godnym podkreślenia i bez precedensu w historii polskiego leśnictwa jest fakt, że w zasadzie lasy wszystkich kategorii własności mają obecnie dokumentację urzędniową, nieodzowną w racjonalnej gospodarce leśnej, co należy uznać za największe osiągnięcie służby urządzania lasu po II wojnie światowej.

Literatura

Instrukcja urządzania lasu. Warszawa, PWRiL 1957.

Instrukcja urządzania lasu. Warszawa, PWRiL 1970.

Instrukcja urządzania lasu. T. I. – Prace urzędniowe. T. II. – Prace geodezyjno-kartograficzne. T. III. – Prace glebowo-siedliskowe. T. IV. – Prace z zakresu inżynierii leśnej. Warszawa, PWRiL 1980.

Instrukcja urządzania lasu. T. I. – Część ogólna. T. II. – Załączniki. Warszawa, IBL 1994.

Instrukcja urządzania lasu. Cz. I. – Instrukcja sporządzania planu urządzania lasu dla nadleśnictw. Cz. II. – Instrukcja wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych. Cz. III. – Zarządzenia i wytyczne dotyczące urządzania lasu. Warszawa, CILP 2003.

Zasady kartowania siedlisk leśnych. Warszawa, IBL 1994.

7 | GOSPODARKA
ŁOWIECKA W LASACH
PAŃSTWOWYCH

RYSZARD DZIĘCIOŁOWSKI

7.1. Pierwsze lata po wojnie

Zpożogi wojennej łowiectwo polskie wyszło okaleczone i zubożone. Niewielki dorobek dwudziestolecia międzywojennego w dziedzinie regulacji prawnych i wprowadzenia zrębów gospodarki łowieckiej w lasach państwowych i prywatnych został w dużej mierze zniszczony. Okupacja niemiecka dokonała znacznego uszczerbku w substancji polskich lasów, a rozprzężenie lat wojny i bezpośrednio powojennych spowodowało spustoszenia w ledwie odbudowującej się faunie leśnej. Najgorsza sytuacja panowała w środkowej i wschodniej części kraju, zwłaszcza na terenach byłej Generalnej Guberni. Lasy praktycznie zostały pozbawione zwierzyny płowej i czarnej, wzrosła liczebność wilków.

Jednocześnie nastąpiła zmiana ustrojowa i gospodarka łowiecka znalazła się w całkowicie nowych warunkach. Pierwszym po II wojnie światowej polskim aktem prawnym dotyczącym łowiectwa w PRL było Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 30 XI 1944 r. zakazujące polowania na niedźwiedzie, rysie, żbiki, borsuki, kuny leśne, wiewiórki, orły przednie, cietrzewie, kuropatwy, przepiórki oraz głąszce. Rozporządzenie to nie obejmowało Puszczy Białowieskiej.

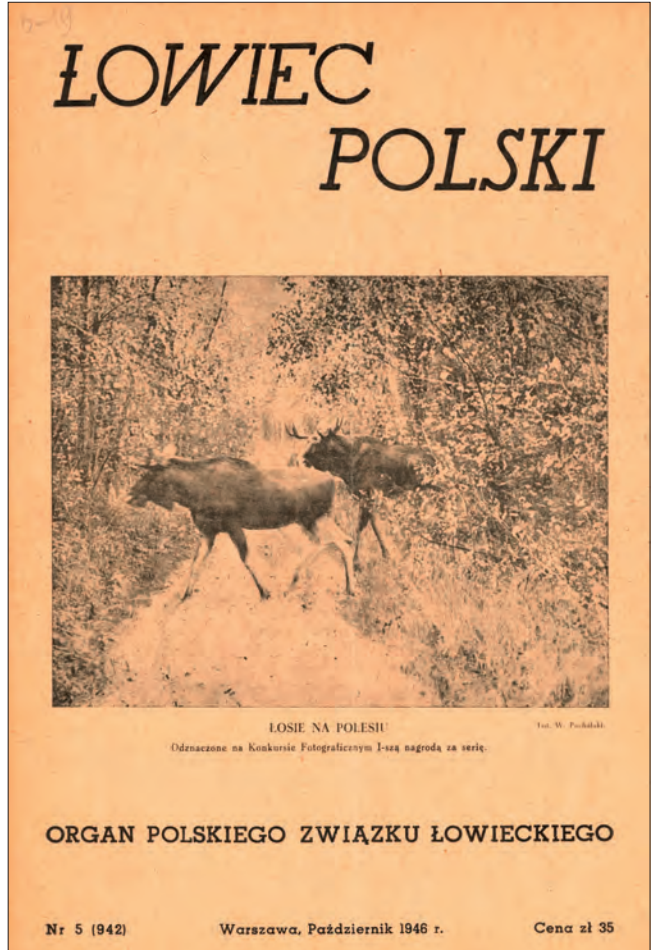
Jednym z pierwszych aktów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) był dekret o reformie rolnej. Na jego mocy upaństwowiono i włączono do Lasów Państwowych wszystkie lasy własności prywatnej o powierzchni ponad 100 ha w województwach zachodnich i o powierzchni ponad 50 ha w pozostałych województwach. W wyniku nacjonalizacji, 88% ogólnej powierzchni lasów stanowiły lasy państwowe (Dawidziuk 1998). Zarządzanie nimi regulowały przedwojenne akty prawne aż do czasu wejścia w życie ustawy o państwowym gospodarstwie leśnym z 1949 r.

Ryc. 1. Pierwszym po wojnie aktem prawnym dotyczącym łowiectwa było rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 30 XI 1944 r. zakazujące polowania na niektóre rzadkie gatunki zwierząt, m.in. rysia (na zdjęciu); nie obejmowało Puszczy Białowieskiej (fot. G. i T. Klosowscy)

Już w 1945 r. powstał tymczasowy zarząd Polskiego Związku Łowieckiego (PZŁ), utworzono też dwie pierwsze, tymczasowe rady wojewódzkie: w Radomiu (dla województwa kieleckiego) i w Poznaniu. Władze państwowe wydały szereg zarządzeń mających na celu prawne uregulowanie statusu myśliwych. W grudniu 1945 r. ukazały się rozkazy naczelnego dowództwa Wojska Polskiego oraz Ministra Bezpieczeństwa Publicznego i komendanta Milicji Obywatelskiej. W celu ochrony zwierzyny przekazywały one nadzór nad myślistwem wojsku, milicji i funkcjonariuszom Urzędu Bezpieczeństwa. Wydawanie zezwoleń na posiadanie broni myśliwskiej uzależniono od przynależności do PZŁ. W następnym roku opracowano zasady wydzierzawiania obwodów łowieckich. Zaczęto organizować pierwsze polowania. Ukazał się ponownie „Łowiec Polski” (ryc. 2).

Ryc. 2. „Łowiec Polski” zaczął się ponownie ukazywać po wojnie w roku 1946. Na zdjęciu: okładka nr 5 (942) z października

Pod koniec 1947 r. został zatwierdzony statut PZŁ. Wprowadzał on, między innymi, obowiązek egzaminu wstępnego przy przyjmowaniu do organizacji.

W dniu 29 X 1952 r. ukazał się „Dekret o prawie łowieckim”, który porządkował najważniejsze problemy łowiectwa w nowych warunkach ustrojowych. Definiował łowiectwo jako „planowe gospodarowanie zwierzyną zgodnie z potrzebami gospodarstwa narodowego i ochrony przyrody”.

Od 1954 r. trwały prace nad podziałem kraju na obwody łowieckie. Podział miał zasadnicze znaczenie dla przyszłości łowiectwa w kraju i stał się jednym z fundamentów tzw. polskiego modelu gospodarki łowieckiej.

O wielkości strat w pogłowiu zwierzyny świadczy rozmiar pozyskania na tzw. ziemiach odzyskanych w latach 1935–1939. Dane w tab. 1 dowodzą, że tereny te były w latach trzydziestych bardzo zasobne w zwierzynę.

Tabela 1. Pozyskanie zwierzyny w latach 1935–1939 na ziemiach odzyskanych (Panfil 1947)

Gatunek	Pomorze Wschodnie	Pomorze Zachodnie	Ziemia Lubuska	Ziemia Śląska
Jeleń szlachetny	1 956	4 261	3 769	4 060
Daniel	697	344	1 405	937
Sarna	11 425	21 510	25 673	52 589
Dzik	813	4 065	3 434	991
Zając	70 129	57 724	65 240	324 417
Dziki królik	4 904	42 981	61 160	208 553
Lis i borsuk	6 631	11 314	9 708	17 556
Kuna i tchórz	2 615	5 941	4 551	18 704
Bażant	6 677	13 698	13 230	263 824
Kuropatwa	58 787	52 131	53 525	301 769
Dzikie kaczk	30 266	32 148	16 810	34 024

Tabela 2. Pozyskanie zwierzyny w DLP w Olsztynie w 1947 r. (Panfil 1948)

Gatunek	Pozyskanie
Jelenie	162
Daniele	–
Sarny	267
Dziki	1383
Zające	3235
Lisy	1034

Pewne wyobrażenie o rozmiarach spustoszenia daje tab. 2 obrazująca wielkość pozyskania w Dyrekcji Lasów Państwowych w Olsztynie w 1947 r.

W dniu 7 III 1950 r. odbyło się pierwsze, konstytucyjne posiedzenie Państwowej Rady Łowieckiej pod przewodnictwem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, Jana Dąb-Kociola. Zastępcami przewodniczącego zostali: wiceminister LiPD, Roman Gesing oraz prezes Naczelnej Rady Łowieckiej, Antoni Mierzwiński. W skład rady weszli: wiceminister rolnictwa, K. Pawłowski, J. Szczepkowski (PZŁ), A. Haber (IBL) oraz prof. M. Nunberg (SGGW). Sekretarzem rady został naczelnik Samodzielnego Wydziału Łowiectwa w MLiPD, W. Lipko.

Państwowa Rada Łowiecka sformułowała dwa zasadnicze zadania stojące przed łowiectwem polskim. Były nimi:

- wydatne podniesienie liczebności zwierzyny drobnej (zajęcy, kuropatw i bażantów) jako podstawowych gatunków łownych w kraju,

- doprowadzenie liczebności zwierzyny grubej do poziomu nie utrudniającego prowadzenia normalnej gospodarki leśnej i rolnej, z jednoczesnym zwróceniem uwagi na prawidłowe jej rozmieszczenie i podniesienie jakości.

A zatem już wówczas uznano za słuszne i potrzebne przeprowadzenie redukcji dzików i zwierzyny płowej na terenach występowania szkód w uprawach rolnych i w gospodarstwie leśnym.

W 1953 r. Dyrekcja Naczelna Lasów Państwowych włączyła planowanie gospodarki łowieckiej do kompleksowego planu leśnictwa. Celem tej decyzji było uporządkowanie i skoordynowanie dotychczasowej działalności w tym zakresie. Przyjęto następujące założenia i wytyczono cele gospodarki łowieckiej:

- doprowadzenie do możliwie pełnego wykorzystania przez zwierzynę naturalnej bazy żywienia lasów,
- pogodzenie liczebności zwierzyny z potrzebami i wymogami ochrony i hodowli lasu,
- zmniejszenie poziomu szkód wyrządzanych przez zwierzynę w uprawach rolnych,
- podniesienie jakości zwierzyny,
- pozyskiwanie zwierzyny w rozmiarze określonym przez cztery powyższe założenia (Paślawski 1951).

Wyodrębniono wówczas następujące działy planu zagospodarowania obwodów łowieckich: odłowy i przesiedlenia, poletka i plantacje żerowe, dokarmianie, ochrona zwierzyny, urządzanie łowisk i prace inne.

Jednocześnie zapoczątkowano ogólnopolski plan przesiedleń zwierzyny płowej na tereny, gdzie nie występowała. Była to niedoceniana obecnie i uwieczniona sukcesem działalność Lasów Państwowych. Dzięki niej zasiedlono zwierzyną płową wschodnią i środkową część kraju.

I tak, na przykład, na Lubelszczyznę w 1958 r. przesiedlono 303 jelenie (94 byki, 152 łanie i 57 cieląt) oraz 163 daniele (43 byki, 86 łań i 34 cielęta) (Jankiewicz 1959). Miejsca ich wsiedleń obrazuje tab. 3.

Tabela 3. Miejsca wsiedleń jeleni i danieli na Lubelszczyźnie w 1959 r. (Jankiewicz 1959)

Nadleśnictwo	Jelenie	Pochodzenie	Daniele	Pochodzenie
Świdnik	16	Poznań, Katowice	37	Poznań, Katowice, Kraków
Janów	4	Olsztyn	–	–
Parczew	16	Poznań, Gdańsk	–	–
Józefów	23	Olsztyn	–	–
Kozłówka	19	Opole	63	Szczecinek, Toruń, Opole
Żyrzyn	13	Poznań	–	–

Ryc. 3. Na początku lat pięćdziesiątych Lasy Państwowe zapoczątkowały, zakończone sukcesem, przesiedlanie zwierzyny płowej, m.in. jeleni szlachetnych (na zdjęciu), do wschodniej i środkowej części kraju (fot. G. i T. Kłosowscy)

W 1960 r. Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego przeznaczyło dla Lubelszczyzny dalszych 190 jeleni i 63 daniele. Zostały one wsiedlone do nadleśnictw: Janów, Parczew, Józefów, Żyrzyn, Terespol i Lubartów (jelenie) oraz Kosobudy, Krasnobród, Lubartów i Parczew (daniele). Introdukcje trwały do 1964 r. Okazały się bardzo skuteczne, zwłaszcza w odniesieniu do jeleni. W wypadku daniela ich skutek był znikomy.

W 1992 r. liczebność jeleni na Rostoczu wynosiła około 1100 osobników, a na Polesiu Lubelskim – 900 (Tyrawski 1998). W całym makroregionie środkowo-wschodnim w 1992 r. bytowało około 2500 jeleni.

7.2. Ustawa o hodowli, ochronie zwierzyny i prawie łowieckim z 1959 r., jej nowelizacja w 1973 r. i okres obowiązywania

Przełomową datą dla łowiectwa stał się 29 X 1952 r., kiedy to ukazał się dekret Rady Państwa o prawie łowieckim. Traktował on łowiectwo jako „planowe gospodarowanie zwierzyną, zgodnie z potrzebami gospodarstwa narodowego i ochrony przyrody”. Likwidował powiązanie prawa polowania z własnością gruntu, uznał dziko żyjącą zwierzynę za własność państwa, wprowadził podział obszaru kraju na obwody łowieckie o minimalnej powierzchni 3000 ha i przewidywał ich wydzierżawianie kołom łowieckim PZŁ na co najmniej 10 lat.

Wobec konieczności wprowadzenia zmian do dekretu, opracowano ustawę o hodowli, ochronie zwierząt łownych i prawie łowieckim. Została ona uchwalona przez Sejm PRL 17 VI 1959 r. Ustawa potwierdziła zasadnicze postanowienia dekretu z 1952 r. oraz utrzymała poprzednie definicje łowiectwa, gospodarowania zwierzyną i polowania. Naczelnym organem administracji państwowej w zakresie łowiectwa był Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, lecz administrację łowiectwa w terenie sprawowały właściwe do spraw rolnictwa i leśnictwa organy prezydiów rad narodowych.

Okres obowiązywania ustawy o hodowli, ochronie zwierzyny i prawie łowieckim z 1959 r. to czas ważnych zmian i postępu w dziedzinie gospodarki łowieckiej. Zakończono podział kraju na obwody łowieckie i ukończono procedury ich wydzierżawiania. Zabroniono polowań w kotły i jako jedyną formę polowań na zające pozostawiono pędzenia. Opracowano kryteria selekcji i wprowadzono obowiązkowe szkolenia w zakresie jej wykonywania. Bardzo ważne było również wprowadzenie obowiązkowej oceny prawidłowości odstrzału. Łowiecki plan hodowli zwierzyny stał się częścią Narodowego Planu Gospodarczego (Mazaraki 1993).

Ryc. 4. Fladrowanie poprzedzające polowanie na zwierzynę (fot. L.K. Sawicki)

Gospodarkę łowiecką na terenach leśnych prowadziły przedsiębiorstwa Lasów Państwowych. One też odpowiadały za wypłaty odszkodowań za szkody wyrządzone przez zwierzynę płową i dziki na polach.

Kolejne zmiany wprowadziła nowelizacja ustawy uchwalona przez Sejm w 1973 r. (ustawa o zmianie ustawy o hodowli, ochronie zwierząt łownych i prawie łowieckim). W myśl tej nowelizacji koła łowieckie zostały obciążone gospodarką łowiecką w lasach o powierzchni ponad 200 ha oraz szacowaniem i wynagradzaniem szkód wyrządzanych w uprawach rolnych przez zwierzynę. Jednocześnie zniesiono dotychczasowe opłaty za pozyskaną zwierzynę wnoszone na rzecz wydzierżawiającego.

Wobec narastającego problemu szkód wyrządzanych przez zwierzynę naczelny dyrektor Lasów Państwowych zarządzeniem nr 10 z 9 III 1978 r. wprowadził nowe kryteria pojemności łowisk leśnych. Obowiązujące poprzednio normy pojemności wyliczane były na podstawie żyzności siedlisk leśnych. Przeprowadzone w latach 1971–1976 badania (Bobek, Dzięciołowski, Fruziński i Tomek 1979) wykazały, że sytuację troficzną zwierzyny wyznacza udział siedlisk borowych (tab. 4). Decyduje o tym wysoka produkcja biomasy roślinności runa, zwłaszcza zimozielonych krzewinek.

Po likwidacji w połowie lat osiemdziesiątych Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego naczelnym organem administracji w zakresie łowiectwa stał się Minister Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej, a po wejściu w życie ustawy z 20 XII 1989 r. o utworzeniu urzędu Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (DzU nr 73, poz. 433 ze zmianami) – ten minister (Radecki 1996).

Ponadto, ustawa z 1959 r. włączyła tereny Lasów Państwowych do obwodów łowieckich, przy czym ponad 5 mln ha lasu zostało wydzierżawione kołom łowieckim, natomiast około 1,2 mln ha weszło w skład prawie 300 ośrodków i obwodów wyłączonych od wydzierżawienia, zarządzanych bezpośrednio przez przedsiębiorstwa Lasów Państwowych (Dygasiewicz i in. 1988).

Tabela 4. Pojemność wyżywieniowa poszczególnych typów siedliskowych lasu

Klasa bonitacji	Siedliskowy typ lasu	Pojemność w jednostkach jelenich na 1000 ha powierzchni leśnej
I	Bśw, BMśw, BMw, Bw, regiel dolny	36–45
II	LM, Lśw, Lw, Lł, OIJ, OI, porolne górskie	25–35
III	Bs, Bb, regiel górny	do 24

Ryc. 5. Paśnik dla zwierzyny w Puszczy Rominckiej (fot. P. Fabijański)

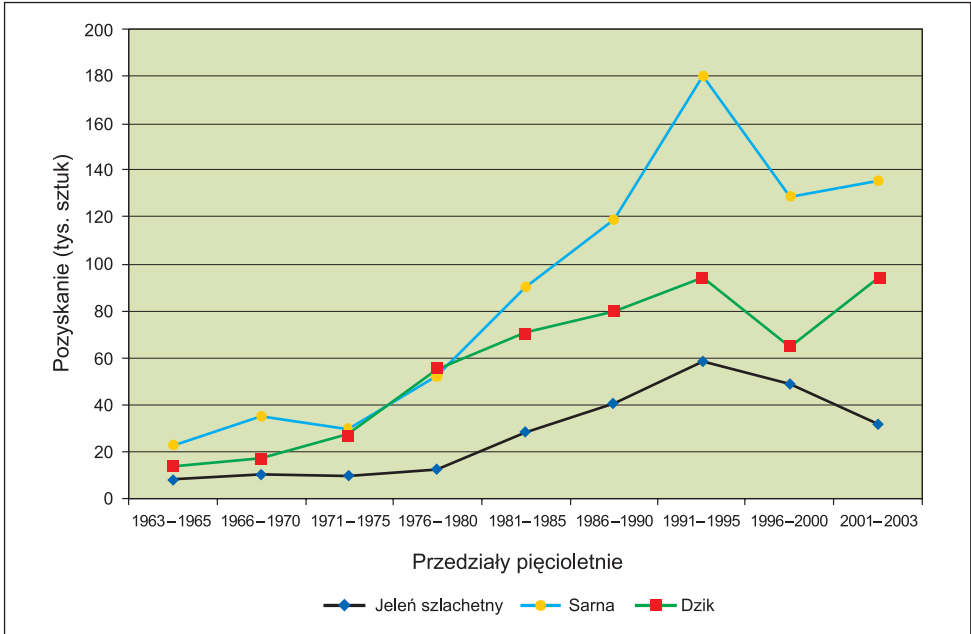
7.3. Gospodarka łowiecka w lasach po transformacji ustrojowej

Transformacja ustrojowa postawiła przed leśnictwem i gospodarką łowiecką w lasach nowe wyzwania. Obok nierozwiązanych dotychczas problemów powstały nowe, wynikające ze zmian ustrojowych.

Poważnym problemem jest rosnąca liczebność jeleniowatych (ryc. 6 i 7). W latach 1980–1995 liczebność jeleni wzrosła w kraju z około 73 000 do blisko 100 000, czyli o 37% (Rozwałka 1996). W tym samym czasie liczebność danieli zwiększyła się dwukrotnie, z około 4000 do 8000 osobników, a saren z około 400 000 do ponad 520 000. Łącznie pogłowie dużych roślinożerców leśnych, wyrządzających dotkliwe szkody w lasach wzrosło zatem o ponad 150 000 osobników.

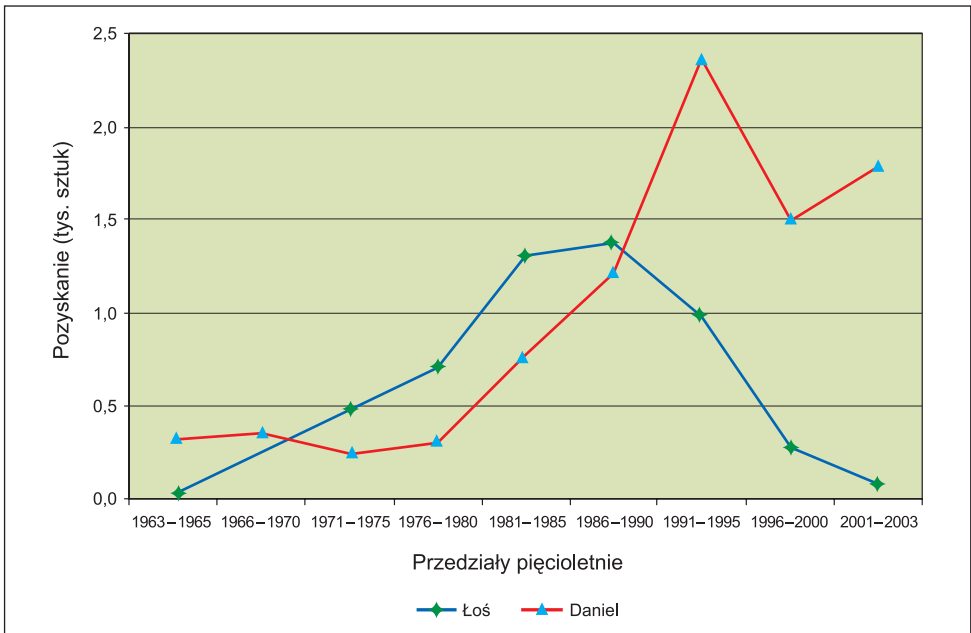
Istotne szkody w lasach, tzn. takie, w których liczba uszkodzonych drzew w uprawach, młodnikach i drągowinach przekroczyła 20% ogólnej ich liczby, wystąpiły na powierzchni ponad 551 000 ha, w tym uszkodzenia obejmujące więcej niż 50% ogólnej liczby drzew – na powierzchni ponad 171 000 ha, a powyżej 80% – na powierzchni około 25 000 ha. Zgryzienie pędów wierzchołkowych lub całych drzewek oraz rozległe zdarcia kory drzew stwierdzono na powierzchni blisko 225 000 ha, w tym na około 60 000 ha uszkodzenia te dotknęły ponad 50% ogólnej liczby drzew (Rozwałka 1996).

Straty z powodu szkód wyrządzonych przez zwierzynę oszacowano w 1994 r. na 54 480 000 zł i na 54 600 000 zł w roku 1995 (DGLP 1997). Gospodarka łowiecka jest przyczyną poważnych strat w leśnictwie, które 4–5-krotnie przewyższają dochody Lasów Państwowych z łowiectwa. Prawo łowieckie stanowi, że zwierzyna w stanie wolnym jest własnością skarbu państwa, lecz budżet państwa nie pokrywa wydatków na naprawę szkód wyrządzonych w lasach przez zwierzynę.

Ryc. 6. Pozyskanie zwierzyny leśnej w kraju (liczba osobników, średnie z okresów pięcioletnich)

Ryc. 7. Pozyskanie łosi i danieli w kraju (liczba osobników, średnie z okresów pięcioletnich)

Ryc. 8. Młode drzewko zabezpieczone przed zwierzyną (fot. E. Kwiecień)

W dniu 30 IV 1990 r. ukazało się rozporządzenie Rady Ministrów nakładające na koła łowieckie obowiązek znacznie większego partycypowania w odszkodowaniach z tytułu strat spowodowanych przez zwierzynę w plocach. Jednocześnie koła zostały zobowiązane do szacowania szkód.

Próba rozwiązania narastających problemów miała być ustawa „Prawo łowieckie” z 13 X 1995 r. Wprowadziła ona zasadę realizowania gospodarki łowieckiej na podstawie rocznych i wieloletnich łowieckich planów hodowlanych. Istotną zmianą było powstanie rejonów hodowlanych umożliwiających gospodarowanie zwierzyną grubą na większych obszarach obejmujących kilka nadleśnictw i kilkanaście obwodów łowieckich. Do opracowania planów wieloletnich zostali zobowiązani dyrektorzy regionalnych

dyrekcji Lasów Państwowych w porozumieniu z wojewodami i PZŁ, co jednoznacznie przekazało sprawę ustalania polityki łowieckiej państwa w ręce zarządców tych lasów.

Resort środowiska podjął studia nad założeniami i wytycznymi do polityki łowieckiej państwa. Mają one ustalić, czego państwo oczekuje od gospodarki łowieckiej, i szerzej – łowiectwa, i jakie powinno być jego miejsce w gospodarce narodowej i w społeczeństwie.

Za najważniejsze sprawy do rozstrzygnięcia uważa się (Dawidziuk 2003):

- określenie optymalnych zasad i sposobów prowadzenia inwentaryzacji zwierzyny jako elementu planowania łowieckiego i strategii gospodarowania zwierzyną;
- podejmowanie dalszych działań w ograniczaniu i eliminowaniu szkodnictwa łowieckiego, m.in. przez powoływanie przez wojewodów Państwowej Straży Łowieckiej w podległych im województwach;
- nadanie gospodarce łowieckiej w ośrodkach hodowli zwierzyny celów wyznaczonych ustawą;
- podejmowanie szerszej współpracy z mediami w przekazywaniu informacji i edukacji łowieckiej społeczeństwa.

Wymienione działania są ze swej natury techniczne i z pewnością zostaną zrealizowane przez gospodarkę łowiecką w lasach.

Ryc. 9. Ambona myśliwska (fot. W. Sobociński)

Ryc. 10. Myślistwo należy do rekreacji kwalifikowanej i jest praktykowane w dużej mierze na obszarach leśnych (fot. W. Sobociński)

Nowym wyzwaniem jest gwałtowny wzrost rekreacyjnego użytkowania lasów. Rozpoczął się on po II wojnie światowej, ale od lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia liczba odwiedzin leśnych terenów rekreacyjnych w Europie wzrasta o około 20% rocznie. Myślistwo należy do rekreacji kwalifikowanej i jest praktykowane w dużej mierze na obszarach leśnych. Jest jednocześnie działalnością kontrowersyjną i budzącą społeczną kontestację. Myślistwo na terenach leśnych, równoczesna intensyfikacja zabiegów gospodarczych w lasach, szczególnie pozyskanie drewna, wywołuje w zderzeniu ze zwiększoną presją rekreacyjną na lasy i umocnieniem się ruchów prośrodowiskowych rozmaite konflikty, których rozwiązanie wymaga społecznych konsultacji i kompromisów (Hellstrom i Reunala 1995).

W przyjętej w Polsce koncepcji wielofunkcyjności lasów, której podstawami są zasady i uwarunkowania trwałego i zrównoważonego rozwoju, jest miejsce na realizację wszystkich świadczeń lasu dla społeczeństwa, w tym również funkcji rekreacyjnej łącznie z myślistwem. Wymagać to będzie poszukiwania rozwiązań kompromisowych, zawsze trudnych do zaakceptowania, ale koniecznych dla prawidłowego rozwoju lasów i gospodarki leśnej.

Literatura

- Bobek B., Dzieciolowski R., Fruziński B., Tomek A.:** W sprawie nowych norm pojemności łowisk. *Las Polski*. 1979, nr 6, s. 15–16.
- Dawidziuk J.:** Rola Lasów Państwowych w zrównoważonym rozwoju leśnictwa. **W:** *Kongres Leśników Polskich. Las – człowiek – przyszłość. Materiały i dokumenty*. Warszawa 1998, s. 37–50.
- Dawidziuk J.:** *Plan działań dotyczących realizacji „Wytucznych do polityki łowieckiej”*. Maszynopis 2003, 3 s.
- Dygasiiewicz J. i in.:** *Lasy i leśnictwo w Polsce*. Poznań, PWRiL 1988, 110 s.
- Las w liczbach.** Warszawa, Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych 1997, 162 s.
- Hellstrom E., Reunala A.:** Forestry conflicts from the 1950's to 1983. European Forest Institute. *Research Report*. 1995, nr 3.
- Jankiewicz K.:** Przesiedlanie zwierzyny płowej na teren woj. lubelskiego. *Łowiec Polski*. 1959, s. 14–15.
- Mazaraki M.:** *Łowiectwo w Polsce*. Kraków, KAW 1993, 217 s.
- Panfil J.:** Łowiectwo na Ziemiach Odzyskanych. *Łowiec Polski*. 1947, nr 3, s. 25–26.
- Panfil J.:** Łowiectwo na terenie Pomorza Mazurskiego. *Łowiec Polski*. 1948, nr 2, s. 25–27.
- Paślowski T.:** Planowanie hodowlano-łowieckie w lasach państwowych. *Łowiec Polski*. 1951, nr 9, s. 3–6.
- Radecki W.:** *Prawo łowieckie z komentarzem*. Wrocław, Towarzystwo Naukowe Prawa Ochrony Środowiska 1996, nr 18, seria Komentarze.
- Rozwałka Z.:** Obecny stan szkód w lasach wyrządzanych przez jeleniowate. **W:** *Szkody łowieckie w lasach. Seminarium w IBL*. Warszawa 1996.
- Tyrawski A.:** Zasoby zwierząt łownych w lasach Lubelszczyzny. **W:** *Kongres Leśników Polskich. Las – człowiek – przyszłość. Materiały i dokumenty*. Warszawa 1998, s. 369–371.

8

WSPÓŁPRACA LASÓW PAŃSTWOWYCH Z PRZEMYSŁEM DRZEWNYM

PIOTR PASCHALIS-JAKUBOWICZ

8.1. Wprowadzenie

Opis współpracy Lasów Państwowych z przemysłem drzewnym oparty został na materiałach, do których dotarcie napotykało duże trudności. Wynikały one przede wszystkim z dwóch przyczyn: z trwającej jeszcze w latach 1944–1945 wojny i wszystkich wynikających z tego braków faktograficznych w postaci zachowanych dokumentów oraz – w okresie powojennym, obejmującym lata 1945–1949 – z kilkakrotnych przenosin archiwum ówczesnego Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, wreszcie z jego likwidacji w 1985 r., co doprowadziło do utraty znacznej części dokumentów. Reszta ocalałej dokumentacji uległa znacznemu rozproszeniu. Odnotować należy wyjątkowy brak dokumentów dotyczących historii przemysłu drzewnego, które zachowały się w szczątkowej formie, m.in. w archiwach Muzeum Techniki w Warszawie, bibliotekach Wydziałów Technologii Drewna i w Instytucie Technologii Drewna w Poznaniu. Bardzo nieliczne dane odnaleziono w bibliotece Instytutu Techniki Budowlanej w Warszawie. Jednym z podstawowych źródeł dokumentacyjnych na temat współpracy Lasów Państwowych z przemysłem drzewnym jest archiwum Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa (SITLiD).

Pierwsza próba historycznego opisu dziejów Lasów Państwowych i przemysłu drzewnego została podjęta przez E. Kamińskiego, który opublikował w 1988 r. pracę pod tytułem: „Lasy Państwowe w okresie 40-lecia PRL (1944–1984)”. Autor niniejszego opracowania, doceniając ogrom pracy włożonej przez E. Kamińskiego w poszukiwanie, odnalezienie i zarchiwizowanie istniejących materiałów dotyczących działalności Lasów Państwowych, postanowił zachować w znacznym stopniu podział na zaproponowane okresy historyczne, uzupełniając zgromadzoną wiedzę o analizę no-

wych, odnalezionych dokumentów i wprowadzając opis najnowszej historii tych dziejów.

Całość opracowania obejmuje różne formy współpracy Lasów Państwowych z przemysłem drzewnym, ograniczone w czasie: od uzyskania niepodległości, aż po czasy dzisiejsze. Zmiany zachodzące w tym okresie dotyczyły zarówno leśnictwa, jak i przemysłu drzewnego, związanych wielowiekową tradycją produkcji drewna na pniu i dalszym przetwórstwem wynikającym z różnorodnych zastosowań drewna.

Uściśleniu poddano także pewne określenia, które w okresie międzywojennym miały nieco inne znaczenie niż w późniejszych, omawianych okresach. Przykładowo, przed II wojną światową określenie „przemysłowy przerób drewna” odnosiło się jedynie do fabryk celulozy, sklejek, większych tartaków i fabryk mebli giętych (Miklaszewski 1928). Ten niewielki przemysł drzewny uległ w wyniku wojny znacznemu zniszczeniu, a jego odbudowa po wojnie, szczególnie w pierwszym okresie, odwzorowywała przedwojenne doświadczenie i struktury organizacyjne.

W ciągu całego omawianego okresu współlistnienia obok siebie leśnictwa i przemysłu drzewnego dynamika ich współpracy była różna, różne też były poziomy i więzi integracji. Niewątpliwie jednak poziom zrozumienia wspólnych powiązań pomiędzy obydwoma sektorami, leśnym i drzewnym, przechodząc różne etapy rozwoju ich poznania oraz ich późniejszej oceny, nie doczekał się jeszcze głębszych analiz umożliwiających przyjęcie strategicznych rozwiązań w przyszłości.

8.2. Lata 1944–1949.

Odbudowa gospodarki leśnej, zintegrowana gospodarka leśno-drzewna, sterowanie centralne i bezpośrednie

We wrześniu 1939 r. zakończył się okres wolnego handlu w naszym kraju, który w odniesieniu do niczym nie skrzepowanego obrotu drewnem był również końcem pewnego etapu historii drzewnictwa w Polsce (Molenda 1965). Ogromne zapotrzebowanie na surowce, materiały, wyroby drzewne i drewnopochodne było w znacznym stopniu ograniczone zmniejszonymi zasobami leśnymi kraju i nie gwarantowało pokrycia całkowitego zapotrzebowania na surowiec drzewny.

Powstające równolegle nowe technologie przerobu drewna, wymagające dużej ilości surowca drzewnego dostarczanego w systemie ciągłym, potrzebowały opracowania nowych koncepcji dostaw drewna, w ścisłym powiązaniu z zasadami prowadzenia gospodarki leśnej.

Była to podstawowa przesłanka powstania koncepcji rozwoju przemysłowego przerobu drewna, przerobu związanego z bazą surowcową, która doprowadziła do ścisłego powiązania przemysłu drzewnego z leśnictwem, a więc do zintegrowanych działań obu sektorów. U podstaw takiego rozumowania leżała konieczność ilościowego i jakościowego rozwoju produkcji, opartego na przemysłowym przerobie drewna, przy jednoczesnym uwzględnieniu maksymalnego wykorzystania surowców drzewnych gorszej jakości, drzewnych odpadów przemysłowych, a także surowców wtórnych.

Po wyzwoleniu kraju, prywatny handel drewnem został szybko poważnie ograniczony, ponieważ uspołeczniony przemysł tartaczny zaczął nawiązywać coraz ściślejsze kontakty z odbiorcami surowca drzewnego z sektora państwowego. Ze względu jednak na organizację sektora państwowego, prywatni kupcy i sprzedawcy drewna przez pewien czas w latach 1945–1947 obsługiwali rynek krajowy zarówno w obrocie państwowym, spółdzielczym, jak i prywatnym. Tę sytuację ułatwiał fakt, że zapasy ściętego drewna w la-

sach szacowane były na około 2 mln m³, tarcicy zaś w tartakach i na składach – na prawie 10 mln m³. Zapasy stale się powiększały o świeże pozyskanie. Nagromadzone, nie znajdowały nabywców w sektorze uspołecznionym i dlatego znaczną ich część przeznaczano na wolny rynek.

Powstające w 1945 r. Ministerstwo Leśnictwa zaczęło centralizować u siebie obrót drewnem, rezerwując je dla odbiorców kontyngentowych i na cele związane z odbudową kraju. Organizując swój aparat, administracja Lasów Państwowych oparła się na starych wzorach, powołując zarówno w Ministerstwie Leśnictwa, jak i w dyrekcjach okręgowych Biura Zbytu Drewna, które miały na celu hurtowe dostawy drewna w pełnym asortymencie dla głównych jego odbiorców. W obrocie hurtowym została wprowadzona zasada dostaw na warunkach „odbiorca franko wagon”, co pociągnęło za sobą poważne problemy związane z brakami transportowymi i odpowiednią organizacją spedycji. Jednocześnie administracja lasów nie była w stanie wywiązać się z wywozu i załadunku drewna.

Pogłębiające się trudności skłoniły Ministerstwo Leśnictwa do powołania instytucji, która na jego zlecenie zajęłaby się organizacją dostaw do wskazanych odbiorców. Instytucja miała pełnić rolę usługową wobec Lasów Państwowych i otrzymywać za to prowizję. W roku 1945 utworzono zatem w Łodzi Centralę Paged, zajmującą się realizacją umów, a do jej obowiązków należały organizacja i wykonywanie prac związanych z dowozem, załadunkiem i spedycją drewna. Początkowo nie przewidywano własnego planu zaopatrzenia w drewno przez Paged. Plan taki powstał z czasem w Centralnym Urzędzie Planowania, a nieco później był również opracowywany w Ministerstwie Leśnictwa.

Paged w latach gospodarczych 1946/1947 i 1948/1949 prowadził tylko ewidencję zaopatrzenia kraju w tarcicę, tych dostaw, które były zlecane przez Ministerstwo Leśnictwa. Przydziały tarcicy dla odbiorców kontyngentowych, jak i do sprzedaży wolnorynkowej regulowane były przez Ministerstwo Leśnictwa. Niezależnie od działalności usługowej, Paged przystąpił do organizowania własnych składów sprzedaży detalicznej tarcicy i opału. W latach 1946 i 1947, a nawet w roku 1948, Ministerstwo Leśnictwa kładło duży nacisk na pozbycie się z tartaków zbyt dużych zapasów tarcicy. Paged, nie mogąc tego wykonać, wciągnął do akcji sprzedaży prywatnych przedsiębiorców, powierzając im w komis na odpowiednich warunkach materiały tarte z tartaków państwowych.

Początkowo planem zaopatrzenia w drewno objęto tylko najważniejsze dziedziny życia gospodarczego, jak górnictwo, transport i odbudowę kraju, i to raczej tylko formalnie. Zgłaszającym się odbiorcom starano się z reguły nie odmawiać przydziału, tym bardziej że dysponowano większymi zapasami drewna w stosunku do potrzeb i możliwości przerobowych. Nieza-

leżnie od tego, rozdzielnictwem były objęte podstawowe sortymenty, takie jak tarcica, kopalniaki, papierówka, słupy i sklejka.

Lata 1946, 1947 i 1948 były okresem pogłębiania planowania obrotu towarowego i planu zaopatrzenia. W tym czasie nadal na wysokim poziomie utrzymywała się sprzedaż wolnorynkowa. W latach 1945–1948 oprócz Pagedu tarcicę sprzedawały na własną rękę także dyrekcje okręgowe Lasów Państwowych.

Taka sytuacja w rozdzielnictwie drewna wywoływała szereg nieporozumień i wpływała ujemnie na tok realizacji dostaw drewna dla odbiorców kontyngentowych. Okoliczności uległy zmianie w 1949 r., kiedy to została zapoczątkowana planowa gospodarka drewnem i całą działalność dystrybucyjną skoncentrowano w Pagedzie.

Mając plan zaopatrzenia i będąc jedynym w kraju dystrybutorem, Paged zaczął dysponować planową produkcją tartaków i nie dopuszczać do powstania nadmiernych zapasów „niechodliwej” tarcicy. Jako dystrybutor i jednocześnie posiadacz własnych składów handlowych, regulował właściwy przepływ masy towarowej z uwzględnieniem potrzeb odbiorcy w stosunku do określonego sortymentu.

Począwszy od roku 1949 zaczęły się zarysowywać braki w dostawach niektórych sortymentów, mające negatywny wpływ na realizację planu dostaw. Dotyczyło to przede wszystkim wyższej jakości tarcicy, zarówno iglastej, jak i liściastej, i pociągało za sobą wstrzymywanie w pierwszym rzędzie dostaw dla prywatnych odbiorców. Wkrótce taka sytuacja przerodziła się w stan permanentny, co wiązało się z zamykaniem składów komisowych drewna. Dalszym krokiem było powołanie przy Państwowej Centrali Drzewnej zespołu pod nazwą „Kontrola zużycia drewna”, który na terenie całego kraju miał sprawdzać gospodarowanie surowcem drzewnym i zasadność zużycia drewna do określonych celów.

W okresie planu sześcioletniego, jak i pierwszej pięcioletki, zapotrzebowanie na drewno stale rosło, przybierając dla określonej wielkości użytkowania lasu niepokojące rozmiary. Wyrażało się to przede wszystkim nadmiernymi, narzuconymi planami wyrębów.

Podstawą, na której opierała się gospodarka leśna w tym okresie, był dekret Prezydenta RP o państwowym gospodarstwie leśnym z dnia 30 IX 1936 r. (DzU nr 75, poz. 533), który zdecydował o objęciu przez państwowe gospodarstwo leśne pod nazwą Lasy Państwowe wszystkich państwowych lasów i gruntów leśnych wraz ze związanymi z nimi innymi gruntami i urządzeniami, zakładami przemysłowymi i urządzeniami transportowymi. Dekret ten w okresie przedwojennym dał podstawę prawną organizacji i funkcjonowania Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych (DNLP), zarządzającej lasami państwowymi wraz z zakładami przemysłu drzewnego – tartakami,

fabrykami sklejek, fabrykami chemicznego przerobu drewna i żywicy. Obowiązywał do 31 XII 1949 r. i był podstawą do odtworzenia w dniu 1 VIII 1944 r. Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych.

Inne najważniejsze akty prawne, przedstawione już w rozdziale pierwszym, dotyczące upaństwowienia lasów i przemysłu drzewnego, wydane jeszcze w czasie wojny, to: dekret PKWN z 6 IX 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, zmieniony dekretem z 17 I 1945 r. (jednolity tekst DzU nr 15, poz. 82 z 1945 r.), dekret PKWN z 12 XII 1944 r. o przejściu niektórych lasów na własność państwa (DzU nr 15, poz. 82 z 1945 r.) oraz ustawa z 3 I 1946 r. o przejściu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej (DzU nr 3, poz. 17 oraz nr 72, poz. 394 z 1946 r.), mówiąca o upaństwowieniu wielkiego i średniego przemysłu, w tym również drzewnego. Te trzy akty stanowiły podstawę prawną gospodarki w dziedzinie leśnictwa i drzewnictwa.

Tworzenie form administracyjnych państwowej gospodarki leśnej odbywało się w znacznym stopniu żywiołowo. Korzystano również przy tym z doświadczeń i tradycji przedwojennej administracji Lasów Państwowych (Kamiński 1988). Lasy Państwowe przed wojną były rodzajem skomercjalizowanego przedsiębiorstwa leśno-przemysłowego, składającego się z nadleśnictw państwowych i związanych z gospodarką leśną tartaków, fabryk sklejek i destylarni żywicy.

W dniu 1 VIII 1944 r. w Lublinie, najstarszemu stopniem nadleśniczemu, F. Osińskiemu z Nadleśnictwa Świdnik, powierzono funkcję dyrektora powstającej Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych. Odbyło się to na zebraniu organizacyjnym przedstawicieli leśników, przemysłu drzewnego i pokrewnych działów. Działalność DNLP w tym okresie polegała na organizowaniu administracji leśnej, zabezpieczaniu i przejmowaniu obiektów leśnych i związanych z nimi zakładów przemysłu drzewnego oraz ukróceniu samowoli w pobieraniu z lasu drewna przez ludność i wojsko (Kamiński 1988).

Sprawą o dużym znaczeniu było rozstrzygnięcie zakresu kompetencji co do zakładów przemysłu drzewnego. W lutym 1945 r. ustalono, że zakłady pierwiastkowej obróbki drewna (tartaki, fabryki sklejek itp.) przechodzą w gestię administracji Lasów Państwowych, zakłady zaś przerobu drewna, głównie fabryki mebli – w gestię Ministerstwa Przemysłu. Decyzje te zostały podtrzymane i bardziej szczegółowo określone w kilku dalszych rozporządzeniach wykonawczych, dekretach i ustawach.

28 VI 1945 r. zostało utworzone Ministerstwo Lasów z pięcioma departamentami: ekonomicznym na czele z dyrektorem R. Kamińskim, administracyjnym – z dyrektorem S. Schabińskim, produkcji drewna – z dyrektorem W. Jakutowiczem, użytkowania i zbytu – z dyrektorem S. Kozerskim, użytkowników ubocznych i gospodarki nieleśnej – z dyrektorem K. Pasternakiem.

Dekret z 5 XII 1947 r. o zakresie działania urzędu Ministra Leśnictwa (DzU nr 60, poz. 327) ustalił następujący zakres działania ministerstwa:

- sprawy polityki leśnej i łowieckiej;
- administracja LP, zarząd przedsiębiorstwami przemysłowymi przerabiającymi surowiec drzewny i inne surowce gospodarstwa leśnego;
- sprawy upaństwowienia lasów i nadzór nad nimi;
- obrót surowcem drzewnym i innymi materiałami drzewnymi oraz produktami gospodarstwa leśnego;
- zalesianie nieużytków i ochrona lasów przed szkodnictwem.

Dekret ustalał także kompetencje Ministerstwa Leśnictwa do prowadzenia pierwsiastkowego przerobu drewna, pozostawiając w kompetencji ówczesnego Ministerstwa Przemysłu i Handlu pozostałe gałęzie przemysłu drzewnego.

Ta forma organizacyjna, praktycznie włączająca przemysł drzewny do leśnictwa, trwała do końca omawianego okresu, czyli do końca 1949 r. Ów krótki czas funkcjonowania zintegrowanego, przemysłowo-leśnego gospodarstwa pod bezpośrednim zarządem Ministerstwa Leśnictwa odznaczał się ważnymi i pozytywnymi działaniami na rzecz leśnictwa, obejmującymi zwalczanie pożarów lasów, zalesienia, wprowadzanie planowania hodowlanego, mechanizacji leśnictwa, wreszcie podjęcie wielu ważnych i koniecznych decyzji. Zainicjowano w tym czasie także istotne i pozytywne działania na rzecz rozwoju przemysłu drzewnego, takie jak budowa kolejek leśnych w Bieszczadach, odbudowa tartaków, fabryk sklejek, destylarni żywicy oraz rozpoczęcie budowy przemysłu płyt pilśniowych.

Pod koniec omawianego okresu w skład Lasów Państwowych, będących pod bezpośrednim zarządem Ministerstwa Leśnictwa, wchodziło 16 okręgowych dyrekcji Lasów Państwowych, 948 nadleśnictw państwowych, 537 zakładów przemysłowych, w tym m.in. 357 tartaków państwowych, oraz gospodarstwa rybackie, zarządy transportu drewna, ośrodki szkoleniowe, licea leśne, jeden park narodowy i Instytut Badawczy Leśnictwa (Kamiński 1988).

W Ministerstwie Przemysłu i Handlu, później zaś w Ministerstwie Przemysłu Lekkiego, powołano w 1945 r. Centralny Zarząd Przemysłu Drzewnego, z którego w końcu roku 1951 wyodrębniono Centralny Zarząd Przemysłu Meblarskiego. W 1952 r. utworzono Ministerstwo Przemysłu Drzewnego i Papierniczego, które przejęło fabryki sklejek i płyt pilśniowych od Ministerstwa Leśnictwa, a przemysł papierniczy – od Ministerstwa Przemysłu Chemicznego. W nowym resorcie powstały następujące centralne zarządy przemysłu: wyrobów drzewnych, przemysłu meblarskiego, sklejek, płyt i zapalek, przemysłu papierniczego oraz przetworów papieru i materiałów biurowych.

Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych należy zawdzięczać, że pogląd o konieczności zintegrowania gospodarki leśnej z przemysłem leśnym został przyjęty przez ówczesne władze i ostatecznie zrealizowany w 1956 r. przez powołanie Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Trzeba jednak podkreślić, że w okresie 1944–1949 integracja ta była całkowita i miała charakter integracji poziomej – zakłady przemysłu leśnego i nadleśnictwa należały do tych samych dyrekcji Lasów Państwowych (Kamiński 1988). Również idea powołania Ministerstwa Leśnictwa zrodziła się w Lasach Państwowych, których kierownictwo przekonane było, że tak wielki kompleks gospodarki leśno-drzewnej powinien mieć ośrodek decyzyjny na szczęblu ministerstwa.

Ten początkowy, tak ważny dla całego kraju proces organizacji leśnictwa i przemysłu drzewnego cechował się wyjątkowo dużą dynamiką podejmowanych decyzji i istotnych zmian organizacyjnych. Wychodząc z założenia o konieczności jak najszybszej odbudowy kraju, podejmowano decyzje, które zmierzały jednocześnie do pogodzenia odbudowy gospodarki leśnej z prowadzeniem zintegrowanej gospodarki przemysłowo-leśnej. Zamierzano to osiągnąć przez wprowadzenie sterowania centralnego i bezpośredniego, nie zawsze uwzględniając realne możliwości spełnienia tych założeń i planów zarówno przez leśnictwo, jak i przemysł drzewny.

Należy podkreślić, że w wyróżnionych dwóch podokresach: 1944–1945 – powstanie Naczelnej Dyrekcji Lasów Państwowych i 1945–1949 – powstanie Ministerstwa Leśnictwa, zarysowały się istotne powiązania między tymi sektorami, prowadzące do integrowania gospodarki leśnej z przemysłem drzewnym.

8.3. Lata 1950–1955. Podział na organizacje branżowe: leśnictwo i przemysł drzewny

W końcu 1949 r. przeprowadzono reorganizację administracji państwowej, w wyniku której 1 I 1950 r. powstał Centralny Zarząd Przemysłu Leśnego, powołany do koordynacji, nadzoru i kontroli działalności zakładów. Zarządowi podlegało 49 przedsiębiorstw wydzielonych, w tej liczbie rejony przemysłu leśnego z podporządkowanymi im tartakami i zakładami dodatkowymi, fabryki sklejek, płyt pilśniowych, ekstrakcji i destylacji żywicy oraz produkcji kalafonii i terpentyny, a także zakłady suchej destylacji drewna. Rejony przemysłu drzewnego i zakłady wydzielone były przedsiębiorstwami prowadzonymi na zasadach rozrachunku gospodarczego.

Z dniem 1 I 1950 r. nastąpiła pierwsza reorganizacja resortu leśnictwa, przeprowadzona na podstawie ustawy z 20 XII 1949 r. o państwowym gospodarstwie leśnym, zgodnie z postanowieniem Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 15 III 1949 r. oraz rozporządzeniem Ministra Leśnictwa z 27 XII 1949 r. w sprawie organizacji i zakresu działania przedsiębiorstw Lasów Państwowych (DzU nr 63, poz. 510). Utworzono pionry branżowe tworzące dwa centralne przedsiębiorstwa podległe Ministerstwu Leśnictwa, mianowicie:

- Centralny Zarząd Lasów Państwowych (zarządzenie Ministra Leśnictwa z 30 XII 1949 r., Monitor Polski A-9, poz. 82 i 83);
- Centralny Zarząd Przemysłu Leśnego.

Ponadto utworzono przedsiębiorstwo Paged – Państwową Centralę Drzewną, która powstała z przekształcenia Polskiej Agencji Drzewnej Paged, Spółki Akcyjnej z ograniczoną odpowiedzialnością. Zadaniem tej centrali był krajowy i zagraniczny obrót drewnem i spedycja. Przedsiębiorstwo miało 16 ekspozytur wojewódzkich i w każdej z nich był jeden Zarząd Transportu Drewna.

Powołano także centralę „Las” – Państwową Centralę Leśnych Produktów Niedrzewnych, która powstała z dotychczasowej Spółdzielni Eksploatacji Użytków Leśnych „Las” i jej 31 terenowych ekspozytur.

Likwidując jednocześnie z dniem 1 I 1950 r. okręgowe dyrekcje Lasów Państwowych i wprowadzając na ich miejsce 16 rejonowych przedsiębiorstw Lasów Państwowych, utworzono 142 przedsiębiorstwa terenowe – rejony Lasów Państwowych, które miały prowadzić prace związane z bezpośrednim koordynowaniem gospodarki leśnej – przejąć od nadleśnictw działalność planistyczną, rachunkową i administracyjną. Powinnością nadleśnictw miało być natomiast wykonywanie zadań gospodarczych w lesie.

W latach 1951–1954 podjęto jeszcze kilka decyzji o reorganizacji zarówno Centralnego Zarządu Lasów Państwowych, rejonowych przedsiębiorstw Lasów Państwowych umiejscowionych w województwach oraz rejonów Lasów Państwowych, doprowadzając do pełnego zamętu w strukturze administracyjnej, a tym samym i decyzyjnej Lasów Państwowych.

Dynamika przeobrażeń w przemyśle drzewnym różni się w sposób zasadniczy od tej w leśnictwie. W rozwoju przemysłu drzewnego wyróżnić można etapy organizacyjne i reorganizacyjne, które były przesunięte w czasie w stosunku do zmian w leśnictwie. W długim, bo blisko piętnastoletnim okresie 1945–1960 odbudowano zniszczony potencjał przemysłowego przetworu drewna w przemyśle tartacznym, sklejkowym i papierniczym. W tym też czasie powstała nowa branża w przemyśle drzewnym – produkcja płyt pilśniowych, rozwijała się przemysłowa produkcja mebli.

Podjęte decyzje rządowe o rozdzieleniu kompleksu leśno-drzewnego na oddzielnie zarządzane i finansowane organizacje branżowe dały większą samodzielność decyzyjną Centralnemu Zarządowi Lasów Państwowych, a tym samym umożliwiły zajmowanie pozycji quasi-partnerskich w stosunku do przemysłu drzewnego. Ten stan rzeczy nie trwał jednak długo.

8.4. Lata 1955–1958.

Połączenie Ministerstwa Leśnictwa z Ministerstwem Przemysłu Drzewnego i Papierniczego

Uchwałą Prezydium Rządu nr 518 z 12 II 1955 r. nadany został Ministerstwu Leśnictwa nowy status organizacyjny, zgodnie z którym z dniem 1 IV 1955 r. uległy likwidacji Centralny Zarząd Lasów Państwowych, Paged oraz Państwowa Centrala Leśnych Produktów Niedrzewnych „Las”. W Ministerstwie Leśnictwa z dniem 24 III 1955 r. utworzono Zarząd Zagospodarowania Lasu, Zarząd Użytkowania Lasu oraz Zarząd Zbytu i Transportu Drewna.

Po zlikwidowaniu Państwowej Centrali Drzewnej, sprawy zbytu i transportu drewna oraz związane z obrotem surowcem drzewnym terenowe składnice drewna i Zarządy Transportu Leśnego przejął Zarząd Zbytu i Transportu. Z dniem 1 I 1956 r. Zarządy Użytkowania Lasu oraz Zbytu i Transportu połączone w jeden zarząd – Użytkowania i Transportu.

W dniu 11 VII 1956 r. Ministerstwo Leśnictwa na podstawie dekretu (DzU nr 30, poz. 139 z 17 VII 1956 r.) zostało przekształcone w Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, które przejęło wszystkie zakłady przemysłu drzewnego ze zlikwidowanego Centralnego Zarządu Lasów Państwowych i Ministerstwa Przemysłu Drzewnego. Nowy zakres działalności ministerstwa został określony w rozporządzeniu Rady Ministrów z 11 VII 1956 r. (DzU nr 30, poz. 141).

W ten sposób Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego stało się dużą jednostką administracyjną, kierującą działalnością lasów, całego przemysłu drzewnego i papierniczo-celulozowego.

We wrześniu 1955 r. rząd podjął uchwałę nr 871 w sprawie oszczędnej gospodarki drewnem. Do powstrzymania rosnącego z roku na rok planu pozyskania i stopniowego obniżenia rozmiaru pozyskiwania drewna przyczyniło się połączenie Ministerstwa Leśnictwa z Ministerstwem Przemysłu

Drzewnego i Papierniczego. Integracja administracji na najwyższym szczeblu stworzyła początkowo korzystne warunki do gospodarowania surowcem drzewnym. Nowemu ministerstwu przekazano również uprawnienia do sporządzania bilansów pozyskiwania drewna i dano możliwość bilansowania ilości pozyskanego surowca drzewnego z planowanym zapotrzebowaniem przemysłu drzewnego. W ten sposób ministerstwo weszło na drogę bezpośrednich kontaktów z odbiorcami drewna.

Pracami związanymi z polityką drzewną i bilansami drewna oraz przydziałami surowca drzewnego dla głównych odbiorców zajął się w ministerstwie Departament Gospodarki Drewnem. W Centrali Zbytu Drewna pozostawiono dystrybucję opartą na przydziałach oraz prowadzenie sprzedaży rynkowej. Aby usprawnić obsługę odbiorców, obrót sortymentami drewna okrągłego, stosowego i opałowego zlecono administracji Lasów Państwowych, pozostawiając inne sortymenty, z wyjątkiem tarcicy, w gestii Centrali Zbytu Drewna. Rynkową pulę drewna do sprzedaży detalicznej przekazano do dyspozycji Ministerstwu Handlu Wewnętrznego, którą – po rozdzieleniu na poszczególne województwa – dysponowały rady narodowe wszystkich szczebli podziału administracyjnego kraju. Na podstawie imiennych zezwoleń rad narodowych, drewno okrągłe i inne sortymenty drzewne sprzedawała administracja Lasów Państwowych, natomiast tarcicę i inne produkty przemysłowe – Centrala Zbytu Drewna za pośrednictwem sieci składów handlowych, a w sektorze wiejskim – gminnych spółdzielni. Drobne zakłady przemysłu drzewnego podlegały Ministerstwu Przemysłu Drobnego i Rzemiosła, a następnie Komitetowi Drobnej Wytwórczości.

Oszczędności w dostawach dla odbiorców pozarynkowych uzyskano przez racjonalizację zużycia i korektę przydziałów drewna przede wszystkim dla resortów budownictwa, gospodarki komunalnej, komunikacji, rolnictwa, górnictwa i energetyki. Na skutek powiększenia puli drewna przeznaczonego dla odbiorców rynkowych wielkość dostaw przekraczała plan. Ta różnica została pokryta oszczędnościami w dostawach dla odbiorców pozarynkowych („Kierunki rozwoju...” 1976).

Bezpośrednią przyczyną tych decyzji było przeorientowanie wewnętrznej polityki resortu z pełnym podporządkowaniem wszystkich działań polityce odbudowy i rozwoju kraju. Jednocześnie obarczono, co prawda pośrednio, szczególnie nadleśniczych, kierowników składnic i zakładów transportu drewna ogromną odpowiedzialnością polityczną za literalne wykonywanie poleceń otrzymywanych od władz partyjnych. Przede wszystkim dotyczyło to zadań w nadleśnictwie, związanych z dwoma głównymi kierunkami zbytu surowca drzewnego. Pierwszym kierunkiem było górnictwo, z którym wiązała się traktowana absolutnie priorytetowo konieczność zaspokojenia potrzeb rozbudowującego się kopalnictwa i wydobycia węgla

kamiennego, uważanego za główny motor rozwoju gospodarki, zwłaszcza jeśli chodziło o wypełnianie zobowiązań eksportowych. Drugim priorytetowym kierunkiem było budownictwo i transport, głównie kolejowy, przemysł stocznioowy oraz meblarski i celulozowo-papierniczy.

Spowodowało to oczywiste przesunięcie przez nadleśniczych punktu ciężkości w podejmowaniu decyzji organizacyjnych odnoszących się do prowadzenia gospodarstwa leśnego w kierunku prób łagodzenia konfliktów związanych z realizacją zadań przez przemysł drzewny. Pociągało to za sobą uzasadnianie przez władze decyzji o konieczności inwestowania w przemysł drzewny, wzrost płac dla zatrudnionych w sektorze drzewnym oraz prawie zupełne marginalizowanie leśnictwa i gospodarki leśnej.

Okres ten, co prawda niezbyt długi, kładzie się głębokim cieniem na wszystkie relacje leśnictwa z przemysłem drzewnym. Można zaryzykować tezę, że po współczesne nam czasy.

Dodatkowo skomplikowano zarządzanie leśnictwem, podejmując z dniem 1 I 1957 r. decyzje przekształcające okręgi Lasów Państwowych z przedsiębiorstw w jednostki budżetowe, wchodzące w skład struktury Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Ta niesłychanie skomplikowana machina administracyjna nie była w stanie efektywnie funkcjonować, co było aż nadto widoczne m.in. w niedostatecznej koordynacji działań w obrębie zagadnień leśno-drzewnych.

Dlatego w 1958 r. rozpoczęła się nowa reorganizacja, mająca na celu przywrócenie sterowności działaniom ministerstwa. Zarządzeniem nr 272 Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 10 IX 1958 r. zarządy LP zostały przekształcone z jednostek budżetowych w wielozakładowe przedsiębiorstwa, a nadleśnictwa – uznane za podstawowe jednostki gospodarki leśnej, funkcjonujące na zasadach pełnego rozrachunku.

Przeprowadzone w 1956 r. połączenie dwóch resortów utworzyło wprawdzie wspólne zwierzchnictwo leśnictwa i przemysłu drzewnego, przerabiającego około 50% drewna w kraju, lecz nie było jednoznaczne z usunięciem wszelkich przeszkód w korzystnej dla gospodarki narodowej współpracy leśnictwa z przemysłem, a nawet nie zawsze zdołało zapewnić prawidłową kooperację między poszczególnymi branżami przemysłu drzewnego.

Wewnętrzna komplikacja struktur zarządzania w ministerstwie oraz ręczne sterowanie z centralistycznie kierowaną gospodarką w Polsce nie mogły jednak rozwiązać nawet podstawowych, wspólnych problemów zarządzania leśnictwem i przemysłem drzewnym. Powyżej omawiane lata współpracy charakteryzowały się nieskoordynowanymi, przypadkowo podejmowanymi działaniami, prowadzącymi do dalszej dezintegracji branżowej oraz polaryzacji postaw grup zawodowych leśników i drzewiarzy. Konieczność dalszych reorganizacji była nieuchronna.

8.5. Lata 1959–1984. Zarządzanie obu branżami przez Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego za pośrednictwem Naczelnego Zarządu Lasów Państwowych

Uchwałą nr 447/58 Rady Ministrów z 17 XI 1958 r. został utworzony z dniem 1 I 1959 r. Naczelny Zarząd Lasów Państwowych (NZLP), którego zadaniem było kierowanie działalnością podległych mu 17 okręgowych zarządów Lasów Państwowych oraz innymi przedsiębiorstwami i jednostkami usługowymi branży leśnej. Ten stan rzeczy utrzymywał się aż do końca 1969 r. i powszechnie był uznawany jako wyjątkowo długi okres stabilizacji w zarządzaniu leśnictwem. W tym czasie również relacje pomiędzy leśnictwem i przemysłem drzewnym układały się harmonijnie, a dominacja przemysłu drzewnego w ustalaniu cen i dostaw nie powodowała większych komplikacji w prowadzeniu gospodarki leśnej.

Kolejna zmiana organizacyjna w leśnictwie, polegająca na powołaniu Organizacji Gospodarczej Lasów Państwowych, nieco zakłóciła istniejącą do pewnego stopnia równowagę pomiędzy leśnictwem a przemysłem drzewnym. Organizacja Gospodarcza Lasów Państwowych była przedsiębiorstwem utworzonym na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z 18 XII 1968 r. (DzU nr 1, poz. 3 z 1969 r.), grupującym przedsiębiorstwa Lasów Państwowych, nazwane Okręgowymi Zarządami Lasów Państwowych (OZLP) oraz przedsiębiorstwa i instytucje specjalistyczne gospodarki leśnej.

Charakterystyczną cechą tego okresu, mającą bezpośredni wpływ na formy współpracy leśnictwa z przemysłem drzewnym, było postępujące uzależnianie prowadzenia określonych operacji w leśnictwie od konieczności wywiązywania się z zobowiązań wobec przemysłu drzewnego. Przejawiało się to w wyraźnej dominacji spraw „przemysłowych” nad „leśnymi”, otwarcie akceptowanej przez ministerstwo, a w konsekwencji prowadzącej do drugoplanowego traktowaniem kwestii leśnych. Szczególnie dotyczyło to:

- dopasowania rozmiaru pozyskiwanego surowca drzewnego do ilościowych i sortymentowych potrzeb przemysłu;

- przyjęcia określenia „reglamentacja drewna” jako obowiązku dostaw według ustalonych odgórnie wskaźników planowych;
- obowiązku zapewnienia transportu drewna „loco odbiorca” bez uwzględnienia kosztów dalekiego transportu;
- pośredniego dofinansowywania niektórych branż przemysłowych, np. górnictwa przez korowanie drewna w lesie i na składnicach leśnych i pokrywanie części kosztów transportu.

Mimo ewidentnych błędów w konstruowaniu zadań dla leśnictwa i przemysłu drzewnego, omawiany okres zmian w prowadzeniu gospodarstwa leśnego i działaniach przemysłu drzewnego nie jest oceniany jednoznacznie negatywnie. Swój pogląd na ten temat wyraził A. Szczerba w opracowaniu zespołowym „Lasy Państwowe w Polsce w latach 1944–1990”. Jego zdaniem, „ówcześnie rzeczywiście dominował priorytet problematyki przemysłowej w działaniu kierownictwa resortu. Kierownictwo resortu było jednak odpowiedzialne za zaopatrzenie rynku krajowego oraz za zabezpieczenie eksportu w wyroby przemysłu drzewnego, meblarskiego i papierniczego” (Broda 1997). A. Szczerba nie podziela opinii, że integracja odbywała się jednoznacznie kosztem gospodarki leśnej. Uważa, że powołanie do życia ministerstwa integrującego bazę surowcową z przemysłami przetwarzającymi te surowce było decyzją w owym czasie racjonalną. Jego zdaniem, decyzje o zakresie i rozmiarze większości zadań, o strukturze asortymentowej surowca drzewnego oraz wysokości nakładów finansowych w lasach zapadały poza resortem, a łagodzenie skutków agresywnego rozwoju przemysłu następowało w obrębie samego resortu. Okres funkcjonowania Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w latach 1956–1985 znany był w Polsce pod postacią „polskiego modelu leśnictwa i przemysłu drzewnego” (Klimek 1992).

W tym też czasie rozwój przemysłu drzewnego nabiera istotnego tempa: w okresie 1961–1970 rodzi się nowy przemysł płyt wiórowych, rozwijają się technologie uszlachetniania płyt drewnopochodnych, powstają pierwsze, nieliczne kombinaty drzewne i celulozowo-papiernicze, a w latach 1971–1980 następuje intensywny rozwój przemysłu płyt wiórowych i opartej na nim, wielkoprzemysłowej produkcji mebli oraz dalsza, choć wciąż niedostateczna rozbudowa przemysłu celulozowo-papierniczego.

Niezmiernie trudno jest przeprowadzić trafną analizę zmian, jakie zaszły w naszym leśnictwie i przemyśle drzewnym na skutek umieszczenia tych dwóch pionów w jednym resorcie gospodarczym. Pośrednio mówi o tym zestawienie niektórych danych liczbowych z lat 1961–1978, a więc z okresu, którego początek przypada na piąty rok od chwili połączenia leśnictwa i drzewnictwa w jedno ministerstwo, a koniec – na 22. rok działalności tego resortu.

W wyniku połączenia w jednym resorcie obu branż zmieniła się również struktura wartości produkcji sprzedanej tzw. kompleksu leśno-przemysłowego. Udział leśnictwa wynosił w 1960 r. 36%, przemysłu drzewnego – 62%. Z kolei w roku 1978 odpowiednio 22 i 76%, co świadczy o wzroście stopnia przemysłowego przetworzenia surowca drzewnego. Równocześnie wzrósł udział produktów nie drzewnych z 12% w 1960 r. do 32% w roku 1978. Wzrosło również przemysłowe wykorzystanie drewna małowymiarowego oraz odpadów przemysłowych z 1,1 mln m³ do 2,2 mln m³, a więc o 100%.

Okres ten charakteryzował się również uruchomieniem nowego w Polsce przemysłu płyt wiórowych oraz ponaddwukrotnym wzrostem produkcji przemysłu płyt pilśniowych i przemysłu celulozowo-papierniczego, przy jednoczesnym zmniejszeniu się rozmiaru użytkowania w Lasach Państwowych.

8.6. Lata 1985–2004. Likwidacja Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego

Podjęcie decyzji o likwidacji z końcem 1985 r. Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego zerwało wszystkie formalnoprawne podstawy integracyjne kompleksu leśno-drzewnego w Polsce. Zbiegło się to w czasie z postępującym załamaniem na rynku drzewnym, spowodowanym znacznym ograniczeniem rozwoju gospodarczego kraju, pociągającym za sobą, między innymi, istotne zmniejszenie zużycia surowca drzewnego, głównie w budownictwie, komunikacji i górnictwie, mające wpływ na dalszy spadek rentowności Lasów Państwowych.

Począwszy od 1990 r. rozpoczęto w Polsce budowę nowego porządku prawnego i strategii zarządzania lasami.

W obowiązującej obecnie Konstytucji RP z 1997 r., mimo niewymienienia *explicite* „lasu” i „leśnictwa”, odniesienia do ochrony środowiska, zasobów naturalnych i przyrody w sposób oczywisty dotyczą również obszarów leśnych.

Polityka Leśna Państwa, opracowana w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa i przyjęta przez Radę Ministrów w kwietniu 1997 r., zawiera strategię i taktykę zarządzania oraz gospodarowania zasobami leśnymi. Główne jej priorytety to: powiększanie zasobów leśnych, poprawa stanu lasów i ich kompleksowa ochrona, reorientacja zarządzania lasami w kierunku modelu proekologicznej i zrównoważonej ekonomicznie, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej.

Wyraźną słabością polskiego leśnictwa w omawianym okresie (1985–2004) jest brak odzwierciedlenia zasady trwałości i wielofunkcyjności lasów w polskim prawodawstwie, m.in. budżetowym, podatkowym i własnościowym. Niestety, niektóre doraźne rozwiązania prawne i organizacyjne, kreowane poza obszarem resortu, stoją w sprzeczności z tak pojmowaną wizją leśnictwa.

Zmiany ustrojowe po roku 1989, przestawianie gospodarki narodowej w celu dostosowania jej do reguł wolnego rynku, pociągają za sobą istotne zmiany w strukturze własnościowej przemysłu drzewnego. Własnościowe i organizacyjne oddzielenie lasów od przemysłu jest faktem. Z jednej strony, zwarta, prowadzona według czytelnych, ale na silnie scentralizowanych zasadach zarządzania struktura Lasów Państwowych, gospodarujących w imieniu skarbu państwa na blisko 80% powierzchni leśnej kraju, a z drugiej – ciągle słaby, rozproszony, ale dynamicznie prywatyzujący się przemysł drzewny. Przemysł ten, z jeszcze nie uporządkowaną w pełni strukturą własnościową w wielu działach, ale z szybko konsolidującym się przemysłem celulozowo-papierniczym oraz niezwykle dynamicznie rozwijającym się przemysłem meblarskim, staje się coraz silniejszym partnerem w negocjacjach dotyczących cen i dostaw surowca drzewnego. Odnotowuje się bardzo duże zaangażowanie kapitału zagranicznego w wybrane inwestycje przemysłu drzewnego, połączone z agresywnym marketingiem i promocją niektórych wyrobów.

Mamy więc do czynienia, z jednej strony (mowa o Lasach Państwowych), z pewnym gorsetem przepisów, wyraźnie formułującym cele prowadzenia gospodarstwa leśnego, z drugiej – z ustawowym zapisem o samofinansowaniu działalności. A tuż obok pojawiają się wyraźne żądania spełnienia zasad wolnego rynku, przepływu towarów i usług, wyrażane przez przemysł drzewny.

Jest to zupełnie nowa, nieznaną dotychczas sytuacja, w której znalazły się zarówno Lasy Państwowe, jak i przemysł drzewny w Polsce. Nie ulega przy tym wątpliwości, że Lasom Państwowym zależy na istnieniu silnego i stabilnego rynku drzewnego w kraju.

W znacznie trudniejszej sytuacji znalazł się przemysł drzewny, który nie dysponując w niektórych dziedzinach przerobu drewna najnowocześniejszymi technologiami, ani też zapleczem finansowym, nie mogąc w związku z tym wykorzystać obecnie panującej koniunktury na rynku drzewnym, może przegrać konkurencję o nowe rynki zbytu w Polsce i Europie.

Biorąc pod uwagę wymienione wyżej dążenia i uwarunkowania oraz potrzebę dostosowania systemu sprzedaży drewna do potrzeb rosnącej szybko rzeszy jego nabywców, dyrektor generalny Lasów Państwowych wydał kolejne zarządzenia dotyczące nowych zasad sprzedaży drewna i prowadzenia działalności marketingowej przez jednostki organizacyjne Lasów Państwowych.

Jednocześnie, co jest zdecydowanym postępem w stosunkach Lasów Państwowych z przemysłem drzewnym, zdano sobie sprawę z konieczności wprowadzenia zasad, które ułatwią dalszą współpracę. Należą do nich m.in.:

- prowadzenie negocjacji na szczeblu regionalnym, stosowanie wobec dużych nabywców drewna cen negocjowanych, a nie cennikowych;
- różnicowanie form sprzedaży drewna;
- pozyskiwanie sortymentów pod potrzeby konkretnego nabywcy, ale przy zachowaniu zasady pełnego zagospodarowania surowca drzewnego;
- konsultowanie planów inwestycyjnych przez przemysł z jednostkami Lasów Państwowych.

Jest to wyraźny sygnał wysyłany przez leśników i drzewiarzy, że te dwie gałęzie gospodarki narodowej nie mogą istnieć niezależnie. Związki pomiędzy nimi z oczywistych względów są bardzo silne i mają charakter interakcyjny, wymagają przy tym budowy nowych rozwiązań ustanawiających nowe relacje pomiędzy leśnictwem i drzewnictwem.

8.7. Udział stowarzyszeń, towarzystw naukowych i organizacji naukowych integrujących leśnictwo i przemysł drzewny

Bardzo ważnym elementem, który w różnych okresach stymulował rozwój branży leśnej i drzewnej, a przede wszystkim łagodził skutki pochopnych, jak i wręcz nieprzemyślanych decyzji, była aktywność stowarzyszeń naukowych i badawczych oraz, co jest oczywiste, wszystkich organizacji naukowych działających w obrębie leśnictwa i drzewnictwa.

Przede wszystkim należy podkreślić działalność dwóch największych stowarzyszeń naukowych: Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa oraz Polskiego Towarzystwa Leśnego.

Ogromny wkład w dzieło rzeczywistego zrozumienia powiązań pomiędzy branżami wniosły organizacje naukowe, wśród nich: Instytut Celulozo-Papierniczy, Instytut Technologii Drewna, Instytut Techniki Budowlanej, Główny Instytut Górnictwa, Instytut Przemysłu Drobного i Rzemiosła, laboratoria i instytuty branżowe Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, w tym Instytut Badawczy Leśnictwa w Warszawie, Wydział Technologii Drewna w Warszawie, Wydział Technologii Drewna w Poznaniu i Wydział Celulozy i Papieru Politechniki Łódzkiej.

Podczas konferencji i seminariów naukowo-technicznych wszystkie te placówki miały okazję do wymiany informacji oraz przedstawiania projektów zmian i opinii na temat sposobów i metod prowadzenia gospodarki leśnej i produkcji drzewnej.

Konferencje i narady organizowane przez SITLiD od 1952 r. dawały okazję do w miarę swobodnego dyskusowania bieżącej tematyki technicznej i organizacyjnej oraz formułowania poglądów przez specjalistów wszystkich szczebli hierarchii technicznej i administracyjnej gospodarstwa leśnego i przemysłu drzewnego. Głównym celem konferencji, nie zawsze zrealizowanym, było doprowadzenie do dyskusji, z których wnioski posłużyłyby

odpowiednim władzom gospodarczym do podejmowania decyzji. Z tych powodów tematyka konferencji technicznych SITLiD-u dotyczyła wielu problemów, które w trybie pilnym miały być rozwiązywane. Z dziedziny leśnictwa wymienić należy m.in. następujące kwestie: najważniejszy kierunek mechanizacji prac leśnych, kierunki zmian metod zagospodarowania lasu w dostosowaniu do mechanizacji zabiegów hodowlanych i pozyskania, rosnąca rola lasów w problematyce ochrony środowiska przy równoczesnym spełnianiu funkcji rekreacyjnej, mechanizacja zabiegów ochronnych, wprowadzanie nowych technologii.

Równolegle podczas organizowanych konferencji dyskutowano nad wprowadzanymi rozwiązaniami w przemyśle drzewnym, przede wszystkim nad ważnym wówczas problemem komasacji przetarcia drewna i przyszłości istniejącego, przestarzałego wyposażenia produkcyjnego tartacznictwa, kierunkami rozwoju przemysłu płytowego, zasadami kooperacji przemysłu tartaczno i płytowego z głównymi odbiorcami, przemysłem budowlanym i meblarstwem, oraz o wielu innych sprawach, w tym pracowniczych. Oprócz zagadnień ogólnych, tematyka konferencji obejmowała także węższe zagadnienia techniczne, technologiczne i organizacyjne.

Nieźmiernie trudno jest ocenić bezpośredni wpływ konferencji i narad technicznych SITLiD-u na bezpośredni rozwój leśnictwa i drzewnictwa oraz ich wzajemną współpracę. Wpływ ten niewątpliwie istniał, przemawiają za tym nie tylko okoliczności, o których była mowa, ale także zestawienie wyników tych konferencji z rozwojem wydarzeń w gospodarce leśnej i przemyśle drzewnym.

Należy przywołać kilka przykładów rozwiązywania przez wyżej wymienione instytucje podstawowych zagadnień we współpracy leśno-drzewnej.

Znaczne zwiększenie areалу młodych drzewostanów objętych cięciami pielęgnacyjnymi powodowało wzrost pozyskiwania drewna małowymiarkowego i zmniejszenie procentowego udziału drewna tartaczno. Wymagało to przede wszystkim rozbudowy przemysłu płyt pilśniowych i płyt wiórowych. Rozbudowa tych gałęzi była jednym z powtarzających się postulatów wysuwanych na wielu konferencjach, począwszy od 1953 r. W roku 1960 na konferencji poświęconej kierunkom rozwojowym produkcji meblarskiej udowodniono wzrastającą rolę płyt w rozwoju meblarstwa, co zdecydowało o podjęciu budowy fabryki płyt wiórowych. Z kolei na konferencji pt. „Kierunki zmniejszania zużycia drewna”, zorganizowanej w roku 1961, zwrócono uwagę na ogromną dynamikę wzrostu produkcji materiałów drewnopochodnych w świecie i na wynikające stąd szanse dostosowania rodzimego przemysłu do naszych warunków leśnych. Podkreślono konieczność zmniejszenia ilości i lepszego wykorzystania odpadów drzewnych.

Równie obszerna i różnorodna była tematyka narad i konferencji technicznych z zakresu drzewnictwa.

Konieczność racjonalnego, oszczędnego gospodarowania surowcem drzewnym dominowała na konferencji w sprawie mechanicznego przerobu drewna liściastego, która odbyła się w Krakowie w roku 1953. Wspólnie organizowane konferencje, skupiające przedstawicieli branży leśnej i drzewnej, poświęcane były najczęściej tematyce związanej z oszczędnym gospodarowaniem i przerobem drewna iglastego, racjonalnym wykorzystaniem tarcicy iglastej, bezpieczeństwem i higieną pracy w leśnictwie i przemyśle drzewnym. Duże znaczenie naukowe i istotny wpływ na praktykę leśną i drzewną miało zorganizowane przez SITLiD w 1975 r. seminarium dla lekarzy na temat podstawowych problemów ochrony pracy w przemyśle oraz symposium pt. „Zwalczanie hałasu w leśnictwie i przemyśle drzewnym”.

Stowarzyszenie od początku swego istnienia przykładalo dużą wagę do działań organizacyjnych, które mogły i powinny zapewnić coraz lepszą współpracę nie tylko między poszczególnymi branżami przemysłu drzewnego, lecz również między leśnictwem i przemysłem. Taką działalnością SITLiD wyprzedził niejedną inicjatywę administracji państwowej i w dużym stopniu przyczynił się do podjęcia decyzji korzystnych dla obu branż.

Na szczeblu centralnym odbyły się dwie konferencje, na których organizacje społeczne w sposób wyczerpujący i w niektórych aspektach krytycznie oceniły wyniki współpracy i koordynacji międzybranżowej i sformułowały wnioski zmierzające do dalszej poprawy sytuacji. Jedną z nich była konferencja zorganizowana przez Zarządy Główne Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa oraz Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Papiernictwa w 1966 r. w Poznaniu pt. „Problemy międzynarodowej kooperacji leśnictwa oraz przemysłu drzewnego i celulozowo-papierniczego”. Drugą była sesja naukowa przygotowana wspólnie przez Polskie Towarzystwo Leśne, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa oraz Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa w 1977 r. we Wrocławiu na temat integracja leśnictwa i przemysłu drzewnego.

Wnioski z tych konferencji przedstawiono władzom centralnym; wiele z nich zostało uwzględnionych przy pracach planistycznych, projektowych i posunięciach administracyjnych.

Temat integracji leśnictwa i drzewnictwa oraz kooperacji międzybranżowej pod kątem skuteczności tej kooperacji był przedmiotem wielu konferencji i narad na różnych szczeblach, zarówno jednostek naukowo-badawczych, jak i administracyjnych, podczas których bardzo często wyrażano rozmaite opinie na temat zasad i wyników współpracy leśnictwa i przemysłu drzewnego.

Wyniki oceny stanu kooperacyjnych powiązań leśnictwa, drzewnictwa i papiernictwa, którą przeprowadzono w 1966 r. na konferencji w Poznaniu, wykazały między innymi, że podstawą rozwoju współpracy produkcyjnej w tych branżach powinno być ilościowe i jakościowe określenie krajowej bazy surowcowej drewna oraz dynamiki jej rozwoju w czasie i w poszczególnych regionach. Dotyczyło to zarówno drewna pozyskiwanego w lasach, jak i przemysłowych odpadów drzewnych.

Podejmowano również działania promujące osiągnięcia zarówno leśnictwa, jak i drzewnictwa, organizując wystawy i pokazy, a przede wszystkim prowadząc bogatą działalność wydawniczą.

W 1961 r. zorganizowano stałą wystawę leśnictwa i drzewnictwa w Muzeum Techniki NOT w Warszawie. Program wystawy został na nowo opracowany po VI Kongresie Techników Polskich (1971). W 1969 r., w tym samym Muzeum Techniki urządzono wspólnie z Ministerstwem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, Związkiem Zawodowym Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego oraz innymi organizacjami społecznymi wystawę pt. „Dwadzieścia pięć lat leśnictwa, przemysłu drzewnego i papierniczego”, połączoną z sympozjum pod hasłem: „Dziś i jutro leśnictwa i przemysłu drzewnego w Polsce”.

Działalność SITLiD-u na rzecz podnoszenia kwalifikacji zawodowych jego członków wyrażała się też w postaci publikacji wydawanych zarówno przez zarządy oddziałów, jak i Zarząd Główny. Początkowo były to wydawnictwa głównie o charakterze pomocy naukowych, np. zeszyty pt. „Technimum Leśniczego” i „Technimum Tartaczniaka”, z których skorzystało około 6000 leśników i blisko 2000 tartaczniaków, a także skrypty, poradniki i materiały pokonferencyjne o charakterze szkoleniowym, wydawane przez Zarząd Główny i niektóre oddziały.

Po II Kongresie Techników Polskich, który odbył się w roku 1952, wychodzące już uprzednio czasopisma techniczne „Las Polski” i „Przemysł Drzewny” stały się organami SITLiD-u. W tym czasie SITLiD rozpoczął również wydawanie periodyku „Technik Drzewnictwa” dla średniego dozoru technicznego. Pierwsze dwa czasopisma wychodzą nadal, natomiast „Technik Drzewnictwa” został zlikwidowany w 1958 r. Najstarszy jest „Las Polski”, założony w 1921 r.

Wydane przez Zarząd Główny poradniki, a mianowicie „Poradnik drzewiarza” (1960) oraz „Poradnik leśnika” (1970) stanowiły wartościową, podręczną, fachową literaturę pomocniczą leśników i drzewiarzy w ich codziennej pracy. Ukazujące się nieperiodycznie „Postępy techniki w leśnictwie” (początkowo pt. „Postępy techniki w leśnictwie za granicą”) zawierają informacje o najnowszych osiągnięciach techniki w świecie w dziedzinie leśnictwa. Po IV Kongresie Techników Polskich opublikowano drukiem

pierwszy „Rocznik statystyczny leśnictwa i przemysłu drzewnego”, który obecnie wydaje GUS, a także wspólnie z Polskim Towarzystwem Leśnym zbiorowe dzieło pt. „Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce”. Duże znaczenie mają również wydawane przez niektóre oddziały SITLiD-u informatory na temat wynalazczości pracowniczej, mechanizacji prac ciężkich, hydrotermicznej obróbki drewna, gospodarki remontowej, także biuletyny informujące o osiągnięciach niektórych zakładów przemysłowych oraz biuletyny dotyczące działalności samego stowarzyszenia.

Najobszerniejszymi materiałami publikowanymi przez SITLiD były jednak materiały pokonferencyjne. Zawierały one, przeważnie w referatach specjalistycznych prezentowanych podczas konferencji naukowo-technicznych, cenne informacje i dane techniczne, jak również wnioski i zalecenia stanowiące wartościowe wytyczne i wskazówki dla działalności zawodowej w różnych specjalnościach i na różnych szczeblach.

Powszechnie wówczas wyrażanym poglądem było akcentowanie silnych połączeń pomiędzy gospodarstwem leśnym a przemysłem drzewnym w celu maksymalnego wykorzystania całej masy surowcowej drewna i odpadów oraz stwarzania wyprzedzających warunków do wprowadzenia przewidywanych zmian. W przemyśle wytwarzającym półfabrykaty drzewne zalecano, zmierzając do maksymalnego wykorzystania drewna, rozwijanie produkcji elementów przeznaczeniowych.

8.8. Podsumowanie

Z daniem Budniaka (1972), termin „integracja” wprowadził do ekonomiki leśnictwa Molenda (1960) na oznaczanie związków i zależności między drzewnictwem a leśnictwem. Według tego autora, z powodu pogłębiającego się w kraju deficytu drewna znaczenie integracji będzie stale rosło i w konsekwencji doprowadzi do wzrostu ekonomicznego wszystkich działów produkcji i konsumpcji surowca drzewnego.

Problem integracji leśnictwa z przemysłem drzewnym od bardzo wielu lat jest przedmiotem dyskusji i sporów na różnego rodzaju konferencjach, seminariach i spotkaniach roboczych (Klimek 1992).

W świetle dotychczasowych doświadczeń i publikowanych poglądów, w problematyce współpracy sektora leśno-drzewnego można wyróżnić dwie główne płaszczyzny współdziałania: ekonomiczno-organizacyjny oraz techniczno-technologiczny („Rynek drzewny...” 1992).

Istotne znaczenie mają tu struktura podmiotowa rynku drzewnego i warunki funkcjonowania poszczególnych podmiotów oraz ich grup. W wyniku transformacji polskiej gospodarki nastąpiła radykalna zmiana w układzie i systemie działania dotąd relatywnie spójnego kompleksu leśno-drzewnego. Chodzi przede wszystkim o rozerwanie instytucjonalnych więzi między sektorem leśnym i sektorem przerobu drewna oraz o odmienny, asymetryczny przebieg procesu restrukturyzacji. O ile bowiem w leśnictwie zachowana została państwowa forma własności większości lasów i zasobów drewna, to po stronie przemysłu restrukturyzacja miała charakter „terapii wstrząsowej”, polegającej na jego relatywnie szybkiej i docelowo całkowitej prywatyzacji oraz konieczności działania według zasad wolnorynkowych. Jedną z płaszczyzn takich działań jest właściwa promocja drewna.

Istota współpracy leśnictwa z przemysłem drzewnym polega zatem na uzyskaniu społecznej akceptacji godzenia imperatywu zrównoważonego rozwoju z koniecznością spełniania przez leśnictwo wielu funkcji, w tym funkcji produkcyjnej, warunkującej rozwój przemysłu drzewnego.

Rozpatrując przyszłe scenariusze zasad współpracy leśnictwa z przemysłem drzewnym, należy przyjąć, że powinny się one mieścić w ramach wspólnych obowiązków wobec społeczeństwa i obopólnych korzyści. Nie mogą być zdominowane wyłącznie przez relacje wynikające z zależności pomiędzy producentem a odbiorcą surowca drzewnego, widzianych i ocenianych przez pryzmat gry rynkowej. Przyznając, że sprzedaż drewna jest obecnie dla leśnictwa głównym źródłem dochodów, a dla przemysłów przerobu drewna podstawą ich funkcjonowania, nie można tracić z pola widzenia ważności innych funkcji pełnionych przez lasy.

Literatura

- Borowski S., Dawidziuk J.:** Możliwości integracji leśnictwa i przemysłu drzewnego w warunkach gospodarki rynkowej w opinii leśnictwa. **W:** *Rynek drzewny w Polsce. Stan aktualny – nadzieje i zagrożenia. Materiały z konferencji, Puszczykowo 1992*. Wyd. ITD 1992.
- Broda J.:** *Lasy państwowe w Polsce w latach 1944–1990*. OKL w Gołuchowie. Warszawa–Poznań, PWN 1997.
- Budniak F.:** Integracja polskiego przemysłu drzewnego. *Prace ITD*. 1962, z. 2.
- Budniak F., Fabisiak M., Pukański J.:** Prognozy rozwoju przemysłu drzewnego w Polsce na tle rozwoju krajowej bazy surowcowej i zaspokojenia potrzeb gospodarki narodowej na podstawowe wyroby z drewna. *Prace ITD*. 1972, z. 1/2.
- Dzbeński W., Korczewski A.O.:** Wpływ prawodawstwa leśnego na zaopatrzenie przemysłu drzewnego w surowiec tartaczny. *Przemysł Drzewny*. 1997, nr 4.
- Działalność Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa w latach 1976–1981**. Warszawa, SITLiD 1981.
- Goliwąg E.:** Struktury organizacyjne lasów państwowych i przemysłu tartaczego w latach 1944–1990. *Przemysł Drzewny*. 1998, nr 11.
- Graczkowski L.:** Uwagi do wypowiedzi dyrektora generalnego LP. *Przemysł Drzewny*. 2001, nr 2.
- Jabłoński K.:** Aktualny stan oraz perspektywy rozwoju przemysłu drzewnego. *Przemysł Drzewny*. 1997, nr 6.
- Jabłoński K.:** Możliwości integracji leśnictwa i przemysłu drzewnego w warunkach gospodarki rynkowej. **W:** *Rynek drzewny w Polsce. Stan aktualny – nadzieje i zagrożenia. Materiały z konferencji, Puszczykowo 1992*. Wyd. ITD, 1992.
- Jabłoński K.:** Przemysł drzewny partnerem lasów. *Przemysł Drzewny*. 1997, nr 6.
- Jabłoński K.:** Zrównoważony rozwój gospodarki leśnej a przemysł drzewny. *Przemysł Drzewny*. 1995, nr 8.

- Kamiński E.:** Lasy Państwowe w okresie 40-lecia PRL (1944–1984). *Roczniki Nauk Rolniczych*. Seria D. Monografie, t. 216.
- Kamiński E.:** Stan i perspektywy rozwoju gospodarki leśnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. *Sylvan*. 1970, nr 5.
- Kamiński E., Fabiszewski W.:** *Stan i przewidywany rozwój integracji leśnictwa, przemysłu drzewnego i celulozowo-papierniczego w Polsce*. Warszawa 1976.
- Kierunki** użytkowania drewna w świetle potrzeb gospodarczych. *Prace ITD*. 1977, z. 1/4.
- Kierunki** rozwoju gospodarki leśnej i drzewnej. SITLiD. *Materiały konferencji naukowo-technicznych zorganizowanych w latach 1951–1975*. Oprac. Julian Szczuka. PWRiL 1976.
- Kierunki** zmian w organizacji dostaw i wstępnego przerobu drewna. *Prace ITD*. 1977, z. 1/4.
- Klimek H.:** Związki leśnictwa i przemysłu drzewnego wczoraj i dziś. *Sylvan*. 1992, nr 8.
- Krzysik F.:** Kierunki integracji leśnictwa i przemysłu drzewnego. *Sylvan*. 1975, nr 6.
- Materiały** z konferencji naukowo-technicznej „Formy współdziałania leśnictwa z przemysłem drzewnym w zakresie racjonalizacji pozyskania dostaw i przerobu wielkowymiarowego surowca iglastego”. Szczecin-Police 26–27 maja 1986. SITLiD 1986.
- Miklaszewski J.:** *Lasy i leśnictwo w Polsce*. Warszawa, nakładem Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej 1928.
- Molenda T.:** *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa, PTL, SITLiD, PWRiL 1965.
- Molenda T.:** Wpływ integracji ekonomicznej na rozwój stosunków między lasami i przemysłem. *Sylvan*. 1960, nr 8.
- Monopol** Lasów Państwowych rujnuje polski przemysł drzewny. *Przemysł Drzewny*. 2001, nr 1.
- Partyka T.:** *Teoria i praktyka integracji leśnictwa i przemysłu drzewnego. Materiały konferencyjne*. Wrocław 1977.
- Paschalis P.:** Rynek surowca drzewnego w relacjach leśnictwo – przemysł drzewny. *Przemysł Drzewny*. 2001, nr 2.
- Przesłanki** doskonalenia organizacji przemysłu drzewnego w Polsce. *Prace ITD*. 1977, z. 1/4.
- Rynek** drzewny w Polsce. Stan aktualny – nadzieje i zagrożenia. *Materiały z konferencji, Puszczykowo 1992*. Wyd. ITD, 1992.
- Stowarzyszenie** Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa w latach 1951–1981. Warszawa, SITLiD 1981.
- Strykowski W.:** Tendencje w rozwoju przemysłu przerobu drewna w Polsce. *Przemysł Drzewny*. 1966, nr 12.
- Tomaszewski K.:** Przetargi w dobie kryzysu przemysłu drzewnego. *Przemysł Drzewny*. 2001, nr 1.
- Wnioski** z konferencji „Perspektywy rynku drzewnego w Polsce”. *Przemysł Drzewny*. 1995, nr 7.
- Urbanik E., Ratajczak E.:** *Leśnictwo i przemysł drzewny w XX wieku – szanse i zagrożenia*. Materiały na Konferencję Jubileuszową SITLiD. Gołuchów 2001, s. 1–15.

9

ROZWÓJ ZASOBÓW LASÓW PAŃSTWOWYCH – FAKTY I LICZBY

ZYGMUNT ROZWAŁKA

9.1. Zmiany w powierzchni leśnej i w zasobach drzewnych na pniu

9.1.1. Zmiany w powierzchni lasów

Pierwsze powojenne dane na temat powierzchni lasów państwowych pochodzą z tzw. przybliżonej tabeli klas wieku drzewostanów, sporządzonej w latach 1945–1948 przez nadleśnictwa i zestawionej przez ówczesne dyrekcje Lasów Państwowych według stanu na dzień 30 IX 1948 r., zgodnie z zarządzeniem Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych z kwietnia 1945 r.

Dane zbiorcze przybliżonej tabeli klas wieku drzewostanów, według panujących rodzajów drzew i położenia lasów na tzw. ziemiach dawnych i ziemiach odzyskanych, są zamieszczone w opracowaniu zespołowym pod redakcją Brody (1997). W tab. 1 podano sumaryczne dane na ten temat pod

Tabela 1. Powierzchnia lasów w zarządzie Lasów Państwowych w latach 1937 i 1948 oraz w latach kończących kolejne cykle urzędzeniowe

Rok	Powierzchnia lasów (drzewostanów i gruntów niezalesionych)	Powierzchnia drzewostanów	Udział gatunków iglastych	Udział drzewostanów w klasach wieku (w %)										Przeciętny wiek drzewostanów	
				I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO KDO SP				
1937	3 338,6														
1948	5 405,3	4 966,3	87,1	23,3	22,8	18,5	13,1	8,2		6,1				46	
1956	5 987,0	5 748,8	83,7	30,2	21,3	17,3	13,2	7,9	6,8	0,1			45		
1968	6 465,7	6 258,1	82,3	24,4	21,5	19,1	14,6	8,7	3,4	2,1	3,0		47		
1978	6 653,6	6 556,0	81,1	21,6	21,2	21,5	16,0	10,1	3,4	1,8	3,1		49		
1988	6 800,0	6 704,2	79,7	15,0	24,9	20,5	17,4	11,8	3,8	2,0	3,3		52		
2003	6 986,9	6 925,1	76,8	11,5	18,8	23,4	19,4	13,2	5,6	2,7	4,6		58		

Dane prowizorycznego urzędzenia lasu (1956) obrazują nieaktualizowaną sumę powierzchni wszystkich nadleśnictw. Późniejsze dane zostały zaktualizowane na dzień 1 stycznia danego roku.

Tabela 2. Ogólne zestawienie powierzchni leśnej w zarządzie Lasów Państwowych według głównych gatunków drzew z podziałem na klasy wieku, opracowane na podstawie przybliżonej tabeli klas wieku i częściowo prowizorycznego urzędzenia (stan na 30 IX 1948 r.)

Gatunek drzewa	Halizny i zręby	Plazo-winy ha	Bonitacja/ zadrze-wienie	Klasy wieku w ha						Razem pow. zalesiona ha	Ogółem pow. leśna ha	Procen-towy udział w pow. leśnej
				I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI i st. 101–120 lat i więcej			
Sosna, modrzew	285 820	62 475	III/0,6	987 227	929 826	723 117	511 713	333 641	249 161	3 734 685	4 082 980	75,61
Świerk	11 569	6 307	II/III/0,7	90 835	111 382	113 475	80 326	37 977	24 520	458 515	476 391	8,82
Jodła, daglezja	6 714	10 028	II/III/0,7	28 066	26 947	26 341	24 017	13 093	9 904	128 368	145 110	2,69
Dąb, jesion	11 486	7 267	II/0,7	40 804	34 510	40 039	36 470	23 816	23 625	199 264	218 017	4,04
Buk, grab	3 873	6 038	II/III/0,7	30 245	35 384	38 228	32 629	24 581	24 005	185 072	194 983	3,61
Jawor, klon, wiąz	28	22	II/0,7	375	449	266	124	115	36	1 365	1 415	0,02
Olcha	13 982	3 451	II/0,6	43 283	43 512	30 163	11 579	7 380	–	135 917	153 350	2,84
Brzoza	572	3 173	III/0,6	31 273	42 728	22 716	8559	2 584	–	107 860	111 605	2,07
Osika, topola i inne liściaste	751	308	II/0,6	4550	5 576	3 431	1 195	564	–	15 316	16 375	0,30
Ogółem	334 795 6,20%	99 069 1,83%		1 256 658 23,27%	1 230 314 22,78%	997 776 18,48%	706 612 13,09%	443 751 8,22%	331 251 6,13%	4 966 362 91,97%	5 400 226 100,00%	100,00
	433 864 8,03%							775 002 14,35%				

datą 1948 r., w tab. 2 – dane dotyczące powierzchni zalesionej i niezalesionej z podziałem na gatunki drzew i klasy wieku drzewostanów.

Ustalony w ten sposób ogólny areal lasów państwowych i prowizoryczna mapa lasów Polski w skali 1:300 000, sporządzona przez Karola Korzeniowskiego i Witolda Jakutowicza, posłużyły do zaprojektowania w 1946 r. podziału Polski w nowych granicach na 16 okręgowych dyrekcji Lasów Państwowych (ODLP). W 1950 r. utworzono siedemnastą dyrekcję w Katowicach. Umożliwiło to rozpoczęcie cyklu prowizorycznego urządzania lasów państwowych na podstawie instrukcji z 8 IX 1945 r.

Przy ówczesnych ODLP powstało 15 pierwszych po wojnie komórek urzędzeniowych, które stały się zalążkiem późniejszych oddziałów urządzania lasu.

Wszystkie późniejsze dane dotyczące stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych na pniu, podawane w tym rozdziale, oparte są na materiałach urzędzeniowych obejmujących podsumowanie wyników kolejnych, w zasadzie dziesięcioletnich cykli prac urzędzeniowych, które poczynając od 1967 r. podlegały też aktualizacji według jednej daty. Uwzględniano w niej wiek drzewostanów, przyrost bieżący i dorost, zmiany w powierzchni leśnej i w stanie zasobów drzewnych na pniu z tytułu użytkowania rębnego i przedrębego, odnowienia, zalesienia, przekazywanie i przejmowanie lasów i gruntów leśnych, zmiany ich przeznaczenia, likwidację tzw. szachownicy własnościowej w lasach itp.

Dane dotyczące zmian powierzchni leśnej, zaktualizowane na końcowe lata poszczególnych cykli urzędzeniowych, są tu porównywane z odpowiednimi danymi GUS na ten temat, z wyjaśnieniem ewentualnych różnic.

Cykl prowizorycznego urządzania lasu, trwający w latach 1947–1956, objął wszystkie lasy państwowe i był przeprowadzany według metody drzewostanowej. Taksacja lasu ograniczała się do opisu terenu, gleby i drzewostanu – bez uwzględniania siedlisk.

Zbiorcze zestawienie powierzchni leśnej według gatunków drzew i klas wieku drzewostanów objętych cyklem prowizorycznego urządzania lasu znajduje się tylko w materiałach archiwalnych Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej i w niniejszym opracowaniu (tab. 1 i 3). Nie ma go w żadnych dostępnych materiałach źródłowych GUS z tego okresu, brak więc możliwości porównania danych.

Definitywne urządzanie lasu było realizowane w latach 1957–1967 metodą siedliskowo-drzewostanową. Objęło całość lasów państwowych pod zarządem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, czyli 979 ówczesnych nadleśnictw o łącznej powierzchni leśnej 6 465 742 ha, w tym 6 258 112 ha powierzchni zalesionej, oraz parki narodowe o powierzchni 36 376 ha, lasy innych resortów – 68 779 ha i lasy niepaństwowe – 641 372 ha.

Tabela 3. Powierzchnia leśna w ha lasów państwowych zestawiona na podstawie przewidywanego urzędowania lasu (stan na 30 IX 1956 r.)

Powierzchnia niezalesiona	Powierzchnia zalesiona wg klas wieku drzewostanów								razem	ogółem
	I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO KDO SP		
238 096	1 810 559	1 275 110	1 035 401	788 043	473 535	362 631	3 492	–	5 748 771	5 986 867
4,0%	30,2%	21,3%	17,3%	13,2%	7,9%	6,8%	0,1%	–	96,0%	100,0%

Procentowy udział panujących gatunków drzew w powierzchni leśnej (5 986 867 ha)

Sosna, modrzew	Świerk	Jodła, dąb, dąb, dąb	Dąb, jesion, klon, jawor, wiąz, lipa	Buk	Grab	Brzoza, grochodrzew	Olcha	Osika, topola, wierzba
73,1%	8,5%	2,1%	5,3%	4,0%	0,4%	3,1%	3,2%	0,3%

Źródło: dane archiwalne BULIGL.

Zaktualizowaną według uproszczonej metodyki powierzchniową tabelę klas wieku drzewostanów w lasach państwowych pozostających pod zarządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, według stanu na dzień 1 I 1968 r., obrazującą wyniki definitywnego urzędowania lasu w przedsiębiorstwach Lasów Państwowych, przedstawia w ujęciu procentowym tab. 1. Szczegółowy podział tej powierzchni według panujących gatunków drzew i klas wieku drzewostanów obrazuje tab. 4.

Według materiałów statystycznych GUS (1968), powierzchnia lasów w Polsce zestawiona na dzień 31 XII 1967 r. wynosiła:

Ogółem 8263,7 tys. ha,

w tym:

- w przedsiębiorstwach Lasów Państwowych 6434,0 tys. ha,
- w parkach narodowych 60,6 tys. ha,
- w zarządzie innych resortów 219,1 tys. ha,
- w lasach niepaństwowych 1550,0 tys. ha.

Różnica 31,7 tys. ha w zestawionej na tę samą datę powierzchni leśnej przedsiębiorstw Lasów Państwowych, wynikająca z sumy planów urzędzeniowych i z materiałów GUS, jest w głównej mierze konsekwencją opóźnień w przepływie informacji pomiędzy jednostkami organizacyjnymi Lasów Państwowych i jednostkami GUS oraz różnic w sposobie ewidencjonowania lasów w tzw. szachownicy własnościowej (stanowiących współwłasność skarbu państwa i osób fizycznych).

Pierwsza rewizja definitywnego urzędowania lasu została przeprowadzona w latach 1968–1978 na podstawie znowelizowanej „Instrukcji urzędowania lasu”, zatwierdzonej do stosowania 19 VII 1969 r.

Tabela 4. Powierzchniowa tabela klas wieku wg gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan na 1 I 1968 r.)

Gatunek panujący	Powierzchnia w ha (P)													leśna razem		
	nieza- lesiona	zalesiona wg klas wieku drzewostanów												zalesiona razem	ha	%
		I 1-20 lat	II 21-40 lat	III 41-60 lat	IV 61-80 lat	V 81-100 lat	VI 101-120 lat	VII i st. 121-140 lat i więcej	KO, KDO, SP ¹							
Sosna (So, Md) ²	P 154 181 3,3	1 285 080 27,4	888 124 18,9	663 238 14,1	390 287 8,3	146 149 3,1	86 314 1,8	54 982 1,2	4 540 991 96,7	4 695 172 100,0	72,6					
Świerk (Św)	P 9 570 2,1	57 394 12,3	110 884 23,9	95 952 20,6	50 348 10,8	16 100 3,5	7 831 1,7	37 069 8,0	455 315 97,9	464 885 100,0	7,2					
Jodła (Jd, Dg)	P 7 989 4,9	12 605 7,7	21 862,1 13,4	34 688 21,3	25 161 15,5	6 706 4,1	2 466 1,5	35 887 22,0	154 862 95,1	162 851 100,0	2,5					
Buk (Bk)	P 13 807 5,4	11 230 4,4	36 126 14,3	43 336 17,1	35 487 14,0	21 692 8,6	14 640 5,8	47 998 18,9	239 678 94,6	253 485 100,0	3,9					
Dąb (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	P 9 597 2,8	79 147 23,4	43 338 12,8	49 511 14,6	46 050 13,6	24 639 7,3	21 732 6,4	12 501 3,7	328 557 97,2	338 154 100,0	5,2					
Grab (Gb)	P 417 1,4	2 280 7,8	7 781 26,7	3 816 13,1	1 589 5,5	547 1,9	315 1,1	2 190 7,5	28 673 98,6	29 090 100,0	0,5					
Brzoza (Brz, Ak)	P 639 0,2	68 261 25,6	66 642 25,0	21 464 8,1	2 670 1,0	156 0,1	46 0,0	2 190 0,8	265 559 99,8	266 198 100,0	4,1					
Olsza (Ol)	P 11 376 5,1	51 932 23,4	51 880 23,3	28 289 12,7	7 143 3,2	1 198 0,5	434 0,2	3 303 1,5	21 0882 94,9	222 258 100,0	3,5					
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	P 54 0,2	10 714 31,8	7 877 23,4	2 572 7,6	666 2,0	217 0,6	159 0,5	1 002 3,0	33 595 99,8	33 649 100,0	0,5					
Razem	P 207 630 3,2	1 578 643 24,4	1 234 514 19,1	942 866 14,6	559 401 8,7	2 17 404 3,4	133 937 2,1	197 122 3,0	6 258 112 96,8	6 465 742 100,0	100,0					

¹ KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerębowa.

² W statystyce leśnej drzewostany zbudowane z gatunków występujących sporadycznie są włączane do gatunków głównych.

Źródło: aktualizacja BUIiGL.

Zaktualizowana na koniec tego cyklu, czyli na dzień 1 I 1978 r., powierzchniowa tabela klas wieku drzewostanów w lasach państwowych pod zarządem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego wykazuje, że łączna powierzchnia leśna wszystkich nadleśnictw wynosiła wówczas 6653,6 tys. ha. Szczegółowy rozkład tej powierzchni według panujących gatunków drzew i klas wieku drzewostanów przedstawia tab. 5.

Dane dotyczące powierzchni wszystkich lasów w Polsce według stanu na dzień 31 XII 1977 r. są zamieszczone w „Roczniku statystycznym...” (1979), gdzie wykazano:

● lasy ogółem	8577,0 tys. ha,
● lasy państwowe razem	6987,9 tys. ha,
● lasy państwowe pod zarządem MLiPD	6711,8 tys. ha,
● lasy przedsiębiorstw Lasów Państwowych	6638,0 tys. ha,
● lasy w parkach narodowych	73,8 tys. ha,
● lasy innych resortów	276,1 tys. ha,
● lasy niepaństwowe razem	1589,1 tys. ha,
● lasy spółdzielni produkcyjnych	15,4 tys. ha,
● lasy gminne	50,7 tys. ha,
● lasy wspólne	70,3 tys. ha,
● lasy własności indywidualnej	1452,7 tys. ha.

Różnica pomiędzy powierzchnią lasów wchodzących w skład przedsiębiorstw Lasów Państwowych – 6638,0 tys. ha, wykazaną na dzień 31 XII 1977 r. w „Roczniku statystycznym...” (1979), a powierzchnią 6653,6 tys. ha tych lasów, występującą w aktualizacji sporządzonej przez BULiGL na dzień 1 I 1978 r., jest prawdopodobnie konsekwencją opóźnień w aktualizacji danych powszechnej ewidencji gruntów, na której m.in. opierał się GUS, oraz niejednolitego traktowania lasów w szachownicy własnościowej.

Drugą rewizję urządzania lasu przeprowadzono w latach 1979–1988 na podstawie nowej „Instrukcji urządzania lasu” (1980).

Instrukcja wprowadziła obowiązek aktualizacji powierzchni leśnej metodami geodezyjnymi oraz pomiaru zasobów drzewnych w drzewostanach od III klasy wieku wzwyż za pomocą relaskopu Bitterlicha na sieci losowo wybranych powierzchni próbnych. Uzyskano w ten sposób znacznie wyższą dokładność wyników inwentaryzacji urzędzeniowej niż w latach poprzednich, kiedy to stosowano głównie wzrokowy szacunek miąższości drzewostanów. W ten sposób, po raz pierwszy w historii, ustalono wielkość zasobów leśnych w przekroju nadleśnictw ze znaną dokładnością wyników. Należy jednak podkreślić, że dotyczyło to tylko tych drzewostanów, w których były założone losowe powierzchnie próbne, tj. od III klasy wieku wzwyż, w młodszych bowiem drzewostanach dominował nadal szacunek wzrokowy.

Tabela 5. Powierzchniowa tabela klas wieku wg gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan na 1 I 1978 r.)

Gatunek panujący	Powierzchnia w ha (P)													leśna razem		
	nieza- lesiona	zalesiona wg klas wieku drzewostanów												zalesiona razem	ha	%
		I 1-20 lat	II 21-40 lat	III 41-60 lat	IV 61-80 lat	V 81-100 lat	VI 101-120 lat	VII i st. 121-140 lat i więcej	KO, KDO, SP ¹							
Sosna (So, Md) ²	P 66 083 1,4	1 132 983 23,8	1 050 159 22,0	1 043 370 21,9	750 415 15,8	471 994 9,9	139 759 2,9	71 045 1,5	38 442 0,8	4 698 167 98,6	4 764 250 100,0	71,5				
Świerk (Św)	P 6 845 1,4	94 206 19,9	42 028 8,9	106 446 22,5	107 664 22,8	60 096 12,7	19 661 4,2	10 210 2,2	25 867 5,4	466 178 98,6	473 023 100,0	7,1				
Jodła (Jd, Dg)	P 4 422 2,7	9 805 6,1	17 982 11,2	19 045 11,8	30 510 19,0	27 537 17,1	7 937 4,9	2 608 1,6	41 172 25,6	156 596 97,3	161 018 100,0	2,4				
Buk (Bk)	P 3 755 1,4	9 544 3,6	23 934 9,0	40 894 15,3	45 458 17,0	40 744 15,2	24 198 9,0	13 974 5,2	65 049 24,3	263 795 98,6	267 550 100,0	4,0				
Dąb (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	P 8 862 2,4	80 595 21,8	57 980 15,7	54 778 14,8	48 073 13,0	53 307 14,4	30 152 8,2	21 981 6,0	13 623 3,7	360 489 97,6	369 351 100,0	5,6				
Grab (Gb)	P 25 0,1	315 1,3	5 977 24,7	8 644 35,8	4 346 18,0	1 425 5,9	657 2,7	514 2,1	2 254 9,4	24 132 99,9	24 157 100,0	0,4				
Brzoza (Brz, Ak)	P 464 0,1	35 630 11,7	136 548 44,8	88 195 28,9	35 399 11,6	4 811 1,6	164 0,1	29 0,0	3 749 1,2	304 525 99,9	304 989 100,0	4,6				
Olśza (Ol)	P 6 949 2,7	57 056 22,4	66 025 25,9	61 692 24,3	37 784 14,8	9 896 3,9	1 786 0,7	463 0,2	12 934 5,1	247 636 97,3	254 585 100,0	3,9				
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	P 191 0,6	17 167 49,5	7 080 20,4	6 249 18,0	1 782 5,1	752 2,2	246 0,7	172 0,5	1 056 3,0	34 504 99,4	34 695 100,0	0,5				
Razem	P 97 596 1,5	1 437 301 21,6	1 407 713 21,2	1 429 313 21,5	1 061 431 16,0	670 562 10,1	224 560 3,4	120 996 1,8	204 146 3,1	6 556 022 98,5	6 653 618 100,0	100,0	100,0			

¹ KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerobowa.

² W statystyce leśnej drzewostany zbudowane z gatunków występujących sporadycznie są włączane do gatunków głównych.

Źródło: aktualizacja BUIiGL.

Zaktualizowana na dzień 1 I 1988 r., czyli na końcowy rok tego cyklu prac urzędniowych, powierzchniowa tabela klas wieku drzewostanów w lasach państwowych według panujących gatunków drzew, jest podana w tab. 6. Wykazana tam łączna powierzchnia leśna wszystkich nadleśnictw wynosi 6 799 979 ha, według zaś danych GUS na dzień 31 XII 1987 r. – 6809,8 tys. ha. Różnica, wynosząca około 9,8 tys. ha, wynika głównie stąd, że w czasie aktualizacji powierzchni leśnej i zasobów drzewnych sporządzanej przez BULiGL pominięto aneksy do planów urządzenia lasu, dotyczące lasów przejmowanych przez nadleśnictwa na bieżąco z Państwowego Funduszu Ziemi i z likwidacji szachownicy własnościowej.

W latach 1989–2003 przeprowadzono piąty w okresie powojennym cykl prac urzędniowych w Lasach Państwowych oparty w początkowych latach na poprzedniej, a od 1994 r. na znowelizowanej „Instrukcji urządzania lasu” (1994).

Nowelizacja instrukcji wprowadziła szereg istotnych zmian metodycznych w części dotyczącej prac terenowych, ustalając, że podstawową metodą inwentaryzacji zasobów drzewnych w drzewostanach III i starszych klas wieku jest stosowanie matematyczno-statystycznej metody inwentaryzacji zasobów opartej na powierzchniach próbnych losowych, relaskopowych lub kołowych, o wyższej dokładności wyników. Nowelizacja polegała również na dostosowaniu instrukcji, a co za tym idzie i planów urządzenia lasu, do wymogów Polityki Leśnej Państwa i nowego prawa leśnego oraz prawa związanego z gospodarką leśną.

Przedłużenie czasu trwania piątego cyklu prac urzędniowych w Lasach Państwowych było spowodowane szeregiem czynników natury politycznej, organizacyjnej, prawnej i ekonomicznej, z których do najważniejszych należy zaliczyć:

- nowelizację ustawy o lasach, przyjętą przez Sejm RP 24 IV 1997 r. i późniejsze wprowadzenie szeregu nowych przepisów wykonawczych;
- podjętą w latach 1999–2002 kolejną nowelizację „Zasad hodowli lasu”, „Instrukcji urządzania lasu” i opracowywanie nowych „Zasad użytkowania lasu”.

Założono przy tym, że następny – szósty po wojnie – cykl urządzania lasu powinien być w całości wykonany w sposób jednolity na podstawie znowelizowanego prawa oraz nowych instrukcji i zasad techniczno-leśnych.

Zaktualizowana na dzień 1 I 2003 r. powierzchniowa tabela klas wieku drzewostanów według gatunków panujących, obejmująca łączną powierzchnię wszystkich 439 nadleśnictw Lasów Państwowych, jest zestawiona w tab. 7. Wykazana w niej łączna powierzchnia gruntów leśnych, bez gruntów związanych z gospodarką leśną (grunty pod budynkami, drogami leśnymi, składnicami itp.), wynosiła 6 986 923 ha, w tym powierzchnia gruntów leśnych niezalesionych – 61 867,00 ha, czyli 0,89%.

Tabela 6. Powierzchniowa tabela klas wieku wg gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan na 1 I 1988 r.)

Gatunek panujący	niezalesiona	Powierzchnia w ha (P)											leśna razem		
		zalesiona wg klas wieku drzewostanów											zalesiona razem	ha	%
		I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, SP ¹						
Sosna (So, Md) ²	P 59 616 1,0	743 234 15,4	1 305 388 27,0	1 002 371 20,8	852 312 17,6	579 807 12,0	167 165 3,5	74 957 1,6	44 176 0,9	4 769 410 98,8	4 829 026 100,0	71,1			
Świerk (Św)	P 8 586 2,0	87 463 20,0	59 112 13,5	72 571 16,6	91 476 20,9	62 651 14,3	17 852 4,1	10 517 2,4	27 970 6,4	429 612 98,0	438 198 100,0	6,4			
Jodła (Jd, Dg)	P 2 609 2,0	6 248 4,2	20 072 13,5	17 099 11,5	23 537 15,8	27 211 18,3	9 760 6,6	3 455 2,3	38 552 26,0	145 934 98,2	148 543 100,0	2,2			
Buk (Bk)	P 5 855 2,0	11 329 3,7	29 964 9,9	39 696 13,1	50 770 16,8	49 712 16,4	23 453 7,7	15 657 5,2	76 538 25,3	297 119 98,1	302 974 100,0	4,5			
Dąb (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	P 11 119 3,0	77 877 19,0	73 378 17,9	59 553 14,5	51 374 12,5	54 394 13,3	38 972 9,5	29 230 7,1	14 583 3,6	399 361 97,3	410 480 100,0	6,0			
Grab (Gb)	P 67 0,0	254 1,2	3 389 15,6	7 737 35,6	5 106 23,5	1 654 7,6	545 2,5	528 2,4	2 441 11,2	21 654 99,7	21 721 100,0	0,3			
Brzoza (Brz, Ak)	P 1 706 1,0	29 562 8,8	120 950 35,8	115 565 34,2	54 955 16,3	9 868 2,9	497 0,1	98 0,0	4 428 1,3	335 923 99,5	337 629 100,0	5,0			
Olsza (Ol)	P 5 807 2,0	55 358 19,8	69 792 25,0	69 318 24,8	48 928 17,5	15 132 5,4	2 534 0,9	799 0,3	11 907 4,3	273 768 97,9	279 575 100,0	4,1			
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	P 404 1,3	9 163 28,8	10 436 32,8	6 742 21,2	2 535 8,0	843 2,6	357 1,1	231 0,7	1 122 3,5	31 429 98,7	31 833 100,0	0,4			
Razem	P 95 769 1,4	1 020 488 15,0	1 692 481 24,9	1 390 652 20,5	1 180 993 17,4	801 272 11,8	261 135 3,8	135 472 2,0	221 717 3,3	6 704 210 98,6	6 799 979 100,0	100,0			

¹ KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerębowa.

² W statystyce leśnej drzewostany zbudowane z gatunków występujących sporadycznie są włączone do gatunków głównych.

³ Różnica między sprawozdawczością GUS (31 XII 1987 r. – 6809,8 tys. ha) a aktualizacją BULIGL (1 I 1988 r. – 6800,0 tys. ha) wynika stąd, że w aktualizacji BULIGL nie ujęto tzw. aneksów do planów urzędzenia lasu.

Źródło: aktualizacja BULIGL.

Tabela 7. Powierzchniowa tabela klas wieku drzewostanów wg gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan na 1 I 2003 r.)

Gatunek panujący	Powierzchnia w ha											Ogółem grunty leśne bez zwiaz. z gosp. leśną	%
	grunty leśne niezales.	grunty leśne zalesione w klasach wieku											
		I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, SP	razem			
So, Md	41 942	938 196	1 224 041	1 002 036	670 855	255 425	97 114	116 838	4 844 558	69,36			
Św	2 021	83 320	48 180	72 680	58 270	22 780	11 508	36 489	384 712	5,50			
Jd, Dgl	978	14 334	19 879	19 453	25 710	16 115	7 186	29 537	136 694	1,96			
Razem iglaste	44 941	1 035 850	1 292 100	1 094 169	754 835	294 320	115 808	182 864	5 321 023	76,80			
Bk	2 497	34 376	38 506	54 556	60 005	33 752	19 986	70 089	342 944	4,94			
Db, Js, Kl, Wz, Jw	6 659	71 428	74 255	68 933	56 381	53 746	48 722	21 256	494 607	7,17			
Gb	–	607	5 577	5 295	2 251	674	822	3 491	20 070	0,29			
Brz	1 416	91 117	148 674	70 616	17 082	1 410	153	16 843	408 489	5,87			
Oi	6 167	42 055	71 384	60 622	26 545	5 069	1 934	18 574	297 843	4,35			
Tp	87	11 691	1 726	378	119	5	2	3 796	23 541	0,35			
Os, Wb, Lp	100	768	4 022	3 417	1 400	792	426	1 929	16 726	0,24			
Razem liściaste	16 926	249 275	344 144	263 817	163 783	95 448	72 045	135 978	1 604 033	23,20			
Ogółem	61 867	1 315 393	1 636 244	1 357 986	918 618	389 768	187 853	318 842	6 925 056				
%	0,89	11,45	18,82	19,44	13,15	5,58	2,69	4,56	99,11	100,00			

Źródło: aktualizacja BULIG.

Tabela 8. Powierzchnia lasów ochronnych i rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych w latach 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000

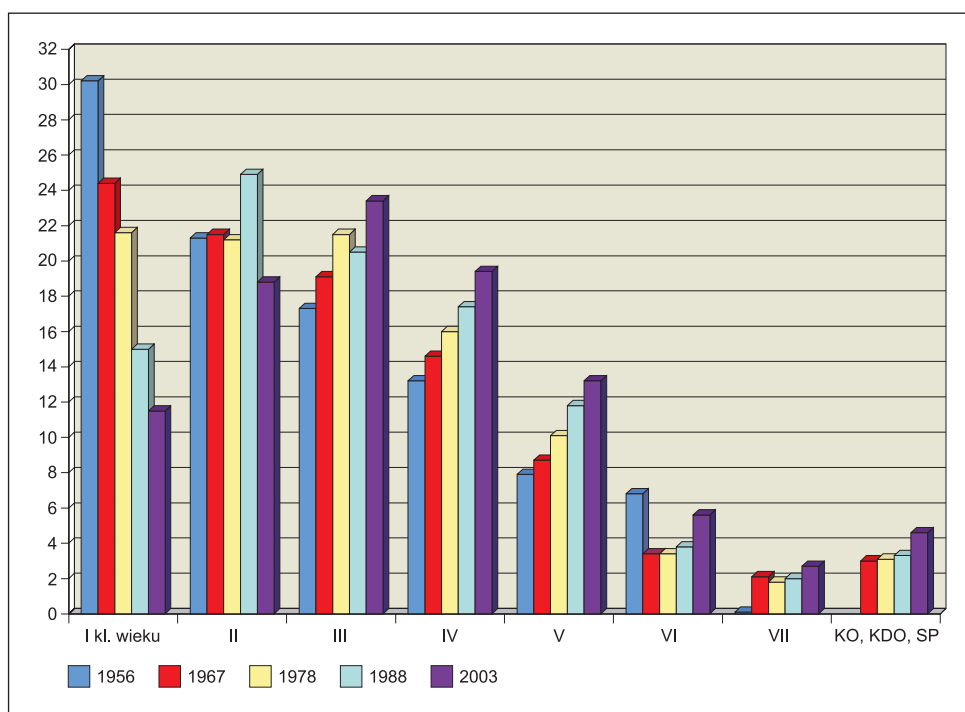
	1975		1980		1985		1990		1995		2000	
	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych	po- wierzchnia w tys. ha	% lasów pań- stw- owych
PGL Lasy Państwowe	6 585,0	100,0	6 695,0	100,0	6 780,0	100,0	6 815,0	100,0	6 868,0	100,0	6 920,2	100,0
w tym:												
lasy ochronne	1 484,9	22,5	1 738,6	25,9	1 996,5	29,4	2 667,1	39,1	3 250,5	47,3	3 399,0	49,1
w tym:												
glebochronne	126,3	1,9	104,8	1,6	114,4	1,6	142,6	2,1	160,2	2,3	257,1	3,7
wodochronne	205,7	3,1	240,1	3,6	290,4	4,3	516,8	7,6	562,3	8,2	1 155,6	16,7
uzdrowiskowo- klimatyczne	47,0	0,7	70,2	1,0	72,1	1,1	72,6	1,1	98,4	1,4	61,2	0,9
położone w mias- tach i wokół miast (strefy zie- leni wysokiej)	261,0	4,0	286,3	4,3	228,8	3,4	166,8	2,4	191,9	2,8	619,4	8,9
krajobrazowe	637,1	9,7	705,2	10,5	710,3	10,4	654,4	9,6	689,5	10,0	197,9	2,9
w strefie oddziały- wania przemysłu					147,6	2,2	514,4	7,5	852,4	12,4	811,8	11,7
przeznaczone do masowego wypoczynku	207,8	3,1	331,9	4,9	432,9	6,4	599,5	8,8	695,8	10,2	296,0	4,3
Rezerwaty przyrody w LP	22,4	0,3	24,5	0,4	28,0	0,4	36,7	0,5	43,9	0,6	64,1	0,9

Źródło: aktualizacja BUIiGL.

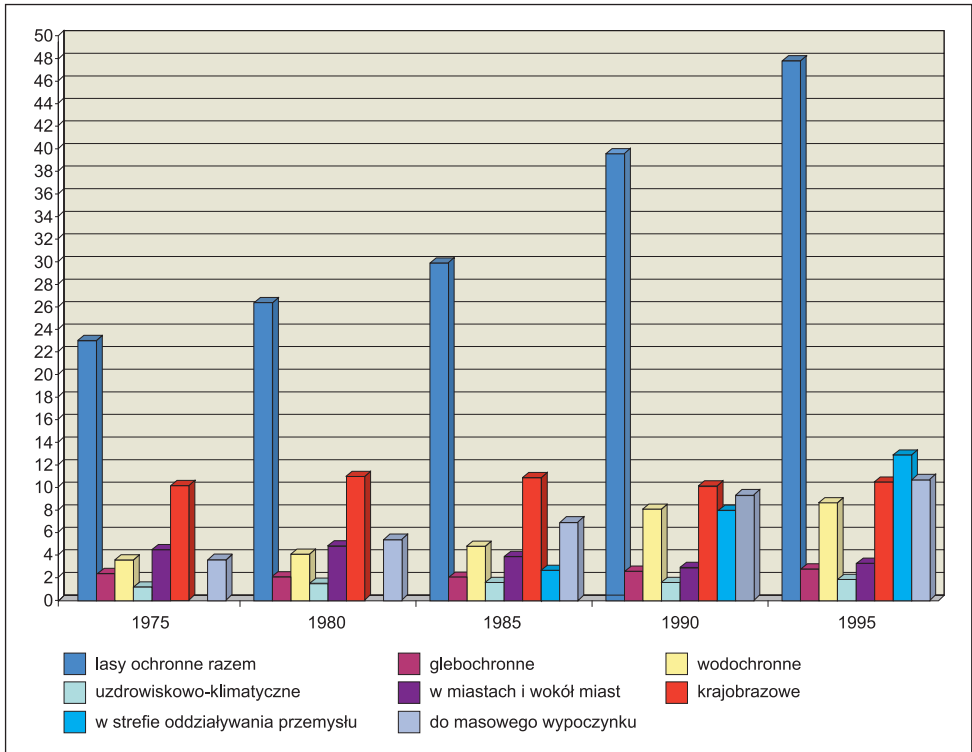
Według „Rocznika Statystycznego...” (2003) powierzchnia leśna w zarządzie Lasów Państwowych (bez gruntów związanych z gospodarką leśną) wynosiła na dzień 31 XII 2002 r. 6 986 951,0 ha.

Porównawcze zestawienie powierzchni lasów w zarządzie Lasów Państwowych, według klas wieku drzewostanów na końcowe lata poszczególnych cykli urzędzeniowych, obrazują tab. 1 i ryc. 1.

Stale zwiększanie się wielofunkcyjnej roli lasów państwowych w zagospodarowaniu przestrzennym kraju przedstawiają tab. 8 i ryc. 2, zawierające informacje o powierzchni lasów ochronnych i rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych.

Ryc. 1. Struktura wiekowa lasów w zarządzie Lasów Państwowych w końcowych latach kolejnych cykli urzędzeniowych (w % powierzchni)

Ryc. 2. Powierzchnia lasów ochronnych w Lasach Państwowych w latach 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000 (w % pow. leśnej)

9.1.2. Zmiany w stanie zasobów drzewnych na pniu

Zmiany w stanie zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych zostały przedstawione na podstawie wyników kolejnych cykli prac urzędziowych, przeprowadzonych we wszystkich nadleśnictwach i zaktualizowanych na końcowe lata tych cykli. Tylko dane dotyczące cyklu przewidywanego urzędziowego lasu są zagregowane na 1956 r. i stanowią zwykłą sumę nieaktualizowanych planów urzędziowych dla wszystkich ówczesnych nadleśnictw.

Ogólne zestawienia zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych według klas wieku drzewostanów oraz grup rodzajowych drzew w latach: 1956, 1967, 1978, 1988 i 2003 są przedstawione w tab. 9 i 10 oraz na ryc. 3 i 4.

Szczegółowy podział tych zasobów według gatunków panujących i klas wieku drzewostanów w latach kończących kolejne cykle urzędziowe znajduje się w tab. 11–14.

Tabela 9. Zmiany w miąższości drzewostanów w Lasach Państwowych stwierdzone na podstawie wyników prac urzędzeniowych w latach 1956, 1967, 1978, 1988, 2003

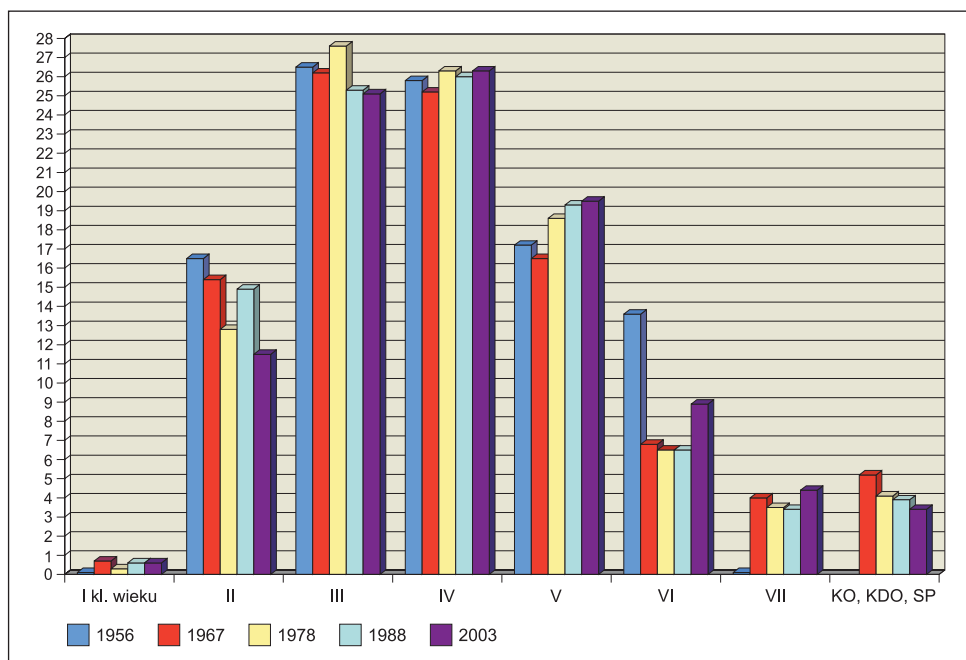
Rok zakończenia cyklu	Miąższość drzewostanów według klas wieku w tys. m ³ grubizny brutto (M)											Zródło danych		
	na pow. niezależnej sionej	prze- stoje	I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, SP	razem na pow. zalesionej		ogółem na pow. zalesionej	
1956	M %	1 113 0,2		942 0,1	112 558 16,5	180 597 26,5	176 458 25,8	117 685 17,2	92 541 13,6	801 0,1		681 582 99,8	682 695 100,0	Dane archiwalne BULiGL, zagregowane plany u.i.
1967	M %			6 766 0,7	140 833 15,4	238 688 26,2	229 690 25,2	150 512 16,5	61 958 6,8	36 572 4,0	47 662 5,2	912 681 100,0	912 681 100,0	Tabulogramy BOLIPID (dane zaktualizowane na 1 X 1967 r.)
1978	M %	537 0,1	1 751 0,2	3 255 0,3	129 936 12,8	280 899 27,6	267 097 26,3	189 261 18,6	65 964 6,5	35 932 3,5	41 913 4,1	1 016 008 99,9	1 016 545 100,0	Aktualizacja BULiGL na 1 I 1978 r.
1988	M %	609 0,1	220 –	6 827 0,6	181 968 14,9	307 789 25,3	316 943 26,0	234 592 19,3	79 434 6,5	41 671 3,4	47 306 3,9	1 216 749 99,9	1 217 359 100,0	Aktualizacja BULiGL na 1 I 1988 r.
2003	M %	669 0,1	2 692 0,2	9 167 0,6	175 425 11,5	382 880 25,1	400 634 26,3	296 549 19,5	135 380 8,9	67 292 4,4	52 242 3,4	1 522 261 99,9	1 522 930 100,0	Aktualizacja BULiGL na 1 I 2003 r.

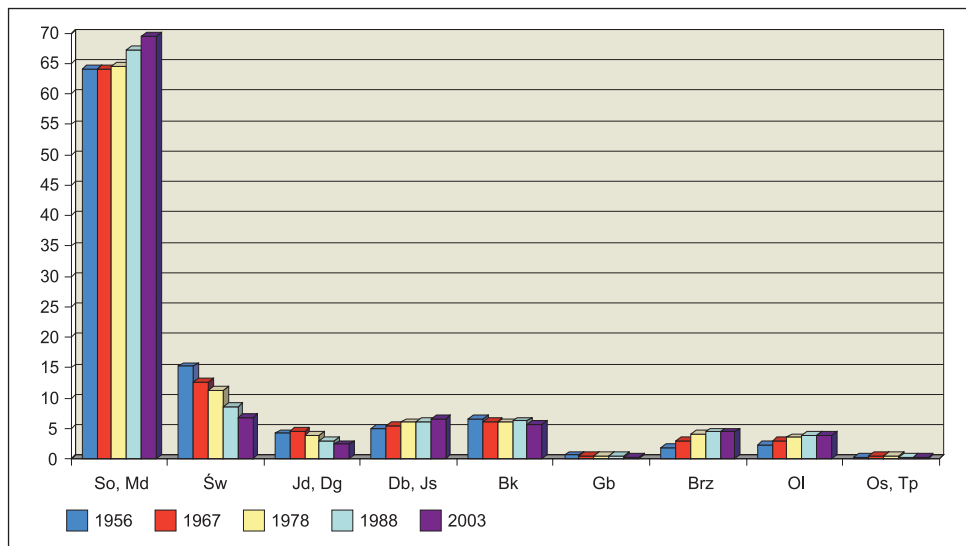
Źródło: aktualizacja BULiGL.

Tabela 10. Zmiany w składzie gatunkowym drzewostanów w Lasach Państwowych stwierdzone na podstawie wyników prac urzędzeniowych w latach: 1956, 1967, 1978, 1988, 2003 (w % miąższości)

Rok	Grupy rodzajowe drzew w Lasach Państwowych w % miąższości razem										Źródło
	sosna, modrzew	świerk	jodła, dagleżja	dąb, jesion, klon, jawor, wiąz, lipa	buk	grab	brzoza	olsza	osika, topola, wierzba, Gr, Jb, Kszt	razem miąższość w tys. m ³ grubizny	
1956	64,2	15,2	4,2	5,0	6,5	0,6	1,8	2,2	0,3	682 695,0	Dane BULiGL
1967	64,2	12,7	4,6	5,5	6,1	0,4	3,0	3,0	0,5	912 680,8	Aktualizacja BULiGL
1978	64,5	11,3	3,9	6,0	6,0	0,4	4,0	3,5	0,4	1 016 545,1	Aktualizacja BULiGL
1988	67,3	8,5	2,9	6,1	6,2	0,4	4,4	3,8	0,2	1 217 358,7	Aktualizacja BULiGL
2003	69,6	6,8	2,4	6,6	5,7	0,3	4,4	3,9	0,3	1 522 930,6	Aktualizacja BULiGL

Ryc. 3. Zasoby drzewne na pnio w Lasach Państwowych wg klas wieku drzewostanów w latach 1956, 1967, 1978, 1988, 2003 (w % miąższości grubizny)

Ryc. 4. Zasoby drzewne na pniu w Lasach Państwowych wg grup drzew w latach 1956, 1967, 1978, 1988, 2003 (w % miąższości grubizny)

Wynika z nich, że każdy kolejny cykl urządzania lasu wykazywał istotny wzrost ogólnej wielkości zasobów drzewnych na pniu. Wzrost ten kształtował się na poziomie od 100–200 mln m³ do około 300 mln m³ grubizny na dziesięciolecie. Nierówne tempo tego wzrostu było konsekwencją:

- systematycznego, lecz nierównomiernego zwiększania się powierzchni leśnej w poszczególnych okresach dziesięcioletnich w wyniku zalesiania gruntów porolnych i przejmowania lasów z PFZ (patrz tab. 1);
- różnic pomiędzy wielkościami bieżącego, okresowego przyrostu zasobów a rozmiarami ich użytkowania (patrz tab. 15);
- różnic w dokładności stosowanych metod inwentaryzacji urzędniowej (patrz rozdział 6 „Urządzanie lasu”).

Wzrostowi ogólnej wielkości zasobów drzewnych na pniu towarzyszyło:

- systematyczne zmniejszanie się powierzchni leśnej i zasobów grubizny w drzewostanach I i II klasy wieku;
- znaczne zwiększanie się powierzchni i zasobów w drzewostanach III i IV klasy wieku;
- powolne zwiększanie się powierzchni i zasobów w drzewostanach starszych klas wieku (wyjątkiem jest znaczne zmniejszenie się powierzchni i zasobów w VI klasie wieku w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku, co wystąpiło okresowo w związku z potrzebą odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych);
- systematyczne zwiększanie się przeciętnego wieku drzewostanów.

Tabela 11. Miazżość drzewostanów wg klas wieku i gatunków panujacych w Lasach Państwowych (stan w dniu 1 I 1967 r.)

Gatunek panujacy	Miazżość grubizny brutto w tys. m ³ (M)											na pow. leśnej razem		
	prze- stoję ¹	na pow. zalesionej wg klas wieku drzewostanów										na pow. zalesionej razem	ha	%
		I 1-20 lat	II 21-40 lat	III 41-60 lat	IV 61-80 lat	V 81-100 lat	VI 101-120 lat	VII i st. 121-140 lat i więcej	KO, KDO, SP ²	na pow. zalesionej razem				
Sosna (So, Md)	M 0,0 %	3 116,2 0,5	102 612,4 17,5	163 466,0 27,9	147 775,1 25,2	96 351,7 16,4	39 066,7 6,7	22 532,0 3,8	11 469,9 2,0	586 390,0 100,0	586 390,0 100,0	64,2		
Świerk (Św)	M 0,0 %	137,9 0,1	11 664,4 10,1	31 596,8 27,3	35 024,8 30,2	19 052,0 16,5	5 479,4 4,7	2 271,7 2,0	10 575,1 9,1	115 802,1 100,0	115 802,1 100,0	12,7		
Jodła (Jd, Dg)	M 0,0 %	70,1 0,2	10 049,2 2,5	5 911,6 14,2	11 897,1 28,6	9 307,3 22,4	2 542,3 6,1	933,1 2,2	9 840,6 23,7	41 551,3 100,0	41 551,3 100,0	4,6		
Buk (BK)	M 0,0 %	51,5 0,1	1 984,2 3,6	7 297,1 13,1	11 965,1 21,5	10 871,6 19,5	7 191,0 12,9	4 598,4 8,2	11 795,6 21,2	55 754,5 100,0	55 754,5 100,0	6,1		
Dab (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	M 0,0 %	205,0 0,4	4 298,2 8,5	7 300,8 14,4	11 024,1 21,8	12 044,2 23,8	7 121,1 14,1	5 995,9 11,9	2 546,6 5,0	50 535,9 100,0	50 535,9 100,0	5,5		
Grab (Gb)	M 0,0 %	21,9 0,6	670,9 18,5	1 304,6 35,9	756,1 20,8	318,6 8,8	138,9 3,8	81,9 2,3	342,2 9,4	3 635,1 100,0	3 635,1 100,0	0,4		
Brzoza (Brz, Ak)	M 0,0 %	1 659,5 6,0	9 888,6 35,9	10 923,8 39,7	4 141,6 15,1	561,2 2,0	33,6 0,1	8,3 0,0	295,0 1,1	27 511,6 100,0	27 511,6 100,0	3,0		
Olśza (Ol)	M 0,0 %	1 396,7 5,0	7 467,1 26,9	9 454,8 34,1	6 538,6 23,6	1 830,2 6,6	317,4 1,1	107,2 0,4	619,9 2,2	27 731,9 100,0	27 731,9 100,0	3,0		
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	M 0,0 %	107,0 2,8	1 198,2 31,8	1 432,1 38,0	567,1 15,0	175,8 4,7	68,0 1,8	43,8 1,2	176,4 4,7	3 768,4 100,0	3 768,4 100,0	0,4		
Razem	M 0,0 %	6 765,8 0,7	140 833,2 15,4	238 687,6 16,5	229 689,6 25,2	150 512,6 26,5	61 958,4 6,8	36 572,3 4,0	47 661,3 5,2	912 680,8 100,0	912 680,8 100,0	100,0 100,0		

¹ Zarówno na gruntach zalesionych, jak i przejściowo niezalesionych.² KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerębowa.

Tabela 12. Miąższość drzewostanów wg klas wieku i gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan w dniu 1 I 1978 r.)

Gatunek panujący	prze- stoje ¹	Miąższość grubizny brutto w tys. m ³ (M)											na pow. leśnej razem	
		na pow. zalesionej wg klas wieku drzewostanów											na pow. zalesionej razem	%
		I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, Spz	na pow. zalesionej razem	ha			
Sosna (So, Md)	M %	831,4 0,1	95 959,1 14,6	198 021,6 30,2	173 669,3 26,5	121 891,9 18,6	37 517,5 5,7	19 873,4 3,0	6 919,8 1,1	655 398,5 99,9	656 229,9 100,0	64,6		
Świerk (Św)	M %	233,8 0,2	4 231,9 3,7	29 387,4 25,5	39 897,4 34,6	23 940,1 20,8	7 387,5 6,4	3 369,4 2,9	6 708,1 5,8	115 043,4 99,8	115 277,2 100,0	11,3		
Jodła (Jd, Dg)	M %	202,9 0,5	628,8 1,6	4 555,6 11,6	10 371,0 26,3	10 341,9 26,2	2 880,1 7,3	950,4 2,4	9 473,0 24,0	39 222,1 99,5	39 425,0 100,0	3,9		
Buk (BK)	M %	217,7 0,4	1 183,6 1,9	7 713,3 12,6	12 747,2 20,8	13 154,6 21,4	7 870,8 12,8	4 471,7 7,3	14 001,4 22,8	61 166,6 99,6	61 384,3 100,0	6,0		
Dąb (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	M %	481,6 0,8	4 036,5 6,6	9 799,0 16,0	11 833,8 19,4	15 570,8 25,5	9 519,9 15,6	6 934,0 11,4	2 733,1 4,5	60 593,4 99,2	61 075,0 100,0	6,0		
Grab (Gb)	M %	10,5 0,3	434,0 11,8	1 417,5 38,7	874,2 23,8	322,9 8,8	164,9 4,5	145,8 4,0	295,0 8,0	3 656,9 99,7	3 667,4 100,0	0,4		
Brzoza (Brz, Ak)	M %	122,9 0,3	14 798,9 41,6	15 980,8 44,9	7 474,4 21,0	1 011,7 2,8	32,6 0,1	5,4 0,0	482,8 1,4	40 259,0 99,7	40 381,9 100,0	4,0		
Olisza (Ol)	M %	138,8 0,4	7 741,3 21,7	12 779,4 35,9	9 800,7 27,5	2 824,7 7,9	518,5 1,5	132,6 0,4	1 148,9 3,2	35 459,2 99,6	35 598,0 100,0	3,5		
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	M %	48,7 1,4	388,2 11,1	1 244,2 35,5	428,7 12,2	202,8 5,8	72,0 2,1	49,4 1,4	151,0 4,3	3 457,7 98,6	3 506,4 100,0	0,3		
Razem	M %	2 288,3 0,2	129 935,5 12,8	280 898,8 27,6	267 096,7 26,3	189 261,4 18,6	65 963,8 6,5	35 932,1 3,5	41 913,1 4,1	1 014 256,8 99,8	1 016 545,1 100,0	100,0 100,0		

¹ Zarówno na gruntach zalesionych, jak i przejęciowo niezalesionych.² KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerębowa.

Tabela 13. Miaższość drzewostanów wg klas wieku i gatunków panujących w Lasach Państwowych (stan w dniu 1 I 1988 r.)

Gatunek panujący	Miaższość grubizny brutto w tys. m ³ (M)													na pow. leśnej razem	
	prze- stoje ¹	na pow. zalesionej wg klas wieku drzewostanów											na pow. zalesionej razem	ha	%
		I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, SP ²	na pow. zalesionej razem					
Sosna (So, Md)	M % 0,0	3 336,8 0,4	143 128,2 17,5	218 164,6 26,6	217 619,4 26,6	158 927,7 19,4	47 404,8 5,8	21 698,2 2,6	8 515,8 1,0	818 795,5 100,0	819 167,4 100,0	67,3			
Świerk (Św)	M % 0,1	349,1 0,3	3 684,9 3,6	22 945,6 22,1	34 196,1 33,0	24 849,3 24,0	6 681,2 6,4	3 541,1 3,4	7 319,6 7,1	103 566,9 99,9	103 711,5 100,0	8,5			
Jodła (Jd, Dg)	M % 0,1	44,8 0,1	1 125,2 3,2	3 863,5 10,9	7 808,9 22,0	9 410,7 26,5	3 379,5 9,5	1 114,6 3,1	8 664,7 24,4	35 411,9 99,9	35 464,2 100,0	2,9			
Buk (BK)	M % 0,1	56,3 0,1	1 649,4 2,2	9 668,1 12,9	16 017,1 21,3	17 175,5 22,9	8 134,7 10,8	5 246,5 7,0	17 062,6 22,7	75 010,2 99,9	75 064,5 100,0	6,2			
Dąb (Db, Kl, Jw, Wz, Js)	M % 0,1	287,6 0,4	5 559,0 7,5	12 669,9 17,0	13 910,3 18,7	16 809,4 22,6	12 649,0 17,0	9 540,1 12,8	3 001,1 4,0	74 426,4 99,9	74 510,6 100,0	6,1			
Grab (Gb)	M % 0,1	4,6 0,1	387,5 8,6	1 707,8 37,7	1 301,1 28,7	414,3 9,2	151,3 3,3	146,4 3,2	410,7 9,1	4 523,7 99,9	4 526,9 100,0	0,4			
Brzoza (Brz, Ak)	M % 0,1	505,1 1,1	15 871,6 34,0	21 887,3 46,9	11 943,9 25,6	2 104,8 4,5	109,9 0,2	21,0 0,0	687,6 1,5	53 131,2 99,9	53 184,7 100,0	4,4			
Olśza (Ol)	M % 0,1	1 435,7 3,1	9 058,7 19,4	15 444,7 33,1	13 480,3 28,9	4 645,2 10,0	812,9 1,7	290,0 0,6	1 447,4 3,1	46 614,9 99,9	46 671,0 100,0	3,8			
Osika (Os, Lp, Wb, Tp i in.)	M % 0,2	807,2 16,0	1 503,8 29,7	1 437,1 28,4	665,8 13,2	254,8 5,0	110,2 2,2	73,1 1,4	196,3 3,9	5 048,3 99,8	5 057,8 100,0	0,4			
Razem	M %	6 827,2 0,6	181 968,3 14,9	307 788,6 25,3	316 942,9 26,0	234 591,7 19,3	79 433,5 6,5	41 671,0 3,4	47 305,8 3,9	1 216 529,0 99,9	1 217 358,6 100,0	100,0 100,0			

¹ Zarówno na gruntach zalesionych, jak i przejściowo niezalesionych.² KO – klasa odnowienia, KDO – klasa do odnowienia, SP – struktura przerebowa.

Tabela 14. Miąższościowa tabela klas wieku drzewostanów w Lasach Państwowych (stan na 1 I 2003 r.)

Gatunek panujący	Miąższość grubizny brutto w tys. m ³ wg klas wieku										Ogółem grunty leśne bez zwiaz. z gosp. leśną	%	
	grunty leśne niezalesione	prze- stoje	I 1–20 lat	II 21–40 lat	III 41–60 lat	IV 61–80 lat	V 81–100 lat	VI 101–120 lat	VII i st. 121–140 lat i więcej	KO, KDO, SP			razem
So, Md	354,2	1 345,7	5 351,3	132 513,4	290 859,8	289 816,8	247 001,9	83 192,8	32 170,0	16 984,9	1 059 236,6	1 059 590,8	69,58
Św	36,9	279,4	458,6	9 616,9	13 919,1	29 436,7	26 099,5	11 116,3	5 026,2	7 396,1	103 348,8	103 385,7	6,78
Jd, Dgl	14,1	65,5	29,6	1 025,9	4 538,1	6 714,8	9 101,3	6 171,3	3 014,2	5 823,1	36 483,8	36 497,9	2,40
Razem iglaste	405,2	1 690,6	5 839,5	143 156,2	309 317,0	325 968,3	242 202,7	100 480,4	40 210,4	30 204,1	1 199 069,2	1 199 474,4	78,76
Bk	38,5	252,4	104,8	2 300,3	8 636,0	18 108,2	21 783,4	13 754,9	8 377,4	13 164,9	86 482,3	86 520,8	5,68
Db, Js, Kl, Wz, Jw	119,0	323,5	555,5	7 376,5	15 590,3	19 214,1	17 997,3	18 512,6	17 546,9	33 86,6	100 503,3	100 622,3	6,61
Gb	–	8,0	1,9	147,4	1 205,9	1 465,3	678,9	201,0	273,4	462,7	4 444,5	4 444,5	0,29
Brz	26,7	110,9	1 035,7	10 784,4	30 781,6	16 624,5	4 313,8	350,8	36,7	2 179,7	66 318,1	66 344,8	4,36
Oi	79,2	195,0	1 527,8	9 931,8	16 007,1	18 094,3	9 066,7	1 801,4	702,2	2 136,4	59 462,7	59 541,9	3,91
Tp	0,3	1,1	76,8	1 220,8	436,9	92,0	31,2	1,0	0,2	437,8	2 297,8	2 298,1	0,15
Os, Wb, Lp	0,5	10,6	24,9	507,7	905,5	1 067,6	475,3	277,9	144,4	269,4	3 683,3	3 683,8	0,24
Razem liściaste	264,2	1 001,5	3 327,4	32 268,9	73 563,3	74 666,0	54 346,6	34 899,6	27 081,2	22 037,5	323 192,0	323 456,2	21,24
Ogółem	669,4	2 692,1	9 166,9	175 425,1	382 880,3	400 634,3	296 549,3	135 380,0	67 291,6	52 241,6	1 522 261,2	1 522 930,6	
%	0,04	0,18	0,60	11,52	25,14	26,31	19,47	8,89	4,42	3,43	99,96	100,00	100,00

Źródło: aktualizacja BULiG.

Tabela 15. Relacje pomiędzy powierzchnią lasów, wielkością zasobów i ich przyrostem oraz etatem cięć i pozyskaniem drewna w okresach dziesięcioletnich z uwzględnieniem wielkości przeciętnych

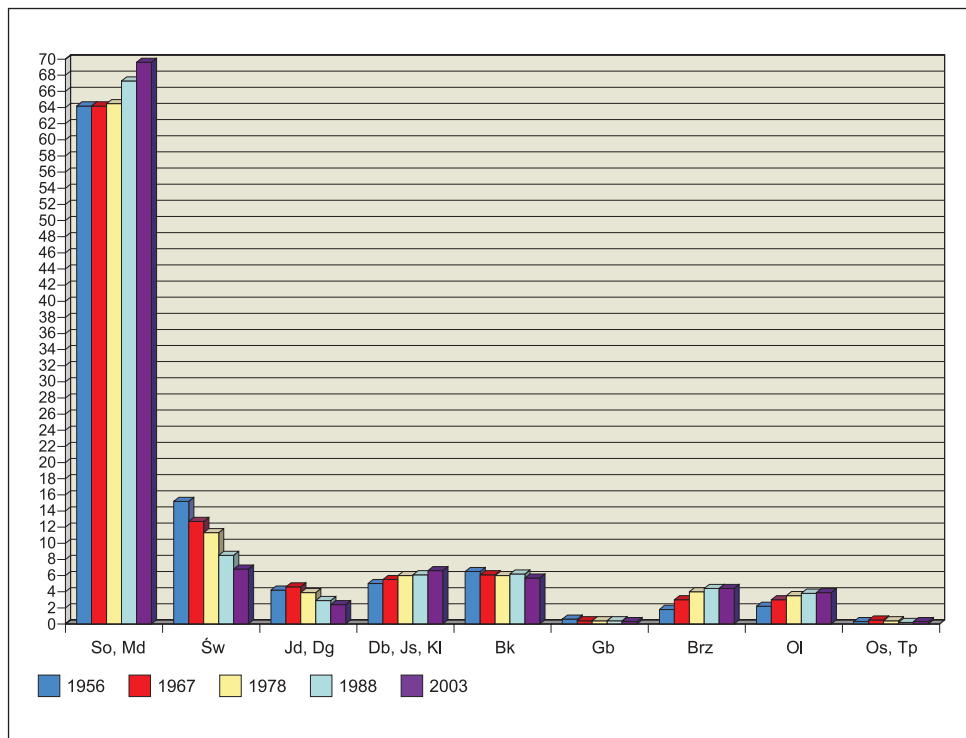
Wyszczególnienie	Dane za lata 1946–2003 (57 lat) ³										Prognoza do 2050 r.
	Stan na 1 I 1946	Stan na 1 I 1955	Stan na 1 I 1965	Stan na 31 XII 1975	Stan na 31 XII 1985	Stan na 31 XII 1995	Stan na 1 I 2003	Bilans za 57 lat 1945–2002			
Powierzchnia leśna (grunty zalesione oraz przejściowo niezalesione) – w tys. ha	5 408	5 936	6 310	6 585	6 780	6 855	6 968	+1 560			7 470
Zasoby miazdzości grubizny – w tys. m ³	695 000	766 000	876 000	978 900	1 161 850	1 322 630	1 522 931	+827 931			1 990 000
Przeciętna zasobność na powierzchni leśnej – w m ³ /ha	129	129	139	149	171	193	218	+89			270
Przeciętny wiek drzewostanów – w latach	44	44	46	48	51	55	58	+14			78
Pozyskanie miazdzości grubizny netto ¹ – w tys. m ³	–	120 269 (za 9,25 lat)	170 488 (za 10,75 lat)	179 321 (za 10,25 lat)	203 738 (za 10 lat)	189 132 (za 10 lat)	155 495 (za 7 lat)	1 018 443			1 150 000 (za 48 lat)
Pozyskanie miazdzości przeliczone na grubiznę brutto ¹ – w tys. m ³	–	150 336 (za 9,25 lat)	213 099 (za 10,75 lat)	224 152 (za 10,25 lat)	254 673 (za 10 lat)	236 417 (za 10 lat)	196 775 (za 7 lat)	1 275 452			1 400 000 (za 48 lat)
Przyrost bieżący okresowy grubizny brutto ² – w tys. m ³	–	221 336 (za 9,25 lat)	323 099 (za 10,75 lat)	327 052 (za 10,25 lat)	437 623 (za 10 lat)	397 197 (za 10 lat)	397 045 (za 7 lat)	2 103 352			1 880 000 (za 48 lat)
Pozyskanie do przyrostu bieżącego okresowego – w %	–	77,6	66,0	68,5	58,2	59,5	49,6	61,0			75,0
Przyrost przeciętny „na pniu” (zasobność/wiek) – w m ³ /ha/rok	2,92	2,94	3,02	3,10	3,35	3,51	3,76	+0,84			3,50
Przyrost bieżący okresowy przeliczony na 1 rok okresu – w m ³ /ha/rok	–	4,14	4,76	4,85	6,45	5,79	8,14	5,30			5,30
Suma „etatów” ⁴ użytków rębnych i przedrębnych – w tys. m ³ grubizny netto ¹	–	108 000 (za 10 lat)	122 000 (za 10 lat)	153 000 (za 10 lat)	178 000 (za 10 lat)	175 000 (za 10 lat)	155 494 (za 7 lat)	891 494			1 100 000
Pozyskanie do sumy „etatów” użytków rębnych i przedrębnych – w %	–	111,4	139,7	117,2	114,5	108,1	100,0	114,2			100,00

¹ Drewno pozyskane rejestrowane jest w m³ grubizny netto (bez kory i odpadów zrębowych), natomiast zasoby drzew rosnących rejestrowane są w m³ grubizny brutto, stąd dla porównania zasobów i pozyskania zastosowano przeliczniki: netto = brutto × 0,8 i odpowiednio brutto = netto × 1,25.

² Przyrost bieżący okresowy obliczono wg wzoru: $Z = V_k - V_p + U$, gdzie: V_k – zasoby na końcu okresu, V_p – zasoby na początku okresu, U – pozyskanie w ciągu okresu.

³ Wielkości zestawiono na podstawie tabeli 16 aktualizacji BULIGL oraz danych DGLP.

⁴ Sumy etatów określonych w planach urządzenia lasu.

Ryc. 5. Zmiany w składzie gatunkowym drzewostanów zarejestrowane w kolejnych cyklach urządzania lasu (w % miąższości grubizny)

Równocześnie następowały zmiany w składzie gatunkowym drzewostanów. Łączny udział grubizny gatunków iglastych zmniejszył się z około 84% w 1956 r. do około 79% w 2003 r., udział zaś gatunków liściastych wzrósł odpowiednio z 16 do 21%.

Zmiany w składzie gatunkowym drzewostanów zarejestrowane w kolejnych cyklach urządzania lasu obrazują tab. 10 i ryc. 5. Wynika z nich, że skład gatunkowy drzewostanów – wyrażony w odsetkach miąższości grubizny najważniejszych gospodarczo gatunków drzew leśnych (gatunków panujących) w grubiznie ogółem – w ciągu ostatnich 57 lat zmieniał się w następujących kierunkach:

udział So i Md	– zwiększył się z ok. 64 do ok. 70%,
Św	– zmalał z ok. 15 do ok. 7%,
Jd i Dg	– zmalał z ok. 4 do ok. 2%,
Db, Js, Kl, Jw, Lp	– zwiększył się z ok. 5 do ok. 7%,
Bk	– utrzymywał się na poziomie zbliżonym do 6%,

Gb	– utrzymywał się na poziomie zbliżonym do 0,5%,
Brz	– wzrósł z ok. 2 do ok. 4%,
Ol	– wzrósł z ok. 2 do ok. 4%,
innych gat. liściastych	– utrzymywał się na poziomie zbliżonym do 0,5%.

Stosunkowo duży wzrost udziału miąższości drzewostanów sosnowych jest wynikiem intensywnego zalesiania gruntów porolnych i nieużytków w okresie międzywojennym i w pierwszych dziesiątkach lat okresu powojennego. Drzewostany założone w tych latach znajdują się obecnie w okresie kulminacji bieżącego przyrostu grubizny.

Zmniejszanie się udziału świerka jest następstwem jego szczególnej wrażliwości na zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego, gleby i wody oraz długotrwałego narastania szkód przemysłowych (głównie w górach), szkód górniczych (zwłaszcza na Śląsku) oraz szkód od huraganowych wiatrów (szczególnie w pasie nadmorskim).

Spadek miąższościowego udziału jodły jest konsekwencją jej osłabienia i zamierania w wyniku długotrwałego procesu chorobowego spowodowanego przez zanieczyszczenia środowiska, zwłaszcza w południowej i środkowej części kraju.

Wzrost miąższościowego udziału brzozy i olszy jest efektem uznawania pionierskiej roli tych gatunków w procesie zalesiania gruntów porolnych i nieużytków oraz przy odnowieniu lasu na terenach pokłękowych, w tym na wielkoobszarowych pożaryskach, a także specyfiki tych gatunków jako szybko rosnących.

Ogólny wzrost zasobów drzewnych na pniu w przeliczeniu na 1 ha powierzchni leśnej, ze 129 do 218 m³ grubizny, jest wynikiem:

- coraz lepszego rozpoznania i wykorzystania siedlisk leśnych,
- doskonalenia metod odnowienia lasu oraz pielęgnacji i ochrony drzewostanów,
- wzbogacania budowy warstwowej i struktury przestrzennej drzewostanów,
- stosowania racjonalnych metod regulacji rozmiaru użytkowania lasu i kształtowania jego zasobów według zasad reprodukcji rozszerzonej,
- wchodzenia w okres najwyższego przyrostu miąższości drzewostanów na dużych powierzchniach odnowień i zalesień powojennych.

Należy także mieć świadomość, że na wielkość różnicy pomiędzy początkowym (w latach czterdziestych ubiegłego wieku) a obecnym stanem zasobów drzewnych na pniu miała wpływ coraz większa dokładność wyników inwentaryzacji urządzeniowej.

9.2. Porównanie ogólnych (łączych) wielkości zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych, wielkości uzyskanych różnymi metodami: szacunkowymi i pomiarowymi

Porównanie wyników dotyczących łącznej wielkości zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych, uzyskanych w toku kolejnych cykli prac urzędzeniowych i zaktualizowanych na dzień 31 XII w latach 1983, 1985, 1988, 1991 i 2001, z wynikami inwentaryzacji wielkoobszarowych przeprowadzonych w tych samych latach i w tych samych lasach metodą matematyczno-statystyczną o wysokiej i znanej dokładności wyników (w skali LP średni błąd określenia zasobów drzewostanów w wieku powyżej 20 lat wynosił $\pm 0,59\%$ przy poziomie ufności 0,95) wykazało, że:

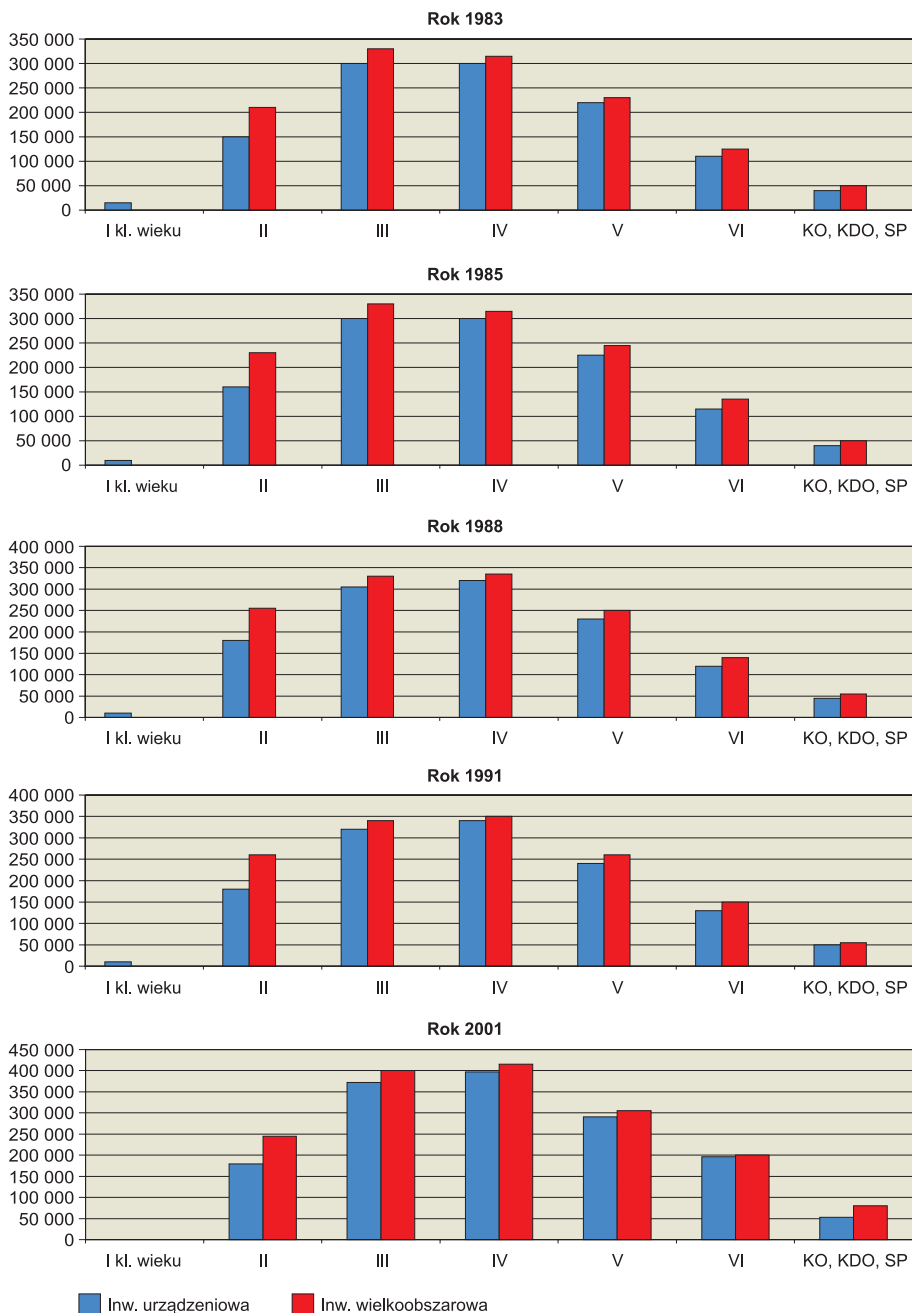
- rzeczywista wielkość zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych, ustalona metodą matematyczno-statystyczną, jest istotnie większa – zarówno sumarycznie, jak i we wszystkich młodszych i średnich klasach wieku – od wielkości zasobów określonych w toku urządzania lasu i zaktualizowanych na te same lata;
- różnice in plus wyników inwentaryzacji wielkoobszarowych są największe w drzewostanach II klasy wieku i wynoszą około 30%, a najmniejsze w drzewostanach IV klasy wieku, gdzie są zbliżone do 2%;
- ogólna wielkość zasobów w Lasach Państwowych określona metodą matematyczno-statystyczną jest większa od wynikającej z inwentaryzacji urzędzeniowej o około 10%, mimo że w toku inwentaryzacji wielkoobszarowej nie uwzględniono zasobów w młodnikach I klasy wieku oraz miąższości przestojów i płazowin stanowiących w sumie około 8% ogólnej wielkości zasobów.

Należy wyjaśnić, że tak wielka różnica wyników obu metod, dotycząca wielkości zasobów drzewnych (grubizny) w drzewostanach II klasy wieku – wynosząca 30% – jest konsekwencją stosowania podczas inwentaryzacji urzędzeniowej głównie wzrokowego szacunku czynników zadrzewienia

i stopnia zwarcia oraz tabelarycznego szacunku miąższości w drzewostanach I i II klasy wieku, charakteryzującego się systematycznym niedoszacowywaniem tych zasobów. Jest to związane ze stosowaniem w Polsce gęściejszych (na ogół) więźb sadzenia i ostrożniejszego prowadzenia cięć pielęgnacyjnych w drzewostanach najmłodszych klas wieku niż to zakładano przy budowie tablic zasobności i przyrostu drzewostanów. Wynika to także z dużego udziału sosny na żyznych i bardzo żyznych siedliskach, co owocuje przyrostem bieżącym wyższym od tablicowego.

Porównanie miąższości grubizny brutto według klas wieku drzewostanów w Lasach Państwowych na podstawie wyników aktualizacji stanu lasu i inwentaryzacji wielkoobszarowej w tych samych latach: 1983, 1985, 1988, 1991 i 2001 przedstawiono na ryc. 6. Porównanie to wykazuje, że stosowane w Polsce metody inwentaryzacji urzędzeniowej – polegające początkowo (w cyklach prowizorycznego i definitywnego urządzania lasu) na szacunkach wzrokowych czynników zadrzewienia i tablicach zasobności i przyrostu drzewostanów, a w kolejnych cyklach urzędzeniowych na łączeniu szacunku wzrokowego z pomiarem zapasu w drzewostanach III i starszych klas wieku na sieci różnego rodzaju powierzchni próbnych – są nadal obarczone systematycznym błędem in minus z różnym rozkładem błędu w poszczególnych klasach wieku. Zaniżanie stanu zasobów drzewnych na pniu w drzewostanach młodszych klas wieku powoduje w konsekwencji systematyczne zaniżanie etatu cięć użytków przedrębnych, co w praktyce wymaga jego przekraczania, a z powodu braku prawnych możliwości przekraczania etatu ogółem – zmusza do przetrzymywania na pniu drzewostanów przeszlorębnych, które tracą zdolności przyrostowe.

Kilkakrotnie powtórzona w ostatnim dwudziestoleciu inwentaryzacja wielkoobszarowa z pomiarem zasobów na sieci losowych powierzchni próbnych kołowych – o wysokiej dokładności wyników (rzędu $\pm 1\%$) – wskazuje na potrzebę dalszego doskonalenia metod inwentaryzacji urzędzeniowej i metod regulacji rozmiaru użytkowania rębego z poszanowaniem zasad reprodukcji rozszerzonej. Działania w tym kierunku zostały już podjęte, a wynikające z nich wnioski zostały uwzględnione w nowej „Instrukcji urządzania lasu” (2003).

Ryc. 6. Porównanie miąższości grubizny brutto wg klas wieku drzewostanów, ustalonej na podstawie wyników inwentaryzacji urzędniowej, zaktualizowanych na dzień 31 XII 1983, 1985, 1988, 1991 i 2001, z wynikami inwentaryzacji wielkoobszarowej wykonanej w tych samych latach i lasach (w tys. m³ grubizny brutto)

9.3. Relacje pomiędzy stanem zasobów drzewnych na pniu a rozmiarem pozyskania drewna (grubizny) w Lasach Państwowych

Relacje pomiędzy wielkością zasobów drzewnych na pniu i ich przyrostem a pozyskaniem drewna w okresach mniej więcej dziesięcioletnich, z uwzględnieniem przeciętnej zasobności i przeciętnego wieku drzewostanów, ilustrują tab. 15 oraz ryc. 7 i 8. Tabela przedstawia również dodatni bilans efektów gospodarczych w Lasach Państwowych za cały okres powojenny (1945–2002, czyli 57 lat i jeden kwartał) oraz prognozę rozwoju zasobów leśnych i możliwości ich użytkowania do 2050 r., opracowaną na podstawie trendów dotychczasowych zmian w stanie lasu i planów perspektywicznych zwiększania lesistości kraju.

W tab. 16 i na ryc. 9 przedstawiono dane dotyczące kształtowania się powierzchni leśnej, zasobów drzewnych na pniu, pozyskania drewna (w podziale na użytki rębne i przedrębne), bieżącego okresowego przyrostu grubizny oraz relacje pozyskania do przyrostu – kolejno w okresach mniej więcej dziesięcioletnich od roku rozliczeniowego 1945/46 do 2002 r. Wynika z nich, że w żadnym roku tego okresu pozyskanie nie przekroczyło poziomu przyrostu i wynosiło średnio 62% tego przyrostu. Pozwala to w sposób ciągły, pełny i obiektywny prześledzić gospodarkę zasobami leśnymi w Lasach Państwowych w niemal sześćdziesięcioletnim okresie i stwarza możliwość wyciągnięcia właściwych wniosków.

Należy zauważyć, że stałe i wysokie tempo zwiększania się zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych, obserwowane w całym okresie powojennym, miało i ma nadal miejsce przy permanentnym pozyskiwaniu drewna na potrzeby gospodarki kraju w ilości 10–32 mln m³ grubizny brutto rocznie – średnio około 22,4 mln m³ grubizny rocznie.

Tabela 16. Powierzchnia, zasoby i pozyskanie drewna w Lasach Państwowych w okresie 1945–2002¹

Rok	Lasy Państwowe								
	powierzchnia leśna (drzewostany i grunty przejściowo niezależone)	zasoby grubizny brutto	pozyskanie drewna					przyrost bieżący okresowy ³	stosunek pozyskania do przyrostu
			użytki rębne	użytki przedrębne	razem netto ²	na 1000 ha lasów	razem brutto ²		
	tys. ha	tys. m ³	tys. m ³ grub. netto					tys. m ³ grub. brutto	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1945/46	5 408	695 000	7 729	3 278	11 007	2 035	13 759	221 336	
1946/47	5 408	700 000	6 012	2 336	8 348	1 544	10 435		
1947/48	5 478	705 000	8 378	2 291	10 669	1 948	13 336		
1948/49	5 512	709 000	9 376	1 709	11 085	2 011	13 856		
1949 ⁴	5 600	715 000	3 568	937	4 505	804	5 631		
1950	5 655	720 000	9 396	3 419	12 815	2 266	16 019		67,9
1951	5 740	735 000	9 630	3 459	13 089	2 280	16 361		
1952	5 788	745 000	11 519	4 544	16 063	2 775	20 079		
1953	5 867	757 000	12 136	4 491	16 627	2 834	20 784		
1954	5 936	766 000	12 442	3 619	16 061	2 706	20 076		
Razem					120 269		150 336		
1955	5 979	774 000	13 777	3 436	17 213	2 879	21 516	315 099	
1956 ⁵	5 987	780 000	9 837	2 710	12 547	2 096	15 684		
1956/57	5 998	787 000	13 329	3 678	17 007	2 835	21 259		
1957/58	6 046	795 000	12 779	2 822	15 601	2 580	19 501		
1958/59	6 083	805 000	11 427	3 644	15 071	2 478	18 839		
1959/60	6 093	815 000	11 034	4 142	15 176	2 491	18 970		67,6
1960/61	6 160	830 000	11 331	4 011	15 342	2 491	19 178		
1961/62	6 200	841 000	11 412	3 912	15 324	2 472	19 155		
1962/63	6 240	852 000	11 303	4 115	15 418	2 471	19 272		
1963/64	6 280	864 000	11 373	4 528	15 901	2 532	19 876		
1964/65	6 310	876 000	10 393	5 486	15 879	2 516	19 849		
Razem					170 479		213 099		
1965/66	6 350	888 500	10 416	5 042	15 458	2 434	19 322	314 552	
1966/67	6 391	900 000	10 994	5 103	16 097	2 519	20 121		
1967/68	6 466	912 700	11 019	5 482	16 501	2 552	21 626		
1968/69	6 450	922 100	11 092	5 534	16 626	2 578	20 782		
1969/70	6 479	928 000	11 372	5 526	16 898	2 608	21 123		
1970 ⁴	6 484	931 500	3 970	1 280	5 250	810	6 563		
1971	6 503	940 900	10 855	6 053	16 908	2 600	21 135		
1972	6 522	950 400	11 413	5 995	17 408	2 669	21 760		71,3
1973	6 541	959 900	11 806	6 808	18 614	2 846	23 268		
1974	6 565	969 400	12 639	7 055	19 694	3 000	24 618		
1975	6 585	978 900	12 424	7 443	19 867	3 017	24 834		
Razem					179 321		224 152		

cd. tabeli 16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1976	6 610	988 550	12 176	7 651	19 827	3 000	24 784	427 973	
1977	6 630	999 800	12 250	8 080	20 330	3 066	25 413		
1978	6 654	1 016 500	11 691	8 218	19 909	2 992	24 886		
1979	6 675	1 040 000	10 680	8 072	18 752	2 809	23 440		
1980	6 695	1 063 500	10 528	8 656	19 184	2 865	23 980		
1981	6 716	1 087 000	8 952	10 058	19 010	2 831	23 763		59,5
1982	6 737	1 111 000	7 378	12 954	20 332	3 018	25 415		
1983	6 758	1 134 300	7 825	15 025	22 850	3 338	28 562		
1984	6 767	1 146 300	7 370	14 739	22 109	3 267	27 636		
1985	6 780	1 161 850	7 766	13 669	21 435	3 162	26 794		
Razem					203 738		254 673		
1986	6 789	1 176 400	8 614	13 525	22 139	3 261	27 674	382 647	
1987	6 800	1 198 000	9 445	11 743	21 188	3 116	26 485		
1988	6 810	1 217 360	9 804	10 715	20 519	3 013	25 649		
1989	6 817	1 238 750	9 443	9 826	19 269	2 827	24 086		
1990	6 815	1 260 000	7 733	8 173	15 906	2 334	19 883		
1991	6 805	1 280 000	7 198	8 313	15 511	2 279	19 389		61,8
1992	6 804	1 293 700	8 887	10 099	18 986	2 790	23 733		
1993	6 821	1 300 100	7 727	10 789	18 516	2 715	23 145		
1994	6 834	1 310 230	7 470	10 854	18 324	2 681	22 905		
1995	6 855	1 322 630	7 000	11 774	18 774	2 739	23 468		
Razem					189 132		236 417		
1996	6 868	1 341 100	9 875	10 234	20 109	2 927	25 136	376 168	
1997	6 881	1 370 500	9 982	11 300	21 282	3 093	26 603		
1998	6 897	1 401 700	10 303	11 795	22 098	3 204	27 623		
1999	6 915	1 448 500	10 725	12 138	22 563	3 265	28 204		
2000	6 936	1 466 100	10 608	12 149	22 757	3 279	28 445		52,0
2001	6 953	1 480 100	10 731	12 285	23 016	3 312	28 770		
2002	6 968	1 522 900	10 860	12 810	23 670	3 397	29 587		
Razem					155 495		194 368		
SUMA			588 902	429 532	1 018 434		1 273 045	2 037 775	
Prze- cięcie			10 332	7 536	17 789		22 236	36 901	62,0

¹ Wielkości dotyczące powierzchni i zasobów podano wg stanu na 1 stycznia danego roku, dotyczące pozyskania drewna – wg stanu na 31 grudnia danego roku; wielkości odnoszące się do 1 stycznia danego roku są tożsame z wielkościami dotyczącymi 31 grudnia roku poprzedniego.

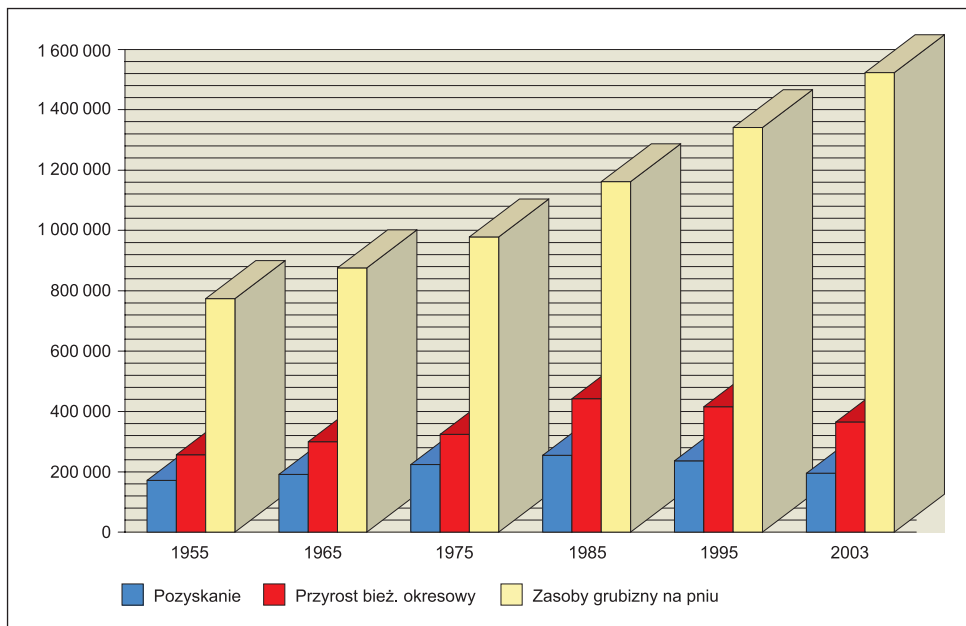
² Drewno pozyskane rejestrowane jest w m³ grubizny netto (bez kory i odpadów zrębowych), z kolei zasoby drzew rosnących rejestrowane są w m³ grubizny brutto, dlatego dla porównania zasobów i pozyskania drewna zastosowano przeliczniki: netto = brutto × 0,8 i odpowiednio: brutto = netto × 1,25.

³ Przyrost bieżący okresowy obliczono wg wzoru: $V_k - V_p + U$, gdzie V_k oznacza zapas na końcu okresu, V_p – zapas na początku okresu, U – pozyskanie drewna.

⁴ Dotyczy IV kwartału.

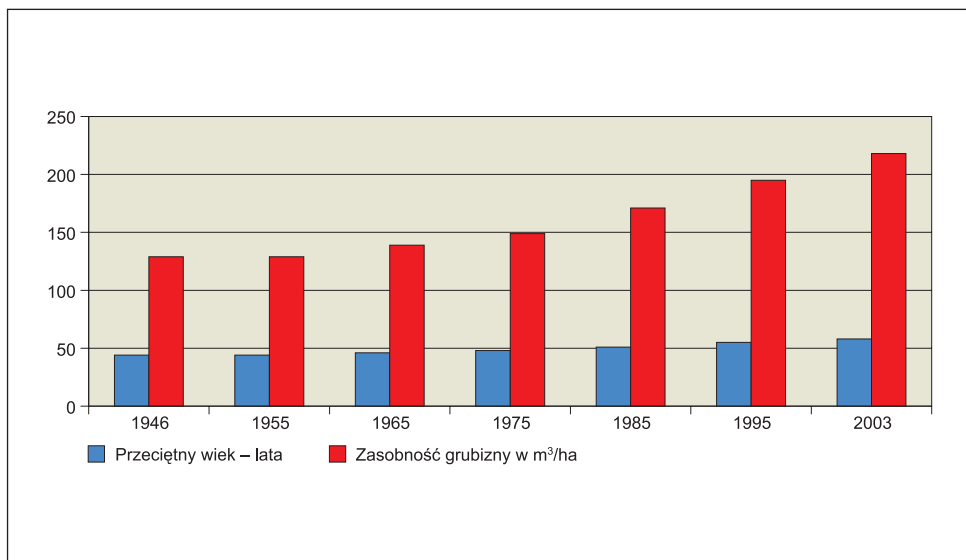
⁵ Dotyczy kwartałów I-III.

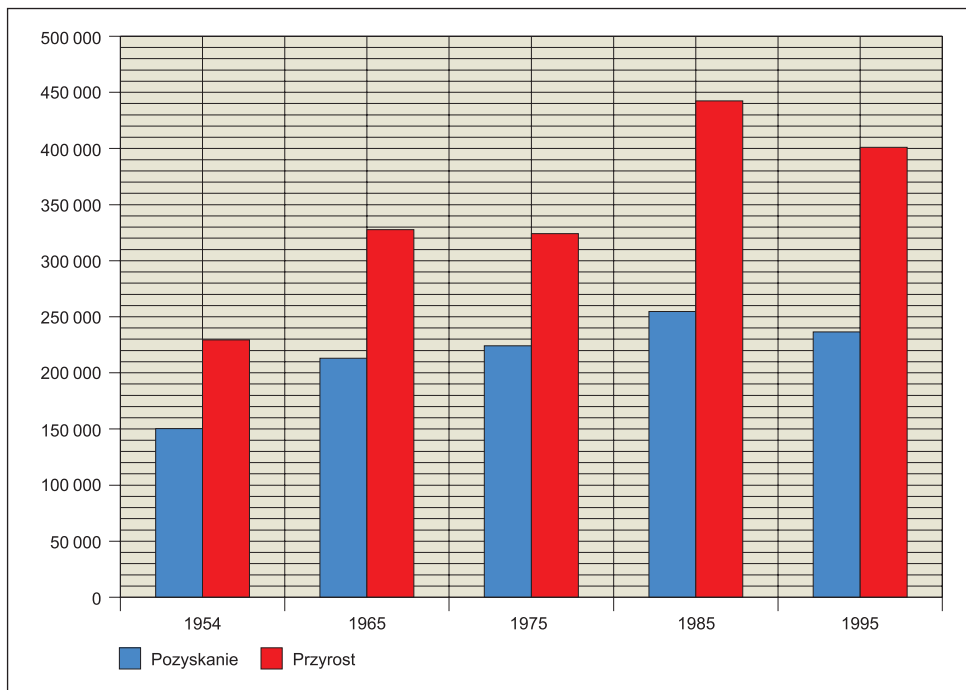
Źródło: „Las w liczbach 1997”, dane DGLP, BULiGL.

Ryc. 7. Relacje pomiędzy wielkością zasobów drzewnych na pniu i ich przyrostem bieżącym okresowym a pozyskaniem drewna w okresach dziesięcioletnich (w tys. m³ grubizny brutto)

Ryc. 8. Relacje pomiędzy zasobnością drzewostanów na 1 ha pow. leśnej a przeciętnym wiekiem drzewostanów w Lasach Państwowych

Ryc. 9. Stosunek pozyskania drewna w okresach mniej więcej dziesięcioletnich do przyrostu bieżącego okresowego w latach od 1954 do 1995 w tys. m³ grubizny brutto

W okresie powojennym zasoby drzewne na pniu w Lasach Państwowych wzrosły z około 695 milionów m³ grubizny w 1946 r. do 1522,930 mln m³ grubizny w 2003 r., czyli o około 828 mln m³ grubizny brutto, co oznacza, że zwiększały się średnio o 14 273,0 tys. m³ grubizny brutto rocznie.

W tym samym okresie (1945–2003) w Lasach Państwowych pozyskano łącznie około 1 275 452 tys. m³ grubizny brutto, czyli że rocznie pozyskiwano średnio 22 376 tys. m³ grubizny brutto.

Jeżeli dodamy zasoby drzewne, które przyrosły w okresie powojennym i pozostały do 2003 r. na pniu, tj. 828 mln m³ grubizny oraz pozyskane w tym okresie użytki drzewne, czyli 1275,5 tys. m³ grubizny brutto, to będziemy mogli powiedzieć, że w ciągu 57 lat, które upłynęły od zakończenia II wojny światowej, w Lasach Państwowych przybyło około 2102,0 mln m³ grubizny brutto, co oznacza, że początkowa wielkość tych zasobów, wynosząca w 1946 r. około 695 mln m³, wzrosła ponadtrzykrotnie i że przyrost bieżący roczny wynosił w tym czasie średnio 36 901,0 tys. m³ grubizny brutto, z czego pozyskiwano średnio 61%.

Obecnie w zarządzie Lasów Państwowych pozostaje na pniu ponad 1,6 mld m³ grubizny, co zaspokaja bieżące zapotrzebowanie polskiego ryn-

ku drzewnego, stwarza możliwości i wymusza potrzebę rozwoju krajowego przemysłu przetwórstwa drzewnego oraz eksportu drewna i jego przetworów. Prognozy – będące konsekwencją realizacji „Programu zwiększania lesistości kraju” oraz korzystnego obecnie układu klas wieku drzewostanów w Lasach Państwowych – wskazują na coraz większe możliwości w tym zakresie. Przewidują równocześnie stały wzrost kosztów gospodarki leśnej związany z pielęgnacją i ochroną zwiększającej się powierzchni młodych drzewostanów, zarówno zakładanych na powierzchniach otwartych w wyniku zalesień i odnowień, jak też pod osłoną drzewostanów w związku z ich przebudową, a także coraz większej powierzchni innych drzewostanów zagospodarowanych rębniami złożonymi.

9.4. Podsumowanie

- W ostatnich 57 latach, które upłynęły od zakończenia II wojny światowej, obszar lasów pozostających w zarządzie Lasów Państwowych zwiększył się z około 5408 tys. ha w 1946 r. do blisko 6987 tys. ha w 2003 r., czyli o około 1579 tys. ha – o prawie 29,2%. Wzrost ten osiągnięto mimo jednoczesnego wyłączenia z zarządu Lasów Państwowych około 330 tys. ha lasów w związku z ustanowieniem po wojnie 20 nowych parków narodowych z dominującym udziałem lasów (blisko 170 tys. ha) oraz przeznaczaniem niektórych lasów i gruntów leśnych na cele nierolnicze i nieleśne, a także reprivatyzacją bądź przejęciem części lasów państwowych przez samorządy terytorialne.
- Zasoby drzewne na pniu, określone w toku kolejnych cykli urządzania lasu, zwiększyły się w tym czasie ponaddwukrotnie, z około 695 000 tys. m³ w roku 1946 do 1 522 931 tys. m³ grubizny brutto w 2003 r., czyli wzrosły o prawie 220% w stosunku do stanu początkowego. Jednocześnie pozyskano w tym czasie w Lasach Państwowych około 1 275 452 tys. m³ grubizny brutto na zaspokojenie bieżącego zapotrzebowania gospodarki w drewno i wyroby z drewna.
- Ogólna wielkość zasobów drzewnych na pniu w Lasach Państwowych, określona za pomocą metod pomiarowych o wysokiej dokładności wyników (na sieci losowych powierzchni próbnych kołowych), okazała się jeszcze większa i w 2001 r. wynosiła 1 642 509 tys. m³ grubizny brutto. Trzeba jednak mieć świadomość, że początkowa wielkość zasobów drzewnych na pniu, przyjęta w 1945 r. za 695 000 tys. m³ grubizny brutto, została określona w sposób przybliżony z nieznanym błędem, stąd porównania z tą wielkością należy traktować ostrożnie, późniejsze bowiem szacunki i pomiary wskazują, że była niedoszacowana w granicach 10–15%.

- Utrzymujące się istotne różnice między wielkościami zasobów drzewnych na pniu, ustalonymi w wyniku późniejszych inwentaryzacji urzędzeniowych oraz w trakcie kolejnych inwentaryzacji wielkoobszarowych (o wysokiej dokładności), uzasadniają konieczność dalszego doskonalenia metod urządzania lasu, co zostało już uwzględnione w nowej „Instrukcji urządzania lasu” z 2003 r.
- Łączna wielkość etatu pozyskania drewna ustalona w planach urządzania lasu na ten okres (57 lat), przeliczona na grubiznę brutto, wynosiła około 1 114 000 tys. m³ grubizny, tak więc rzeczywiste pozyskanie drewna wyniosło w tym czasie 114,2% etatu.
- Należy podkreślić, że prowadzone w tym czasie pozyskanie drewna w Lasach Państwowych było stosunkowo niskie, w żadnym bowiem dziesięcioleciu nie przekroczyło bieżącego okresowego przyrostu miąższości drzewostanów i wynosiło średnio 62% przyrostu, co świadczy o tym, że zasada reprodukcji rozszerzonej w Lasach Państwowych była konsekwentnie przestrzegana.
- W ostatnich 57 latach stan drzewostanów uległ znaczącej poprawie:
 - przeciętny zapas drzewostanów w Lasach Państwowych zwiększył się ze 129 do 218 m³/ha;
 - przeciętny wiek drzewostanów wzrósł z 44 do 58 lat;
 - powierzchnia drzewostanów V i starszych klas wieku (powyżej 80 lat) zwiększyła się z 14,8% w 1956 r. do 25,98% w 2003 r.;
 - zapas drzewostanów V i starszych klas wieku zwiększył się z 30,9% w 1956 r. do 36,21% w 2003 r.;
 - udział powierzchniowy panujących gatunków liściastych zwiększył się z 16,3% w 1956 r. do 23,20% w 2003 r., a miąższościowy – odpowiednio z 16,4% do 21,23%, rzeczywisty zaś udział gatunków liściastych jest znacznie wyższy i to zarówno w wymiarze miąższościowym, jak też powierzchniowym i liczbowym;
 - udział dojrzałych drzewostanów zagospodarowanych rębniami udoskonalonymi (przerębowo-zrębowymi i przerębowymi) zwiększył się z poziomu śladowego do około 30%;
 - udział drzewostanów w klasie odnowienia, w klasie do odnowienia i o budowie przerębowej (z dominującym odnowieniem naturalnym) wzrósł z poziomu śladowego do około 320 tys. ha;
 - powierzchnia lasów uznanych za ochronne (glebochronne, wodochronne itp.) i zagospodarowanych odpowiednio do swych funkcji wzrosła w tym czasie ze stanu zerowego do około 50%.
- Stałe zwiększanie się powierzchni lasów w Polsce i coraz szybsze tempo wzrostu zasobów drzewnych na pniu oraz poprawa ich jakości, a co za tym idzie stały wzrost możliwości pozyskiwania drewna, stwarzają po-

trzebę dalszego rozwoju krajowego przemysłu przetwórstwa drzewnego, a także otwierają perspektywy przed eksportem nadwyżek drewna.

- Korzystne prognozy dalszego rozwoju zasobów drzewnych w Lasach Państwowych i możliwości ich użytkowania, wynikające ze struktury klas wieku drzewostanów i realizowanego programu zwiększania lesistości, nakazują traktować zasoby leśne w Polsce jako jedno z największych bogactw naturalnych kraju, które jest zagospodarowane w sposób twórczy i racjonalny jako ogromny wkład Polski do gospodarki i środowiska przyrodniczego Unii Europejskiej.
- W świetle powyższego, efekty osiemdziesięcioletniej działalności gospodarczej Lasów Państwowych należy uznać za bardzo korzystne i znacznie lepsze niż uzyskane w lasach nie stanowiących własności skarbu państwa, a stan lasów i gospodarki leśnej w Polsce za konkurencyjny w stosunku do większości krajów europejskich.

Literatura

Lasy Państwowe w Polsce w latach 1944–1990. Red. Józef Broda. Warszawa–Poznań, PWN 1997.

Aktualizacja stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych w kolejnych latach 1967–2003. Maszynopis. Warszawa, Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej.

Czuraj M.: Powierzchnia lasów w Polsce w latach 1918–1978. *Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej.* Warszawa, PAN 1982, t. 10.

Instrukcja urządzania lasu. Warszawa, PWRiL 1980.

Instrukcja urządzania lasu. Warszawa, IBL 1994.

Instrukcja urządzania lasu. Warszawa, CILP 2003.

Las w liczbach 1997. Warszawa, DGLP 1997.

Mała encyklopedia leśna. Warszawa, PWN 1980.

Przepisy techniczne w sprawie prowizorycznego urządzania Lasów Państwowych. Warszawa, Ministerstwo Leśnictwa 1945.

Rocznik statystyczny leśnictwa i gospodarki drewnem. Warszawa, GUS 1979.

Rocznik statystyczny. Leśnictwo. Warszawa, GUS 2003.

Statystyka leśnictwa. Warszawa, GUS 1968.

Wyniki kolejnych cykli urządzania lasu w Lasach Państwowych. Maszynopis. BULiGL 1998.

10

ZWIĄZKI ZAWODOWE
PRACOWNIKÓW
LEŚNICTWA W LATACH
1944–2004

10.1. Związki zawodowe w Lasach Państwowych

JERZY PRZYBYLSKI

10.1.1. Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Polskiej – okres lubelski, 1 VIII 1944 – 29 VII 1945

W dniu 1 VIII 1944 r. grupa leśników pod przewodnictwem najstarszego z nich, Bolesława Osińskiego, założyła podwaliny pod Dyрекcję Lasów Państwowych w Lublinie, Naczelną Dyрекcję Lasów Państwowych i Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Polskiej.

Powstała Komisja Organizacyjna Zjazdu Leśników, która doprowadziła 27 VIII 1944 r. do pierwszego Walnego Zebrania członków związku w Lublinie. W zjeździe wzięło udział 171 delegatów.

Związek oparł swą działalność na Statucie Związku Leśników z 1933 r. i otrzymał nazwę: Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Polskiej. Władzą związku był Tymczasowy Zarząd Główny z siedzibą w Lublinie. Na przewodniczącego wybrano Zygmunta Domagałę. Walne Zebranie uchwaliło następujące wnioski jako wytyczne do pracy Tymczasowego Zarządu Głównego:

- upaństwowienie lasów prywatnych;
- utworzenie Lotnej Straży Leśnej dla zapobieżenia dalszego rozgrabiania lasów;
- uzbrojenie Straży Leśnej w broń palną;
- zorganizowanie Szkoły Leśnej i Kursów Leśnych w celu przeszkolenia nowych fachowców, którzy wypełniliby luki kadrowe, powstałe na skutek wojny;
- ze względu na brak fachowców, umożliwienie zdolniejszym leśnikom obejmowania wyższych stanowisk;
- poczynienie starań u rządu, by po zakończeniu wojny uzyskać dla wdów i sierot po leśnikach oraz dla leśników niezdolnych do pracy poparcie moralne i materialne;

- przedstawienie rządowi projektu uposażenia służbowego pracowników leśnych;
- utworzenie Funduszu Pomocy dla leśników i ich rodzin.

Większość z tych wniosków została w całości lub w części zrealizowana. Najpoważniejszym problemem okazało się wyposażenie Straży Leśnej w broń.

W dniu 4 XI 1944 r. odbył się Walny Zjazd przedstawicieli robotników leśnych i tartacznych, który powołał do życia Związek Zawodowy Robotników i Pracowników Leśnych.

W porozumieniu i za zgodą Centralnej Komisji Związków Zawodowych ustalono, że Walny Zjazd Delegatów Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego, w czasie którego nastąpi połączenie dwóch dotychczas działających związków, zostanie zwołany na 29 i 30 VII 1945 r.

Z dniem 29 VII 1945 r. Związek Zawodowy Leśników Rzeczypospolitej Polskiej zakończył swą samodzielną działalność.

10.1.2. Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa „Jedność Leśna”

NSZZ Pracowników Leśnictwa „Jedność Leśna” powstał jako tzw. związek autonomiczny, skupiający pracowników terenowych oraz biur jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych. Celami związku były m.in. obrona praw pracowniczych i kultywowanie tradycji związkowych przedwojennego Związku Zawodowego Leśników RP.

I Krajowy Zjazd Delegatów Ogólnokrajowego NSZZ Pracowników Leśnictwa „Jedność Leśna” odbył się w dniach 28 i 29 V 1981 r. w Zielonej Górze. Na przewodniczącego Krajowej Komisji Porozumiewawczej wybrano Karola Willera z Zielonej Góry; siedzibą związku została Zielona Góra. Związek zrzeszał w tym czasie około 1000 członków, głównie z OZLP Katowice, Olsztyn, Szczecin i Zielona Góra. Po wprowadzeniu stanu wojennego 13 XII 1981 r. i zdelegalizowaniu działalności związkowej, majątek i dokumentacja związku zostały zarekwirowane i nie udało się ich odzyskać.

Ze względu na powstanie Federacji Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych oraz później Związku Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej, nie podjęto działań w celu reaktywowania NSZZ Pracowników Leśnictwa „Jedność Leśna” (wg informacji Karola Willera).

10.1.3. Federacja Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych (Federacja ZOZPLP)

W dniu 29 XI 1983 r. odbyło się zebranie 130 przedstawicieli organizacji związkowych z jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych, na którym wyłoniono Komitet Założycielski Federacji w składzie: Stanisław Antoniak, Klemens Bartniczak, Janusz Bogacki, Maria Iwanejko, Paweł Kania, Stanisław Kołodziej, Jan Koraszewski, Grzegorz Kulas, Henryk Mańkowski, Karol Markiewicz, Julian Milewski, Jerzy Muzyka, Tadeusz Ogonowski, Stanisława Orłowska, Romuald Pafel, Jerzy Przewoźny, Stanisław Rojek, Mieczysław Siewko, Zbigniew Wyrembelski, Zbigniew Żywicki oraz uchwalono statut.

Komitet Założycielski złożył w dniu 11 I 1984 r. wniosek do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie o zarejestrowanie federacji. Napotkało to opór ze strony Federacji Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w PRL, która 10 IV 1984 r. złożyła w Sądzie Wojewódzkim wniosek o nierejestrowanie Federacji Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych jako niereprezentatywnej dla Lasów Państwowych, a następnie 1 VI 1984 r. w piśmie do Sądu Najwyższego wycofała swoje zastrzeżenia. Ostateczną decyzję sąd podjął jednak już 25 IV 1984 r., rejestrując Federację Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych w dziale „a” pod numerem 100.

W dniu 21 IX 1984 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie zarejestrował Prezydium Federacji w składzie: przewodniczący Krzysztof Andrzejczyk, wiceprzewodniczący Mieczysław Siewko i Zbigniew Żywicki, sekretarz Stanisława Orłowska.

Ogólnokrajowy Związek Zawodowy Pracowników Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Warszawie, działający na podstawie statutu przyjętego 13 III 1984 r., zarejestrowany został przez Sąd Wojewódzki w Warszawie 8 V 1984 r.

W dniu 9 X 1984 r. utworzono Unię Ogólnokrajowych Organizacji Związkowych Pracowników Leśnictwa, Przemysłów Drzewnych i Przemysłu Papierniczego. W jej skład weszły: Federacja Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych, Federacja Związków Zawodowych Przemysłu Meblarskiego, Federacja Związków Zawodowych Przedsiębiorstw Produkcji Leśnej „Las”, Federacja Związków Zawodowych Pracowników Zakładów Płyt, Sklejek i Zapalek oraz Federacja Związków Zawodowych Papierników. W maju 1985 r. przewodniczącym unii został Krzysztof Andrzejczyk. Głównym obszarem jej zainteresowania była sprawa majątku związkowego, w tym ośrodków wczasowych i sanatoriów oraz

wspólnego nimi zarządzania. Na rzecz unii pracowało Międzyfederacyjne Biuro ds. Sanatoriów i Ośrodków Wczasowych, kierowane przez Marcina Żabę. Na jednym z pierwszych posiedzeń unia postanowiła przeznaczyć na remont sanatorium w Krynicy kwotę 40 mln złotych z majątku po byłych związkach zawodowych. Unia miała także za zadanie wspólne reprezentowanie branży leśno-drzewnej wobec władz państwa, organizacji politycznych i społecznych. Prowadziła także wspólną politykę w dziedzinie ochrony zdrowia, BHP oraz rozdzielnictwo sanatoryjne.

Federacja ZOZPLP, doceniając doniosłą rolę matek leśników, zorganizowała kolejne spotkania, na których w 1985 r. odznaczono 40 matek co najmniej trojga dzieci – leśników – „Medalami 40-lecia PRL” i odznakami resortowymi „Za zasługi dla leśnictwa i przemysłu drzewnego” (ryc. 1). Uroczystość taką powtórzono w 1987 r. Odznaczono wówczas 45 matek.

Od lipca 1985 r. do końca roku 1989 Federacja ZOZPLP wydawała biuletyn informacyjny „Leśnik Związkowiec”. Biuletyn ukazywał się raz w miesiącu (czasem były to numery podwójne, łączone, wydawane raz na dwa miesiące) w nakładzie 3000 egzemplarzy.

Federacja podejmowała szereg działań na rzecz pracowników Lasów Państwowych i ich rodzin, m.in. starano się, niestety – bezskutecznie, zapewnić emerytury żonom leśników użytkującym deputaty rolne. Występowano też do naczelnego dyrektora Lasów Państwowych o podniesienie ryczałtów za używanie prywatnych środków lokomocji do celów służbowych.

Ryc. 1. Rok 1985, Warszawa. Matki, które wychowały troje i więcej dzieci – późniejszych leśników. W środku stoi przewodniczący Federacji ZOZPLP Krzysztof Andrzejczyk (fot. K. Gawrychowski)

W roku 1986 zorganizowano I Rajd Biwakowy Leśników „Puszcza Jodłowa”. Następne rajdy odbyły się w kolejnych latach na terenie Pojezierza Suwalskiego, Szwajcarii Kaszubskiej i Beskidu Żywieckiego. Organizowano Mistrzostwa Leśników w Brydżu Sportowym (I – w Świeradowie, w 1985 r.; II – w Sarbinowie, w 1986 r.; III – w Szczecinku, w 1987 r.; IV – w Łagowie, w 1988 r. i V – w Malinówce, w 1989 r.).

W latach 1985–1987 organizacja Federacji ZOZPL opierała się na następujących zasadach: zakładowe organizacje związkowe wchodziły bezpośrednio w skład federacji, natomiast działalność merytoryczna prowadzona była na szczeblu centralnym przez szereg komisji do następujących spraw:

- płac i świadczeń pracowniczych,
- budownictwa i warunków mieszkaniowych,
- warunków pracy i BHP,
- socjalno-bytowych i skarg,
- rent i emerytur,
- współpracy z młodzieżą, sportu, kultury i wypoczynku.

W terenie na szczeblu okręgowych zarządów Lasów Państwowych działały Rady Konsultacyjne, które były reprezentantem związków na szczeblu okręgowym.

W dniu 26 IX 1985 r. odbył się Zjazd Założycielski Delegatów Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Parków Narodowych. Na przewodniczącego Komitetu Założycielskiego wybrano Jerzego Misiaka. Komitet Założycielski zwrócił się do Federacji ZOZPL o reprezentowanie interesów pracowników parków narodowych i udzielenie pomocy komitetowi.

W latach 1986–1988 federacja w ramach współpracy międzynarodowej wysyłała delegacje swoich przedstawicieli do Czechosłowacji i Związku Radzieckiego, gościła delegację z Bułgarii, a w listopadzie 1989 r. reprezentanci federacji przebywali w NRD w czasie obalania muru berlińskiego.

W 1986 r. postanowiono zorganizować I Ogólnopolską Spartakiadę Rekreacyjną Pracowników Lasów Państwowych na terenie OZLP Poznań. Spartakiady odbyły się w OZLP Radom, Szczecinek, Białystok, Olsztyn, Łódź, Poznań, Katowice i w Przedsiębiorstwie Naprawy Taboru Leśnego w Trzciance.

W rok później, 23 V 1987 r. w Błażejewku koło Poznania zorganizowano I Spartakiadę Rekreacyjno-Sportową Pracowników Lasów Państwowych. Wzięły w niej udział reprezentacje OZLP Białystok, Katowice, Kraków, Łódź, Olsztyn, Radom i Poznań („Leśnik Związkowiec” 1987, nr 6).

W dniach 19–21 I 1988 r. odbyły się XX Europejskie Zawody Leśne Narciarstwa Nordyckiego we Francji, w których uczestniczyło 1000 zawodników z 13 państw. Z Polski po raz pierwszy wystartowała czteroosobowa

ekipa, której szefem był Antoni Świostek, doбором zaś zawodników zajmowała się Federacja ZOZPLP („Leśnik Związkowiec” 1988, nr 2).

12 XI 1986 r. odbyła się Krajowa Narada Aktywu Związkowego Pracowników Lasów Państwowych i Parków Narodowych. W rezolucji uczestnicy narady stwierdzili m.in., że należy dążyć do integracji ruchu związkowego leśników w celu wzmocnienia stopnia ochrony polskich lasów i właściwej reprezentacji załóg leśnych. Jedność leśników powinna stanowić fundament wszelkiej działalności związkowej („Leśnik Związkowiec” 1986, nr 11).

Tego samego dnia na spotkaniu z przedstawicielami Ministerstwa Rolnictwa i Naczelnego Zarządu Lasów Państwowych zgłoszono wniosek o wypłacanie odszkodowań za szkody od zwierzyny na deputatach rolnych pracowników Lasów Państwowych, co wynikało z rozporządzenia Rady Ministrów z 1 VIII 1975 r. (DzU nr 28, poz. 146 z 1975 r. z późniejszymi zmianami), czego nie przestrzegwał naczelny dyrektor Lasów Państwowych. Wystąpiono o dodatkowe środki finansowe i etaty dla nadleśnictw na szacowanie szkód łowieckich.

W 1986 r. Federacja ZOZPLP konsultowała m.in. zmiany zapisów w systemie przyznawania i naliczania dodatków za staż pracy, nagród jubileuszowych oraz odpraw emerytalnych, odrzucając projekty Ministra Pracy, aprobując zaś propozycje Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych (OPZZ).

W roku 1986 Federacja ZOZPLP liczyła 44 650 członków skupionych w 368 zakładowych organizacjach związkowych („Leśnik Związkowiec” 1987, nr 2). W stosunku do roku 1985 nastąpił wzrost o 6000 członków. We wszystkich okręgowych zarządach Lasów Państwowych działały Związkowe Rady Konsultacyjne.

Na wniosek Federacji Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych naczelny dyrektor Lasów Państwowych zarządzeniem nr 9 z dnia 28 V 1986 r. podniósł wzorcowe stawki akordowe oraz wysokość ryczałtów przy pozyskiwaniu drewna i transporcie leśnym oraz stawki godzinowe w zagospodarowaniu lasu i w Ośrodkach Remontowo-Budowlanych (ORB) nawet o 50%. Jednocześnie Minister Rolnictwa zwiększył stawkę wynagrodzenia miesięcznego w parkach narodowych. Przepisy weszły w życie od czerwca 1987 r.

W sprawach BHP federacja zajmowała się kierowaniem na szkolenia społecznych inspektorów pracy (31 osób), analizowała wypadkowość pracy, wnioskowała o dokonanie korekty wykazu prac szkodliwych dla zdrowia i uciążliwych. Prowadzono ocenę przydatności ubrań roboczych i narzędzi do prac leśnych. Uzyskano zgodę naczelnego dyrektora Lasów Państwowych na wydawanie posiłków profilaktycznych wszystkim pracownikom nadzoru pełniącym obowiązki służbowe na otwartej przestrzeni.

Protokół dodatkowy w sprawie płac podpisały 16 IV 1987 r. w Sękociu z naczelnym dyrektorem Lasów Państwowych, Ryszardem Działukiem, Federacja Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych oraz Federacja Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego.

II Krajowy Zjazd Delegatów Federacji Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych odbył się 2 VII 1987 r. w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie. W jego wyniku wprowadzono zmiany w statucie poszerzające zakres działania federacji o parki narodowe, Rady Branżowe Ośrodków Transportu Leśnego, Ośrodków Remontowo-Budowlanych, Zespołów Składnic Lasów Państwowych i Biur Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej oraz powołujące Rady Okręgowe Federacji. Wybrano również nowe władze w składzie: przewodniczący Krzysztof Andrzejczyk, wiceprzewodniczący: Krzysztof Morow i Jerzy Przybylski, członkowie Prezydium: Stanisław Brzeziński, Mieczysław Gorczyca, Zbigniew Grugel, Paweł Kania, Tadeusz Lisiak, Mirosław Małecki, Michał Matkowski, Bernard Matuszczak, Jerzy Muzyka, Tadeusz Nawrocki, Zygmunt Pampuch i Helena Puchała, które wpisano do rejestru w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie.

Po II Zjeździe tworzone były Rady Okręgowe, które – w przeciwieństwie do Rad Konsultacyjnych – miały umocowanie statutowe. Organizacje zakładowe z terenu właściwej OZLP wchodziły w skład Rady Okręgowej będącej reprezentacją związku na szczeblu dyrekcji OZLP. Pierwsza Rada Okręgowa powstała 16 X 1987 r. w Poznaniu, a jej przewodniczącym został Bernard Matuszczak („Leśnik Związkowiec” 1987, nr 11). Powołano ponadto Rady Branżowe Zespołów Składnic, OTL-i oraz ORB. W federacji działały także: Związek Zawodowy Pracowników Parków Narodowych i Ogólnopolski Związek Zawodowy Pracowników BULiGL.

Federacja prowadziła szerokie konsultacje na temat projektu ustawy o lasach. Zgłoszone uwagi i wnioski nie zostały przez ministra uwzględnione, co spowodowało wystąpienie federacji z żądaniem wyjaśnienia tej sytuacji („Leśnik Związkowiec” 1988, nr 2).

Jako fundator nagród i wyróżnień, federacja uczestniczyła w wielu mistrzostwach i zawodach organizowanych przez Lasy Państwowe. W XVII Zawodach Drwali w Jarnołtówku ufundowała i wręczyła zwycięzcom symboliczne siekiery: złotą, srebrną i brązową. Objęła też patronatem Zespół Szkół Leśnych w Tucholi („Leśnik Związkowiec” 1988, nr 9).

Federacja zajmowała się ponadto wypoczynkiem pracowników i ich rodzin na wczasach i koloniach oraz lecnictwem sanatoryjnym. Według informacji przedstawionych na posiedzeniu plenarnym Zarządu Federacji w dniach 29–30 IV 1988 r., na wczasach w 1987 r. wypoczywało 14 810

osób, w tym 6703 pracowników, czyli 5,2% zatrudnionych w Lasach Państwowych. We własnych ośrodkach przebywało 9031 osób, na koloniach – 11 tys. dzieci.

Zapotrzebowanie na skierowania sanatoryjne zostało pokryte w 88% – wyjechało 5599 osób, w tym 54% emerytów, 30% pracowników na stanowiskach nierobotniczych i 16% robotników. Własne obiekty stanowiły 58% bazy sanatoryjnej. Problemem był wzrost cen usług w ośrodkach Lasów Państwowych o blisko 70%, przy wzroście płac o około 45%.

W dniu 23 XI 1988 r. odbyło się uroczyste posiedzenie Zarządu Federacji z okazji 70-lecia ruchu związkowego w leśnictwie (ryc. 2).

1 III 1989 r. federacja ogłosiła spór zbiorowy z naczelnym dyrektorem Lasów Państwowych i Ministrem Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej („Leśnik Związkowiec” 1989, nr 2–3). Podstawowym żądaniem była podwyżka płac do poziomu średniej krajowej.

W wyniku negocjacji, Minister Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej zagwarantował w dniu 7 III 1989 r. podniesienie płac pracowników parków narodowych. Rokowania z naczelnym dyrektorem Lasów Państwowych trwały do 22 marca i zakończyły się podpisaniem protokołu. Również spory zbiorowe z dyrektorami pięciu przedsiębiorstw „Las” zostały pomyślnie zakończone.

Ryc. 2. Rok 1988, Warszawa. Uroczysta akademie z okazji 70-lecia powstania związków zawodowych w leśnictwie. Odznaczanie leśników medalami korporacyjnymi Związku Ochotniczych Straży Pożarnych „Za zasługi dla pożarnictwa” (fot. B. Andrzejczyk)

Zwołaną na 8 IV 1989 r. Nadzwyczajną Krajową Radę Przewodniczących Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych i Parków Narodowych poświęcono kondycji zdrowotnej polskich lasów oraz finansowo-ekonomicznej Lasów Państwowych jako całości. Wzięło w niej udział ponad 300 uczestników. W stanowisku stwierdzono, że ceny drewna są drastycznie niskie, np. parkiet dębowy jest trzykrotnie tańszy od wykładziny podłogowej, a pięć stuletnich sosen ma mniejszą wartość niż jedno koło od małego fiata. Z kolei zarobki są tak niewielkie, że przeciętny pracownik nadleśnictwa może za jednodniowe wynagrodzenie zakupić zaledwie 1/2 kg mięsa (w cenie wolnorynkowej). Zażądano urynkowania gospodarki leśnej. Zdecydowanie zaprotestowano przeciwko tworzeniu „folwarków leśnych”, do czego dążyli wojewodowie. Opowiedziano się za utrzymaniem zwartości dotychczasowej struktury organizacyjnej Lasów Państwowych.

Z inicjatywy Federacji ZOZPLP 12 IV 1989 r. odbyło się spotkanie z przedstawicielami Ministerstw Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Pracy i Polityki Społecznej oraz Finansów, a także Wydziału Rolnego KC PZPR, Wydziału Ekonomicznego i Polityki Społecznej OPZZ przy udziale dyrektora naczelnego Lasów Państwowych i Federacji ZZPLiPD. Ustalono m.in., że Minister Finansów zezwoli Lasom Państwowym na korzystanie z „progowej” formuły kształtowania środków na wynagrodzenie i wyłączy z opodatkowania środki przeznaczone na likwidację szkód ekologicznych. Minister Rolnictwa podejmie działania zmierzające do zmiany zasad przyznawania ryczałtów na rozjazdy dla pracowników Lasów Państwowych. Podpisano protokół dodatkowy nr 7, wprowadzający 1,5% dodatek za staż pracy.

Po I półroczu 1989 r. przeprowadzono analizę płac („Leśnik Związkowiec” 1989, nr 7), z której wynikało, że średnia płaca w Lasach Państwowych wynosiła 79 370,00 zł, przy przeciętnej płacy w pięciu podstawowych działach gospodarki – 99 691 zł, czyli 79,6%!

W dniu 2 VIII 1989 r. powołano Ogólnopolski Komitet Strajkowy i ogłoszono gotowość strajkową w sprawie podwyżek płac. 25 VIII 1989 r. skierowano do premiera Tadeusza Mazowieckiego pismo z postulatem pełnego zapewnienia środków finansowych na realizację zadań stojących przed leśnictwem, m.in.:

- właściwe prowadzenie gospodarki leśnej,
- likwidacji skutków klęsk ekologicznych i przeciwdziałanie takim klęskom,
- pokrywanie kosztów odszkodowań i szacowania szkód wyrządzonych przez zwierzynę łowną,
- zwiększanie lesistości kraju,

- pełnienie nadzoru nad lasami nie stanowiącymi własności skarbu państwa,
- pełnienie przez Lasy Państwowe funkcji pozaprodukcyjnych.

W dniu 5 IX 1989 r., po odpowiedzi premiera Tadeusza Mazowieckiego, odwołano gotowość strajkową.

W wyborach do Sejmu RP w czerwcu 1989 r. na posła został wybrany członek Prezydium Federacji ZOZPLP Zbigniew Grugel z Tucholi („Leśnik Związkowiec” 1989, nr 7).

W dniu 22 VIII 1989 r. federacja w wyniku rozmów z władzami uzyskała:

- podwyżkę cen drewna (zarządzenie nr 60 Ministra Finansów z 22 VIII 1989 r.) średnio o 45%;
- możliwość ustalania ryczałtów samochodowych na rozjazdy służbowe (decyzja nr 16 naczelnego dyrektora Lasów Państwowych z 22 VIII 1989 r.) przez dyrektorów okręgowych zarządów Lasów Państwowych w porozumieniu ze związkami zawodowymi – do wysokości ustalonej zarządzeniem Ministra Transportu i Żeglugi z 9 V 1989 r.

14 XI 1989 r. Zarząd Federacji podjął decyzję o wystąpieniu ze struktur Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych.

W lutym 1990 r. odbyły się uwieńczone powodzeniem rozmowy związków zawodowych: Federacji ZOZPLP i NSZZ „Solidarność” z ministrem ochrony środowiska Bronisławem Kamińskim na temat powołania leśnika, Bogusława Mozgi, na stanowisko podsekretarza stanu w tym resorcie.

10 VII 1992 r. dyrektor generalny Lasów Państwowych, Andrzej Rodziejewicz, podpisał umowy z centralami związkowymi w sprawie trybu wprowadzenia nowych zasad wynagradzania. Ustalono stawkę wyjściową dla Służby Leśnej w wysokości 1 600 000 zł. Porozumienie płacowe dotyczące wynagradzania pracowników nie zaliczonych do Służby Leśnej zawarto 28 VII 1992 r. Obydwa dokumenty w imieniu Federacji ZOZPLP podpisał przewodniczący Marek Gerung.

W dniu 10 IX 1992 r. Federacja Zakładowych Organizacji Związkowych Pracowników Lasów Państwowych została rozwiązana.

10.1.4. Związek Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej (ZLPwRP)

10.1.4.1. Organizacja związku i podstawowa działalność

W połowie 1989 r. powołano Komitet Założycielski Związku Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej w następującym składzie: Zbigniew Grugel – przewodniczący, Mirosław Małecki – wiceprzewodniczący, Paweł Ka-

nia – przewodniczący Komisji Statutowej, Krzysztof Morow – przewodniczący Komisji Programowej, Jerzy Przybylski – przewodniczący Komisji Organizacyjnej.

Komitet rozpoczął działanie od wydania trzech kolejnych numerów „Leśnika Związkowca” oraz publikacji na temat spraw organizacyjnych, zawierającej wzory deklaracji członkowskich. Jedną z pierwszych, która nadesłała deklarację, była organizacja związkowa w Nadleśnictwie Spała – zgłosiła przystąpienie 111 członków do Związku Leśników Polskich w RP. Spotkania organizacyjne Komitetu Założycielskiego ZLP odbyły się w Łodzi, Gdańsku, Olsztynie, Wrocławiu, Krośnie, Warszawie i Poznaniu. W dniu 12 XII 1990 r. został zarejestrowany w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie Statut Związku Leśników Polskich w RP. W statucie zapisano, że „Związek zrzesza pracowników bezpośrednio lub pośrednio pracujących w leśnictwie, osoby, które przeszły na rentę lub emeryturę, a były pracownikami (...) oraz inne osoby, które poprzez charakter swojej działalności, wykształcenia i pracy są związane z leśnictwem, a nie są pracodawcami”. Ustalono logo związku oraz trójstopniową odznakę „Zasłużony dla Leśników Polskich”.

Po trzech latach starań leśników związkowców o reaktywowanie Związku Leśników Polskich, w dniach 10–11 IX 1992 r. odbył się w Warszawie, w Ministerstwie Rolnictwa, Zjazd Założycielski Związku Leśników Polskich w RP. Przyjęto wówczas cztery uchwały:

- Związek Leśników Polskich w RP podejmie działania w celu utrzymania dotychczasowych przywilejów i uprawnień pracowników Lasów Państwowych i parków narodowych.
- Związek Leśników Polskich w RP podejmie działania zmierzające do utrzymania w zatrudnieniu pracowników Lasów Państwowych i parków narodowych nie posiadających wymaganego wykształcenia (leśniczy, podleśniczy, gajowy).
- Związek Leśników Polskich w RP stoi na stanowisku, że Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej winny funkcjonować w strukturze Lasów Państwowych jako niezależny zakład.
- Związek Leśników Polskich w RP stanowczo sprzeciwia się prowadzonej przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych polityce płacowej (zatrzymanie wzrostu płac od 1 I 1992 r. do VIII 1992 r.) oraz polityce kadrowej opartej nie na fachowości pracowników, ale na przekonaniach politycznych (kuriozalnym przykładem jest odwołanie dyrektorów RDLP powołanych w wyniku konkursu). W wypadku utrzymania w najbliższym czasie dotychczasowej polityki płacowo-kadrowej Zjazd Związku Leśników Polskich zobowiązuje Radę Krajową Związku do natychmiastowego wystąpienia o odwołanie dyrektora generalnego Lasów Państwowych z zajmowanego stanowiska.

Związek powstawał oddolnie. W dniu zjazdu zostały zarejestrowane w sądach regionalne i okręgowe organizacje Związku Leśników Polskich w Krośnie, Poznaniu, Toruniu, Zielonej Górze, Warszawie, Szczecinku; funkcjonował też Związek Leśników Polskich Parków Narodowych. W lipcu 1993 r. działały także, obok wymienionych, organizacje regionalne w Białymstoku, Katowicach, Łodzi, Olsztynie, Radomiu, Wrocławiu oraz Związek Leśników Polskich Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej.

Na zjeździe wybrano władze związku w składzie: Zbigniew Grugel – przewodniczący, Jerzy Przybylski, Andrzej Macewicz, Piotr Kozłowski – wiceprzewodniczący, oraz członkowie Prezydium Rady Krajowej: Paweł Kania, Wiesław Kostrzewa, Janina Kuczera, Bernard Matuszczak i Edward Paterek.

W marcu 1993 r. Rada Krajowa uchwaliła wotum nieufności wobec Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Zygmunta Hortmanowicza, z powodu przeprowadzenia przez resort politycznych zmian kadrowych w Lasach Państwowych. Przewodniczący Zbigniew Grugel, w związku z objęciem stanowiska nadleśniczego, zrezygnował ze stanowiska, a Rada Krajowa powierzyła obowiązki przewodniczącego Jerzemu Przybylskiemu. Dyrektor generalny Lasów Państwowych, Andrzej Rodziewicz, w odpowiedzi na ogłoszone wotum nieufności wobec ministra, polecił przeprowadzić z członkami Rady Krajowej „rozmowy uświadamiające”, w trakcie których kierownicy jednostek przestrzegali członków Rady Krajowej przed konsekwencjami służbowymi. Aby położyć kres tym szykanom, przewodniczący skierował doniesienie do prokuratury o łamanie przez dyrektora generalnego LP ustawy o związkach zawodowych. W związku z odwołaniem ze stanowiska dyrektora generalnego LP, w końcu 1993 r. prokuratura umorzyła postępowanie.

23 VII 1993 r. Rada Krajowa podjęła decyzję o wszczęciu sporu zbiorowego z dyrektorem generalnym Lasów Państwowych w sprawie podwyżek wynagrodzeń pracowników. Spór zakończono 30 IX 1993 r. podpisaniem kompromisowego porozumienia (średnie wynagrodzenie w Lasach Państwowych we wrześniu 1993 r. wynosiło 80% średniego wynagrodzenia w kraju).

W dniach 14–15 X 1993 r. odbył się w Jantarze Nadzwyczajny Zjazd Delegatów Związku Leśników Polskich w RP, w którym uczestniczyło 101 delegatów. Zjazd wybrał nowe władze związku w składzie: Jerzy Przybylski – przewodniczący, Wiesław Wańkiewicz, Andrzej Macewicz i Piotr Kozłowski – wiceprzewodniczący oraz członkowie Prezydium Rady Krajowej: Paweł Kania, Wiesław Kostrzewa, Janina Kuczera, Bernard Matuszczak, Stanisław Brzeziński, Edward Paterek i Henryk Chabowski. Związek liczył w 1993 r. 11 910 członków, w tym 11 600 w Lasach Państwowych (zatrudnienie w LP

wynosiło w owym czasie około 73 tys. osób). Tzw. procent uzwiązkowienia w odniesieniu do ZLPwRP wynosił w Lasach Państwowych 16%.

Zjazd przyjął dziewięć uchwał dotyczących m.in. znowelizowania ustawy o lasach i przepisów wykonawczych pod kątem:

- wprowadzenia dodatków funkcyjnych dla głównego inżyniera, inżyniera nadzoru, leśniczego i podleśniczego;
- przyznania prawa do bezpłatnych mieszkań dla głównego inżyniera i inżyniera nadzoru;
- wprowadzenia zasady finansowania przez budżet państwa wszelkich prac w lasach prywatnych wykonywanych przez Lasy Państwowe;
- wprowadzenia jednolitego porozumienia płacowego dla wszystkich pracowników Lasów Państwowych;
- ustalenia zasad sprzedaży mieszkań pracownikom Lasów Państwowych;
- opracowania aktualnych instrukcji i katalogów branżowych;
- zapewnienia samochodów dla leśniczych oraz określenia ogólnych zasad korzystania do celów służbowych z prywatnych samochodów osobowych;
- propagowania w środkach masowego przekazu kultury zachowania się w kompleksach leśnych;
- decentralizacji zarządzania Państwowym Gospodarstwem Leśnym Lasy Państwowe.

W wyborach do Sejmu jesienią 1993 r. mandaty poselskie zdobyli leśnicy wspierani przez Związek Leśników Polskich: Stanisław Żelichowski i Piotr Kozłowski – przewodniczący ZLP Parków Narodowych.

W dniu 23 XII 1993 r. ZLPwRP wystąpił z inicjatywą nowelizacji ustawy o lasach i przekazał Ministrowi Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa oraz dyrektorowi generalnemu Lasów Państwowych propozycję nowelizacji ustawy opracowaną przez związek.

Kolejny spór zbiorowy z Lasami Państwowymi o podwyżki płac pracowników Związek Leśników Polskich w RP rozpoczął 28 II 1994 r. Spór zakończył się podpisaniem 8 IV 1994 r. kompromisowego porozumienia przez dyrektora generalnego LP oraz ZLPwRP i Federację ZZPLiPD.

W dniu 28 III 1994 r. z inicjatywy Związku Leśników Polskich w RP odbyło się spotkanie dyrektora generalnego LP, Janusza Dawidziuka, posła Piotra Kozłowskiego i przewodniczącego Jerzego Przybylskiego z wiceministrem finansów, Witoldem Modzelewskim, w sprawie oddłużenia Lasów Państwowych z należności wobec budżetu na kwotę 130 mld zł z tytułu „popiwku”. Ustalono, że Lasy Państwowe zostaną oddłużone i przystąpią do negocjacji z Izbą Skarbową w sprawie ustalenia sposobu kształtowania wynagrodzeń. Ostatecznie Lasy Państwowe uzyskały zwolnienie z „popiwku” na kwotę 60 mld zł.

Związek Leśników Polskich w RP przedstawiał się 30 X 1994 r. następująco: 14 organizacji regionalnych i okręgowych w Białymstoku, Olsztynie, Krakowie, Łodzi, Krośnie, Wrocławiu, Katowicach, Poznaniu, Szczecinku, Toruniu, Warszawie, Zielonej Górze, Szczecinie, Radomiu oraz w BULiGL i parkach narodowych; dwa Komitety Założycielskie w Lublinie i Gdańsku; 12 tysięcy członków w 280 organizacjach zakładowych.

Obradujący w dniach 18–19 XI 1994 r. w Jedlni Letnisku Zjazd Sprawozdawczy ZLPwRP wezwał w swoich uchwałach m.in. dyrektora generalnego LP do pilnego podjęcia prac związanych z tworzeniem nowego układu zbiorowego pracy oraz zniesienia podziału pracowników na Służbę Leśną i pracowników poza służbą.

Związek występował do Ministra Pracy i Polityki Społecznej w listopadzie 1994 r. o obniżenie wieku emerytalnego terenowych pracowników Lasów Państwowych do 55 lat dla kobiet, do 60 lat dla mężczyzn, w tym do 55 lat dla drwali. W styczniu 1995 r. przesłano wystąpienie do Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w sprawie umieszczenia chorób gastrycznych i reumatycznych w wykazie chorób zawodowych oraz objęcia pracowników leśnictwa szczepieniami ochronnymi przeciwko pokleszczowemu zapaleniu opon mózgowych oraz badaniami okresowymi w zakresie wczesnego wykrywania boreliozy.

Według danych Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, w I kwartale 1995 r. płace w LP po raz pierwszy od 1981 r. przekroczyły średnią krajową.

Na Zjeździe Sprawozdawczym w dniach 29–30 III 1996 r. w Jantarze przedstawiono stan organizacyjny Związku Leśników Polskich w RP na dzień 28 II 1996 r. Działało 14 Rad Okręgowych i Regionalnych, dwie dal-sze złożyły dokumenty rejestracyjne w sądach. Ponadto funkcjonowały ZLP Parków Narodowych i ZLP BULiGL. Liczba członków zmniejszyła się do 11 tysięcy, zrzeszonych w 281 organizacjach (liczba pracowników zatrudnionych w tym samym czasie w Lasach Państwowych zmalała do 64 718).

W styczniowo-lutowym numerze „Leśnika” z 1997 r. Związek Leśników Polskich w RP zaprezentował swój projekt układu zbiorowego pracy dla pracowników Lasów Państwowych, ponieważ prace nad układem, trwające od roku 1995, do stycznia 1997 r. nie przyniosły ostatecznych rozstrzygnięć.

W dniach 24–26 IV 1997 r. obradował w Warszawie V Kongres Leśników Polskich. Czynny w nim udział wzięli członkowie ZLPwRP (ryc. 3 i 4). W życzeniach skierowanych do uczestników Kongresu przewodniczący Związku Leśników Polskich napisał: „Leśnictwo polskie stanęło na przelomie wieków przed wyzwaniem wynikającymi ze zmiany ustroju politycznego państwa, zmian w systemie wartości i mentalności społeczeństwa. Go-

Ryc. 3. Rok 1997, Warszawa. Członkowie Rady Krajowej ZLPwRP, uczestnicy V Kongresu Leśników Polskich (fot. archiwum)

Ryc. 4. Rok 1997, Warszawa. Obrady V Kongresu Leśników Polskich w Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki (fot. W. Milewski)

spodarka rynkowa, z jednej strony, i pożądane przez społeczeństwo zmiany w dotychczasowym sposobie gospodarowania w lasach, z drugiej, stawiają kadrom leśnictwa bardzo wysokie wymagania. Mając to na uwadze, Związek Leśników Polskich ma nadzieję, że w trakcie obrad Kongresu zostanie podjęty wątek poziomu zatrudnienia i płac pracowników leśnictwa oraz optymalnego modelu organizacyjnego Lasów Państwowych”.

W dniach 12–14 XI 1997 r. obradował w Jedlni Letnisku II Zjazd Sprawozdawczo-Wyborczy ZLPwRP, w którym wzięło udział 123 delegatów (ryc. 5). W sprawozdaniu ustępującej Rady Krajowej przedstawiono następujący stan zorganizowania związku na dzień 31 X 1997 r. – 10 330 członków zrzeszonych w 295 organizacjach zakładowych oraz 16 Rad Okręgowych (Regionalnych), ZLP Parków Narodowych i ZLP BULiGL. Zatrudnienie w Lasach Państwowych zmalało do 41 078 osób.

W wyniku wyborów, przewodniczącym związku został ponownie Jerzy Przybylski. Na wiceprzewodniczących wybrano Grażynę Rychlewską, Jerzego Miliszewskiego i Andrzeja Macewicza. Członkami Prezydium Rady Krajowej zostali: Henryk Chabowski, Janusz Dudka, Paweł Kania, Stefan Krejmer, Piotr Kozłowski, Andrzej Olszewski, Edward Paterek, Bronisław Sasin i Józef Stec.

Ryc. 5. Rok 1997, Jedlnia Letnisko. Delegaci na II Zjazd ZLPwRP (fot. M. Andrzejczyk)

Zjazd podjął m.in. uchwały dotyczące:

- zachowania i wzmocnienia dotychczasowych struktur organizacyjnych Lasów Państwowych,
- przyspieszenia prac nad ponadzakładowym układem zbiorowym pracy,
- utrzymania realnego wzrostu płac w Lasach Państwowych i parkach narodowych,
- wyrównania płac pracowników parków narodowych do poziomu płac w Lasach Państwowych,
- zawarcia umów na dodatkowe ubezpieczenia pracowników Lasów Państwowych i parków narodowych,
- podporządkowania Banku Genów w Kostrzycy i Ośrodka Rozwojowo-Wdrożeniowego LP w Bedoniu bezpośrednio dyrektorowi generalnemu Lasów Państwowych.

10 III 1998 r. odbyło się posiedzenie Komitetu Założycielskiego Ruchu Obrony Lasów Polskich, organizacji społecznej zainicjowanej na konferencji w Warszawie w dniu 6 I 1997 r. przez prof. Stefana Arbatowskiego, powołanej do obrony Lasów Państwowych przed reprivatyzacją i prywatyzacją. Komitet Założycielski wezwał do wzmocnienia akcji zbierania podpisów przeciw zwrotowi lasów w naturze. Związek Leśników Polskich w RP włączył się bardzo aktywnie do akcji zbierania podpisów, w składzie zaś Komitetu Założycielskiego znaleźli się jego przedstawiciele.

W dniu 26 III 1998 r. ukazało się długo oczekiwane rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej, podnoszące do 1500 km miesięczny limit jazu lokalnych dla Służby Leśnej. 9 IV 1998 r. Minister OŚZNiL wydał rozporządzenie w sprawie zasad i trybu sprzedaży nieprzydatnych mieszkań, co było spełnieniem jednego z postulatów ZLPwRP.

1 VI 1998 r. wszedł w życie Ponadzakładowy Układ Zbiorowy Pracy dla Pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe. Znalazły się w nim również zapisy z projektu ZLP z lutego 1997 r. Związek Leśników Polskich w RP zaproponował także włączenie do protokołu ustaleń zapisu o wprowadzeniu zryczałtowanych diet strażników leśnych do płac zasadniczych.

W dniu 24 IV 1998 r. Związek Leśników Polskich Parków Narodowych wszedł w spór zbiorowy z Rządem RP, ograniczony w sierpniu 1998 r. do resortów: Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Finansów oraz Pracy i Polityki Społecznej, w sprawie podwyżek płac i przyznawania innych świadczeń pracownikom parków narodowych.

20 XI 1998 r. odbył się Zjazd Sprawozdawczy Związku, który podjął 11 uchwał, w tym dotyczących wprowadzenia w Lasach Państwowych i parkach narodowych III filaru ubezpieczeń emerytalnych, uzyskania 3-procentowego realnego przyrostu płac w LP, włączenia do płac zasadniczych po-

lowy diet zryczałtowanych dla strażników leśnych. Liczebność związku wynosiła w dniu 1 I 1998 r. 9697 członków, zrzeszonych w 297 zakładowych organizacjach związkowych. Zatrudnienie w Lasach Państwowych zmniejszyło się w roku 1998 do 36 727 osób.

12 XII 1998 r. powołany został Komitet Referendalny pod przewodnictwem posła Stanisława Żelichowskiego w sprawach prywatyzacji i reprivatyzacji Lasów Państwowych. W składzie komitetu znalazł się m.in. przewodniczący Związku Leśników Polskich w RP.

W dniu 12 III 1999 r. ZLPwRP wystąpił do Ministra OŚZNiL o dokonanie zmian w rozporządzeniu Ministra OŚZNiL w sprawie szczegółowych zasad i trybu sprzedaży lokali i gruntów z budynkami mieszkalnymi w budowie, umożliwiającą sprzedaż mieszkań również pracownikom zatrudnionym na stanowiskach Służby Leśnej, którym przysługuje bezpłatne mieszkanie.

20 I 2000 r. delegacja Komitetu Referendalnego z przewodniczącym ZLPwRP złożyła na ręce Marszałka Sejmu, Macieja Płażyńskiego, 556 tysięcy podpisów zebranych pod wnioskiem o przeprowadzenie referendum w sprawie prywatyzacji i reprivatyzacji Lasów Państwowych (ryc. 6). Duży udział w zbieraniu podpisów miały Ruch Obrony Lasów Polskich i Związek Leśników Polskich w RP, którego członkowie wykazali olbrzymie zaangażowanie.

Ryc. 6. Rok 2000. Konferencja prasowa Komitetu Referendalnego przed przekazaniem Marszałkowi Sejmu 556 tys. podpisów. Od lewej: poseł Stanisław Żelichowski, prof. Stefan Arbatowski – honorowy przewodniczący ROLP, Tadeusz Chodnik – przewodniczący ROLP, Jerzy Przybylski – przewodniczący ZLPwRP (fot. J. Gałąjda)

Ryc. 7. Rok 1999. Przewodniczący Jerzy Przybylski odznacza 104-letniego Ludwika Konarskiego odznaką „Zasłużony dla Leśników Polskich” (fot. M. Brzozowski)

gażowanie. Jednocześnie złożono 408 tysięcy podpisów zebranych przez Ruch Obrony Lasów Polskich i Związek Leśników Polskich pod protestem przeciwko prywatyzacji i reprivatyzacji Lasów Państwowych.

Zjazd Sprawozdawczy ZLPwRP odbył się w dniach 24–25 III 2000 r. Wzięło w nim udział 113 delegatów. W połowie marca 2000 r. związek liczył 10 044 członków zrzeszonych w 326 organizacjach zakładowych. Działało 16 Rad Okręgowych (Regionalnych), Związek Leśników Polskich Parków Narodowych, Związek Leśników Polskich BULiGL. Zatrudnienie w Lasach Państwowych zmalało w 2000 r. do 33 164 osób.

Zjazd przyjął cztery stanowiska, pięć uchwał i 13 wniosków, w tym stanowisko w sprawie utrzymania dotychczasowego statusu PGL Lasy Państwowe, zapewnienia 3-procentowego realnego wzrostu płac, uruchomienia III filaru ubezpieczeń. Nadał 104-letniemu leśnikowi, Ludwikowi Konarskiemu, tytuł Honorowego Członka Związku Leśników Polskich w RP (ryc. 7).

W dniu 26 V 2000 r. odbyło się w Sejmie głosowanie nad obywatelskim wnioskiem w sprawie referendum dotyczącym reprivatyzacji i prywatyzacji Lasów Państwowych. Za przyjęciem wniosku opowiedziało się 180 posłów, przeciw było 217, wstrzymało się od głosu – 8. Wniosek o referendum został odrzucony. Ponad 500 tysięcy podpisów okazało się zbyt słabym argumentem dla Sejmu.

Dnia 6 VI 2000 r. Minister Środowiska podpisał znowelizowane rozporządzenie w sprawie stanowisk, wymagań kwalifikacyjnych, zasad wynagradzania i stopni służbowych Służby Leśnej, które weszło w życie z dniem 13 VII 2000 r. Został tym samym zrealizowany wniosek ZLPwRP o podniesienie wynagrodzenia pracowników w najniższych kategoriach szeregowania.

Ryc. 8. Rok 2001. Uroczyste podpisanie Ponadzakładowego Układu Zbiorowego Pracy dla Pracowników Parków Narodowych. Stoi Minister Środowiska Antoni Tokarczuk (fot. P. Pukos)

24 VIII 2000 r. Związek Leśników Polskich w RP wystąpił do Dyrekcji Generalnej LP z wnioskiem o wszczęcie negocjacji w sprawie nowelizacji Ponadzakładowego Układu Zbiorowego Pracy. Zaproponowane zmiany to m.in. przyznanie urlopu dla poratowania zdrowia pracownikom spoza Służby Leśnej i przywrócenie nagród jubileuszowych za 45 lat pracy. W grudniu 2000 r. został podpisany protokół nr 4 uwzględniający większość wniosków ZLPwRP.

19 II 2001 r. po długich, trwających sześć lat negocjacjach podpisano PUZP dla Pracowników Parków Narodowych (ryc. 8). Wielki udział w osiągnięciu porozumienia miał ZLP Parków Narodowych pod przewodnictwem Piotra Kozłowskiego.

W dniach 22–23 II 2001 r. obradował w Jedlni Letnisku Zjazd Sprawozdawczy Delegatów Związku Leśników Polskich w RP. Gościem zjazdu był dyrektor generalny LP, Konrad Tomaszewski. W dniu 15 II 2001 r. związek liczył 10 080 członków, zrzeszonych w 333 organizacjach zakładowych. Organizacji regionalnych było tyle samo, co przed rokiem – 16. Liczba zatrudnionych w Lasach Państwowych nadal się zmniejszała i w 2001 r. wynosiła 32 294 osoby. Wśród trzech stanowisk i 14 uchwał przyjętych przez zjazd szczególną uwagę, w związku z obserwowanym załamaniem się rynku drzewnego, zwracała uchwała dotycząca konieczności uproszczenia i złagodzenia przepisów regulujących sprzedaż drewna.

Od dnia 15 I 2002 r. dyrektor generalny LP, Janusz Dawidziuk, rozpoczął negocjacje ze związkami zawodowymi na temat konieczności zaoszczędzenia w 2002 r. 60 mln zł na świadczeniach i wynagrodzeniach pracowniczych w związku ze stratą, którą Lasy Państwowe poniosły w 2001 r. w wysokości około 80 mln zł, i utrzymującą się nadal złą koniunkturą na rynku drzewnym. Szukając oszczędności, ZLPwRP wskazał m.in. na konieczność ograniczenia liczby samochodów służbowych oraz odejście od znakowania drzew dorodnych.

25 marca 2002 r. w Sękocinie podpisany został protokół dodatkowy nr 6 do PUZP w związku z działaniami prooszczędnościowymi DGLP. Porozumienie w tej sprawie zawarto pomiędzy dyrektorem generalnym Lasów Państwowych i centralami związkowymi, w tym ZLPwRP. Ograniczono m.in. wysokość nagród jubileuszowych, nagrody rocznej oraz zrezygnowano z automatycznej waloryzacji stawki wyjściowej i 1,5-procentowego dodatku za staż pracy. Działania te miały ograniczyć liczbę pracowników zwalnianych z pracy.

W dniach 8–9 XI 2002 r. odbył się w Jedlni Letnisku III Zjazd Związku Leśników Polskich w RP (ryc. 9). Wzięło w nim udział 126 delegatów.

Wybrano nowe władze związku. Przewodniczącym został ponownie Jerzy Przybylski. Wiceprzewodniczącymi zostali: Paweł Kania, Stefan Krejmer, Jerzy Miliszewski i Bronisław Sasin.

W dniu 1 I 2002 r. związek liczył 10 023 członków, skupionych w 334 organizacjach zakładowych. Zjazd przyjął 14 uchwał i cztery stanowiska, w tym dotyczące utrzymania dotychczasowej struktury organizacyjnej Lasów Państwowych, ustalenia rekompensat dla osób zwalnianych z pracy w związku z restrukturyzacją zatrudnienia, znowelizowania zarządzenia

Ryc. 9. Rok 2002, Jedlnia Letnisko. Prezydium III Zjazdu ZLPwRP. Od lewej: wiceprzewodniczący ZLPwRP Bronisław Sasin, Główny Konserwator Przyrody prof. Ewa Symonides, dyrektor generalny LP Janusz Dawidziuk (stoi), przewodniczący ZLPwRP Jerzy Przybylski, dyrektor Krajowego Zarządu Parków Narodowych Arkadiusz Nowicki, dyrektor RDLP w Radomiu Adam Wasiak (fot. M. Andrzejczyk)

Ryc. 10. Rok 2002, Jedlnia Letnisko. Członkowie ZLPwRP uhonorowani odznaczeniami państwowymi. Od lewej: Henryk Chabowski, Stefan Krejmer, Jerzy Miliszewski, Edward Paterek, Bronisław Sasin, Jerzy Ślusarczyk (Krzyże Kawalerskie), Krzysztof Jankowski, Michał Matkowski, Jan Osman (Złote Krzyże Zasługi) (fot. M. Andrzejczyk)

nr 63 o zakazie konkurencji, obniżenia wieku emerytalnego pracowników terenowych, stworzenia nowych zasad płacowych w parkach narodowych.

10 I 2003 r. Prezydium Rady Krajowej ZLPwRP przyjęło stanowisko w sprawie tzw. Raportu Majchrzaka¹. W stanowisku zwraca się uwagę na nieuwzględnienie przy ustalaniu wartości współczynników dla jednostek szeregu ważnych parametrów lub też nadmierną przewagę innych. W konkluzji zaprotestowano przeciwko pośpieszemu wdrażaniu wniosków z raportu przez kierowników wielu jednostek, co wiązało się z pochopnymi, nieuzasadnionymi zwolnieniami pracowników.

Dnia 22 I 2003 r. zostało zawarte porozumienie pomiędzy Krajową Sekcją Pracowników Leśnictwa i Sekcją Krajową Pracowników Technicznych Leśnictwa NSZZ „Solidarność”, Radą Krajową Związku Leśników Polskich w RP i Krajową Sekcją Pracowników Leśnictwa i Ochrony Środowiska Związku Zawodowego „Budowlani” z dyrektorem generalnym Lasów Państwowych, Januszem Dawidziukiem. W porozumieniu ustalono odprawę

¹ Raport o stanie zatrudnienia, wielkości nadleśnictw, leśnictw i stopnia trudności prac wykonała grupa zadaniowa pod przewodnictwem G. Majchrzaka, powołana przez DGLP w celu rozpoznania potrzeby restrukturyzacji Lasów Państwowych.

pieniężną w wysokości 20 000 zł, przyznawaną pracownikom zwalnianym z pracy, którzy nie mają uprawnień do emerytury, renty lub świadczenia przedemerytalnego. Podpisany został również protokół dodatkowy nr 8 do PUZP, w którym przyznano prawo do jednorazowej odprawy pieniężnej w wysokości 300% wynagrodzenia miesięcznego pracownikom zwalnianym z pracy, spełniającym warunki do otrzymania świadczenia przedemerytalnego.

21 II 2003 r. odbył się Zjazd Założycielski Związku Leśników Polskich Regionu Piłskiego. W skład Regionu Piłskiego weszło 13 organizacji zakładowych. Na przewodniczącego wybrano Włodzimierza Wojtczaka.

27 maja 2003 r. związek wystąpił do dyrektora generalnego LP o podniesienie ryczałtów na rozjazdy leśniczym i podleśniczym średnio o 200 km w związku z poprawą sytuacji finansowej LP. Wniosek spotkał się z pozytywnym odzewem.

W dniu 14 VI 2003 r. Rada Krajowa ZLPwRP przyjęła stanowisko sprzeciwiające się dalszej likwidacji nadleśnictw oraz zwalnianiu pracowników ponad uzgodnienia zawarte w Regionalnych Programach Restrukturyzacji.

11 XII 2003 r. Rada Krajowa Związku podjęła uchwałę dotyczącą odwołania ze stanowiska Głównego Konserwatora Przyrody prof. Ewy Symonides ze względu „na zaniechanie wszelkich działań na rzecz pracowników parków narodowych oraz nieliczenia się z opinią leśników i brak konsultacji z samorządami i gospodarzami terenu przy ustalaniu powierzchni leśnych obejmowanych siecią Natura 2000”.

W dniu 29 I 2004 r. ZLPwRP wystąpił do premiera Leszka Millera w sprawie zniesienia podatku od ryczałtów samochodowych na rozjazdy lokalne. Wystąpienie w tej sprawie skierowano również do Ministra Środowiska, który interweniował u Ministra Finansów. Kolejne wystąpienie w tej sprawie ZLPwRP skierował do przewodniczącego Komisji Budżetowej Sejmu. Efektem tych działań była zmiana ustawy i zwolnienie Służby Leśnej z podatku od ryczałtów na rozjazdy.

ZLPwRP interweniował również u premiera w sprawie nieobejmowania Lasów Państwowych ustawą o zamówieniach publicznych, jednak bezskutecznie. W związku z tym wystąpił latem 2004 r. do marszałków Sejmu i Senatu z wnioskiem o nowelizację ustawy „Prawo zamówień publicznych” i wyłączenie z ustawy prac typowo leśnych.

W dniach 20–21 II 2004 r. odbył się w Krynicy Zjazd Sprawozdawczy Związku Leśników Polskich w RP. Wzięło w nim udział 109 delegatów. Tytuł Honorowego Członka Związku zjazd przyznał Janowi Grzesiakowi.

Liczba członków w dniu 1 I 2004 r. wynosiła 9543, zrzeszonych w 349 organizacjach zakładowych. Działało 17 organizacji regionalnych i okręgowych oraz ZLP Parków Narodowych i ZLP w BULiGL w Przemysłu, In-

stytucie Badawczym Leśnictwa i Dyrekcji Generalnej LP. Spadek liczebności związku wynikał ze zwolnień z pracy, które objęły w latach 2002 i 2003 ponad 5000 pracowników Lasów Państwowych. Zatrudnienie w LP zmalało w roku 2003 do 26 914 osób. Tzw. procent uzwiązkowienia w odniesieniu do ZLPwRP, działającego w Lasach Państwowych, wyniósł w 2003 r. 34%.

Zjazd przyjął 11 uchwał, trzy stanowiska i cztery wnioski dotyczące m.in. utrzymania obecnej struktury organizacyjnej LP, art. 35 ustawy o lasach, mówiącego o zmianie nawiązania stosunku pracy z powołania na zatrudnienie na stanowiskach Służby Leśnej.

6 IV 2004 r. ZLPwRP wystąpił do wszystkich liczących się partii politycznych z wnioskiem o przedstawienie ich programów lub stanowisk dotyczących leśnictwa i Lasów Państwowych. Swoje stanowiska nadesłały PSL, Platforma Obywatelska, Prawo i Sprawiedliwość, Sojusz Lewicy Demokratycznej i Unia Pracy. Wszystkie partie podkreślały konieczność zachowania państwowej własności lasów polskich i utrzymania PGL Lasy Państwowe.

10.1.4.2. Spotkania z władzami

Przedstawiciele Związku Leśników Polskich w RP odbyli w latach 1994–2003 szereg spotkań z władzami państwowymi w celu przedstawienia postulatów związku.

W dniu 17 VI 1994 r. odbyło się spotkanie z premierem Waldemarem Pawlakiem. Związek przedłożył swoje postulaty, w tym m.in. dotyczące wydania nowego rozporządzenia definiującego kłeskę żywiolową, ustalenia dla Lasów Państwowych odrębnych zasad rozliczania się z „popiwku” i udzielenia przez Ministerstwo Finansów pozytywnej odpowiedzi Lasom Państwowym na wniosek o umorzenie „popiwku” z lat 1993 i 1994, wprowadzenia pod obrady Sejmu nowelizacji ustawy o lasach jako projektu rządowego, zmiany sposobu finansowania parków narodowych, konieczności zagwarantowania środków budżetowych na nowe parki, ustalenia w nowelizowanej ustawie o lasach zasad sprzedaży mieszkań w LP, takich jak np. w PGR, oraz wydania przepisów o podwyższeniu ryczałtów na samochody prywatne używane do celów służbowych. W efekcie uzyskano m.in. szybką ścieżkę legislacyjną dla nowelizowanej ustawy o lasach oraz włączenie do noweli ustawy artykułu o preferencyjnej sprzedaży mieszkań pracownikom Lasów Państwowych.

Kolejne spotkania odbyły się z wicepremierami Romanem Jagielińskim i Jarosławem Kalinowskim, trzema kolejnymi Ministrami Ochrony Środowiska oraz szefem Kancelarii Premiera. W trakcie tych spotkań kierownictwo

związku zabiegało o przyjęcie przez rząd rozwiązań korzystnych dla pracowników Lasów Państwowych i parków narodowych:

- podniesienia limitu przejazdów dla samochodów prywatnych używanych do celów służbowych z 500 do 1500 km,
- uzyskania dodatkowych środków budżetowych na podwyżki płac pracowników parków narodowych i podpisania układu zbiorowego pracy,
- znowelizowania rozporządzenia w sprawie szczegółowych zasad sprzedaży lokali i gruntów z budynkami w budowie,
- znowelizowania rozporządzenia w sprawie stanowisk, wymagań kwalifikacyjnych Służby Leśnej.

W dniu 12 V 2003 r. odbyło się spotkanie pięcioosobowej delegacji ZLPwRP z szefem Kancelarii Prezydenta RP, minister Jolantą Szymanek-De-resz. Głównym tematem spotkania było przedstawienie sposobu wprowadzenia programu sieci Natura 2000 i przedłożenie protestu ZLPwRP w tej sprawie. Zaskoczeniem dla pani minister był fakt, że program Natura 2000 jest wprowadzany bez konsultacji społecznych. Minister zobowiązała się podjąć działania zmierzające do zmiany tego stanu rzeczy. Efektem spotkania i innych działań (m.in. Ruchu Obrony Lasów Polskich) była zmiana polityki Ministerstwa Środowiska i rozpoczęcie konsultacji z samorządami i przedstawicielami Lasów Państwowych.

Ryc. 11. Rok 2000. Leśnicy z wizytą u Prezydenta RP (fot. M. Andrzejczyk)

10.1.4.3. Stanowiska i memoranda ZLPwRP

W sierpniu 1994 r. Związek Leśników Polskich w RP wystąpił do Ministra Sprawiedliwości z wnioskiem o zobowiązanie prokuratorów i sądów do skazywania sprawców kradzieży drewna, a nie, jak było to powszechnie stosowane, umarzania tych spraw. Minister przekazał w tej sprawie wytyczne prokuratorom apelacyjnym.

27 II 1995 r. Związek Leśników Polskich ogłosił swoje stanowisko w sprawie powiększenia zasięgu Białowieskiego Parku Narodowego, ogólnie rzecz biorąc sprzeciwiające się takiemu zamiarowi, a w roku 2000 przyjął kolejne stanowisko dotyczące uzyskania dla całej Puszczy Białowieskiej statusu rezerwatu biosfery.

W sierpniu 1995 r. ZLPwRP przedstawił stanowisko w sprawie reformy ubezpieczeń społecznych, w którym opowiedział się m.in. za wprowadzeniem renty państwowej, waloryzacją emerytur i rent zapewniającą stałą siłę nabywczą, możliwością dodatkowego, nieograniczonego zarobkowania przez emerytów (od 1 I 1999 r. emeryci uzyskali prawo do nieograniczonego, dodatkowego zarobkowania).

W dniu 8 XI 1995 r. związek wystąpił do premiera Józefa Oleksego z protestem przeciwko opodatkowaniu lasów ochronnych w zarządzie Lasów Państwowych i lasów parków narodowych. 11 IX 1997 r. wydał oświadczenie, w którym zaprotestował przeciwko nagonce prowadzonej przez media przeciwko środowisku leśników.

28 I 1999 r., w związku z zamiarami posłów AWS przeprowadzenia uwłaszczenia kosztem Lasów Państwowych, ZLPwRP opublikował swoje stanowisko, w którym zaprotestował „przeciwko pomysłowi uwłaszczenia społeczeństwa poprzez utworzenie spółki akcyjnej Lasy Państwowe”, kierując je do prezydenta, premiera, marszałków Sejmu i Senatu.

W marcu i kwietniu 1999 r. zostały opublikowane apele Komitetu Referendalnego, Ruchu Obrony Lasów Polskich oraz Związku Leśników Polskich w RP o zbieranie podpisów pod wnioskiem o przeprowadzenie referendum w sprawie prywatyzacji i reprivatyzacji lasów.

8 III 1999 r. ZLPwRP wystąpił do Ministra OŚZNiL o podjęcie starań o zwiększenie środków dla starostw na odpłatne sprawowanie nadzoru przez Lasy Państwowe nad lasami niepaństwowymi (jak wynika z informacji Ministerstwa OŚZNiL, w 1998 r. wydatki LP na ten cel starostowie pokryli w 77,6%).

25 VIII 1999 r. ZLPwRP wystąpił z protestem skierowanym na ręce prezydenta i premiera przeciwko decyzji rządu o utworzeniu spółki akcyjnej opartej na Lasach Państwowych.

W dniu 18 X 1999 r. Związek Leśników Polskich w RP skierował protest do premiera Jerzego Buzka przeciwko odwołaniu ze stanowiska ministra Jana Szyszki, upatrując w tym działaniu usunięcie „przeszkody” na drodze do prywatyzacji Lasów Państwowych.

1 grudnia tego samego roku związek wystąpił do premiera Jerzego Buzka z protestem przeciwko ustalonemu przez Komisję Trójstronną wskaźnikowi wzrostu płac na poziomie 6,8% jako zbyt niskiemu, nie zapewniającemu 2-procentowego realnego wzrostu płac w sferze budżetowej.

16 III 2000 r. związek zaprotestował przeciwko projektowi ustawy o Fundacji „Zakłady Kórnickie” w związku z zamiarem przejęcia 3800 ha lasów państwowych z Nadleśnictwa Babki.

W dniu 23 V 2001 r. ZLPwRP wystąpił do premiera, ministra środowiska i dyrektora generalnego Lasów Państwowych z pismami w sprawie udzielenia pomocy i podjęcia kroków sprzyjających przedsiębiorstwom przemyśłu drzewnego w związku z wyraźną zapaścią rynku drzewnego w kraju.

Dwa dni później związek skierował do Marszałka Sejmu postulat pilnego wprowadzenia pod obrady Sejmu projektu ustawy o zachowaniu narodowego charakteru zasobów naturalnych Polski, zgłoszonego z inicjatywy obywatelskiej, firmowanego przez Jana Podmaskiego. Leśnicy zebrali pod projektem tej ustawy około 200 tysięcy podpisów przy czynnej pomocy członków Związku Leśników Polskich.

17 VI 2003 r. ZLPwRP wystąpił do premiera Leszka Millera z protestem przeciwko pomysłowi obciążenia PGL Lasy Państwowe dodatkowymi podatkami, z kolei 24 VI zaprotestował przeciwko włączeniu Lasów Państwowych do sektora finansów publicznych. Obydwa wystąpienia przyczyniły się do utrzymania dotychczasowych rozwiązań.

10.1.4.4. Działalność opiniodawcza przy tworzeniu prawa i poradnictwo prawne

Związek Leśników Polskich w RP opiniował w latach 1992–2004 projekty 12 ustaw i ponad 100 rozporządzeń przygotowanych przez Ministerstwo Środowiska. Uczestniczył w latach 2003 i 2004 w pracach nad krajowymi standardami w systemach certyfikacji lasów FSC i PEFC.

Udzielono kilkudziesięciu porad prawnych pracownikom Lasów Państwowych dotyczących nagród jubileuszowych, prawa do wcześniejszej emerytury itp.

10.1.4.5. Działalność wydawnicza

Od sierpnia 1993 r. Związek Leśników Polskich w RP wydaje miesięczny biuletyn „Leśnik”, w którym prezentowane są wszystkie działania związku. Nakład jednorazowy wynosi 1800 egzemplarzy. Do września 2004 r. ukazało się 100 kolejnych numerów. Ponadto w roku 2003 wydano w nakładzie 500 egzemplarzy broszurkę „85 lat Związku Leśników Polskich w RP”. Z okazji 85-lecia związku wybito medal w nakładzie 200 szt.

10.1.4.6. Działalność pomocowa

Związek Leśników Polskich w RP zajmuje się także udzielaniem pomocy osobom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej spowodowanej ciężką chorobą lub klęskami żywiołowymi. W roku 1997 leśnikom powodziarom z okolic Wrocławia przekazano ponad 26 tysięcy zł, a w 2002 r. czeskim leśnikom powodziarom – 7 tys. zł. Udzielono również zapomóg na kwotę około 100 tys. zł. ZLPwRP ufundował ponadto stypendium dla ucznia technikum leśnego.

10.1.4.7. Działalność turystyczna i sportowa

W tej dziedzinie poczesne miejsce zajęły Ogólnopolskie Rajdy Leśników i Szachowe Mistrzostwa Polski Leśników, zapoczątkowane w Jantarze, a następnie rozgrywane w Krynicy.

Ogółem w latach 1993–2004 odbyło się 12 rajdów (V–XVI), które prowadziły kolejno: przez Bieszczady, Góry Świętokrzyskie, Bory Tucholskie, Pieniny, szlakami Jaćwingów, przez Masyw Śnieżnika, szlakiem Hubala-Dobrzańskiego w środkowej Polsce, szlakami wilka w Bieszczadach, śladami wikingów na Pomorzu Zachodnim, szlakami Beskidów Zachodnich – u źródeł Wisły, przez lasy lubuskie (ryc. 12). Liczba uczestników rajdów stale wzrastała, od około 100 w roku 1993 do 1320 w 2004 r. Wielki wkład w organizację poszczególnych rajdów wnosili miejscowi leśnicy oraz przewodniczący okręgów i regionów Związku Leśników Polskich. Szczególnie wyróżnili się: Krystyna Sowa, Józef Stec, Zdzisław Nowocień, Henryk Chabowski, Paweł Kania, Bronisław Sasin, Włodzimierz Wolny, Leon Mijał, Mariusz Rosik, Grzegorz Sobotka, Stanisław Borkowski i Lech Kołdyka.

Systematycznie rozgrywane były turnieje szachowe. W latach 1993–2004 odbyło się 11 edycji Mistrzostw Polski Leśników (II–XII), których trofeum był Puchar Przewodniczącego Związku Leśników Polskich. Najlepszym leśnikiem-szachistą okazał się Dariusz Rymaszewski z Nadleśnictwa Świeradów (ryc. 13), który wygrał ośmiokrotnie (trzy razy zwyciężali indywidual-

Ryc. 12. Rok 2003, Ustroń. Zakończenie XV Ogólnopolskiego Rajdu Leśników
(fot. M. Andrzejczyk)

Ryc. 13. Rok 1994, Jantar. II Mistrzostwa Szachowe Leśników. Od lewej: Dariusz Rymaszewski, dyr. Jan Szramka, przewodniczący ZLPwRP Jerzy Przybylski, Wiesław Wańkiewicz
(fot. A. Iller)

Ryc. 14. Rok 1999, Kraków. Spartakiada krakowskiej RDLP, zorganizowana przez Region Małopolski ZLPwRP (fot. K. Sowa)

nie leśnicy węgierscy, których reprezentacja uczestniczy w mistrzostwach od 1998 r.). Również polscy leśnicy-szachiści startują od 1998 r. w spartakiadach leśników węgierskich.

Zawody sportowe organizują też regionalne i okręgowe organizacje ZLPwRP. Regiony radomski i olsztyński od kilku lat są organizatorami Mistrzostw Regionów w Piłce Nożnej. Region Małopolska w Krakowie od 1995 r. urządza spartakiadę, w której biorą udział przedstawiciele prawie wszystkich nadleśnictw z RDLP Kraków, a od roku 2002 także leśnicy z Węgier (ryc. 14). Wielkopolski Związek Leśników Polskich organizuje turniej tenisa stołowego, wiele regionów lub okręgów – Mistrzostwa Strzeleckie (Szczecinek, Łódź, Warszawa). Okręg Zielonogórski ZLPwRP przeprowadza od wielu lat rozgrywki sportowe w kilku dyscyplinach o Puchar Przewodniczącego Okręgu Związku Leśników Polskich. Wiele imprez sportowych organizują również organizacje zakładowe ZLPwRP.

10.1.4.8. Działalność kulturalna

W latach 1994, 1999 i 2003 Związek Leśników Polskich Parków Narodowych zorganizował trzy konkursy plastyczne pod hasłem: „Przyroda Ojczy-
sta i jej ochrona”, na które wpłynęło około 60 tysięcy prac wykonanych

przez osoby w wieku od czterech do 64 lat. Efekty konkursu prezentowano na wystawie w obiektach Sejmu RP; wyróżniały się szczególnie prace dzieci ze Szkoły Podstawowej w Słobótce (powiat sokólski). Wielki wkład w organizację konkursu wniósł Piotr Kozłowski. Związek wspierał także wydanie tomiku wierszy poety-leśnika.

10.1.4.9. Współpraca międzynarodowa

W latach 1994–2004 bardzo intensywnie przebiegała współpraca międzynarodowa Związku Leśników Polskich w RP z pokrewnymi organizacjami leśnymi. Partnerami spotkań byli leśnicy ze Związku Zawodowego „Las – Drewno – Woda” ze Słowacji (Krynica 1994, Słowacja 2003, Krynica 2003), Związku Zawodowego Pracowników Leśnych Szwecji (Szwecja 1994), Związku Zawodowego Leśników Węgierskich (Zalaewelo 1996, Budapeszt 2000, Balaton 2000, Zakopane 2000) i Związku Zawodowego „Las – Drewno – Woda” z Czech (Frydek Miśtek 2000) oraz leśnicy ukraińscy ze Stanisławowa (Krynica 2003).

Odbывały się także spotkania i wymiana poglądów w szerszych, międzynarodowych gremiach leśników. Takie m.in. spotkanie leśników Słowacji, Polski i Węgier zorganizowano w 1995 r. w Bardejowie.

Ryc. 15. Rok 2001, Jedlnia Letnisko. Uczestnicy konferencji na temat certyfikacji lasów (fot. M. Andrzejczyk)

Bardzo ważnym wydarzeniem było przyjęcie w roku 1998 Związku Leśników Polskich w RP do Międzynarodowej Federacji Związków Zawodowych IFBWW w Genewie, co zaowocowało wkrótce organizacją seminarium tej federacji w Polsce (21–23 II 2000 r.), poświęconemu prawu pracy w krajach Unii Europejskiej. ZLPwRP był reprezentowany przez dziewięciu uczestników.

W dniach 19–21 III 2001 r. w Jedlni Letnisku odbyło się seminarium zorganizowane przez Międzynarodową Federację Pracowników Budownictwa, Przemysłów Drzewnych i Leśnictwa w Genewie oraz przez Związek Leśników Polskich w RP, poświęcone zasadom certyfikacji lasów (ryc. 15). Gośćmi seminarium byli sekretarz generalny PEFC B. Gunnenberg oraz dyrektor FSC na Europę G. Boetekees. W seminarium wzięli udział przedstawiciele Czech, Chorwacji, Litwy, Łotwy, Finlandii, Rumunii, Rosji i Polski.

21–24 V 2002 r. w Czechach, w zamku Hrubá Skála, odbyło się Międzynarodowe Seminarium Związków Zawodowych z udziałem ZLPwRP, poświęcone certyfikacji lasów, w którym udział wzięli przedstawiciele Czech, Finlandii, Węgier, Rumunii i Polski.

10.1.4.10. Uroczystości rocznicowe, nadania sztandarów

Dnia 19 XI 1998 r. w Jedlni Letnisku, w Ośrodku Edukacji Ekologicznej Lasów Państwowych, odbyły się obchody 80-lecia Związku Leśników Polskich w RP. Z tej okazji 17 XI 1998 r. Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski przyjął w Pałacu Prezydenckim kierownictwo ZLPwRP w składzie: przewodniczący Jerzy Przybylski, przewodniczący Krajowej Komisji Rewizyjnej Zbigniew Matyśkiewicz oraz wiceprzewodniczący: Grażyna Rychlewska, Andrzej Macewicz i Jerzy Miliszewski (ryc. 16).

W czasie Mszy św. odprawionej przez krajowego duszpasterza leśników, ks. bpa Edwarda Janiaka, w kościele parafialnym w Jedlni został poświęcony sztandar Związku Leśników Polskich w RP ufundowany przez Komitet Społeczny pod przewodnictwem Bernarda Matuszczaka (ryc. 17).

Krzyżami Komandorskimi Orderu Odrodzenia Polski uhonorowano wybitnych nestorów polskiego leśnictwa, byłych nadleśniczych: 90-letniego Jana Szweda i 95-letniego Józefa Bujaka (ryc. 18). 21 działaczy Związku Leśników Polskich w RP otrzymało Krzyże Kawalerskie OOP i Krzyże Zasługi. Złote odznaki „Zasłużony dla Leśników Polskich” wręczono Krzysztofowi Andrzejczykowi i Krzysztofowi Morowowi – byłym działaczom związkowym, którzy zapoczątkowali reaktywowanie Związku Leśników Polskich w RP.

30 V 1998 r. poświęcono i wręczono przewodniczącemu Związku Leśników Polskich Regionu Środkowopolskiego Pawłowi M. Kani sztandar Re-

Ryc. 16. Rok 1998. Delegacja ZLPwRP z wizytą w Pałacu Prezydenckim. Po prawej stronie prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego: wiceprzewodnicząca ZLPwRP Grażyna Rychlewska i przewodniczący Krajowej Komisji Rewizyjnej Zbigniew Matyskiewicz, po lewej – przewodniczący ZLPwRP Jerzy Przybylski oraz dwaj wiceprzewodniczący ZLPwRP: Andrzej Macewicz i Jerzy Miliszewski (fot. archiwum)

Ryc. 17. Rok 1998. Obchody 80-lecia ZLPwRP. Poświęcenie sztandaru przez ks. bpa Edwar-
da Janiaka (fot. M. Andrzejczyk)

Ryc. 18. Rok 1998, Jedlnia Letnisko. Obchody 80-lecia ZLPwRP. Krajowy duszpasterz leśników, ks. bp Edward Janiak, w towarzystwie nadleśniczych Józefa Bujaka i Jana Szweda, za którymi stoją: Maria Stępkowska-Szwed i Maciej Szwed (fot. M. Andrzejczyk)

gionu Środkowopolskiego. Uroczystość odbyła się w Spale. Niedługo potem sztandar otrzymał w Zakopanem Związek Leśników Polskich Parków Narodowych.

7 X 1999 r. odbyła się uroczystość nadania sztandaru Związkowi Leśników Polskich Regionu Górnośląskiego w Katowicach, połączona z jego poświęceniem. Wzięli w niej udział: ks. bp Edward Janiak i minister Jan Szyszko. Przewodniczący ZLPwRP Jerzy Przybylski przekazał sztandar przewodniczącej ZLP Regionu Górnośląskiego, Grażynie Rychlewskiej.

W dniu 19 V 2000 r. z okazji Dnia Lasu, na wniosek ZLPwRP oraz posła Stanisława Żelichowskiego, Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski przyjął grupę 200 leśników. 19 osobom wręczono wysokie odznaczenia państwowe. Mimo zaproszenia, nie wzięli udziału w tym spotkaniu ówczesny dyrektor generalny Lasów Państwowych i 16 dyrektorów regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych. Prezydent podziękował w gorących słowach leśnikom za ofiarną pracę na rzecz polskich lasów. Obiecał też nie dopuścić do reprivatyzacji i prywatyzacji Lasów Państwowych.

2 VI 2000 r. przed centralnymi obchodami Dni Lasu w Gołuchowie odbyło się spotkanie leśników kombatantów z przewodniczącym ZLPwRP Je-

rzym Przybylskim. Przewodniczący wyraził wielkie uznanie za daninę krwi, którą kombatanci przelali w walce o wolną Polskę. Odznaczył grupę 33 osób złotą i srebrną odznaką „Zasłużony dla Leśników Polskich” (ryc. 19).

18 XI 2000 r. sztandar otrzymał Związek Leśników Polskich Regionu Radomskiego. Poświęcenia dokonał ks. bp Jan Chrapek. Przewodniczący ZLPwRP, Jerzy Przybylski, przekazał sztandar przewodniczącemu Regionu Radomskiego ZLP, Stefanowi Krejmerowi.

15 VI 2003 r. w Nadleśnictwie Dwukoły, w obecności m.in. posła Stanisława Żelichowskiego, przewodniczącego ZLPwRP, Jerzego Przybylskiego i rektora SGGW, prof. Tomasza Boreckiego, odbyło się odsłonięcie tablicy pamiątkowej poświęconej Władysławowi Płoszyńskiemu i sekretarzowi Stanisławowi Miszowskiemu, rozstrzelanym 11 VI 1945 r. przez UB (ryc. 20).

W dniu 12 XII 2003 r. odbyły się obchody 85-lecia Związku Leśników Polskich w RP. Prezydent RP przyznał odznaczenia państwowe grupie 14 działaczy związkowych. Dyrektor generalny Lasów Państwowych, Janusz Dawidziuk, wręczył Związkowi Leśników Polskich w RP okolicznościowy puchar (ryc. 21).

Przewodniczący związku uhonorował złotą odznaką „Zasłużony dla Leśników Polskich” panią Marię Stępkowską-Szwed (żonę zasłużonego leśni-

Ryc. 19. Rok 2000, Gołuchów. Wręczenie odznak „Zasłużony dla Leśników Polskich” Tadeuszowi Chodnikowi i Janowi Kozyrze przez przewodniczącego ZLPwRP Jerzego Przybylskiego (fot. J. Kapuściak)

Ryc. 20. Rok 2003, Dwukopy. Uroczystość odsłonięcia tablicy poświęconej nadleśniczemu Władysławowi Płoszyńskiemu i sekretarzowi nadleśnictwa Stanisławowi Miszowskiemu, zamordowanym w 1945 r. przez UB (fot. Z. Gadomski)

Ryc. 21. Rok 2003, Jedlnia Letnisko. 85-lecie Związku Leśników Polskich w RP. Dyrektor generalny LP Janusz Dawidziuk wręcza przewodniczącemu ZLPwRP Jerzemu Przybyłskiemu okolicznościowy puchar (fot. archiwum)

ka) oraz honorowego przewodniczącego Ruchu Obrony Lasów Polskich, prof. Stefana Arbatowskiego.

25 IV 2004 r. odbyły się doroczne uroczystości we Włoszczowej, poświęcone żołnierzom AK, w szczególności batalionowi „Las” złożonemu z leśników dowodzonych przez majora Mieczysława Tarchalskiego, wchodzącemu w skład 74. pułku piechoty AK. Przedstawiciele ZLPwRP biorą udział w tych uroczystościach od 2001 r.

10.1.4.11. Bilans 12 lat

Na przestrzeni 12 lat, które upłynęły od reaktywowania Związku Leśników Polskich w RP, odnotować można kilka osiągnięć, z których najważniejsze to: niedopuszczenie do prywatyzacji lasów państwowych, utrzymanie trójszczeblowej struktury organizacyjnej LP oraz uzyskanie kilku rozwiązań systemowych korzystnych dla pracowników (limitu 1500 kilometrów na rozjazd; rozszerzenia uprawnień Służby Leśnej na specjalistów, st. specjalistów i sekretarzy w nadleśnictwach oraz przyznania dodatków funkcyjnych leśniczym, inżynierom nadzoru i zastępcom nadleśniczych; podniesienia współczynników do ustalania wynagrodzeń w najniższych stopniach zawodowych; przyznania uprawnień do bezpłatnego mieszkania zastępcom nadleśniczych i inżynierom nadzoru; wprowadzenia jednolitej stawki wyjściowej dla wszystkich pracowników; wprowadzenia do ustawy o lasach zapisu o preferencyjnej sprzedaży mieszkań z zasobów Lasów Państwowych; uznania boreliozy i zapalenia opon mózgowych za choroby zawodowe). Istotnym osiągnięciem tego dwunastoletniego okresu jest fakt, że płace realne pracowników Lasów Państwowych systematycznie rosły. W 1993 r. średnia płaca w LP wynosiła 80% średniej płacy krajowej, w 2003 r. – 144%.

Wymienione osiągnięcia były możliwe dzięki współpracy z wszystkimi centralami związkowymi działającymi w Lasach Państwowych oraz z kierownictwem Lasów Państwowych.

Związek Leśników Polskich w RP, nawiązując do tradycji swego protoplasty działającego w latach 1918–1939, za swój główny cel stawia obronę praw, godności zawodowej i interesów członków związku i ich rodzin oraz dążenie do stałej poprawy ich bytu materialnego, poziomu kulturalnego i kwalifikacji zawodowych, a także obronę polskiego leśnictwa, troskę o jego rozwój i trwałość gospodarki leśnej. Obok realizacji zasad statutowych, Związek Leśników Polskich w RP za bardzo ważny problem uważa konieczność integracji środowiska leśników, próbując go rozwiązywać m.in. przez organizację Rajdów Leśnika.

10.1.5. Ogólnopolski Niezależny Związek Zawodowy Straży Leśnej

Komitet Założycielski Ogólnopolskiego Niezależnego Związku Zawodowego Straży Leśnej oraz jego statut zostały zarejestrowane w Sądzie Wojewódzkim w Piotrkowie w dniu 7 IX 1998 r. pod nrem rej. Ns Rej ZZ 33/98. Komitet działał w składzie: Paweł Kowalski, Marian Filipowicz i Wojciech Kubica. Statut określa, że członkami związku mogą zostać pracownicy oraz emeryci i renciści Straży Leśnej i Straży Parków Narodowych, podstawowymi zaś jego jednostkami są organizacje regionalne. Celem związku jest obrona praw, godności i interesów pracowniczych członków związku.

W dniach 8–9 II 1999 r. w Sękocinie pod Warszawą odbył się I Krajowy Zjazd ONZZ Straży Leśnej. W wyniku przeprowadzonych wyborów, w skład Prezydium Komisji Krajowej weszli: Paweł Kowalski – przewodniczący (Łódź), Jan Dominas – zastępca przewodniczącego (Wrocław), Włodzimierz Wrzosek – skarbnik (Warszawa), Paweł Domagalski – sekretarz (Łódź), Mariusz Filipowicz – członek (Radom), Tomasz Siciński – członek (Kraków) i Hieronim Patkowski – członek (Lublin).

W wyniku dyskusji, Komisja Uchwał i Wniosków przedstawiła zjazdowi wnioski, które zostały przyjęte:

- Zobowiązać Komisję Krajową do powołania zespołu, który weźmie udział w tworzeniu projektu Instrukcji Straży Leśnej, oraz wystąpienia do dyrektora generalnego Lasów Państwowych z wnioskiem o dopuszczenie do prac zespołu przygotowującego projekt instrukcji.
- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP o opracowanie zarządzenia w sprawie zasad odpowiedzialności, dla każdego stanowiska, za powierzone mienie.
- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP o wyegzekwowanie od nadleśniczych postanowień ustawy o lasach odnoszących się do zatrudniania strażników leśnych na podstawie umowy o pracę.
- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP w sprawie zmiany rozporządzenia o zasadach znakowania i urządzeniach do znakowania drewna pod kątem umożliwienia indywidualnej identyfikacji cechówek służących do legalizowania drewna.
- Wystąpić do Dyrekcji Generalnej LP z wnioskiem o dopuszczenie do prac nad nowelizacją ustawy o lasach.
- Wystąpić do Dyrekcji Generalnej LP z wnioskiem o utworzenie z wpływów z nawiązek funduszu na zakup specjalistycznego sprzętu na potrzeby Straży Leśnej.

- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP o wyegzekwowanie realizacji postanowień zawartych w piśmie MOŚZNiL w sprawie wyposażenia Straży Leśnej w telefony komórkowe oraz określenie zasad ryczałtu na korzystanie z telefonów.
- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP o obowiązkowe ubezpieczenie strażników przez nadleśnictwa od odpowiedzialności cywilnej.
- Zobowiązać Komisję Krajową do utworzenia zespołu reprezentującego związek przed DGLP w sprawach finansowych i socjalnych, a w szczególności podjęcie działań mających na celu:
 - ujęcie zawodu strażnika w wykazie zawodów,
 - obniżenie wieku emerytalnego strażników,
 - uzyskanie dodatku funkcyjnego,
 - uzyskanie dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego.
- Zobowiązać Komisję Krajową związku do powołania zespołu, którego zadaniem będzie kreowanie właściwego wizerunku Straży Leśnej.
- Powołać zespół, którego zadaniem będzie opiniowanie lub wystąpienie z inicjatywą w sprawie rozporządzenia MOŚZNiL w sprawie broni i środków przymusu w nadleśnictwach i RDLP.
- Zobowiązać Komisję Krajową do podjęcia działań mających na celu ujednoczenie umundurowania poprzez odpowiednie zapisy w instrukcji.
- Zobowiązać Komisję Krajową do podjęcia działań mających na celu ujednoczenie spraw płacowych, łącznie ze zrekompensowaniem utraczonych diet, poprzez włączenie ich równowartości do płacy zasadniczej i wypłacenie jednorazowej rekompensaty za okres, kiedy diety nie były wypłacane.
- Wystąpić z wnioskiem do Dyrekcji Generalnej LP o wydanie zarządzenia w sprawie zakazu zatrudniania strażników do prac nie związanych z ochroną mienia LP.

II Zjazd Krajowy odbył się w dniach 17–19 V 2000 r. W programie zjazdu znalazło się sprawozdanie z działalności związku za rok 1999 oraz sprawozdania z regionów. Ze względu na brak kworum, zjazd nie podjął żadnych uchwał.

W regionalnych dyrekcjach Lasów Państwowych powstały organizacje regionalne. Działania struktur regionalnych ONZZSL były w latach 1999–2004 bardzo zróżnicowane. Ze względu na brak aktywności związku, część członków ONZZSL przystąpiła do Związku Leśników Polskich w RP w poszczególnych jednostkach, część w formie organizacyjnej sekcji znalazła się także w Związku Leśników Polskich w RP na szczeblu struktur regionalnych (np. w Szczecinie).

Ogólnopolski Niezależny Związek Zawodowy Straży Leśnej nie brał udziału w negocjacjach dotyczących zasad płacowych i świadczeń pracowniczych. Jego działalność w ostatnim okresie uległa znacznemu osłabieniu.

(Fragment poświęcony ONZZSL oparto na dokumentacji otrzymanej od Tadeusza Pasternaka).

10.1.6. Fundacje

Fundacja „Pomoc Leśnikom”. Fundacja „Pomoc Leśnikom” w Krośnie została powołana przez grupę pracowników z terenu Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie z inicjatywy dyrektora RDLP, Grażyny Zagrobelnej, i potwierdzona aktem notarialnym w dniu 9 VI 2000 r. Celem fundacji jest „udzielanie pomocy finansowej, rzeczowej i organizacyjnej pracownikom Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, członkom ich rodzin oraz byłym pracownikom w przypadkach zdarzeń losowych, wypadków i chorób, których koszty leczenia przekraczają możliwości finansowe lub organizacyjne zainteresowanych” (Statut z 11 XII 2000 r.). Pomoc finansowa ze środków fundacji jest przyznawana zgodnie z przyjętym regulaminem – „Zasady udzielania pomocy ze środków Fundacji »Pomoc Leśnikom« w Krośnie”. W latach 2001–2003 wpłynęły do fundacji 23 wnioski o przyznanie pomocy finansowej, z których 16 rozpatrzono pozytywnie. Łącznie wypłacono kwotę 72 795,00 zł (według ewidencji fundacji na 1 I 2004 r.). W Zarządzie fundacji znalazł się między innymi przewodniczący Okręgu Krośnieńskiego Związku Leśników Polskich w RP, Jerzy Miłszewski.

Spółeczny Komitet „Pomocna dłoń”. Spółeczny Komitet „Pomocna dłoń” został powołany z inicjatywy związków zawodowych i Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Lublinie we wrześniu 1998 r. Komitet działa jako agenda NSZZ „Solidarność” i Związku Leśników Polskich. Do dnia 20 III 2004 r. na konto Spółecznego Komitetu „Pomocna dłoń” wpłynęło 63 829 zł. Od września 1998 r. do 20 III 2004 r. przydzielono 48 zapomóg na łączną kwotę 62 500 zł: 16 zapomóg udzielono rodzinom po tragicznie zmarłych pracownikach; dwie zapomogi pogorzelncom; 18 zapomóg rencistom i emerytom (byłym pracownikom); 12 – pracownikom, którzy ulegli wypadkom lub znaleźli się w bardzo ciężkiej sytuacji losowej.

(Opracowano na podstawie informacji Spółecznego Komitetu „Pomocna dłoń” z dnia 22 III 2004 r.).

Fundacja „Leśnicy – Leśnikom” we Wrocławiu. Z inicjatywy związków zawodowych działających w Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych we Wrocławiu, w 2003 r. powołano Fundację „Leśnicy – Leśnikom”, zarejestrowaną 30 X 2003 r. w Krajowym Rejestrze Sądowym. Jej celem jest udzielanie pomocy finansowej, rzeczowej i organizacyjnej pracownikom, byłym pracownikom i ich rodzinom w sytuacji zdarzeń losowych, wypadków i chorób, kiedy to koszty leczenia przekraczają możliwości pracownika. Do dnia 1 VI 2004 r. fundacja przyznała pomoc finansową jednej osobie na kwotę 5000 zł.

(Fragment na temat Fundacji „Leśnicy – Leśnikom” opracowano na podstawie informacji podanej przez prezesa Zarządu, Jerzego Ślusarczyka).

Literatura

Sprawozdanie Zarządu Głównego za okres 1945–1947. Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego RP. Grudziądz, Drukarnia „Wiedza” 1947, s. 9–15.

Leśnik Związkowiec. FZOZPLP, roczniki 1985–1989.

Leśnik Związkowiec. Komitet Założycielski ZLP w RP. 1989, nr 1; 1990, nr 1–3.

Leśnik. Roczники 1993–2004, nr 1–100.

10.2. Związki Zawodowe Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego

IRENEUSZ WIELEMBOREK

10.2.1. Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego

Tymczasowy Zarząd Główny Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Leśnych na zebraniu w dniu 25 V 1945 r. w Łodzi postanowił zwołać Ogólnopolski Kongres Leśników i Drzewiarzy. W czerwcu 1945 r. Komisja Centralna Związków Zawodowych przesłała Komisji Organizacyjnej Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Drzewnego i Gospodarstw Leśnych mandat uprawniający do utworzenia jednolitego Związku Leśników i Drzewiarzy. Komisja działająca na prawach Tymczasowego Zarządu Głównego składała się z dziewięciu osób pod przewodnictwem Stefana Ratki (Okręgowa Komisja Związków Zawodowych w Łodzi).

Pierwszy Walny Zjazd Delegatów Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego odbył się w Łodzi w dniach 29–30 VII 1945 r. Wśród 200 delegatów leśnicy stanowili 66,5%, a drzewiarze 33,5%. Zjazd powziął m.in. uchwałę, w której zwrócił się do rządu polskiego, aby na Konferencji Poczdamskiej zażądał od Niemiec odszkodowań za rabunkową gospodarkę w lasach polskich w okresie okupacji. Delegaci zjazdu zaapelowali także o podjęcie intensywnej akcji zalesiania i położenie kresu morderstwom i grabieży dokonywanych na pracownikach leśnych przez zbrojne bandy. Na czele siedmioosobowego Zarządu Głównego stanęli: Stanisław Ihnatowicz – przewodniczący, Stefan Ratka – pierwszy wiceprzewodniczący, Franciszek Sadurski – drugi wiceprzewodniczący i Marian Ludziński – sekretarz generalny. We wrześniu 1945 r. siedziba Zarządu Głównego ZZPLiPD została przeniesiona z Łodzi do Warszawy. Funkcję przewodniczącego Zarządu Głównego objął Aleksander Stachurski (4 XI 1945 r.).

Drugi Zjazd Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego obradował w dniach 29–30 VIII 1947 r. przy dużej frekwencji –

na obrady przybyło 411 delegatów reprezentujących około 92 000 członków zrzeszonych w 235 oddziałach związkowych. Zjazd uchwalił nowy statut oraz wybrał Prezydium Zarządu Głównego, któremu przewodniczyli: Aleksander Stachurski – przewodniczący, Józef Bujak – pierwszy wiceprzewodniczący, Jan Puchała – drugi wiceprzewodniczący i Karol Kazimierski – sekretarz generalny.

Zarząd Główny dużą wagę przywiązywał do rozwoju kultury i sportu. W dniach 11 V – 1 VI 1948 r. osiemnastoosobowy zespół artystyczny górali z Zakopanego, zorganizowany przez ZZPLiPD, wziął udział w I Słowiańskiej Wystawie Rolniczej w Pradze, dając 31 występów śpiewno-tanecznych. W dniach 19–22 VIII 1948 r. reprezentacja leśników i drzewiarzy uczestniczyła w I Ogólnopolskich Igrzyskach Związków Zawodowych w Warszawie.

Rozszerzone posiedzenie plenarne Zarządu Głównego ZZPLiPD, na którym rezygnację z funkcji przewodniczącego Prezydium ZG złożył Aleksander Stachurski, odbyło się 18–19 XI 1948 r. Na nowego przewodniczącego wybrano Ryszarda Kalinowskiego. Funkcję przewodniczącego powierzył mu też III Zjazd ZZPLiPD, który obradował z udziałem 343 delegatów w dniach 28–30 X 1949 r. Na zjeździe ustanowiono m.in. odznakę związkową.

W roku 1950 następują zmiany w strukturze ZZPLiPD. Na miejsce oddziałów powołano zakładowe organizacje związkowe. W przedsiębiorstwach liczących ponad 250 pracowników, w radach zakładowych zatrudniono na etacie przewodniczącego lub sekretarza rady.

10 X 1952 r. powołano przy Zarządzie Głównym ZZPLiPD komisję do spraw łączności międzynarodowej z bratnimi związkami w krajach socjalistycznych i kapitalistycznych.

W dniach 30–31 V 1953 r. w wyniku zalecenia Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ) odbył się w Warszawie V Krajowy Zjazd Połączeniowy Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego oraz Związku Zawodowego Pracowników Rolnych. Zjazd podjął uchwałę o połączeniu obu organizacji w Związek Zawodowy Pracowników Rolnych i Leśnych (ZZPRiL). Na przewodniczącego nowego związku wybrano Kazimierza Nowickiego, na wiceprzewodniczącego – Tadeusza Rybickiego.

Kolejny, VI Zjazd Związku Zawodowego Pracowników Rolnych i Leśnych odbył się w dniach 4–5 VI 1955 r. w Warszawie, gromadząc 500 delegatów reprezentujących 373 000 członków związku. Przewodniczącym ponownie został Kazimierz Nowicki, zastępcą zaś – tak jak poprzednio – Tadeusz Rybicki.

Po przemianach, jakie zaszły w 1956 r., reaktywowano Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego, którego IV Zjazd

z udziałem 200 delegatów odbył się 16–17 III 1957 r. w Warszawie. Przewodniczącym nowego związku został Jan Mondygraf, wiceprzewodniczącym Bolesław Jankowski. W trosce o masowy rozwój sportu, Zarząd Główny ZZPLiPD powołał w 1958 r. Federację Sportową Leśników i Drzewiarzy. Kluby zrzeszone w federacji oprócz sportu wyczynowego rozwijały szeroką akcję upowszechniania aktywnego wypoczynku.

V Zjazd ZZPLiPD obradował w Warszawie w dniach 26–27 VI 1959 r. Udział w zjeździe wzięło 180 delegatów. Przewodniczącym Zarządu Głównego został ponownie Jan Mondygraf, wiceprzewodniczącym Bolesław Jankowski. Przy Zarządzie Głównym powołano zespoły „do spraw leśnictwa” oraz „do spraw przemysłu” i komisje „do spraw bezpieczeństwa i higieny pracy” oraz „młodzieży pracującej i kobiet”. W styczniu 1961 r. z inicjatywy Zarządu Głównego ZZPLiPD odbyło się w Warszawie pierwsze posiedzenie Międzynarodowej Komisji Leśnej Światowej Federacji Związków Zawodowych. W posiedzeniu uczestniczył m.in. Vincenz Galetti – sekretarz generalny Międzynarodowego Zrzeszenia Związków Zawodowych Pracowników Rolnych i Leśnych, byli też obecni przedstawiciele związków zawodowych leśników z NRD, ČSRS, Francji, ZSRR i Finlandii.

W październiku 1961 r. odbyła się I Konferencja Związków Leśników z Krajów Europejskich. Udział w konferencji wzięła trzyosobowa delegacja ZZPLiPD. W tym czasie związek prowadził także ożywioną wymianę doświadczeń ze związkami leśników i drzewiarzy ZSRR, NRD, Węgier, ČSRS, Jugosławii, Finlandii, Chin, USA, Włoch, Francji i Indonezji.

Kolejny, VI Zjazd ZZPLiPD obradował w Warszawie 19–20 VI 1962 r. Zjazd wybrał 55 członków Zarządu Głównego. Na czele Prezydium stanął Jan Mondygraf jako przewodniczący. Bolesław Jankowski został wiceprzewodniczącym, Edwarda Kuleszę i Karola Słabego wybrano na sekretarzy.

4 IV 1964 r. w Warszawie z okazji 70-lecia związku odbyła się centralna akademia z udziałem członków Zarządu Głównego ZZPLiPD i delegatów z całego kraju.

Uczestnicząc w ogólnopolskiej akcji „1000 szkół na 1000-lecie Państwa Polskiego”, ZZPLiPD ufundował w Zagnańsku szkołę tysiąclecia, której uroczyste otwarcie nastąpiło 31 VIII 1964 r.

5 IV 1965 r. ustanowiony został Dzień Leśnika i Drzewiarza jako wyraz uznania władz państwowych oraz całego społeczeństwa dla ofiarnej pracy leśników i drzewiarzy. Centralne obchody odbyły się w Olsztynie.

VII Zjazd ZZPLiPD, obradujący w dniach 14–15 X 1966 r. w Warszawie, ponownie wybrał na przewodniczącego Jana Mondygrafa, na wiceprzewodniczącego – Józefa Kwiatka, sekretarzami zaś Zarządu Głównego zostali Edward Kulesza i Stanisław Leśniak.

W 1966 r. delegacja ZZPLiPD wzięła udział w obradach V Międzynarodowej Konferencji Związków Zawodowych Pracowników Budownictwa, Przemysłu Drzewnego i Materiałów Budowlanych w Berlinie.

21 XII 1967 r. plenarne posiedzenie ZG ZZPLiPD zatwierdziło program działalności nowo otwartego sanatorium związkowego „Leśnik-Drzewiarz” w Krynicy. Prezydium postanowiło dążyć do dalszej rozbudowy bazy wypoczynku, lecznictwa i wczasów rodzinnych dla leśników, drzewiarzy i ich rodzin.

2 IV 1969 r. Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego został przez Radę Państwa odznaczony Orderem Sztandaru Pracy I klasy.

W dniach 17–18 IV 1970 r. obradował VIII Zjazd ZZPLiPD. Na czele Prezydium Zarządu Głównego ponownie stanął Jan Mondygraf, wiceprzewodniczącym został Józef Kwiatek, na sekretarzy zaś wybrano Edwarda Kuleszę i Stanisława Leśniaka. Zjazd zajmował się m.in. współzawodnictwem pracy, znowelizowaniem zasad tworzenia i podziału funduszu nagród za osiągnięcia ekonomiczne w Lasach Państwowych oraz poprawą stanu BHP.

30 VI 1971 r., realizując wcześniejsze ustalenia dotyczące rozwoju wczasów pracowniczych i rodzinnych, ZG ZZPLiPD oddał do użytku nowy ośrodek wczasowy „Jantar” w Jantarze. 7 VII 1972 r. Jan Mondygraf wmurował akt erekcyjny i kamień węgielny pod budowę sanatorium „Modrzew” w Inowrocławiu. Pierwszych kuracjuszy sanatorium przyjęło w 1976 r. (ryc. 1).

Obrady IX Zjazdu ZZPLiPD odbywały się w dniach 27–28 IX 1972 r. Zjazd podkreślił m.in. fakt, że na apel rządu w sprawie dodatkowej produkcji pod hasłem „20 miliardów” leśnicy i drzewiarze podjęli w roku 1972 zobowiązania produkcyjne wartości 686 mln zł. Do nowego Prezydium Zarządu Głównego wybrano Jana Mondygrafa jako przewodniczącego, Jerzego Wrońskiego – wiceprzewodniczącego i Ryszarda Działuka – sekretarza.

W dniach 13–15 XI 1972 r. obradował VII Kongres Związków Zawodowych. Wśród 1700 delegatów było 42 przedstawicieli ZZPLiPD. Na członków CRZZ, której przewodniczącym został Władysław Kruczek, wybrano Stanisława Leśniaka, Jana Mondygrafa, Teresę Ruskowską i Marię Ryś. Kongres w przyjętej uchwale wiele miejsca poświęcił zadaniom związków w dziedzinie polepszania stanu BHP, ochrony zdrowia, warunków socjalnych i wypoczynku ludzi pracy.

Centralne Uroczystości Dnia Leśnika i Drzewiarza w dniu 8 IV 1973 r. w Lublinie połączone z obchodami osiemdziesiątej rocznicy powstania związku.

X Zjazd Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego odbył się 25 X 1976 r. Delegaci obdarzyli dużym zaufaniem dotychczasowe kierownictwo Zarządu Głównego, gdyż skład władz związku

Ryc. 1. Sanatorium „Modrzew” w Inowrocławiu. Pierwszych kuracjuszy placówka przyjęła w roku 1976 (fot. Z. Kruszyński)

nie uległ zasadniczej zmianie. Przewodniczącym ZG ponownie został Jan Mondygraf, wiceprzewodniczącym – Jerzy Wroński, funkcje zaś sekretarzy powierzono Ryszardowi Działukowi i Edmundowi Gapińskiemu.

W centrum uwagi ZZPLiPD znajdowały się m.in. sprawy socjalne, budownictwo mieszkaniowe, szeroko rozumiana kultura oraz rozwój współpracy międzynarodowej.

W stałym poszukiwaniu form szybszego i skuteczniejszego zaspokajania potrzeb mieszkaniowych załóg, Zarząd Główny ZZPLiPD wspólnie z Ministerstwem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego ogłosił w latach 1977 i 1978 konkurs branżowy pod nazwą „Zbudujemy więcej mieszkań dla leśników i drzewiarzy”. Plonem konkursu było ponadplanowe wybudowanie kilkuset domów mieszkalnych, były też dziesiątki wniosków racjonalizatorskich dotyczących oszczędnego, racjonalnego wykorzystania surowców i materiałów. Najlepsze wyniki w konkursie osiągnęły: w roku 1977 Ośrodek Remontowo-Budowlany LP w Toruniu, w 1978 – ORB LP w Gałkowie Małym.

Coraz większą renomę – zarówno w kraju, jak i za granicą – zdobywały z końcem lat siedemdziesiątych zespoły amatorskie ZZPLiPD. Zespół „Jodły” prezentował folklor ziem górskich na Festiwalu Zespołów Amatorskich w Węgierskiej Republice Ludowej, zdobywając uznanie jury i publiczności, zespół „Juhas” koncertował zaś dwukrotnie w RFN (lata 1978–1979) i w Holandii (1978 r.).

Popularyzację zawodów leśnika i drzewiarza oraz bogaty folklor swojego regionu prezentowały też m.in. Orkiestra Dęta i Zespół Muzyczno-Wokalny Technikum Leśnego i Przemysłu Drzewnego z Tucholi oraz Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Kurpie Leśne” z Nadleśnictwa Nowogród.

Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego kontynuował i pogłębiał współpracę międzynarodową z organizacjami związkowymi z krajów socjalistycznych i kapitalistycznych. Zapoczątkowano m.in. bliższą współpracę ze związkami branżowymi Francji, Wielkiej Brytanii i Japonii.

W dniach 9–12 V 1979 r. w Warszawie odbyła się VIII Międzynarodowa Konferencja Związków Zawodowych Pracowników Rolnych, Leśnych i Plantacji, której współorganizatorem był ZZPLiPD. Wypada podkreślić, że liczebność ZZPLiPD według stanu na 31 XII 1978 r. wynosiła 315 924 członków.

W dniach 6–7 XI 1980 r. obradował w Warszawie XI Krajowy Zjazd Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Leśników i Drzewiarzy w Polsce. Zjazd przyjął m.in. sprawozdanie z działalności ustępującego Zarządu Głównego i Głównej Komisji Rewizyjnej za okres kadencji 1976–1980 oraz podjął decyzję o wystąpieniu związku ze struktur CRZZ. Ścisłe kierownictwo Zarządu Głównego nowego związku tworzyli: Mieczysław Gołuch – przewodniczący, Edmund Kaczykowski – wiceprzewodniczący, Michał Janowski – wiceprzewodniczący i Józef Borowiec – sekretarz.

Z chwilą ogłoszenia stanu wojennego, Mieczysław Gołuch pełnił funkcję Zarządcy Komisarycznego Majątku NSZZ Leśników i Drzewiarzy w Polsce. Związek został rozwiązany 8 X 1982 r.

10.2.2. Komisja ds. Zarządu Majątkiem Związków Zawodowych

Zawieszenie działalności związków zawodowych w wyniku ogłoszenia stanu wojennego wymusiło konieczność zarządu tym majątkiem przez organa administracji.

Decyzją nr 11 prezesa Rady Ministrów generał armii Wojciech Jaruzelski, na podstawie § 1, ust. 3 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 15 XI 1982 r., powołał 11-osobową Komisję ds. Zarządu Majątkiem Związków Zawodowych na czele z Piotrem Karpiukiem. Komisja miała swoją siedzibę w Warszawie, w byłej siedzibie CRZZ i sprawowała zarząd nad całym majątkiem związkowym, w tym także nad naszymi związkowymi obiektami sanatoryjnymi w Inowrocławiu, Krynicy, domem profilaktycznym w Ciechocinku oraz ośrodkiem wczasowym w Jantarze.

25 VI 1984 r. Komisja ds. Zarządu Majątkiem Związków Zawodowych na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 III 1984 r. upoważniła Marcina Żabę do przekazania majątku po byłym ZZPLiPD na rzecz Federacji Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, Federacji Związków Zawodowych Przemysłu Meblarskiego, Federacji Związków Zawodowych Pracowników Zakładów Płyt, Sklejek i Zapalek, Federacji Związków Zawodowych Przedsiębiorstw Produkcji Leśnej „Las” i Federacji Zakładowych Organizacji Pracowników Lasów Państwowych.

Materializacja powyższego upoważnienia nastąpiła 13 VI 1984 r. na mocy uchwały podpisanej przez Henryka Bartuziego – przewodniczącego Federacji ZZPLiPD, Jana Błasiaka – przewodniczącego Federacji ZZPM, Włodzimierza Dudkiewicza – przewodniczącego Federacji ZZPZPSiZ, Ludwika Ochockiego – przewodniczącego Federacji ZZPPL „Las” i Mieczysława Siewkę – przewodniczącego Komitetu Założycielskiego FZOPLP.

10.2.3. Federacja Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego

26 IX 1983 r. czternastoosobowa Grupa Założycielska Federacji Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w składzie: Henryk Bartuzi, Henryk Fiszer, Jan Weremiuk, Jan Kucharski, Jerzy Kaliński, Stanisław Bednarz, Tadeusz Gorzejewski, Jan Cipora, Eugeniusz Gruszczyński, Jan Rodzik, Mikołaj Andrzejuk, Mirosława Chełkowska, Lucjan Braciszewski, Sergiusz Skiepmo złożyła wniosek do Rady Państwa PRL o wyrażenie zgody na rozpoczęcie działalności przez ogólnokrajową organizację związkową pod nazwą Federacja Związków Zawodowych Pracowników

Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego (FZZPLiPD). Według stanu na dzień 15 VI 1983 r. na ogólną liczbę działających 355 związków zawodowych w zakładach pracy resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego, akces do tworzenia federacji zgłosiły w postaci uchwał 233 związki.

Na mocy uchwały przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego z 6 X 1983 r. wyrażono zgodę na rozpoczęcie działalności przez FZZPLiPD z dniem jej zarejestrowania przez Sąd Wojewódzki w Warszawie. Nastąpiło to 9 XI 1983 r., kiedy to Sąd Wojewódzki w Warszawie wpisał Federację ZZPLiPD do Rejestru Związków Zawodowych pod numerem Rzz 28 „B”.

W mroźnej, zimowej scenerii, w dniach 15–16 XII 1983 r. w Hajnówce odbył się Krajowy Zjazd Delegatów Federacji Związków Zawodowych Pracowników Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Zjazd przyjął statut, program działania, a także wybrał 15-osobowe Prezydium w składzie: Henryk Bartuzi – przewodniczący, Wiesław Biskupski i Piotr Wesoły – wiceprzewodniczący, Maria Tymoszuik – sekretarz, Michał Lisowski – skarbnik oraz członkowie: Mikołaj Andrzejuk, Stanisław Bednarz, Edmund Kaczykowski, Jerzy Kaliński, Jan Kucharski, Krzysztof Maroń, Benedykt Rysman, Mikołaj Ustyniuk, Jan Weremiuk i Stanisław Zwardoń.

Ryc. 2. Rok 1983. Spotkanie kierownictwa resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego z Prezydium FZZPLiPD na terenie Hajnowskiego Przedsiębiorstwa Przemysłu Drzewnego. W środku m.in.: Andrzej Nowakowski – dyrektor naczelny LP, Zbigniew Nocznicki – wiceminister LiPD oraz Wiesław Biskupski – przewodniczący FZZPLiPD (fot. archiwum)

Ryc. 3. Rok 1985. Przedstawiciele Komitetu Wykonawczego Międzynarodowego Zrzeszenia Związków Zawodowych Pracowników Rolnictwa, Leśnictwa i Plantacji, wśród nich reprezentanci FZZPLiPD: Jan Czarnocki – przewodniczący Sekcji Przemysłu Drzewnego (pierwszy z prawej) oraz Wiesław Biskupski – przewodniczący FZZPLiPD (trzeci z prawej), podczas terenowej wizyty w podmoskiewskich lasach (fot. archiwum)

Obok Wiesława Biskupskiego, który przez 11 lat kierował federacją jako jej przewodniczący, na trwale swoje miejsce w jej historii poprzez długoletnią i ofiarną działalność zapisałi: Maria Tymoszuik, Jan Czarnocki, Marian Gołąb, Edmund Bryske, Janusz Kamiński, Jan Kucharski, Edmund Kaczykowski, Jerzy Kaliński, Jan Weremiuk, Bolesław Kaszubski, Zbigniew Szczepaniak, Józef Oskierko, Kazimierz Skowronek, Henryk Bartuzi i Zbigniew Kimel.

W strukturach federacji działało dziewięć autonomicznych sekcji branżowych związanych z leśnictwem, parkami narodowymi, meblarstwem, przemysłem drzewnym, przemysłem sklejek, przemysłem maszynowym leśnictwa, transportem leśnym, zapleczem naukowo-badawczym, przedsiębiorstwami produkcji leśnej „Las” i przedsiębiorstwami surowców wtórnych. Szeroki przekrój branżowy, a tym samym i zakres działania, nie był dla federacji przeszkodą w efektywnej działalności w Lasach Państwowych. Wy miernym i praktycznym sukcesem zawodowego środowiska leśnego z udziałem naszej federacji był fakt uchwalenia w dniu 28 IX 1991 r. nowej ustawy o lasach. Jesienią tego roku przedstawiciele federacji pod przewodnictwem Wiesława Biskupskiego podjęli także rozmowy w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie aktów wykonawczych do ustawy o lasach.

Ryc. 4. Rok 1986. Podpisanie porozumienia płacowego w Lasach Państwowych. Od lewej: Krzysztof Andrzejczyk – przewodniczący Federacji Zakładowych Organizacji Pracowników LP, Ryszard Działuk – dyrektor naczelny LP, Wiesław Biskupski – przewodniczący FZZPLiPD oraz Adam Hromiak – zastępca dyrektora naczelnego LP (fot. archiwum)

Lata dziewięćdziesiąte i początek roku 2000 to okres intensyfikacji działań naszych działaczy związkowych na rzecz poprawy warunków pracy i płac pracowników Lasów Państwowych. Jeśli jeszcze w roku 1990 średnia płaca w LP była o około 7% niższa od średniej płacy w kraju, to już w roku 1996 była o 28,6% wyższa. Wprowadzona z dniem 1 I 1992 r. ustawa o lasach sprawiła, że PGL LP stało się zarządcą lasów skarbu państwa. Ustawa utworzyła ponadto Służbę Leśną, określając dla niej warunki pracy i płacy, ostatecznie sprecyzowane w zarządzeniu MOŚNiL z 27 V 1992 r. Pozostali pracownicy byli wynagradzani na podstawie warunków pracy i płacy ustalonych przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych w porozumieniu ze związkami zawodowymi.

Skuteczna działalność federacji na niwie związkowej w interesie ludzi pracy i ich rodzin doprowadziła do znacznego umocnienia jej szeregów poprzez połączenie z Federacją Samorządnych Niezależnych Związków Zawodowych Przedsiębiorstw Produkcji Leśnej „Las” (uchwała IV Walnego Zjazdu Delegatów Federacji SNZZPPL „Las” z dnia 3 XI 1989 r.) oraz z Federacją Związków Zawodowych Pracowników Zakładów Płyt Sklejek i Zapalek (uchwała III Konferencji ZZPZPSiZ z dnia 28 XI 1991 r.).

Ryc. 5. Rok 1987. Prezydium Zjazdu Sprawozdawczo-Wyborczego FZZPLiPD. Od lewej: Wiesław Biskupski – przewodniczący FZZPLiPD, Stefan Chmurski – wiceprzewodniczący Sekcji Leśnej, Jerzy Jankowski, Maria Tymoszuk – sekretarz FZZPLiPD, Jerzy Uziębło – wiceprzewodniczący OPZZ (fot. archiwum)

Federacja czynnie dbała o funkcjonowanie obiektów sanatoryjnych „Modrzew” w Inowrocławiu, „Leśnik-Drzewiarz” w Krynicy, domu profilaktycznego w Ciechocinku i ośrodka wczasowego „Jantar” w Jantarze. Dużą wagę przywiązywano także do wypoczynku najmłodszych, organizując letnie wakacje w Trzciance oraz za granicą w Czechosłowacji (Dunajská Streda i Partizan Latkowce). Na niwie wydawniczej federacja mogła się pochwalić wydaniem praktycznego poradnika pt. „Pilarka spalinowa”.

Godnym uwagi jest fakt powołania do życia na III Krajowym Zjeździe Sprawozdawczo-Wyborczym Federacji w dniu 26 IV 1991 r. Fundacji Ochrony Zasobów Naturalnych RP „Ekopol”, której głównym zadaniem była promocja świadomej ochrony przyrody w naszym społeczeństwie. W środowisku leśnym praktycznym efektem działalności fundacji było m.in. wydanie albumu autorstwa Andrzeja Grzywacza pt. „Poznajmy las” oraz kalendarzy przyrodniczych promujących las i jego ochronę autorstwa Ireneusza Wielborka.

Swoją obecność zaznaczyła także federacja działając w strukturach OPZZ – członkiem Prezydium OPZZ był Wiesław Biskupski – oraz w organizacjach międzynarodowych, m.in. w Międzynarodowym Zrzeszeniu

Ryc. 6. Rok 1987. Szkolenie społecznych inspektorów pracy w Czarnkowie, zorganizowane przez FZZPLiPD (fot. archiwum)

Związków Zawodowych Pracowników Rolnictwa, Leśnictwa i Plantacji z siedzibą w Moskwie, a następnie w Pradze; przewodniczącym Komisji Rewizyjnej tego zrzeszenia był Wiesław Biskupski.

Federacja ZZPLPiD została rozwiązana na mocy uchwały Krajowego Zjazdu Federacji ZZPLiPD z dnia 30 IV 1996 r. i wykreślona 15 V 1996 r. z Rejestru Związków Zawodowych (sygn. akt VII Rej. zz pz 54/96).

10.2.4. Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP

Jak wynika z opinii wielu działaczy, dotychczasowe struktury związków zawodowych, związane z nimi możliwości i formy działania dobrze zdające egzamin w poprzednim okresie, nie są w stanie sprostać nowej rzeczywistości. Nieodwracalne zmiany strukturalne, które dokonują się w zakładach pracy, skutecznie dezorganizują lub wręcz hamują działalność związków zawodowych. Nakazem chwili jest potrzeba stworzenia bardziej mobilnych struktur związkowych, gwarantujących pełną niezależność ekonomiczną, szybką konsultację, zapewniających jedność działania.

12 XI 1994 r. grupa 15 działaczy związkowych z branży leśnictwa, drzewnictwa i ochrony przyrody w osobach: Jan Beling (Nadleśnictwo Złotów), Wiesław Biskupski (OTL Szczecin), Jacek Lipko (DGLP w Warszawie), Bogusława Juzaszek (Nadleśnictwo Brzesko), Piotr Panasiuk (RDLP w Olsztynie), Stanisław Pierścionek (RDLP w Krakowie), Kazimierz Skowronek (Nadleśnictwo Łądek Zdrój), Zofia Świątkowska (Nadleśnictwo Brzesko), Teresa Targosz (OTL w Szczecinie), Antoni Romanos (Nadleśnictwo Jagiełek), Halina Wróblewska (Nadleśnictwo Mińsk Mazowiecki), Jan Arcimowicz (Nadleśnictwo Mińsk Mazowiecki), Halina Borowska (Opolskie Fabryki Mebli), Grażyna Machajewska (MOŚZNiL w Warszawie), Paweł Żydownik (RDLP w Pile) podjęła uchwałę o utworzeniu związku zawodowego pod nazwą: Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą w Warszawie. Na podstawie rozdz. 2, art. 12, pkt 2 ustawy o związkach zawodowych (DzU nr 55 z dnia 26 VI 1991 r.) wymienione wyżej osoby wybrały spośród siebie pięcioosobowy Komitet Założycielski ZZPLDiOPwRP w osobach: Wiesław Biskupski – przewodniczący, Piotr Panasiuk – wiceprzewodniczący oraz Jacek Lipko, Halina Wróblewska i Grażyna Machajewska – członkowie.

Inicjatywę powołania nowego, ogólnokrajowego ZZPLDiOPwRP z uznaniem przyjął Zarząd Federacji ZZPLiPD, który w uchwale z dnia 12 XI 1994 r. deklaruje, że z chwilą zarejestrowania ZZPLDiOPwRP podejmie uchwałę o likwidacji Federacji ZZPLiPD z jednoczesnym przekazaniem na rzecz nowej organizacji majątku i następstwa prawnego.

Na wniosek Komitetu Założycielskiego, postanowieniem Sądu Wojewódzkiego w Warszawie z dnia 9 I 1995 r. (sygn. akt VII Ns. Rej. zz pz 120/94) Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP wpisano do rejestru wraz ze statutem uchwalonym w dniu 12 XI 1994 r.

W dniach 24 i 25 XI 1995 r. z udziałem 106 delegatów z kraju, reprezentujących 10 sekcji branżowych, oraz licznego grona zaproszonych gości obradował w Warszawie Zjazd Założycielski ZZPLDiOPwRP. Przewodniczącym Zarządu Głównego został Wiesław Biskupski. Funkcję wiceprzewodniczących ZG powierzono Piotrowi Panasiukowi, Piotrowi Pukosowi, Urszuli Kuźmitowicz-Piwowarskiej i Stanisławowi Pietrzakowi. Na sekretarza generalnego Zarządu Głównego wybrano Józefa Wróbla, na skarbnika – Kazimierza Skowronka. Wybrano także dziewięciu sekretarzy Zarządu Głównego i Główną Komisję Rewizyjną, na której czele stanęła Zofia Świątkowska. Obsługą Zarządu Głównego, sekcji branżowych i Główniej Komisji Rewizyjnej zajmowało się biuro związku, którym kierował Ireneusz Wielemborek.

Ryc. 7. Rok 1995. Prezydium Zjazdu Założycielskiego Związku Zawodowego Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w Rzeczypospolitej Polskiej. Od lewej: Kazimierz Skowronek, Edmund Bryske i Stefan Chmurski (fot. archiwum)

Zgodnie ze statutem, związek zrzeszał na zasadach dobrowolności osoby pracujące zawodowo, emerytów i rencistów, bezrobotnych oraz uczniów branżowych szkół ze wszystkich sektorów i podmiotów gospodarczych leśnictwa, drzewnictwa i ochrony przyrody. W strukturach związku działały w charakterze opiniodawczo-doradczym następujące sekcje branżowe: leśnictwa, ochrony przyrody, meblarstwa, drzewnictwa i suchej destylacji drewna, produkcji płyt, sklejek i zapalek, produkcji leśnej i łowieckiej, produkcji maszyn leśno-drzewnych, transportu leśnego, budownictwa leśnego, produkcji papieru i celulozy, surowców wtórnych, zaplecza naukowo-badawczego. Okres działalności związku to walka o obronę interesów ludzi pracy i ich rodzin oraz poprawę bytu bezrobotnych. Przez cztery lata (początek 1994 r.) negocjowany był z naszym udziałem Ponadzakładowy Układ Zbiorowy Pracy. PUZP dla pracowników PGL Lasy Państwowe został zawarty 29 I 1998 r. i wpisany do Rejestru Ponadzakładowych Układów Zbiorowych Pracy w dniu 29 V 1998 r.

W roku 1999, kiedy głośno mówiło się o zmianie statusu Lasów Państwowych, działacze naszego związku podjęli działania wspierające, które polegały na wykorzystaniu możliwości prawnej w postaci obywatelskiej inicjatywy legislacyjnej. Efektem tych działań było zaakceptowanie wstępnych

Ryc. 8. Rok 1998. Delegaci ZZPLDiOPwRP podczas IV Kongresu OPZZ. Od lewej: Elżbieta Krzemińska, Zbigniew Szczepaniak, Józef Wróbel, Wiesław Biskupski, Edmund Kaczykowski (fot. archiwum)

założeń ustawy „o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju” i powołanie Komitetu Obywatelskiej Inicjatywy Legislacyjnej. W pracach tego komitetu brał udział w imieniu naszego związku Wiesław Biskupski.

Nie bez znaczenia dla zdrowia załóg leśnych i pracowników innych branż było utrzymanie w dobrej kondycji obiektów sanatoryjnych „Modrzew” w Inowrocławiu i „Leśnik-Drzewiarz” w Krynicy, domu profilaktycznego w Ciechocinku oraz ośrodka wczasowego „Jantar” w Jantarze. Związek był też godnie reprezentowany na różnych naradach i sympozjach międzynarodowych.

21 X 1999 r. odbył się w Warszawie Nadzwyczajny Zjazd Krajowy Delegatów ZZPLDiOPwRP, podczas którego delegaci na mocy uchwały 9/X/1999 postanowili połączyć Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP ze Związkiem Zawodowym Budowlani.

Kongres zjednoczeniowy ze Związkiem Zawodowym Budowlani odbył się w Warszawie w dniach 22–23 X 1999 r. Na kongresie doszło do połączenia obu związków, poza tym zarejestrowano cztery krajowe sekcje branżowe, w tym Krajową Sekcję Pracowników Leśnictwa i Ochrony Środowiska, której przewodniczącym został Bogusław Kita (RDLP w Krakowie).

Ryc. 9. Rok 1999. Delegaci na kongres zjednoczeniowy Związku Zawodowego Budowlani i ZZPLDiOPwRP, m.in.: Paweł Żydownik, Józef Oskierko, Kazimierz Skowronek, Krystyna Stepiń, Zbigniew Janowski, Bogusława Juzaszek, Wiesław Biskupski (fot. archiwum)

Równocześnie na wiceprzewodniczącego połączonego związku wybrano Wiesława Biskupskiego.

Związek Zawodowy Pracowników Leśnictwa, Drzewnictwa i Ochrony Przyrody w RP został rozwiązany 14 I 2000 r. – wykreślony z Rejestru Związków Zawodowych postanowieniem Sądu Okręgowego w Warszawie, VII Wydz. Cywilny i Rejestrowy (sygn. akt VII Ns. Rej. zz pz 3/00).

Literatura

Kołodziej E.: *Kronika Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego 1893–1973.* Warszawa 1974.

Sołtysiak G.: *Informator o Związkach Zawodowych.* Rękopis. 1991. Archiwum OPZZ, Warszawa.

Sprawozdania i uchwały związkowe za okres 1982–2003. Archiwum ZZPLiPD, Warszawa.

Wydarzenia Związkowe – kalendarium wewnątrzwiązkowe. 1995–1999. Archiwum ZZPLiPD, Warszawa.

Z dziejów Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego w Polsce Ludowej. Warszawa, Instytut Wydawniczy CRZZ 1980.

10.3. Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

STANISŁAW WÓJCIK

10.3.1. Powstanie i działalność NSZZ „Solidarność” w społeczności leśników w roku 1980

Fundamentem niezależnego ruchu związkowego w Lasach Państwowych były Porozumienia Międzyzakładowych Komitetów Strajkowych i Komisji Rządowych zawarte w Szczecinie 30 VIII 1980 r., w Gdańsku 31 VIII 1980 r. i w Jastrzębiu 3 IX 1980 r.

Powyższe dokumenty, obok ważnych uregulowań spraw pracowniczych i społecznych, przyjęły fundamentalną zasadę rozwiązywania konfliktów w drodze dialogu. Umożliwiły ponadto po raz pierwszy po II wojnie światowej powstanie w Polsce niezależnego ruchu związkowego, budowanego od podstaw przez pracobiorców.

W leśnictwie możliwości te zostały wykorzystane bardzo szybko, dynamicznie i sprawnie. Już 2 IX 1980 r. przedstawiciele załóg Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Szczecinie oraz Komisja Rządowa z wiceministrem leśnictwa i przemysłu drzewnego, Józefem Kardysiem, uzgodnili tekst porozumienia, w którym poruszane były m.in. następujące problemy:

- podkreślenie rangi zawodu leśnika w społeczeństwie, w aspekcie rosnących pozaprodukcyjnych funkcji lasów;
- etapy regulacji płac w leśnictwie, w tym szybka likwidacja rażącej różnicy pomiędzy płacami w leśnictwie a poziomem płac w przemyśle ciężkim i wydobywczym;
- przyznanie dodatków stażowych wszystkim pracownikom;
- obniżenie kosztów przejazdów pracowników i transportu administracyjnego przez wprowadzenie ryczałtów za używanie własnych samochodów do celów służbowych dla nadleśniczych, zastępców nadleśniczych, adiunktów, leśniczych, podleśniczych oraz możliwości ratalnego przez nich zakupu samochodów;

- istotne podwyższenie nagród jubileuszowych, np. za 25 lat pracy z 75% do 200% wynagrodzenia miesięcznego, oraz przedziału ich wypłacania – od 15 lat (100%) do 40 lat pracy (400%).

Ponadto uzgodniono kompleks działań organizacyjnych w celu usprawnienia funkcjonowania gospodarki leśnej i handlu drewnem (rozdziały 7 i 8 porozumienia).

Powyższe problemy negocjowane były również przez przedstawicieli strajkujących załóg jednostek terenowych Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Gdańsku, czego efektem były porozumienia resortowe z 3 i 12 IX 1980 r., podpisane ze strony Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego przez wiceministra Jerzego Plewę. Porozumienia te ułatwiły tworzenie struktur wolnych związków zawodowych w resorcie leśnictwa, m.in.:

- 9 IX 1980 r. w OZLP Wrocław powstał Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” w składzie: Barbara Karatowicz-Lipińska, Zofia Nocko, Leokadia Skwarnik, Kazimierz Lipiński, Michał Morawski i Leszek Okrasa;
- 14 X 1980 r. utworzono Międzyzakładowy Komitet Założycielski Sekcji Pracowników Leśnictwa przy NSZZ „Solidarność” Regionu Dolnośląskiego. W zebraniu założycielskim uczestniczyli przedstawiciele 36 organizacji zakładowych reprezentujący ponad 3 tysiące członków;
- 30 X 1980 r. powstał Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” przy Naczelnym Zarządzie Lasów Państwowych w Warszawie. W skład komitetu weszli: Bogusław Mozga, Waław Mirski, Ludomir Rzepkowski, Ryszard Brodecki i Roman Kazimierczak.

Przedstawiciele nowo powstałych podstawowych i okręgowych struktur związkowych z całego kraju utworzyli w dniu 30 X 1980 r. we Wrocławiu Krajową Komisję Porozumiewawczą Pracowników Leśnictwa NSZZ „Solidarność” (KKPPL). W jej skład weszli: Kazimierz Lipiński (Wrocław) – przewodniczący, Ryszard Brodecki (Warszawa) – zastępca przewodniczącego, Barbara Karatowicz, Michał Morawski, Irena Wolska – zastępcy oraz Zdzisław Brandys, Bolesław Gawędzki, Roman Kot, Janina Kurc, Lechosław Sulwiński, Wojciech Nowak, Wieńczysław Wójcik – członkowie Prezydium.

Założycielskie zebranie, poza wyborem władz i zjednoczeniem ruchu „Solidarności” leśnej, nakreśliło ogólne kierunki działania powstającej organizacji, m.in.:

- nawiązanie łączności z Krajową Komisją Porozumiewawczą NSZZ „Solidarność” w Gdańsku,
- rozpatrzenie i ujednoczenie porozumień resortowych ze Szczecina i Gdańska,
- ciągłe działanie na rzecz poprawy warunków płacy i pracy w resorcie leśnictwa,

- obrona tworzących się ogniw związku przed szykanami pracodawców i utrudnianiem działalności,
- przystąpienie do działań wspierających zarejestrowanie Statutu NSZZ „Solidarność”.

W celu realizacji tych zadań powołano cztery zespoły problemowe:

- modelowo-organizacyjny – przewodnicząca Irena Wolska,
- socjalno-bytowy – przewodniczący Roman Kot,
- płacowy – przewodniczący Lechosław Sulwiński,
- ochrony przyrody i środowiska – przewodniczący Włodzimierz Cichocki.

Na redaktora biuletynu „Leśna Solidarność”, który do marca 1981 r. ukazywał się jako miesięcznik i trafiał do ogniw związku w biurach wszystkich OZLP, wybrano Bolesława Springa.

Zarejestrowanie przez Sąd Najwyższy Statutu NSZZ „Solidarność” w dniu 10 XI 1980 r. oraz intensywne działania wyłonionych władz KKPPL NSZZ „Solidarność” umożliwiły burzliwy rozwój organizacji związkowych we wszystkich zakładach pracy zgrupowanych w resorcie leśnictwa i przemysłu drzewnego. Między innymi w pierwszych dniach listopada powstały zakładowe organizacje związkowe w Instytucie Badawczym Leśnictwa w Warszawie, Biurze Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Gdańsku, Wielkopolskim Parku Narodowym, Instytucie Technologii Drewna, Przedsiębiorstwach Produkcji Leśnej „Las”, w „Dolpimie” oraz ośrodkach transportu leśnego i różnych jednostkach Lasów Państwowych.

W dniu 15 XI 1980 r. z inicjatywy władz KKPPL doszło we Wrocławiu do spotkania z komitetami założycielskimi regionalnych sekcji „Solidarności” kilku branż działających w resorcie leśnictwa i przemysłu drzewnego: drzewiarzy z przewodniczącym Tadeuszem Bagińskim, Przedsiębiorstw Produkcji Leśnej „Las”, „Dolpimy” oraz Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Przemysłu Maszynowego Leśnictwa. Uzgodniono potrzebę wspólnych działań stwarzających możliwość wywierania mocniejszej presji na władze resortu. W dniach 21–22 XI 1980 r. przedstawiciele KKPPL uczestniczyli w Ogólnopolskim Zjeździe „Solidarności” Drzewiarzy we Wrocławiu. Dwa dni później w Słotwinach koło Łodzi odbył się zjazd delegatów związku z 22 ośrodków transportu leśnego, którzy powołali Sekcję Transportu Leśnego „Solidarność” i postanowili włączyć ją w struktury KKPPL.

Na przełomie lat 1980 i 1981 liczba członków związku w Lasach Państwowych przekraczała 50 tysięcy, a ogniw „Solidarności” istniały w większości jednostek organizacyjnych LP.

Delegaci międzyzakładowych struktur „Solidarności” na swym spotkaniu w Wielisławiu w dniach 17 i 18 XII 1980 r. przekształcili KKPPL w Krajową Komisję Koordynacyjną Pracowników Leśnictwa, a także ustalili strategię negocjacyjną związku oraz listę postulatów i spraw do załatwienia (79 po-

stulatów), w tym postulat 45-godzinnego tygodnia pracy i wszystkich wolnych sobót.

Postulaty stały się podstawą Porozumienia z 11 III 1981 r. zawartego w Sękocinie pomiędzy Ministrem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego a Krajową Komisją Koordynacyjną Pracowników Leśnictwa (ryc. 1). Ze strony resortowej Porozumienie podpisali: Roman Filipowicz – podsekretarz stanu i Andrzej Nowakowski – naczelny dyrektor Lasów Państwowych; ze strony związkowej: Kazimierz Lipiński, Bogusław Mozga, Irena Wolska, Lechosław Sulwiński, Roman Kot, Krzysztof Wolfram, Grzegorz Banach, Zdzisław Brandyś, Ryszard Brodecki, Włodzimierz Cichocki, Jerzy Firer, Bolesław Gawędzki, Władysław Giemza, Augustyn Kołaziński, Janusz Kurc, Marek Krasowski, Ludwik Makuch, Barbara Mazuryk, Irena Michniewska, Michał Morawski, Jan Podmaski, Stanisław Sochacki, Karol Sznajder, Konrad Tomaszewski, Zbigniew Wyrembelski, Janusz Krzyżewski i Andrzej Błaszczyk (ryc. 2).

Porozumienie Sękocińskie z 11 III 1981 r. w sposób dojrzały i kompletny nakreśliło kierunki zmian w gospodarce leśnej i w stosunkach pracy w jednostkach zgrupowanych w resorcie leśnictwa.

Porozumienie zawierało 58 punktów uporządkowanych w pięć działów tematycznych.

W dziale I – „Sprawy organizacji i zarządzania” – zapisano, że Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego wprowadzi obowiązek okresowego opracowywania raportów o stanie lasów. Ustalenie to zrealizowano przed upływem pół roku, podobnie jak zapis o pilnym opracowaniu na polecenie Ministra LiPD koncepcji reformy gospodarczej w leśnictwie i przedstawieniu jej związkowi do zaopiniowania, a także o opracowaniu i wdrożeniu zasad odsprzedaży pilarek spalinowych drwalom oraz ich serwisie i zaopatrzeniu w paliwo.

Z działu tego pozostał niezrealizowany zapis o wprowadzeniu zasady ustalania rocznych planów pozyskania drewna w użytkowaniu rębnym w wysokości etatu. Postulat ten powrócił w ustaleniach Okrągłego Stołu.

Z działu II – „Hodowla i ochrona lasu oraz ochrona środowiska” – zostały zrealizowane m.in. dwa ważne zapisy: o reaktywowaniu Wydziałów Ochrony Lasu w Naczelnym Zarządzie LP i zarządach okręgowych, a także o udostępnieniu służbom leśnym terenów specjalnych (poligony, tereny polowań reprezentacyjnych) do celów prognozowania i zwalczania szkodników lasu.

Z działu III – „Sprawy BHP” – zrealizowano wszystkie 13 punktów Porozumienia Sękocińskiego, w tym zapisy tak ważne, jak:

- doprowadzenie do uznania za choroby zawodowe w leśnictwie: choroby wibracyjnej, uszkodzeń słuchu, przepukliny, żyłaków nóg, chorób przewodu pokarmowego i pokleszczowego zapalenia opon mózgowych;

P o r o z u m i e n i e

zawarte w dniu 11 marca 1981r. w Sękocinie pomiędzy Ministrem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego i Krajową Komisją Koordynacyjną Pracowników Leśnictwa NSZZ "Solidarność" w sprawie współdziałania i realizacji wniosków oraz postulatów zgłoszonych przez Komisje Zakładowe :

- w Naczelnym Zarządzie Lasów Państwowych,
- w Nadleśnictwach,
- w biurach Okręgowych Zarządów Lasów Państwowych,
- w Zespołach Składnic Lasów Państwowych,
- w Ośrodkach Transportu Leśnego,
- w Ośrodkach Remontowo-Budowlanych L.P.,
- w Gospodarstwach Rybackich,
- w Przedsiębiorstwach Naprawy Taboru Leśnego,
- w Biurze Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej,
- w Biurze Studiów i Projektów Lasów Państwowych,
- w Parkach Narodowych,
- w Instytucie Badawczym Leśnictwa,
- w Szkołach Zawodowych Resortu Leśnictwa.

Strony, po przedstawieniu pełnomocnictw i uznaniu ich za wystarczające, w celu realizacji najpilniejszych spraw, mając na względzie dobro załóg pracowniczych wszystkich jednostek Lasów Państwowych i Parków Narodowych, poprawę form i metod gospodarowania zasobami leśnymi oraz odpowiedzialność Resortu Leśnictwa przed społeczeństwem za stan gospodarki w Lasach Państwowych i Parkach Narodowych, zawierają porozumienie następującej treści:

I. Sprawy organizacji i zarządzania

1. Minister Leśnictwa i P.D. wprowadzi obowiązek cyklicznego opracowywania/co 5 lat/ raportów o stanie lasów i prognoz pozyskania surowca drzewnego, w oparciu o wyniki bieżącej aktualizacji stanu lasu. Raporty udostępniane będą do celów planistycznych i informacyjnych na użytek władz i służb różnych szczebli oraz społeczeństwa. Termin pierwszego opracowania-30 czerwca 1981r.

Ryc. 1. Strona tytułowa Porozumienia Sękocińskiego

Ryc. 2. 11 III 1981 r., Sękocin k. Warszawy. Podpisanie Porozumienia Sękocińskiego (fot. archiwum KSPL)

- zapewnienie posiłków regeneracyjno-wzmacniających przez cały rok wszystkim pracownikom stałym, sezonowym i dorywczym, zatrudnionym bezpośrednio w produkcji;
- przeprowadzenie weryfikacji wykazu stanowisk uprawnionych do otrzymywania dodatku za pracę wykonywaną w warunkach szkodliwych dla zdrowia lub uciążliwych oraz zniesienie limitu godzin ekspozycji jako podstawy przyznania tego dodatku;
- opracowanie raportu o stanie BHP w lasach.

Trzy załączniki stanowiły integralną część porozumienia, w tym:

- Załącznik 1. Oświadczenia stron zawierające 16 punktów dotyczących postulatów, które nie zostały przez strony ostatecznie uzgodnione bądź miały być rozwiązane w innym trybie. Tylko w jednej kwestii – płac robotników zatrudnionych w pozyskaniu i transporcie drewna – stanowiska stron pozostały rozbieżne. W załączniku tym zawarte jest oświadczenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, rozszerzające zastosowanie postanowień Porozumienia Szczecińskiego z 2 IX 1980 r. na jednostki Lasów Państwowych w całym kraju, w odniesieniu do odpowiednich grup pracowniczych.
- Załącznik 3. Porozumienie z 8 XII 1980 r. podpisane przez naczelnego dyrektora Lasów Państwowych Andrzeja Nowakowskiego i przewodni-

czego KKPPL NSZZ „Solidarność” Kazimierza Lipińskiego, które w dziewięciu punktach regulowało kwestię stworzenia warunków do wypełniania statutowych obowiązków przez instancje związku w Lasach Państwowych.

Porozumienie z 8 XII 1980 r., rozszerzone na wszystkie jednostki organizacyjne resortu leśnictwa i przemysłu drzewnego pismem z dnia 25 II 1981 r. podpisanym przez sekretarza stanu, pierwszego zastępcę ministra, Józefa Kardysia, umożliwiło istotne zmniejszenie liczby konfliktów i podjęcie konkretnej współpracy pomiędzy administracją a żywiołowo powstającymi ogniwami NSZZ „Solidarność”.

Burzliwy rozwój struktur związku oraz bardzo duży wzrost liczby członków NSZZ „Solidarność” uczyniły rzeczą niezbędną wyłonienie, w procedurach demokratycznych i na podstawie zarejestrowanego Statutu NSZZ „Solidarność”, władz związkowych i nakreślenie programu ich działania.

Ryc. 3. 11 III 1981 r., Sękocin k. Warszawy. Doradcy KSPL obecni przy podpisywaniu Porozumienia Sękocińskiego (fot. archiwum KSPL)

W dniach 23–24 V 1981 r. odbył się w Jedlni I Walny Zjazd Sprawozdawczo-Wyborczy Krajowej Komisji Koordynacyjnej Pracowników Leśnictwa NSZZ „Solidarność”, na którym wybrano Prezydium KKKPL w składzie: Bogusław Mozga – przewodniczący, Kazimierz Lipiński, Irena Wolska – zastępcy przewodniczącego, Wojciech Jaruga, Konrad Tomaszewski – sekretarze oraz Zdzisław Brandys (OZLP Kraków), Czesław Bieruta (OZLP Szczecinek), Marek Kalicki (OZLP Toruń), Roman Kot (OZLP Toruń), Mieczysław Marewski (OZLP Szczecinek), Michał Morawski (OZLP Wrocław), Jan Podmaski (OZLP Toruń), Krzysztof Wolfram (OZLP Białystok) – członkowie, a także: Jadwiga Chudecka, Janusz Kurc, Włodzimierz Cichocki – przedstawiciele podsekcji zawodowych ośrodków remontowo-budowlanych (ORB), ośrodków techniki leśnej (OTL) i parków narodowych (PN).

Powołano ponadto zespoły problemowe: m.in. ds. płacowych i ds. BHP, które miały wspierać działania Prezydium. Zjazd zobowiązał Prezydium do podejmowania wszelkich starań na rzecz pełnej realizacji zawartych Porozumień Sękocińskich we współdziałaniu ze wszystkimi sekcjami NSZZ „Solidarność” działającymi w resorcie, a także z innymi związkami zawodowymi.

Zjazd przyjął tymczasowy Statut Wewnętrzny KKKPL, regulamin sekcji oraz zdecydował, że siedzibą Krajowej Komisji Koordynacyjnej Pracowników Leśnictwa będzie Warszawa.

Wstępem do Statutu jest deklaracja ideowa następującej treści:

„W celu obrony swoich praw pracowniczych i obywatelskich oraz pragnąc w miarę swoich sił i możliwości uczestniczyć w dziele odnowy kraju, pracownicy leśnictwa jednoczą się w szeregach NSZZ «Solidarność» z pełną świadomością, że jedynie ten Związek, realizując idee Sierpnia 1980 r., jest w stanie spełnić nadzieje ludzi pracy na sprawiedliwość społeczną, zaś nam samym umożliwić dokonanie działań zapewniających podniesienie rangi zawodu leśnika oraz stworzenie godziwych warunków pracy i jej sprawiedliwej oceny...”.

10.3.2. Działalność Krajowej Sekcji Pracowników Leśnictwa w roku 1981

Przyjęcie przez branżową strukturę NSZZ „Solidarność” działającą w leśnictwie nazwy Krajowa Sekcja Pracowników Leśnictwa zostało uchwalone przez I Plenarne Zebranie Sekcji w dniu 26 X 1981 r.

Od maja do października 1981 r. w ogniwach związku działających w leśnictwie trwały intensywne prace nad przygotowaniem stanowiska w sprawie koncepcji funkcjonowania Lasów Państwowych. W tej kwestii Prezydium zebrało opinie od wszystkich Międzyzakładowych Komisji Ko-

ordynacyjnych (ogniwa regionalne NSZZ „Solidarność” działające na szczeblu ówczesnych okręgowych zarządów LP) i podsekcji zawodowych. Kanwą do dyskusji była „Koncepcja struktur organizacyjnych w Lasach Państwowych w aspekcie przygotowywanej reformy gospodarczej” z 7 V 1981 r., opracowana przez specjalnie utworzony zespół pod kierownictwem Ireny Wolskiej. Ostatnim efektem prac były zapisy uchwały nr 3 przyjętej przez I Plenarne Zebranie KSPL w dniu 27 X 1981 r. w Jedlni. Oto ważniejsze fragmenty tej uchwały:

- „W związku z wyłączeniem Lasów Państwowych spod działania ustaw z dnia 25.09.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych i samorządzie załogi, bez konsultacji z nami, Krajowa Sekcja Pracowników Leśnictwa NSZZ »Solidarność« domaga się uchwalenia nowej ustawy o Państwowym Gospodarstwie Leśnym, w ścisłym powiązaniu z ustawami o przedsiębiorstwach państwowych i samorządzie załogi.... Żądamy, aby w nowej Ustawie o PGL i innych aktach normatywnych znalazły się postanowienia niniejszej uchwały. (...)
- Krajowa Sekcja odrzuca opracowanie NZLP pt. »Założenia reformy gospodarczej w Lasach Państwowych« z września 1981 r. (projekt) jako zachowawcze i nie uwzględniające zachodzących zmian.

Lasy Państwowe powinny stanowić organizację gospodarczą opierającą się na przedsiębiorstwach wielozakładowych – samodzielnych, samorządnych i samofinansujących się – działających na podstawie odrębnych zasad ekonomiczno-finansowych uwzględniających specyfikę gospodarki leśnej. W skład organizacji Lasów Państwowych wchodzi wszystkie jednostki działające obecnie w Lasach Państwowych. Zasady reformy powinny uwzględniać trójszczeblowy system zarządzania przewidujący następujące ogniwa: zakład, przedsiębiorstwo, centrum.

Przez zakład należy rozumieć: nadleśnictwo, OTL, ORB, zespół składnic i gospodarstwo rybackie. Docelowo powinny one być przekształcone w samodzielne przedsiębiorstwa. Na okres przejściowy będą tworzone przedsiębiorstwa na bazie OZLP jako jednostki wielozakładowe, samodzielne, samorządne i samofinansujące się. (...)

- Centrum stanowić będą: Rada Nadzorcza i Generalny Dyrektor. Radę Nadzorczą stanowią przewodniczący rad pracowniczych i dyrektorzy przedsiębiorstw i IBL. (...)
- Podstawową jednostką organizacyjną jest nadleśnictwo. Musi ono mieć maksymalną autonomię – samodzielność. Na czele nadleśnictwa stoi rada pracownicza i nadleśniczy...”.

W kwestii samorządu pracowniczego I Plenarne Zebranie KSPL przyjęło odrębną uchwałę, w której wyrażono stanowisko, że uchwalona przez Sejm PRL ustawa z dnia 25 IX 1981 r. o samorządzie załogi przedsiębiorstwa pań-

stwowego obowiązuje w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych i jest podstawą do tworzenia w nich Komitetów Założycielskich Samorządu Pracowniczego. Uchwała kończy się postulatem, aby w nowej ustawie o Państwowym Gospodarstwie Leśnym znalazł się zapis stwierdzający, że w Lasach Państwowych istnieją samorządy i odwołujący się do ustawy z 25 IX 1981 r. w wersji znowelizowanej.

I Plenarne Zebranie KSPL wyraziło stanowisko, że pilarki Dolpima PS-180 powinny zostać wycofane z eksploatacji do końca roku 1981 z uwagi na zagrożenie dla piliarzy. Komisje Zakładowe NSZZ „Solidarność” wezwano do zwrócenia się do robotników o ograniczenie pracy tymi pilarkami do 0,5 godziny dziennie przez jedną osobę.

W wyniku tej akcji pilarki Dolpima PS-180, dotychczas powszechnie stosowane w cięciach rębnych, zastąpiono stopniowo sprzętem firm STIHL i Husqvarna, posiadającym odpowiednie atesty. W zakładach „Dolpima” uruchomiono licencyjną produkcję lekkich pilarek Husqvarna przeznaczonych do cięć przedrębnych.

I Plenarne Zebranie Delegatów KSPL wyraziło wotum nieufności przewodniczącemu zespołu ds. reformy gospodarczej w Ministerstwie LiPD, w związku z jego wywiadem dla „Polityki” (Paszyński 1981), w którym kwestionował realność wprowadzenia pełnej reformy gospodarczej w leśnictwie. Ostry sprzeciw delegatów KSPL wywołało zwłaszcza stwierdzenie, że w odniesieniu do leśnictwa i przemysłu drzewnego zachodzi potrzeba „zachowania pewnych elementów sterowania centralnego w stopniu większym niż w pozostałych sferach gospodarki”, co polegać ma na tym, że „po prostu państwo musi decydować o tym, ile można wycinać drzew, natomiast decyzję, gdzie wycinać, należy pozostawić leśnikom”.

O treści uchwał I Plenarnego Zebrania i o ważniejszych wydarzeniach i pracach Prezydium KSPL, które miały miejsce w listopadzie, Komisje Zakładowe NSZZ „Solidarność” miały być poinformowane za pośrednictwem kolejnego wydania Serwisu Informacyjnego. Nie zdążył on jednak dotrzeć do wszystkich komisji – w aktach KSPL „zaaresztowanych” 14 XII 1981 r. znalazły się zaadresowane, gotowe do wysyłki egzemplarze serwisu.

Wprowadzony 13 XII 1981 r. stan wojenny zdelegalizował wszelką działalność związkową, a działacze rozwiązanego NSZZ „Solidarność” poddani zostali różnym represjom. Między innymi internowano: przewodniczącego KSPL Bogusława Mozgę, Krystynę Prokopowicz i Zdzisława Napiórkowskiego z Olsztyna, także Dariusza Bąka – późniejszego członka władz sekcji, wówczas studenta Wydziału Leśnego SGGW. Pozbawiono pracy: sekretarza KSPL Konrada Tomaszewskiego i członka Prezydium Mieczysława Mareckiego ze Szczecinka. Po zakończeniu internowania przewodniczący

KSPL nie mógł powrócić do pracy w NZLP; zwolnieniami i innymi szykanami nęcano też wielu innych działaczy związkowych.

Prowadzona była szeroko zakrojona akcja inwigilowania poszczególnych członków rozwiązanego związku i ograniczania im możliwości awansu zawodowego.

Mimo represji, trudnych warunków bytowych oraz rygorystycznych ograniczeń w życiu codziennym, działalność związkowa nie została zaprzestana. Była ona w głównej mierze ukierunkowana na:

- prowadzenie akcji solidarnościowych z represjonowanymi członkami związku i ich rodzinami;
- redagowanie, drukowanie i kolportowanie nielegalnych wydawnictw;
- organizowanie protestów i demonstracji skierowanych przeciwko nielegalnie powołanym władzom;
- mobilizowanie społeczeństwa do wprowadzenia demokratycznych zasad sprawowania władzy.

NSZZ „Solidarność” utrzymał strukturalną ciągłość funkcjonowania, także na poziomie Komisji Zakładowych i ogniw regionalnych, zachowując sprawność organizacyjną, zbierając składki, organizując zbiorowy opór przeciw dyktaturze. Działalność związkowa, która nabrała w tym okresie charakteru konspiracji politycznej, w dużym stopniu zintegrowała społeczność związkową, a w końcowym rezultacie przyczyniła się do obrad Okrągłego Stołu.

10.3.3. Działalność KSPL NSZZ „Solidarność” po reaktywowaniu związku w roku 1989

Protokół Okrągłego Stołu, podpisany w marcu 1989 r., zawierał w części uzgodnionej przez Podzespół ds. Ekologii dość obszerny rozdział 1.3. odnoszący się do leśnictwa, który zawierał m.in. następujące zapisy:

„3. Opracowanie nowego modelu gospodarki leśnej, której głównym celem byłaby ochrona środowiska leśnego oraz gospodarowanie w sposób nie naruszający równowagi ekologicznej. W tym celu należy:

- a) przyjąć, że podstawową funkcją lasów jest funkcja środowiskotwórcza i wprowadzić zasadę, iż wszystkie lasy stanowią tereny ochronne;
- b) zapewnić prawnoorganizacyjne, techniczne i ekonomiczne warunki do prowadzenia prawidłowej gospodarki leśnej, ograniczyć rozmiary emisji przemysłowych;
- c) poddać projekt »ustawy o lasach« społecznej konsultacji;
- d) przyjąć zasadę niepodzielnego zarządzania i gospodarowania lasami państwowymi z uwagi na regionalne różnicowania warunków ekolo-

- gicznych i produkcyjnych oraz związaną z tym konieczność redystrybucji środków w ramach całej organizacji gospodarczej;
- e) umożliwić powstanie społecznego zespołu opiniującego i kontrolującego gospodarkę leśną;
 - f) odblokować możliwość tworzenia samorządów pracowniczych w lasach państwowych na ogólnie obowiązujących zasadach;
 - g) zaprzestać rabunkowego wycięcia i ograniczyć pozyskanie drewna do biologicznych możliwości określonych w planach urzędzenia lasów;
 - h) utworzyć Bank Genetyczny w pełni wartościowych nasion z drzew”.
- (cyt. za „Las Polski” 1989, nr 21–22, s. 15).

Wiele zapisów tego rozdziału stanowiło powtórzenie, w formie dostosowanej do ówczesnego stanu wiedzy, postanowień Porozumienia Sękocińskiego z marca 1981 r. lub uchwał I Plenarnego Zebrania KSPL z października 1981 r. Wymienione zapisy, a także punkt mówiący o utworzeniu leśnego banku genów, znalazły się w Protokole Okrągłego Stołu, a to dzięki pracy koncepcyjnej Bolesława Springa i jego wysiłkom włożonym w uzasadnianie celowości ich wprowadzenia. Wspierał go w tym młody wrocławski działacz ruchów ekologicznych, Radosław Gawlik, który był jednym z sygnatariuszy protokołu.

Wiosną 1989 r. Andrzej Rodziewicz z Instytutu Badawczego Leśnictwa zgromadził wokół siebie niewielki zespół członków związku i zainicjował odtwarzanie struktur Krajowej Sekcji Pracowników Leśnictwa, starając się dotrzeć do wszystkich członków władz sekcji wybranych w 1981 r. W dniu 29 V doprowadził do spotkania sześciu osób ze składu Prezydium KSPL i utworzenia biura organizacyjnoprawnego do odtworzenia struktur organizacyjnych „Solidarności” w Lasach Państwowych. Siedzibą biura stała się Komisja Zakładowa „Solidarności” w Instytucie Badawczym Leśnictwa. Przesłano do wszystkich nadleśnictw informację o wznowieniu działalności oraz apel o odtwarzanie organizacji zakładowych „Solidarności” i prośbę o wybór delegatów na walne zebranie Krajowej Sekcji Pracowników Leśnictwa.

W dniu 22 VI 1989 r. doszło do spotkania Prezydium z kierownictwem Lasów Państwowych, na którym m.in.:

- stwierdzono, że w związku z pilną potrzebą współpracy z przedstawicielstwem związkowym, wynikającą z trudnej sytuacji w lasach i złych warunków pracy załóg leśnych, kierownictwo LP do czasu wyborów nowych władz Sekcji Pracowników Leśnictwa będzie utrzymywać kontakty z reaktywowanym Prezydium z 1981 r.;
- zwrócono się do dyrektorów OZLP i IBL o pomoc załogom w organizowaniu struktur związkowych i o umożliwienie powrotu do pracy osobom zwolnionym w stanie wojennym lub przesuniętym na inne stanowiska pracy;

- w związku z przekazaniem informacji o terminie Krajowego Zjazdu Sekcji, ustalonym na 26–27 X 1989 r., skierowano do dyrektorów powyższych jednostek prośbę o umożliwienie przeprowadzenia kampanii wyborczej i wydelegowania wybranych przedstawicieli.

Naczelny dyrektor LP przekazał Prezydium KSPL szereg dokumentów do zaopiniowania, w tym projekt ustawy o lasach i gospodarce leśnej z lutego 1989 r.

Do pracy nad przygotowaniem stanowiska związku w istotnych sprawach leśnictwa przystąpiono niezwłocznie po reaktywowaniu Prezydium. W celu przygotowania projektu uchwał i stanowisk II Krajowego Zjazdu zorganizowano we wrześniu czterodniową Krajową Konferencję Programową. Uczestniczyli w niej, obok Prezydium KSPL, delegaci z siedmiu międzyzakładowych komisji koordynacyjnych i z wielu komisji zakładowych. W otwartej części konferencji wzięli udział doradcy KSPL oraz posłowie Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego.

Opracowane przez konferencję dokumenty, w tym:

- stanowisko w sprawie modelu i usytuowania Lasów Państwowych w Ministerstwie Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych,
- stanowisko w sprawach płacowych,
- stanowisko w sprawie łowiectwa w Lasach Państwowych,
- stanowisko w sprawie projektu ustawy o lasach z lutego 1989 r., a także
- „Stanowisko przedstawicieli środowisk zawodowych leśnictwa w sprawie stanu i perspektyw rozwoju leśnictwa w Polsce” –

– zostały przekazane za pośrednictwem delegatów lub listownie do wszystkich Komisji Zakładowych NSZZ „Solidarność” w LP z prośbą o ich przedyskutowanie przed zjazdem. Przesłano je także do Sejmu PRL i do premiera Tadeusza Mazowieckiego (pełny tekst stanowisk opublikował w roku 1989 „Las Polski” w numerze 21–22 na s. 16–18).

II Zjazd KSPL odbył się w Jedlni w dniach 26–28 X 1989 r. (data i miejsce nawiązywały do I Walnego Zebrania Delegatów KSPL z 1981 r., które przyjęło ważne dokumenty programowe). Prawie połowę spośród przeszło 80 delegatów stanowili ludzie młodzi i bardzo młodzi.

Atmosferę panującą na zjeździe trafnie przedstawia relacja zamieszczona w „Lesie Polskim”: „W przeciwieństwie do innych spotkań organizacji rozwiązanych po 13 grudnia 1981 r. nie przeważał nurt kombatancki, rozliczeniowy, lecz cała uwaga uczestników była skupiona na krytycznej ocenie obecnej rzeczywistości w leśnictwie oraz wypracowaniu wspólnej koncepcji usytuowania lasów i ich roli w zmieniającym się modelu gospodarczym kraju” (Sobkowiak 1990).

Zjazd przyjął Deklarację Programową, 14 uchwał oraz jedno stanowisko. W Deklaracji Programowej na wstępie delegaci stwierdzają: „Włączając się w przemiany zachodzące w Polsce, NSZZ »Solidarność« Leśników będzie dążył do całościowego uregulowania struktur Lasów Państwowych i demokratyzowania zarządzania poprzez powołanie samorządów i konkursowe obsadzanie stanowisk kierowniczych” (pełny tekst deklaracji programowej opublikował w roku 1990 „Las Polski” w numerze 1 na s. 4).

Wśród uchwał podjętych przez II Zjazd były m.in. żądania utworzenia samorządu pracowniczego w Lasach Państwowych, utworzenia w Ministerstwie Ochrony Środowiska stanowiska podsekretarza stanu ds. leśnictwa i obsadzenia go osobą z wykształceniem leśnym (ryc. 4). Odnosząc się w uchwale nr 8 do projektu ustawy o lasach z lutego 1989 r., zjazd odrzucił ten projekt jako nie odpowiadający obecnym uwarunkowaniom gospodarczym i przyrodniczym leśnictwa oraz jego zagrożeniom. W szeregach kwestii szczegółowych zjazd powtórzył opinię wyrażoną podczas Konferencji Programowej we wrześniu 1989 r., podtrzymując propozycję, aby tworzenie ustawy o lasach zostało powierzone szerszemu zespołowi specjalistów, naukowców i prawników.

Ryc. 4. 20 II 1990 r., Warszawa. Bogusław Mozga (stoi) – nowo mianowany podsekretarz stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa – przedstawiany leśnikom przez ministra Bronisława Kamińskiego (po lewej) (fot. archiwum KSPL)

W uchwale nr 7 o modelu Lasów Państwowych zjazd sformułował szereg założeń w sprawie celów leśnictwa, funkcji lasów, rozwiązań organizacyjnych i funkcjonalnych Lasów Państwowych, założeń, które stanowiły załączek przyszłej ustawy leśnej i aktów wykonawczych. Za cel leśnictwa uchwała uznawała ochronę i pomnażanie zasobów leśnych, a spośród wielorakich funkcji lasów – funkcję środowiskotwórczą wyróżniała jako czołową. Formułowała też postulat zachowania pełnej autonomii gospodarczo-finansowej Lasów Państwowych i finansowania określonych zadań (zwiększenia lesistości, likwidacji kłesk i zagrożeń itd.) z budżetu państwa lub innych źródeł.

W uchwale nr 13, dotyczącej płac, zjazd wskazał na konieczność wdrożenia nowego systemu ekonomiczno-finansowego w przedsiębiorstwach Lasów Państwowych, który pozwoliłby na wypracowanie środków na niezbędne podwyżki wynagrodzeń zgodnie z Porozumieniem Sękocińskim. Zapowiedziano w niej także, że docelowo związek będzie dążył do zniesienia akordowego systemu wynagradzania w pozyskaniu drewna. Postanowiono zainicjować utworzenie związkowego zespołu do opracowania nowego systemu płac w Lasach Państwowych, zapraszając do udziału inne związki zawodowe.

Jak widać z treści omówionych pokrótce dokumentów Zjazdu KSPL w Jedlni, po reaktywowaniu sekcja wyznaczyła sobie szeroką formułę działania, wykraczającą poza sferę czystej działalności związku zawodowego. Było to skutkiem powszechnej potrzeby aktywności obywatelskiej i społecznej, m.in. w usuwaniu nieprawidłowości w lasach. Z uwagi na ograniczoną objętość niniejszego opracowania, przedstawię jedynie najważniejsze inicjatywy i dokonania związku w wybranych dziedzinach.

10.3.4. Udział w przygotowaniu aktów prawnych odnoszących się do lasów i leśnictwa oraz działalność lobbingsowa

Na początku 1990 r. Rada KSPL powołała związkowy zespół do opracowania projektu ustawy o lasach. W skład zespołu weszli: Kazimierz Lipiński – przewodniczący; Stanisław Duda, Andrzej Andrzejczyk, Jacek Liziniewicz – członkowie oraz Andrzej Klocek, Alojzy Kowalkowski, Bogusław Mozga, Jan Podmaski, Cezary Sierpiński i Wiesław Włodarski – konsultanci.

Zespół pracował intensywnie przez szereg miesięcy, opierając się na omówionej wcześniej, ogólnej koncepcji. Projekt ustawy, przekazany następnie podsekretarzowi stanu ds. leśnictwa w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, posłużył w szerokim zakresie stworzeniu projektu resortowego. Przez cały czas powstawania projektu re-

sortowego i po jego wniesieniu do Sejmu, związek zabiegał u posłów, w organizacjach ekologicznych i w środowisku dziennikarzy o jego poparcie. Uchwalenie w dniu 28 IX 1991 r. nowej ustawy o lasach było wielkim, wspólnym sukcesem całego środowiska zawodowego leśników. Niezaprzeczalny, decydujący w tym udział miał NSZZ „Solidarność”.

Jesienią 1991 r. Rada KSPL uzyskała upoważnienie od Komisji Krajowej związku do rozmów z MOŚZNiL w sprawie aktów wykonawczych do ustawy o lasach. Powstał zespół negocjacyjny pod przewodnictwem Jana Bargielskiego w składzie: Dariusz Bąk, Andrzej Kostrzewa, Piotr Lutyk, Andrzej Modrzejewski, Antoni Metelski, Barbara Janik i Andrzej Rodziewicz. Trudne negocjacje trwały ponad dwa lata. Szereg rozwiązań proponowanych przez resort nie mogło być przyjętych, np. koncepcja wyłączenia ze Służby Leśnej stanowiska podleśniczego. Doszło też do kontrowersji w kwestii oceny Służby Leśnej – związek domagał się obligatoryjnej oceny raz w roku, w obecności pracownika.

W protokole podstolika ekologicznego Okrągłego Stołu, w punkcie 3 dotyczącym leśnictwa, znalazł się zapis: „Należy poddać rewizji zasady gospodarki łowieckiej, podporządkowując je środowiskotwórczej roli lasu oraz zweryfikować zasady odpłatności za szkody łowieckie”.

Ryc. 5. Luty 1992 r., Zwierzyniec – Biłgoraj. III Zjazd KSPL (fot. archiwum KSPL)

Ryc. 6. Luty 1992 r., Zwierzyniec – Bilgoraj. Ustępująca Rada KSPL (fot. archiwum KSPL)

W 1989 r. Zjazd KSPL przyjął obszerną uchwałę nr 11, w której poddał krytyce ówczesny model łowiectwa w Polsce, uregulowany ustawą o hodowli, ochronie zwierząt łownych i prawie łowieckim z 17 VI 1959 r. Zwrócono uwagę na rozproszenie nadzoru nad gospodarką łowiecką na wiele podmiotów i brak jej koordynacji, a także na obciążenie Lasów Państwowych kosztami szacowania i obowiązkiem wypłacania odszkodowań łowieckich za szkody na polach, przy jednoczesnym pozbawieniu ich wpływu na realizację łowieckich planów hodowlanych. Udział kół łowieckich w ponoszeniu ciężaru szkód łowieckich wynosił w tamtych czasach 10–30%. Szkody wyrządzone przez zwierzynę w lasach i koszty ochrony lasu przed zwierzyną nie były uwzględniane w bilansie skutków gospodarki łowieckiej. Aby rozwiązać ten problem, związek zaproponował wprowadzenie licencyjnego systemu polowań, przy powszechnej dostępności licencji, z zachowaniem formy dzierżawienia obwodów, ale na zasadach ponoszenia przez dzierżawcę pełnych kosztów. Planowanie rozmiaru pozyskania zwierzyny i zagospodarowania łowisk miałyby przejąć leśnicy.

Realizując tę uchwałę, Rada KSPL powołała w 1990 r. zespół do opracowania związkowego projektu ustawy łowieckiej pod przewodnictwem Wojciecha Wyganowskiego. Projekt powstał w ciągu kilku miesięcy i został

przekazany Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” oraz do Sejmu i Senatu. Podjęto polemikę na łamach prasy specjalistycznej z koncepcjami funkcjonowania łowiectwa w Polsce, prezentowanymi przez Polski Związek Łowiecki (Banaszek 1990).

Starania KSPL przyczyniły się do umieszczenia w rozdz. 2 ustawy o lasach z 28 IX 1991 r. zapisu w art. 9 stwierdzającego, że gospodarowanie zwierzyną w lasach jest obowiązkiem właściciela lub zarządcy lasów. Walka o uchwalenie nowego prawa łowieckiego była jednak bardzo długa. W wyniku negocjacji przeprowadzonych na początku 1993 r. pomiędzy Sekretariatem Branżowym NSZZ „Solidarność” a Ministrem Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa uzgodniono, że monitoring szkód powodowanych przez zwierzynę będzie włączony do monitoringu stanu lasów, a jego wyniki będą zamieszczane w „Raporcie o stanie lasów”.

W maju 1995 r. kolejny, V Walny Zjazd Delegatów KSPL przyjął uchwałę nr 12, zobowiązującą Radę Sekcji do podjęcia działań w kierunku przyspieszenia uchwalania ustawy łowieckiej w kształcie odpowiadającym interesom społecznym.

Przygotowana przez MOŚZNiL i wniesiona jako projekt rządowej ustawa łowiecka została uchwalona dopiero w październiku 1995 r. W szerokim zakresie uwzględnia ona propozycje KSPL sformułowane w roku 1990.

W 1999 r., w okresie szczytowego zamętu w sprawie prywatyzacji i zmiany statusu Lasów Państwowych (spółka akcyjna, regionalizacja itp.), Prezydium KSPL na posiedzeniu w dniu 6 VIII 1999 r. w Szczecinie podjęło uchwałę nr 38 inicjującą wykorzystanie istniejącej możliwości prawnej w postaci obywatelskiej inicjatywy legislacyjnej. W tym celu m.in.:

- przyjęto wstępne założenia ustawy o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju;
- utworzono Komitet Obywatelskiej Inicjatywy Legislacyjnej, w skład którego weszli: Jarosław Kaczyński, Edward Janiak, Kazimierz Grajcarek, Jacek Frankowski, Marek Hejman, Stanisław Wójcik, Janusz Kaczmarek, Franciszek Pacholski, Lech Płotkowski, Andrzej Korbel, Teresa Szczerba, Wiesław Biskupski, Kazimierz Toka, Jan Waclaw Sylwestrzak, Mieczysław Jurek, Jan Łuczak, Małgorzata Karaś;
- zobowiązano członków Prezydium do uzyskania zgody osób wytypowanych do komitetu i taką zgodę uzyskano;
- wytypowano na pełnomocnika Komitetu Obywatelskiej Inicjatywy Legislacyjnej Jana Podmaskiego. Ustalono strategię zebrania niezbędnej liczby podpisów do zarejestrowania komitetu;
- zobowiązano ogniwa związku „Solidarność” do zebrania co najmniej 100 tysięcy podpisów obywateli wspierających inicjatywę.

W wyniku działań wszystkich ogniw związkowych i wolontariuszy, 14 IX 1999 r. Marszałek Sejmu RP przyjął oficjalne zawiadomienie o utworzeniu Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej (KIU). Tym samym KIU nabył osobowość prawną i przejął odpowiedzialność za dalsze działania. Dzięki wzorowemu współdziałaniu KIU z ogniwami NSZZ „Solidarność”, niezbędną liczbą podpisów obywateli wspierających projekt ustawy została zebrana przed terminem (4 X 1999 r.). Uzyskano również wsparcie z Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” w postaci uchwały KK nr 671/99 z 12 X 1999 r.

Pozwoliło to wprowadzić projekt ustawy pod obrady Sejmu już w dniu 17 XI 1999 r. (pierwsze czytanie i skierowanie do Podkomisji Nadzwyczajnej) (ryc. 7). Niestety, prace podkomisji pod przewodnictwem posła Stanisława Żelichowskiego prowadzone były w bardzo wolnym tempie. Odbyły się cztery jej posiedzenia oraz w dniu 21 IX 2000 r. wspólne posiedzenie trzech komisji: Ochrony Środowiska, Restrukturyzacji i Rozwoju Wsi, Uwłaszczenia i Prywatyzacji, zakończone odsunięciem dalszego rozpatrzenia pierwszego obywatelskiego projektu ustawy.

Niezbędne były bardzo intensywne, lobbingowe działania KSPL i KSZNOŚiL NSZZ „Solidarność”, aby przy wsparciu marszałka Sejmu, Ma-

Ryc. 7. 17 XI 1999 r., Warszawa. Pełnomocnik Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej, Jan Podmaski, składa podziękowanie marszałkowi Sejmu, Maciejowi Płażyńskiemu, po pierwszym czytaniu obywatelskiego projektu ustawy o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju (fot. archiwum KSPL)

cieja Plażyńskiego, przewodniczącego Klubu Parlamentarnego AWS, Maria-
na Krzaklewskiego oraz wicepremiera Longina Komołowskiego doprowa-
dzić do wznowienia prac legislacyjnych.

Ustawę Sejm uchwalił 6 VII 2001 r. o godzinie pierwszej w nocy, a w dniu
2 VIII 2001 r. przyjął ją bez poprawek Senat. Za projektem głosowało 55 se-
natorów, wstrzymało się sześciu. Przeciwno było 22 senatorów z SLD i PSL.

10.3.5. Problematyka płacowa

W strukturach KSPL NSZZ „Solidarność” od roku 1980 nieprzerwanie dzia-
ła Komisja Płacowa. Po reaktywowaniu związku w 1989 r., jej przewodni-
czącymi byli kolejno: Irena Wolska (od 1989 r. do śmierci w 1993 r.), Gra-
żyna Zagrobelna (w latach 1993–1998) i Stanisław Przyprawa (w latach
1998–2004).

Lata 1989–2004 to okres prawdziwej rewolucji pod względem warunków
pracy i płac pracowników Lasów Państwowych, a jednocześnie związkowej
batalii o poprawę warunków życia, pracy i płac leśnych załóg.

W roku 1990 średnia płaca w Lasach Państwowych była o około 22% niż-
sza od średniej płacy w kraju, w 1994 r. – o prawie 15%, natomiast w 1996 r.
była już wyższa od średniej płacy w kraju o 28%, w roku zaś 2002 – o 47%
(2133 zł w kraju wg GUS; 3146 zł w LP wg „Raportu o stanie lasów”).

W okresie tym próbowano znaleźć odpowiedź na pytania:

- Jak w sposób jednoznaczny, czytelny i w miarę „mierzalny” ocenić i wy-
cenić pracę pracownika?
- Jak jednoznacznie ustalić kryteria awansowania pracownika, uprościć
składniki wynagrodzenia?
- Jak ustalić, które przywileje pracowników Lasów Państwowych pozosta-
wić, a które włączyć do wynagrodzenia zasadniczego?
- Jak premiować za przywiązanie do zakładu pracy?
- Jak jednoznacznie określić miejsce i czas pracy leśników?

Protokół dodatkowy nr 10 z dnia 27 X 1989 r. do porozumienia z 1984 r.
w sprawie wynagrodzenia pracowników Lasów Państwowych mówił o po-
wołaniu zespołu roboczego do dostosowania metody UMEWAP 87 do spe-
cyfiki pracy w Lasach Państwowych. Posługując się tą metodą, próbowano
wycenić stanowiska pracy w LP w systemie punktowym. Wycena punkto-
wa danego stanowiska pomnożona przez wartość punktu dawała podsta-
wę wynagrodzenia. Mimo licznych wad tej metody (m.in. sztywne widełki
wartości wyceny stanowiska, częsta dowolność w określaniu wartości
składnika wyceny) była to pierwsza próba jawnej oceny wartości pracy na
stanowisku.

Wprowadzona z dniem 1 I 1992 r. ustawa o lasach ustanowiła Służbę Leśną, czyli pracowników zajmujących się wprost zarządaniem majątku skarbu państwa. Dla pracowników zaliczonych do Służby Leśnej warunki pracy i płacy określała ustawa o lasach i zarządzenie Ministra OŚZNiL z dnia 27 V 1992 r., dla pozostałych pracowników ustalał, z uwzględnieniem Kodeksu pracy, dyrektor generalny Lasów Państwowych w porozumieniu z centralami związkowymi.

W dniu 28 VII 1992 r. podpisano nowe porozumienie w tej sprawie. W rok później (30 IX 1993 r.) zawarte porozumienie zostało wypowiedziane przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych i nigdy nie zostało całkowicie wprowadzone w życie.

W okresie tym działanie NSZZ „Solidarność” polegało na negocjowaniu:

- wyrównania dysproporcji płacowych pomiędzy poszczególnymi RDLP (często występowała nawet dwukrotna różnica),
- wyrównania poziomu wzrostu wynagrodzeń pomiędzy pracownikami objętymi porozumieniem a Służbą Leśną,
- poprawnej realizacji porozumienia,
- opracowania katalogów norm pracy w PGL LP.

W roku 1994 w związku z niespełnieniem żądań płacowych, KSPL NSZZ „Solidarność” weszła w spór zbiorowy z dyrektorem generalnym LP (mediatorem był prof. Jerzy Eysmont). Spór zakończył się 23 IX 1994 r. podwyższeniem stawek wyjściowych dla wszystkich pracowników Lasów Państwowych.

W tym samym roku przystąpiono do negocjacji Ponadzakładowego Układu Zbiorowego Pracy. Latem 1995 r., po przyjęciu przez V Zjazd KSPL uchwały nr 10, domagającej się od dyrektora generalnego LP przystąpienia do prac nad PUZP, powstał pierwszy projekt układu, przygotowany przez pracodawcę. Jesienią tego samego roku KSPL z upoważnienia KK NSZZ „Solidarność” powołała zespół negocjacyjny pod przewodnictwem Grażyny Zagrobelnej. W skład zespołu weszli: Grażyna Wereda, Andrzej Dowbecki, Kazimierz Uleniecki, Andrzej Bdzikot, Krzysztof Śmietana, Leopold Sobolewski, Antoni Metelski, Ryszard Gruś, Marek Hejman, Tadeusz Rukawiczkin, Bogusław Dytkowski, Eugeniusz Tworek, Adam Jucha, Tadeusz Głowska, Weronika Gołębiowska.

Spotkania negocjacyjne przebiegały od grudnia 1995 do czerwca 1996 r., po czym zostały zawieszono, a następnie zerwane. Wznowienie negocjacji nastąpiło w lutym 1997 r. W sierpniu tego roku KSPL przedstawiła pracodawcy swoje stanowisko w sprawie głównych zasad układu, za które uznano:

- przyjęcie 40-godzinnego (pięciodniowego) tygodnia pracy,
- odejście od akordowej formy płacy,

Ryc. 8. 31 VIII 2000 r., Gdańsk. Dwudziestolecie „Solidarności”. Uczestnicy uroczystego posiedzenia Rady KSPL przed Mszą św. pod pomnikiem poległych stoczniovców (fot. archiwum KSPL)

- przyjęcie jednolitego systemu przyznawania świadczeń związanych ze stosunkiem pracy (np. nagrody jubileuszowe, urlopy zdrowotne) dla wszystkich pracowników,
- przyjęcie wskaźnikowego systemu przyznawania wynagrodzenia zasadniczego,
- przyjęcie negocjacyjnego sposobu ustalania stawki wyjściowej powiązanej z najniższym wynagrodzeniem oraz stawką wyjściową dla pracowników Służby Leśnej,
- ustalenie zasad współpracy Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych z krajowymi organizacjami związkowymi w zakresie działań restrukturyzacyjnych, poziomu zatrudnienia oraz innych spraw istotnych dla przyszłości Państwowego Gospodarstwa Leśnego i zatrudnionych w nim pracowników.

Ostatecznie Ponadzakładowy Układ Zbiorowy Pracy dla pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe został zawarty 29 I 1998 r. i wpisany 29 V 1998 r. do Rejestru Ponadzakładowych Układów Zbiorowych Pracy pod numerem U-XLIII.

Był to niewątpliwie największy sukces pracowników i pracodawców PGL LP. Układ napisano w warunkach pionierskich (jako jeden z pierwszych w „branżach zawodowych”), praktycznie bez pomocy prawników – robili to leśnicy. Dlatego mimo zarejestrowania go przez Ministerstwo Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych, miał on pewne wady, które poprawiono protokołami dodatkowymi. Do 2004 r. podpisano 10 takich protokołów.

W takich warunkach, przy czołowej roli KSPL NSZZ „Solidarność”, powstawały zręby nowoczesnego prawa pracy w leśnictwie, prawa, którego zazdrościły nam wszystkie niemal branże i grupy zawodowe.

Poczynając od Protokołu Dodatkowego nr 6 do PUZP z 4 VI 2002 r., podpisanego pod groźbą masowych zwolnień w Lasach Państwowych, rozpoczął się trudny okres działalności związku, który charakteryzuje:

- ograniczanie praw pracowniczych i związkowych,
- masowe zwolnienia w ramach tzw. restrukturyzacji organizacyjnej i zatrudnienia w LP,
- drastyczne ograniczenia zdobyczy dekady lat dziewięćdziesiątych w dziedzinie uprawnień i świadczeń pracowniczych zapisanych w PUZP.

Literatura

Apel Komitetów Zakładowych NSZZ „Solidarność”. *Las Polski*. 1989, nr 21–22.

Banaszek B.: Za i przeciw łowiectwu. *Łowiec Polski*. 1990, nr 1.

Paszyński A.: Reforma w lesie. *Polityka*. 1981, nr 43.

Sobkowiak M.: II Krajowy Zjazd Sekcji Pracowników Leśnictwa NSZZ „Solidarność”. *Las Polski*. 1990, nr 1, s. 4–7.

Stanowiska Krajowej Konferencji Leśnictwa NSZZ „Solidarność” w sprawie: modelu i usytuowania struktur Lasów Państwowych w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, projektu ustawy o lasach z II 1989 r., płac, nauki leśnej, łowiectwa w LP, funkcjonowania Straży Leśnej. *Las Polski*. 1989, nr 21–22.

Uzgodnienia przy Okrągłym Stole dotyczące leśnictwa. *Las Polski*. 1989, nr 21–22, s. 15.